

Aulus Gellius 17771

AULI GELLII

NOCTES ATTICAE

CUM

INDICIBUS LOCUPLETISSIMIS.

AD

OPTIMORUM LIBRORUM FIDEM

ACCURATE EDITAE

EDITIO STEREOTYPA.

NOVA IMPRESSIO.

LIPSIAE
SUMPTIBUS OTTONIS HOLTZE.
1870.

IMPRESSERUNT METZGER & WITTIG, LIPSIAE.

A. GELLII
NOCTIUM ATTICARUM
LIBER PRIMUS.

CAPUT I.

Quali proportione quibusque collectionibus Plutarchus ratiocinatum esse Pythagoram philosophum dixerit de comprehendenda corporis proceritate, qua fuit Hercules, cum vitam inter homines viveret.

Plutarchus in libro, quem [in]scribit: ὁπόση ψυχῶν καὶ σωμάτων ἀνθρώποις περὶ εὐφυΐαν καὶ ἀρετὴν διαφορά, scite subtiliterque ratiocinatum Pythagoram philosophum dicit, in reperienda modulandaque status longitudinisque eius praestantia. 2. Nam cum fere constaret, curriculum stadii, quod est Pisis ad Iovis Olympii, Herculem pedibus suis metatum, idque fecisse longum pedes sexcentos; cetera quoque stadia in terra Graecia, ab aliis postea instituta, pedum quidem esse numero sexcentûm, sed tamen [esse] aliquantulum breviora: facile intellexit, modum spatiumque plantae Herculis, ratione proportionis habita, tanto fuisse quam aliorum procerius, quanto Olympicum stadium longius esset, quam cetera. 3. Comprehensa autem mensura Herculani pedis, quanta longinquitas corporis ei mensurae conveniret, secundum naturalem membrorum omnium inter se competentiam, modificatus est: atque ita id collegit, quod erat consequens, tanto fuisse Herculem corpore excelsiorem quam alios, quanto Olympicum stadium ceteris pari numero factis anteiret.

CAPUT II.

Ab Herode Attico Cl. V. tempestive depromta in quendam iactabundum et gloriosum adolescentem, specie tantum philosophiae sectatorem, verba Epicteti Stoici, quibus festiviter a vero Stoico seiunxit vulgus loquacium nebulonum, qui se Stoicos nuncuparent.

1. Herodes Atticus, vir et Graeca facundia et consulari honore praeditus, accersebat saepe nos, cum apud magistros Athenis essemus, in villas ei urbi proximas, me et Cl. V. Servilianum, compluresque alios nostrates, qui Roma in Graeciam ad capiendum ingenii cultum concesserant. 2. Atque ibi tunc, cum essemus apud eum in villa, cui nomen est Cephisia, et aestu anni et sidere autumni flagrantissimo, propulsabamus caloris incommoda lucorum umbra ingentium, longis ambulacris et mollibus, aedium positu refrigeranti, lavacris nitidis et abundis et collucentibus, totiusque villae venustate aquis undique canoris atque avibus personante. 3. Erat ibidem nobiscum simul adolescens philosophiae sectator, disciplinae, ut ipse dicebat, Stoicae, sed loquacior impendio et promtior. 4. Is plerumque in convivio, sermonibus, qui post epulas haberi solent, multa atque immodica de philosophiae doctrinis intempestive atque insubide disserebat, praeque se uno ceteros omnes, linguae Atticae principes, gentemque omnem togatam, totumque nomen Latinum, rudes esse et agrestes praedicabat: atque interea vocabulis haud facile cognitis, syllogismorum captionumque dialecticarum laqueis strepebat, *κυριεύοντας*, *ἡσυχάζοντας καὶ σωρείτας*, aliosque id genus griphos neminem posse dicens nisi se dissolvere: rem vero ethicam, naturamque humani ingenii, virtutumque origines officiaque earum et confinia aut contraria, morborum vitiorumque fraudes, animorumque labes ac pestilentias, asseverabat nulli esse magis ea omnia explorata, comperta meditataque [quam sibi]. 5. Cruciatibus autem doloribusque corporis et periculis mortem minitantibus habitum statumque vitae beatae,

quem se esse adeptum putabat, neque laedi, neque imminui existimabat; ac ne oris quoque et vultus serenitatem Stoici hominis unquam ulla posse aegritudine obnubilari. 6. Has ille inanes cum flaret glorias, iamque omnes finem cuperent, verbisque eius defatigati pertaeduissent: tum Herodes Graeca, ut huius plurimus mos fuit, oratione utens: Permitte, inquit, philosophorum amplissime, quoniam respondere nos tibi, quos idiotas et rudes vocas, non quimus, recitari ex libro, quid de huiuscemodi magniloquentia vestra senserit dixeritque Epictetus, Stoicorum vel maximus; iussitque proferri dissertationum Epicteti digestarum ab Arriano primum librum: in quo ille venerandus senex iuvenes, qui se Stoicos appellabant, neque frugis neque operae probae, se in theorematis tantum nugalibus et puerilium isagogarum commentationibus oblectantes, obiurgatione iusta incessivit. 7. Lecta igitur sunt ex libro, qui prolatus est, ea quae addidit. Quibus verbis Epictetus severe simul ac festiviter seiunxit atque divisit a vero atque sincero Stoico, qui esset procul dubio *ἀκώλυτος, ἀνεκβίαστος, ἀπαρεμπόδιστος, ἐλεύθερος, εὔπορος, εὐδαίμων*, vulgus aliud nebulonum hominum, qui se Stoicos nuncuparent, atraque verborum et argutiarum fuligine ob oculos audientium iacta sanctissimae disciplinae nomen ementirentur:

8. A. *Εἰπέ μοι περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν.* B. *Ἄκουε.*
Ἰλιόθεν μὲ φέρων ἄνεμος Κικόνεσσι πέλασσεν.

9. *Τῶν ὄντων τὰ μέν ἐστιν ἀγαθὰ, τὰ δὲ κακὰ, τὰ δὲ ἀδιάφορα. Ἀγαθὰ μὲν οὖν αἱ ἀρεταὶ καὶ τὰ μετέχοντα αὐτῶν· κακὰ δὲ, κακίαι, καὶ τὰ μετέχοντα κακίας· ἀδιάφορα δὲ, τὰ μεταξὺ τούτων, πλοῦτος, ὑγίεια, ζωὴ, θάνατος, ἡδονὴ, πόνος.* 10. A. *Πόθεν οἶδας;* B. [*οὕτως*] *Ἑλλάνικος λέγει ἐν τοῖς Αἰγυπτιακοῖς.* A. *Τί γὰρ διαφέρει τοῦτο εἰπεῖν, ἢ ὅτι Διογένης ἐν τῇ ἠθικῇ, ἢ Χρύσιππος, ἢ Κλεάνθης; Βεβασάνικας οὖν αὐτὸ, καὶ δόγμα σεαυτοῦ πεποίησαι.* 11. *Δεῖκνυε, πῶς εἴωθας ἐν πλοίῳ χειμάζεσθαι· μέμνησαι ταύτης τῆς διαιρέσεως, ὅταν ψοφήσῃ τὸ*

ἰστίον· καὶ ἀνακραυγάσαντί σοι ἐάν τις κακόσχολος παραστὰς εἴπῃ· λέγε μοὶ σὺ πρὸς τοὺς θεούς, ἃ πρώην ἔλεγες, μὴ κακία ἐστὶ τὸ ναυαγῆσαι; μή τι κακίας μετέχον; οὐκ ἄρα ξύλον ἐνσείσεις αὐτῷ; τί ἡμῖν καὶ σοί, ἄνθρωπε; ἀπολλύμεθα, καὶ σὺ ἐλθὼν παίζεις. 12. Ἂν δέ σε ὁ Καῖσαρ μεταπέμψηται κατηγορούμενον, μέμνησαι τῆς διαιρέσεως. Ἄν τις σοὶ εἰσιόντι καὶ ὠχριῶντι ἅμα καὶ τρέμοντι προσελθὼν εἴπῃ, τί τρέμεις, ἄνθρωπε; περὶ τίνων σοὶ ἐστὶν ὁ λόγος; μήτι ἔσω ὁ Καῖσαρ ἀρετὴν καὶ κακίαν τοῖς εἰσερχομένοις δίδωσι; — Τί μοι ἐμπαίζεις καὶ σὺ πρὸς τοῖς ἐμοῖς κακοῖς; — Ὅμως, φιλόσοφε, εἰπέ μοι, τί τρέμεις; οὐχὶ θάνατος ἐστὶ τὸ κινδυνευόμενον, ἢ δεσμωτήριον, ἢ πόνος τοῦ σώματος, ἢ φυγή, ἢ ἀδοξία; τί γὰρ ἄλλο; μήτι κακία; μήτι μετέχον κακίας; σὺ οὖν τίνα πρὸς ταῦτα ἔλεγες; — Τί ἐμοὶ καὶ σοί, ἄνθρωπε; ἀρκεῖ ἐμοὶ τὰ ἐμὰ κακά. — 13. Καὶ καλῶς λέγεις· ἀρκεῖ γάρ σοι τὰ σὰ κακά, ἡ ἀγέννεια, ἡ δειλία, ἡ ἀλαζονεία, ἣν ἠλαζονεύου ἐν τῇ σχολῇ καθήμενος. 14. Τί τοῖς ἀλλοτρίοις ἐκαλλωπίζου; τί Στωϊκὸν ἔλεγες σεαυτόν; Τηρεῖτε οὕτως ἑαυτοὺς ἐν οἷς πράσσετε, καὶ εὑρήσετε, τίνος ἐσθ' αἱρέσεως· τοὺς πλείστους ὑμῶν Ἐπικουρείους εὑρήσετε, ὀλίγους τινὰς Περιπατητικούς, καὶ τούτους ἐκλελυμένους. 15. His ille auditis insolentissimus adolescens obticuit, tanquam si ea omnia non ab Epicteto in quosdam alios, sed ab Herode in eum dicta essent.

CAPUT III.

Quod Chilo Lacedaemonius consilium anceps pro salute amici cepit; quodque est circumspecte et anxie considerandum, an pro utilitatibus amicorum delinquendum aliquando sit: notataque inibi et relata, quae Theophrastus et M. Cicero super ea re scripserunt.

1. Lacedaemonium Chilonem, unum ex illo inclyto numero sapientium, scriptum est in libris eorum, qui vitas resque gestas clarorum hominum memoriae mandaverunt, cum die vitae suae postremo eum inibi mors occuparet, ad circumstantes amicos sic locutum: 2. Di-

cta mea, inquit, factaque in aetate longa pleraque omnia fuisse non poenitenda, forsitan vos etiam sciatis. 3. Ego certe in hoc quidem tempore non fallo me, nihil esse quidquam commissum a me, cuius memoria rei aliquid pariat aegritudinis: nisi profecto illud unum sit, quod rectene an perperam fecerim, nondum mihi plane liquet. 4. Super amici capite iudex cum duobus aliis fui. Lex ita fuit, uti eum hominem condemnari necesse esset. Aut amicus igitur capitali perdendus, aut adhibenda fraus legi fuit. 5. Multa cum animo meo ad casum tam ancipitem medendum consultanti visum est, esse id quod feci, prae hoc quod erant alia, toleratu facilius. 6. Tacitus ad condemnandum sententiam tuli: his, qui simul iudicabant, ut absolverent, persuasi. 7. Sic mihi et iudicis et amici officium in re tanta salvum fuit. Sed hanc capio ex eo facto molestiam, quod metuo, ne a perfidia et culpa non abhorreat, in eadem re eodemque tempore, inque communi negotio, quod mihi optimum factu duxerim, diversum eius aliis suasisse. 8. Hic autem Chilo praestabilis homo sapientia, quonam usque debuerit contra legem contraque ius pro amico progredi, dubitavit; eaque res in fine quoque vitae ipso animum eius anxit. 9. Et alii deinceps multi philosophiae sectatores, ut in libris eorum scriptum est, satis anquisite satisque sollicite quaesierunt, ut verbis, quae scripta sunt, ipsis utar: *εἰ δεῖ βοηθεῖν τῷ φίλῳ παρὰ τὸ δίκαιον, καὶ μέχρι πόσου, καὶ ποῖα.* Ea verba significant, quaesisse eos, an nonnunquam contra ius contrave morem faciendum pro amico sit, et in qualibus, [et in quibus] causis, et quemnam adusque modum. 10. Super hac quaestione cum ab aliis, sicuti dixi, multis, tum vel diligentissime a Theophrasto disputatur, viro in philosophia Peripatetica modestissimo doctissimoque. Eaque disputatio scripta est, si recte meminimus, in libro eius De amicitia primo. 11. Eum librum M. Cicero videtur legisse, cum ipse quoque librum de amicitia componeret. Et cetera quidem, quae sumenda a Theophrasto

existimavit, ut ingenium facundiaque eius fuit, sumsit et transposuit commodissime aptissimeque. 12. Hunc autem locum, de quo satis quaesitum esse dixi, omnium rerum aliarum difficillimum strictim atque cursim transgressus est: neque ea, quae a Theophrasto pensiculate atque enucleate scripta sunt, exsecutus est; sed, anxietate illa et quasi morositate disputationis praetermissa, genus ipsum rei tantum paucis verbis notavit. 13. Ea verba Ciceronis, si recensere quis vellet, apposui: *His igitur finibus utendum esse arbitror, ut, cum emendati mores amicorum sunt, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum, voluntatum, sine ulla exceptione communitas: ut etiam si qua fortuna acciderit, ut minus iustae voluntates amicorum adiuvandae sint, in quibus eorum aut caput agatur aut fama, declinandum sit de via, modo ne summa turpitudo sequatur: est enim, quatenus amicitiae venia dari possit.* — *Cum agetur*, inquit, *aut caput amici, aut fama, declinandum est de via,* ut etiam iniquam voluntatem illius adiutemus. 14. Sed cuiusmodi declinatio ista esse debeat, qualisque ad adiuvandum digressio, et in quanta voluntatis amici iniquitate, non dicit. 15. Quid autem refert scire me in eiusmodi periculis amicorum, si non magna me turpitudo insecutura est, de via recta esse declinandum, nisi id quoque me docuerit, quam putet magnam turpitudinem, et, cum decessero de via, quousque degredi debeam? *Est enim,* inquit, *quatenus dari amicitiae venia possit.* 16. Hoc immo ipsum est, quod maxime discendum est, quodque ab iis, qui docent, minime dicitur, quatenus quaque fini dari amicitiae venia debeat. 17. Chilo ille sapiens, de quo paulo ante dixi, conservandi amici causa de via declinavit; sed video, quousque progressus est; falsum enim pro amici salute consilium dedit. 18. Id ipsum tamen in fine quoque vitae, an iure posset reprehendi culparique, dubitavit. *Contra patriam*, inquit Cicero, *arma pro amico sumenda non sunt.* 19. Hoc profecto nemo ignoravit, etiam priusquam Theognis, ut Lucilius

ait, nasceretur. Sed id quaero, id desidero: cum pro amico contra ius et contra quam licet, salva tamen libertate atque pace, faciendum est, et cum de via, sicut ipse ait, declinandum est: quid et quantum, et in quali causa, et quonam usque id fieri debeat. 20. Pericles ille Atheniensis, egregius vir ingenio, bonisque omnibus disciplinis ornatus, in una quidem specie, sed planius tamen, quid existimaret, professus est. Nam cum amicus eum rogaret, ut pro re causaque eius falsum deieraret, his ad eum verbis usus est: *Δεῖ με συμπράττειν τοῖς φίλοις, ἀλλὰ μέχρι τῶν θεῶν.* 21. Theophrastus autem in eo, quo dixi, libro anquisitius quidem super hac re ipsa et exactius pressiusque, quam Cicero, disserit. 22. Sed is quoque in docendo non de unoquoque facto singillatim existimat, neque certis exemplorum documentis, sed generibus rerum summatim universimque utitur, ad hunc ferme modum: 23. Parva, inquit, et tenuis vel turpitudo, vel infamia subeunda est, si ea re magna utilitas amico quaeri potest. Rependitur quippe et compensatur leve damnum delibatae honestatis maiore alia gravioreque in adiuvando amico honestate: minimaque illa labes et quasi lacuna famae munimentis partarum amico utilitatum solidatur. 24. Neque nominibus, inquit, moveri nos oportet, quod paria genere ipso non sunt honestas meae famae et rei amici utilitas. Ponderibus haec enim potestatibusque praesentibus, non vocabulorum appellationibus neque dignitatibus generum diiudicanda sunt. 25. Nam cum in rebus aut paribus, aut non longe secus, utilitas amici aut honestas nostra consistit, honestas procul dubio praeponderat. Cum vero amici utilitas nimio est amplior, honestatis autem nostrae in re non gravi levis iactura est: tunc, quod utile amico est, id prae illo, quod honestum nobis est, fit plenius: sicuti magnum pondus aeris parva lamna auri fit pretiosius. Verba adeo ipsa Theophrasti super ea re adscripsi: 26. *Οὐκ οἶδ᾽, εἴ που τούτῳ τῷ γένει τιμιώτερον ἤδη, καὶ, ὁτιοῦν ἂν ᾖ μέρος, τούτου,*

πρὸς τὸ τηλίκον θατέρου συγκρινόμενον, αἱρετὸν ἔσται. Λέγω δὲ οἷον, οὗ καὶ χρυσίον τιμιώτερον χαλκοῦ, καὶ τηλίκον τοῦ χρυσίου πρὸς τὸ τηλίκον χαλκοῦ μέγεθος ἀντιπαραβαλλόμενον, πλέον δόξει, ἀλλὰ ποιήσει τινὰ ῥοπὴν καὶ τὸ πλῆθος καὶ τὸ μέγεθος. 27. Favorinus quoque philosophus huiuscemodi indulgentiam gratiae tempestive, laxato paulum remissoque subtili iustitiae examine, his verbis definivit: Ἡ καλουμένη χάρις παρὰ τοῖς ἀνθρώποις, τουτέστιν, ὕφεσις ἀκριβείας ἐν δέοντι. 28. Post deinde idem Theophrastus ad hanc ferme sententiam disseruit: Has tamen, inquit, et parvitates rerum et magnitudines, atque has omnes officiorum aestimationes alia nonnunquam momenta extrinsecus atque aliae quasi appendices personarum et causarum et temporum, et circumstantiae ipsius necessitates, quas includere in praecepta difficile est, moderantur et regunt et quasi gubernant, et nunc ratas efficiunt, nunc irritas. 29. Haec taliaque Theophrastus satis caute et sollicite et religiose, cum discernendi magis disputandique diligentia, quam cum decernendi sententia atque fiducia, disseruit; quoniam profecto causas scientiae, corporum varietates, disceptationumque differentiam ignorantes, directum atque perpetuum distinctumque in rebus singulis praeceptum, quod ego nos in prima tractatus istius parte desiderare dixeram, non capiunt. 30. Eius autem Chilonis, a quo disputatiunculae huius initium fecimus, cum alia quaedam sunt monita utilia atque prudentia, tum id maxime exploratae utilitatis est, quod duas ferocissimas affectiones amoris atque odii intra modum tantum coërcuit. *Hac*, inquit, *fini ames, tanquam forte fortuna osurus: hac itidem tenus oderis, tanquam fortasse post amaturus.* 31. Super hoc eodem Chilone Plutarchus philosophus in libro Περὶ ψυχῆς primo ita scripsit: Χείλων ὁ παλαιὸς, ἀκούσας τινὸς λέγοντος, μηδένα ἔχειν ἐχθρὸν, ἠρώτησεν, εἰ καὶ μηδένα φίλον ἔχει· νομίζων, ἐξ ἀνάγκης ἐπακολουθεῖν καὶ συνεπάγεσθαι φιλίας καὶ ἀπεχθείας.

CAPUT IV.

Quam tenuiter curioseque exploraverit Antonius Iulianus in oratione M. Tullii verbi ab eo mutati argutiam.

1. Antonius Iulianus rhetor perquam fuit honesti atque amoeni ingenii; doctrina quoque ista utiliore ac delectabili; veterumque elegantiarum cura et memoria multa fuit: ad hoc scripta pleraque omnia antiquiora tam curiose spectabat, et aut virtutes pensitabat, aut vitia rimabatur, ut iudicium factum esse ad amussim diceres. 2. Is Iulianus super eo enthymemate, quod est in oratione M Tullii, qua pro Cn. Plancio dixit, ita existimavit. 3. Sed verba prius, de quibus iudicium ab eo factum est, ipsa ponam: *Quanquam dissimilis est pecuniae debitio et gratiae: nam qui pecuniam dissolvit, statim non habet id, quod reddidit: qui autem debet, aes retinet alienum: gratiam autem et qui refert, habet; et qui habet, in eo ipso, quod habet, refert. Neque ego nunc Plancio desinam debere, si hoc solvero: nec minus ei redderem voluntate ipsa, si hoc molestiae non accidisset.* 4. Crispum sane, inquit, agmen orationis rotundumque, ac modulo ipso numerorum venustum, sed quod cum venia legendum sit verbi paulum ideo immutati, ut sententiae fides salva esset. 5. Namque debitio gratiae et pecuniae collata verbum utrobique servare posset. Ita enim recte opposita inter sese gratiae pecuniaeque debitio videbitur, si et pecunia quidem deberi dicatur et gratia: sed quid eveniat in pecunia debita solutave, quid contra in gratia debita redditave, debitionis verbo utrinque servato, disseratur. 6. Cicero autem, inquit, cum gratiae pecuniaeque debitionem dissimilem esse dixisset, eiusque sententiae rationem redderet, verbum *debet* in pecunia ponit; in gratia *habet* subiicit pro *debet:* ita enim dicit: *Gratiam autem et qui refert, habet; et qui habet, in eo ipso, quod habet, refert.* 7. Sed id verbum *habet* cum proposita comparatione non satis convenit. Debitio enim gratiae, non habitio, cum pecunia confertur. Atque ideo

consequens quidem fuerat sic dicere: *et qui debet, in eo ipso, quod debet, refert*; quod absurdum et nimis coactum foret, si nondum redditam gratiam eo ipso redditam diceret, quia debetur. 8. Immutavit ergo, inquit, et subdidit verbum ei verbo, quod omiserat, finitimum, ut videretur et sensum debitionis collatae non reliquisse, et concinnitatem sententiae retinuisse. Ad hunc modum Iulianus enodabat diiudicabatque veterum scriptorum sententias, quas apud eum adolescentes lectitabant.

CAPUT V.

Quod Demosthenes rhetor cultu corporis atque vestitu probris obnoxio, infamique munditia fuit; quodque item Hortensius orator ob eiusmodi munditias gestumque in agendo histrionicum Dionysiae saltatriculae cognomento compellatus est.

1. Demosthenem tradunt et vestitu sincero et cultu corporis nitido venustoque nimisque accurato fuisse. Hinc etiam κομψὴ illa χλανὶς καὶ μαλακοὶ χιτωνίσκοι ab aemulis adversariisque probro data. Hinc etiam turpibus indignisque in eum verbis non temperatum, quin parum vir, et ore quoque polluto diceretur. 2. Ad eundem modum Hortensius omnibus ferme oratoribus aetatis suae, nisi M. Tullio, clarior, quod multa [cum] munditia et circumspecte compositeque indutus et amictus esset, manusque eius inter agendum forent argutae admodum et gestuosae, maledictis compellationibusque probrosis iactatus est, multaque in eum, quasi in histrionem, in ipsis causis atque iudiciis dicta sunt. 3. Sed cum L. Torquatus, subagresti homo ingenio et infestivo, gravius acerbiusque apud consilium iudicum, cum de causa Sullae quaereretur, non iam histrionem eum esse diceret, sed gesticulariam Dionysiamque eum notissimae saltatriculae nomine appellaret: tum voce molli atque demissa Hortensius: *Dionysia*, inquit, *Dionysia malo equidem esse, quam quod tu, Torquate*, ἄμουσος, ἀναφρόδιτος, ἀπροσδιόνυσος.

CAPUT VI.

Verba ex oratione Metelli Numidici, quam dixit ad populum in censura, cum eum ad uxores ducendas adhortaretur; eaque oratio quam ob causam reprehensa, et quo contra modo defensa sit.

1. Multis et eruditis viris audientibus legebatur oratio Metelli Numidici, gravis ac diserti viri, quam in censura dixit ad populum de ducendis uxoribus, cum eum ad matrimonia capessenda adhortaretur. 2. In ea oratione ita scriptum fuit: *Si sine uxore possemus, Quirites, esse, omnes ea molestia careremus: sed quoniam ita natura tradidit, ut nec cum illis satis commode, nec sine illis ullo modo vivi possit, saluti perpetuae potius, quam brevi voluptati consulendum.* 3. Videbatur quibusdam, Metellum censorem, cui consilium esset, ad uxores ducendas populum hortari, non oportuisse [neque] de molestia incommodisque perpetuis rei uxoriae confiteri; neque adhortari magis esse, quam dissuadere, absterrereque: sed contra in id potius orationem debuisse sumi dicebant, ut et nullas plerumque esse in matrimoniis molestias asseveraret, et, si quae tamen accidere nonnunquam viderentur, parvas et leves facilesque esse toleratu diceret; maioribusque eas emolumentis et voluptatibus obliterari: easdemque ipsas neque omnibus, neque naturae vitio, sed quorundam maritorum culpa et iniustitia evenire. 4. Titus autem Castricius recte atque condigne Metellum esse locutum existimabat. Aliter, inquit, censor loqui debet, aliter rhetor. Rhetori concessum est, sententiis uti falsis, audacibus, subdolis, captiosis, si veri modo similes sint, et possint ad movendos hominum animos qualicunque astu irrepere. Praeterea turpe esse ait rhetori, si quid in mala causa destitutum atque impugnatum relinquat. 5. Sed enim Metellum, inquit, sanctum virum, illa gravitate et fide praeditum, cum tanta honorum atque vitae dignitate, apud populum Romanum loquentem nihil decuit aliud dicere, quam quod verum esse sibi atque omnibus videba-

tur: praesertim cum super ea re diceret, quae quotidiana intelligentia et communi pervulgatoque vitae usu comprehenderetur. 6. De molestia igitur cunctis hominibus notissima confessus, eaque confessione fidem sedulitatis veritatisque commeritus, tum denique facile et procliviter, quod fuit rerum omnium validissimum atque verissimum, persuasit, civitatem salvam esse sine matrimoniorum frequentia non posse. 7. Hoc quoque aliud ex eadem oratione Metelli dignum esse existimavimus assidua lectione, non hercle minus, quam quae a gravissimis philosophis scripta sunt. 8. Verba Metelli haec sunt: *Dî immortales plurimum possunt; sed non plus velle debent nobis, quam parentes. At parentes, si pergunt liberi errare, bonis exheredant. Quid ergo nos a Dîs immortalibus diutius exspectemus, nisi malis rationibus finem faciamus? His demum Deos propitios esse aequum est, qui sibi adversarii non sunt. Dî immortales virtutem approbare, non adhibere debent.*

CAPUT VII.

In hisce verbis Ciceronis ex oratione quinta in Verrem: „Hanc sibi rem praesidio sperant futurum," neque mendum esse nec vitium; errareque istos, qui bonos violant libros, et „futuram" scribunt: atque inibi de quodam alio Ciceronis verbo dictum, quod probe scriptum perperam mutatur: et aspersa pauca de modulis numerisque orationis, quos Cicero avide sectatus est.

1. In oratione Ciceronis quinta in Verrem, in libro spectatae fidei, Tironiana cura atque disciplina facto, ita scriptum fuit: 2. *Homines tenues obscuro loco nati navigant: adeunt ad ea loca, quae nunquam ante adierant; neque noti esse iis, quo venerunt, neque semper cum cognitoribus esse possunt. Hac una tamen fiducia civitatis, non modo apud nostros magistratus, qui et legum et existimationis periculo continentur, neque apud cives solum Romanos, qui et sermonis et iuris et multarum rerum societate iuncti sunt, fore se tutos ar-*

bitrantur, sed quocunque venerint, hanc sibi rem praesidio sperant futurum. 3. Videbatur cumpluribus in extremo verbo menda esse. Debuisse enim scribi [putabant] non futurum, sed *futuram:* neque dubitabant, quin liber emendandus esset, ne, ut in Plauti comoedia moechus, (sic enim mendae suae illudiabant,) ita in Ciceronis oratione soloecismus esset manifestarius. 4. Aderat ibi forte amicus noster, homo lectione multa exercitus, cui pleraque omnia veterum literarum quaesita, meditata evigilataque erant. 5. Is libro inspecto ait, nullum esse in eo verbo neque mendum, neque vitium: Ciceronem probe ac vetuste locutum. 6. Nam *futurum*, inquit, non refertur ad *rem*, sicut legentibus temere et incuriose videtur, neque pro participio positum est: sed verbum est indefinitum, quod Graeci appellant ἀπαρέμφατον, neque numeris neque generibus praeserviens, sed liberum undique et impromiscuum est. 7. Quali C. Gracchus verbo usus est in oratione, cuius titulus est: *De Quinto Popilio circum conciliabula*, in qua ita scriptum est: *Credo ego inimicos meos hoc dicturum. Inimicos,* inquit, *dicturum*, et non *dicturos*. 8. Videturne ea ratione positum esse apud Gracchum *dicturum*, qua est apud Ciceronem *futurum?* Sicut in Graeca oratione, sine ulla vitii suspicione, omnibus numeris generibusque sine discrimine attribuuntur huiuscemodi verba: ποιήσειν, ἔσεσθαι, λέξειν, et similia. 9. In CL. quoque Quadrigarii tertio annali libro verba haec esse dixit: *Dum ii conciderentur, hostium copias ibi occupatas futurum.* In duodevicesimo annali eiusdem Quadrigarii principium libri sic scriptum: *Si pro tua bonitate et nostra voluntate tibi valetudo suppetit, est quod speremus, deos bonis bene facturum.* 10. Item in Valerii Antiatis quarto et vicesimo simili modo scriptum esse: *Si hae res divinae factae riteque perlitatae essent, haruspices dixerunt, omnia ex sententia processurum esse.* 11. Plautus etiam in Casina, cum de puella loqueretur, *occisurum* dixit, non *occisuram*, his verbis:

Etiamne habet Casina gladium? — Habet, sed duos,
Quibus, altero te occisurum ait, altero villicum.

12. Item Laberius in Gemellis:

Non putavi, inquit, *hoc eam facturum.*

13. Non ergo isti omnes, soloecismus quid esset, ignoraverunt. Sed et Gracchus, *dicturum*, et Quadrigarius, *futurum et* [*bene*] *facturum*, et Antias, *processurum*, et Plautus, *occisurum*, et Laberius, *facturum*, indefinito modo dixerunt. 14. Qui modus neque in numeros, neque in personas, neque in genera [, neque in tempora] distrahitur, sed omnia isthaec una eademque declinatione complectitur. 15. Sicuti M. Cicero dixit *futurum*, non virili genere neque neutro, (soloecismus enim plane foret,) sed verbo usus est ab omni necessitate generum absoluto. 16. Idem autem ille amicus noster in eiusdem M. Tullii [Ciceronis] oratione, quae est *De imperio Cn. Pompeii*, ita scriptum esse a Cicerone dicebat, atque ipse ita lectitabat: *Cum vestros portus, atque eos portus, quibus vitam ac spiritum ducitis, in praedonum fuisse potestatem sciatis.* 17. Neque soloecismum esse aiebat *in potestatem fuisse*, ut vulgus semidoctum putat, sed ratione dictum certa et proba contendebat, qua et Graeci ita uterentur: et Plautus, verborum Latinorum elegantissimus, in Amphitryone dixit:

Numero mihi in mentem fuit,

non, ut dici solitum est, *in mente.* 18. Sed enim praeter Plautum, cuius ille in *praesens* exemplo usus est, multam nos quoque apud veteres scriptores locutionum talium copiam offendimus; atque his vulgo annotamentis inspersimus. 19. Ut rationem autem istam missam facias et auctoritates: sonus tamen et positura ipsa verborum satis declarant, id potius ἐπιμελείᾳ τῶν λέξεων modulamentisque orationis M. Tullii convenisse, ut, quoniam utrumvis dici Latine posset, *potestatem* dicere mallet, non *potestate.* 20. Illud enim sic compositum iucundius ad aurem conspectiusque, insuavius hoc imperfectiusque est, si modo ita explorata aure homo sit, non surda

nec iacenti: sicuti est hercle, quod *explicavit* dicere maluit, quam *explicuit*, quod esse iam usitatius coeperat. Verba sunt haec ipsius ex oratione, quam de imperio Cn. Pompeii habuit: *Testis est Sicilia, quam multis undique cinctam periculis non terrore belli, sed consilii celeritate explicavit.* At si *explicuit* diceret, imperfecto et debili numero verborum sonus clauderet.

CAPUT VIII.

Historia in libris Sotionis philosophi reperta super Laide meretrice et Demosthene rhetore.

1. Sotion ex Peripatetica disciplina haud sane ignobilis vir fuit. Is librum multae variaeque historiae refertum composuit, eumque inscripsit *Κέρας Ἀμαλθείας*. 2. Ea vox hoc ferme valet, tanquam si dicas *Cornu copiae*. 3. In eo libro super Demosthene rhetore et Laide meretrice historia haec scripta est. Lais, inquit, Corinthia ob elegantiam venustatemque formae grandem pecuniam demerebat, conventusque ad eam ditiorum hominum ex omni Graecia celebres erant: neque admittebatur, nisi qui dabat, quod poposcerat. Poscebat autem illa nimium quantum. 4. Hinc ait natum esse illud frequens apud Graecos adagium:

Οὐ παντὸς ἀνδρὸς ἐς Κόρινθον ἔσθ᾽ ὁ πλοῦς·

quod frustra iret Corinthum ad Laidem, qui non quiret dare, quod posceretur. 5. Ad hanc ille Demosthenes clanculum adit, et, ut sibi sui copiam faceret, petit: at Lais *μυρίας δραχμὰς ἢ τάλαντον* poposcit. Hoc facit nummi nostratis denariûm decem millia. 6. Tali petulantia mulieris atque pecuniae magnitudine ictus expavidusque Demosthenes avertit[ur], et discedens: Ego, inquit, poenitere tanti non emo. Sed Graeca ipsa, quae fertur dixisse, lepidiora sunt: *Οὐκ ὠνοῦμαι*, inquit, *μυρίων δραχμῶν μεταμέλειαν.*

CAPUT IX.

Qui modus fuerit, quis ordo disciplinae Pythagoricae; quantumque temporis imperatum obseruatumque sit dicendi simul ac tacendi.

1. Ordo atque ratio Pythagorae, ac deinceps familiae successionis eius, recipiendi instituendique discipulos huiuscemodi fuisse traditur. 2. Iam a principio adolescentes, qui sese ad discendum obtulerant, ἐφυσιογνωμόνει. Id verbum significat, mores naturasque hominum coniectatione quadam de oris et vultus ingenio deque totius corporis filo atque habitu sciscitari. 3. Tum, qui exploratus ab eo idoneusque fuerat, recipi in disciplinam statim iubebat, et tempus certum tacere; non omnes idem, sed alios aliud tempus pro aestimato captu sollertiae. 4. Is autem qui tacebat, quae dicebantur ab aliis, audiebat; neque percontari, si parum intellexerat, neque commentari, quae audierat, fas erat. Sed non minus quisquam tacuit, quam biennium. Hi prorsus appellabantur intra tempus tacendi audiendique ἀκουστικοί. 5. Ast ubi res didicerant rerum omnium difficillimas, tacere audireque, atque esse iam coeperant silentio eruditi, cui erat nomen ἐχεμυθία, tum verba facere et quaerere, quaeque audissent scribere, et quae ipsi opinarentur expromere potestas erat. 6. Hi dicebantur in eo tempore μαθηματικοί: ab iis scilicet artibus, quas iam discere atque meditari inceptaverant; quoniam Geometriam et Gnomonicam, Musicam, ceterasque item disciplinas altiores μαθήματα veteres Graeci appellabant: vulgus autem, quos gentilicio vocabulo Chaldaeos dicere oportet, mathematicos dicit. 7. Exinde his scientiae studiis ornati ad perspicienda mundi opera et principia naturae procedebant: ac tunc denique nominabantur φυσικοί. 8. Haec eadem super Pythagora noster Taurus cum dixisset: Nunc autem, inquit, isti qui repente pedibus illotis ad philosophos devertunt, non est hoc satis, quod sunt omnino ἀθεώρητοι, ἄμουσοι, ἀγεωμέτρητοι: sed legem etiam dant, qua philosophari discant. Alius ait: hoc me primum doce.

9. Item alius: hoc volo, inquit, discere; istud nolo. Hic a symposio Platonis incipere gestit propter Alcibiadae comissationem; ille a Phaedro propter Lysiae orationem. 10. Est etiam, inquit, pro Iupiter! qui Platonem legere postulet, non vitae ornandae, sed linguae orationisque comendae gratia, nec ut modestior fiat, sed ut lepidior. 11. Haec Taurus dicere solitus novitios philosophorum sectatores cum veteribus Pythagoricis pensitans. 12. Sed id quoque non praetereundum est, quod omnes simul, qui a Pythagora in cohortem illam disciplinarum recepti erant, quod quisque familiae pecuniaeque habebat, in medium dabant; et coibatur societas inseparabilis, tanquam illud fuerit antiquum consortium, quod iure atque verbo Romano appellabatur *ercto non cito*.

CAPUT X.

Quibus verbis compellaverit Favorinus philosophus adolescentem casce nimis et prisce loquentem.

1. Favorinus philosophus adolescenti, veterum verborum cupidissimo, et plerasque voces nimis priscas et ignotissimas in quotidianis communibusque sermonibus expromenti: Curius, inquit, et Fabricius, et Coruncanius, antiquissimi viri [nostri], et his antiquiores Horatii illi trigemini, plane ac dilucide cum suis fabulati sunt: neque Auruncorum, aut Sicanorum, aut Pelasgorum, qui primi [in] coluisse Italiam dicuntur, sed aetatis suae verbis locuti sunt. 2. Tu autem, perinde quasi cum matre Evandri nunc loquare, sermone abhinc multis annis iam desito uteris, quod scire atque intelligere neminem vis, quae dicas. Nonne, homo inepte, ut quod vis abunde consequaris, taces? 3. Sed antiquitatem tibi placere ais, quod honesta et bona et sobria et modesta sit. 4. Vive ergo moribus praeteritis; loquere verbis praesentibus; atque id, quod a C. Caesare, excellentis ingenii ac prudentiae viro, in primo de Analogia libro, scriptum est, habe semper in memoria atque in pectore, ut, tanquam scopulum, sic fugias inauditum atque insolens verbum.

CAPUT XI.

Quod Thucydides, historiae scriptor inclytus, Lacedaemonios in acie non tuba, sed tibiis esse usos dicit; verbaque eius super ea re posita: quodque Herodotus Halyatten regem fidicinas in procinctu habuisse tradit: atque inibi quaedam notata de Gracchi fistula concionatoria.

1. Auctor historiae Graecae gravissimus Thucydides, Lacedaemonios summos bellatores non cornuum tubarumve signis, sed tibiarum modulis in proeliis usos esse, refert: non prorsus ex aliquo ritu religionum, neque rei divinae gratia, neque autem ut excitarentur atque evibrarentur animi, quod cornua et litui moliuntur: sed contra, ut moderatiores modulatioresque fierent; quod tibicinis numeris temperatur. **2.** Nihil adeo in congrediendis hostibus atque in principiis proeliorum ad salutem virtutemque aptius rati, quam si permulcti sonis mitioribus non immodice ferocirent. **3.** Quum procinctae igitur classes erant, et instructa acies, coeptumque in hostem progredi: tibicines inter exercitum positi canere inceptabant. **4.** Ea ibi praecentione tranquilla et [delectabili atque adeo] venerabili, ad quandam quasi militaris musicae disciplinam vis et impetus militum, ne sparsi dispalatique proruerent, cohibebatur. **5.** Sed ipsius illius egregii scriptoris uti verbis libet, quae et dignitate et fide graviora sunt: *Καὶ μετὰ ταῦτα ἡ ξύνοδος ἦν. Ἀργεῖοι μὲν καὶ οἱ ξύμμαχοι ἐντόνως καὶ ὀρμῇ χωροῦντες· Λακεδαιμόνιοι δὲ βραδέως καὶ ὑπὸ αὐλητῶν πολλῶν, νόμῳ ἐγκαθεστώτων· οὐ τοῦ θείου χάριν, ἀλλ' ἵνα ὁμαλῶς μετὰ ῥυθμοῦ βαίνοντες προσέλθοιεν, καὶ μὴ διασπασθείη αὐτοῖς ἡ τάξις· ὅπερ φιλεῖ τὰ μεγάλα στρατόπεδα ποιεῖν ἐν ταῖς προσόδοις.* **6.** Cretenses quoque proelia ingredi solitos memoriae datum est praecinente ac praemoderante cithara gressibus. **7.** Halyattes autem rex terrae Lydiae, more atque luxu barbarico praeditus, cum bellum Milesiis faceret, ut Herodotus in historiis tradit, concinentes habuit fistulatores et fidicines; atque feminas etiam tibicinas in exercitu atque in procinctu habuit, lascivien-

tium delicias conviviorum. 8. Sed enim Achaeos Homerus pugnam indipisci ait non fidicularum tibiarumque concentu, sed mentium animorumque conspiratu tacito nitibundos:

Οἱ δ' ἄρ' ἴσαν σιγῇ μένεα πνείοντες Ἀχαιοί,
Ἐν θυμῷ μεμαῶτες ἀλεξέμεν ἀλλήλοισιν.

9. Quid ille vult ardentissimus clamor militum Romanorum, quem in congressibus proeliorum fieri solitum scriptores annalium memoravere? Contrane institutum fiebat antiquae disciplinae tam probabile? An tum etiam gradu clementi et silentio est opus, cum ad hostem itur in conspectu longinquo procul distantem? cum vero prope ad manus ventum est, tum iam e propinquo hostis et impetu propulsandus et clamore terrendus est? 10. Ecce autem, per tibicinia Laconica, tibiae quoque illius concionatoriae in mentem venit, quam C. Graccho, cum populo agenti, praeisse ac praeministrasse modulos ferunt. 11. Sed nequaquam sic est, ut a vulgo dicitur, canere tibia solitum, qui pone eum loquentem staret, variisque modis tum demulcere animum actionemque eius, tum intendere. 12. Quid enim foret ea re ineptius, si, ut planipedi saltanti, ita Graccho concionanti numeros et modos et frequentamenta quaedam varia tibicen incineret? 13. Sed qui hoc compertius memoriae tradiderunt, stetisse in circumstantibus dicunt occultius, qui fistula brevi sensim graviusculum sonum inspiraret ad reprimendum sedandumque impetus vocis eius. 14. Refervescente namque impulsu et instinctu extraneo naturalis illa Gracchi vehementia indiguisse, non, opinor, existimanda est. 15. Marcus tamen Cicero fistulatorem istum utrique rei adhibitum esse a Graccho putat, ut sonis tum placidis tum citatis aut demissam iacentemque orationem eius erigeret, aut ferocientem saevientemque cohiberet. 16. Verba ipsius Ciceronis apposui: *Itaque idem Gracchus, quod potes audire, Catule, ex Licinio cliente tuo literato homine, quem servum sibi habuit ille ad manum, cum eburnea solitus est habere*

fistula, qui staret post ipsum occulte, cum concionaretur, peritum hominem; qui inflaret celeriter eum sonum, qui illum aut remissum excitaret, aut a contentione revocaret. 17. Morem autem illum ingrediendi ad tibicinum modulos proelii institutum esse a Lacedaemoniis, Aristoteles in libris problematum scripsit, quo manifestior fieret exploratiorque militum securitas et alacritas. 18. Nam diffidentiae, inquit, et timori cum ingressione huiuscemodi minime convenit: et moesti atque formidantes ab hac tam intrepida ac tam decora incedendi modulatione alieni sunt. 19. Verba pauca Aristotelis super ea re apposui: *Διὰ τί, ἐπειδὰν κινδυνεύειν μέλλωσι, πρὸς αὐλὸν ἐμβαίνουσιν; ἵνα τοὺς δειλοὺς ἀσχημονοῦντας γινώσκωσιν.*

CAPUT XII.

Virgo Vestae quid aetatis, et ex quali familia, et quo ritu quibusque caerimoniis et religionibus, ac quo nomine a pontifice maximo capiatur, et quo statim iure esse incipiat, simulatque capta est: quodque, ut Labeo dicit, nec [illa] intestato cuiquam nec eius intestatae quisquam iure heres est.

1. Qui de [Vestali]virgine capienda scripserunt, quorum diligentissime scripsit Labeo Antistius, minorem quam annos VI., maiorem quam annos X. natam, negaverunt capi fas esse; 2. item quae non sit patrima et matrima; 3. item quae lingua debili sensuve aurium deminuta aliave qua corporis labe insignita sit; 4. item quae ipsa aut cuius pater emancipatus sit, etiam si vivo patre in avi potestate sit; 5. item cuius parentes alter ambove servitute servierunt; aut in negotiis sordidis diversantur: sed eam, cuius soror ad id sacerdotium lecta est, excusationem mereri aiunt; 6. item cuius pater flamen, aut augur, aut quindecimvirûm sacris faciundis, aut qui septemvirûm epulonum, aut Salius est. 7. Sponsae quoque pontificis et tubicinis sacrorum filiae vacatio a sacerdotio isto tribui solet. 8. Praeterea Capito Atteius scriptum reliquit, neque eius legendam filiam, qui

domicilium in Italia non haberet, et excusandam eius, qui liberos tres haberet. 9. Virgo autem Vestalis simul est capta atque in atrium Vestae deducta et pontificibus tradita [est]; eo statim tempore sine emancipatione ac sine capitis minutione e patris potestate exit et ius testamenti faciundi adipiscitur. 10. De more autem rituque capiundae virginis literae quidem antiquiores non exstant, nisi, quae capta prima est, a Numa rege esse captam. 11. Sed Papiam legem invenimus, qua cavetur, ut pontificis maximi arbitratu virgines e populo viginti legantur, sortitioque in concione ex eo numero fiat; et, cuius virginis ducta erit, ut eam pontifex maximus capiat, eaque Vestae fiat. 12. Sed ea sortitio ex lege Papia non necessaria nunc videri solet. Nam, si quis honesto loco natus adeat pontificem maximum, atque offerat ad sacerdotium filiam suam, cuius dumtaxat salvis religionum observationibus ratio haberi possit, gratia Papiae legis per senatum fit. 13. Capi autem virgo propterea dici videtur, quia pontificis maximi manu prehensa ab eo parente, in cuius potestate est, veluti bello capta abducitur. 14. In libro primo Fabii Pictoris, quae verba pontificem maximum dicere oporteat, cum virginem capit, scriptum est. Ea verba haec sunt: SACERDOTEM VESTALEM QUAE SACRA FACIAT, QUAE IOUS SIET SACERDOTEM VESTALEM FACERE, PRO POPOLO ROMANO QUIRITIUM, UTEI QUAE OPTUMA LEGE FOVIT, ITA TE, AMATA, CAPIO. 15. Plerique autem capi virginem solam debere dici putant. Sed flamines quoque Diales, item pontifices et augures capi dicebantur. 16. L. Sulla Rerum gestarum libro II. ita scripsit: *P. Cornelius, cui primum cognomen Sullae impositum est, flamen Dialis captus.* 17. M. Cato de Lusitanis, cum Ser. Galbam accusavit: *Tamen dicunt deficere voluisse. Ego me nunc volo ius pontificium optime scire: iamne ea causa pontifex capiar? Si volo augurium optime tenere, ecquis me ob eam rem augurem capiat?* 18. Prae-

terea etiam in commentariis Labeonis, quae ad duodecim tabulas composuit, ita scriptum est: *Virgo Vestalis neque heres est cuiquam intestato, neque intestatae quisquam: sed bona eius in publicum redigi aiunt. Id quo iure fiat, quaeritur.* 19. Amata inter capiendum a pontifice maximo appellatur, quoniam, quae prima capta est, hoc fuisse nomine traditum est.

CAPUT XIII.

Quaesitum esse in philosophia, quidnam foret in recepto mandato rectius, idne omnino facere, quod mandatum est; an nonnunquam etiam contra, si id speres ei, qui mandavit, utilius fore: superque ea quaestione expositae diversae sententiae.

1. In officiis capiendis, censendis, iudicandisque, quae Graece καθήκοντα philosophi appellant, quaeri solet, an, negotio tibi dato, et, quidquid omnino faceres, definito, contra quid facere debeas, si eo facto videri possit res eventura prosperius, exque utilitate eius, qui id tibi negotium mandavit. 2. Anceps quaestio et in utramque partem a prudentibus viris arbitrata est. 3. Sunt enim non pauci, qui sententiam suam una in parte defixerint, et, re semel statuta deliberataque, ab eo, cuius negotium id pontificiumque esset, nequaquam putaverint contra dictum eius esse faciendum, etiamsi repentinus aliquis casus rem commodius agi posse polliceretur; ne, si spes fefellisset, culpa imparientiae et poena indeprecabilis subeunda esset. 4. Si res forte melius vertisset; diis quidem gratia habenda, sed exemplum tamen intromissum videretur, quo bene consulta consilia religione mandati soluta corrumperentur. 5. Alii existimaverunt, incommoda prius, quae metuenda essent, si res gesta aliter foret, quam imperatum est, cum emolumento spei pensitanda esse: et, si ea leviora minoraque, utilitas autem contra gravior et amplior spe quantum potest firma ostenderetur, tum posse adversum mandata fieri censuerunt; ne oblata divinitus rei bene ge-

rendae occasio amitteretur. 6. Neque timendum exemplum non parendi crediderunt, si rationes huiuscemodi dumtaxat non deessent. 7. Cumprimis autem respiciendum putaverunt ingenium naturamque illius, cuia res praeceptumque esset; ne ferox, durus, indomitus, inexorabilisque sit; qualia fuerunt Postumiana imperia et Manliana. 8. Nam si tali praeceptori ratio reddenda sit, nihil faciendum esse monuerunt aliter, quam praeceptum est. 9. Instructius deliberatiusque fore arbitramur theorematium hoc de mandatis huiuscemodi obsequendis, si exemplum quoque P. Crassi Mutiani, clari ac inclyti viri, apposuerimus. 10. Is Crassus a Sempronio Asellione et plerisque aliis historiae Romanae scriptoribus traditur quinque habuisse rerum bonarum maxima et praecipua; quod esset ditissimus, quod nobilissimus, quod eloquentissimus, quod iurisconsultissimus, quod pontifex maximus. 11. Is cum in consulatu obtineret Asiam provinciam, et circumsidere oppugnareque Leucas [oppidum] pararet, opusque esset firma atque procera trabe, qua arietem faceret, quo muros eius oppidi quateret: scripsit ad magistrum ἀρχιτέκτονα Elatensium sociorum amicorumque populi Romani, ut ex malis duobus, quos apud eos vidisset, uter maior esset, eum mittendum curaret. 12. Tum magister ἀρχιτέκτων, comperto, quamobrem malum desideraret, non, uti iussus erat, maiorem, sed, quem esse magis idoneum aptioremque faciendo arieti, faciliooremque portatu existimabat, minorem misit. 13. Crassus eum vocari iussit; et cum interrogasset, cur non, quem iusserat, misisset, causis rationibusque quas dictitabat spretis, vestimenta detrahi imperavit, virgisque multum cecidit, corrumpi atque dissolvi officium omne imperantis ratus, si quis ad id, quod facere iussus est, non obsequio debito, sed consilio non desiderato respondeat.

CAPUT XIV.

Quid dixerit feceritque C. Fabricius, magna vir gloria magnisque rebus gestis, sed familiae pecuniaeque inops, cum ei Samnites tanquam indigenti grave aurum donarent.

1. Iulius Higinus in libro De vita rebusque illustrium virorum sexto legatos dicit a Samnitibus ad C. Fabricium Imperatorem populi Romani venisse, et memoratis multis magnisque rebus, quae bene ac benevole post redditam pacem Samnitibus fecisset, obtulisse dono grandem pecuniam, orasseque, uti acciperet uteretur-que: atque id facere Samnites dixisse, quod viderent multa ad splendorem domus atque victus defieri, neque pro amplitudine dignitateque lautum paratum esse. 2. Tum Fabricium planas manus ab auribus ad oculos, et infra deinceps ad nares et ad os et ad gulam, atque inde porro ad ventrem imum deduxisse, et legatis ita respondisse: Dum illis omnibus membris, quae attigisset, obsistere atque imperare posset, nunquam quidquam defuturum; propterea pecuniam, qua nihil sibi esset usus, ab iis, quibus eam sciret usui esse, non accipere.

CAPUT XV.

Quam importunum vitium sit plerumque odii futilis inanisque loquacitas, et quam multis in locis a principibus utriusque linguae viris detestatione iusta culpata sit.

1. Qui sunt leves et futiles et importuni locutores, quique nullo rerum pondere innixi verbis humidis et lapsantibus diffluunt, eorum orationem bene existimatum est in ore nasci, non in pectore: linguam autem debere aiunt non esse liberam nec vagam, sed vinclis de pectore imo ac de corde aptis moveri et quasi gubernari. 2. Sed enim videas quosdam sic scatere verbis sine ullo iudicii negotio cum securitate multa et profunda, ut loquentes plerumque videantur loqui sese nescire. 3. Ulyssem contra Homerus, virum sapienti facundia praeditum, vocem mittere ait non ex ore, sed ex pecto-

re: quod scilicet non ad sonum magis habitumque vocis, quam ad sententiarum penitus conceptarum altitudinem pertineret: petulantiaeque verborum coërcendae vallum esse oppositum dentium luculente dixit, ut loquendi temeritas non cordis tantum custodia atque vigilia cohibeatur, sed et quibusdam quasi excubiis in ore positis saepiatur. 4. Homerica, de quibus supra dixi, haec sunt:

Ἀλλ' ὅτε δὴ ῥ' ὄπα τε μεγάλην ἐκ στήθεος ἵει.

et:

Τέκνον ἐμόν, ποῖόν σε ἔπος φύγεν ἕρκος ὀδόντων;

5. M. Tullii quoque verba posui, quibus stultam et inanem dicendi copiam graviter et vere detestatus est: 6. *Dummodo*, inquit, *hoc constet, neque infantiam eius qui rem norit, sed eam explicare dicendo non queat, neque inscientiam illius cui res non suppetat, verba non desint, esse laudandam; quorum si alterum sit optandum, malim equidem indisertam prudentiam, quam stultam loquacitatem.* 7. Item in libro de Oratore primo verba haec posuit: *Quid enim est tam furiosum, quam verborum vel optimorum atque ornatissimorum sonitus inanis, nulla subiecta sententia nec scientia?* 8. Cumprimis autem M. Cato atrocissimus huiusce [modi] vitii insectator est. 9. Namque in oratione, quae inscripta est: *Si se Coelius trib. pleb. appellasset: Nunquam*, inquit, *tacet, quem morbus tenet loquendi, tanquam veternosum bibendi atque dormiendi. Quod si non conveniatis, tum convocari iubet; ita est cupidus orationis, ut conducat, qui auscultet: itaque auditis, non auscultatis, tanquam pharmacopolam: nam eius verba audiuntur; verum ei se nemo committit, si aeger est.* 10. Idem Cato in eadem oratione eidem M. Coelio tribuno plebi vilitatem opprobrans non loquendi tantum, verum etiam tacendi: *Frusto*, inquit, *panis conduci potest, vel uti taceat, vel uti loquatur.* 11. Neque non merito Homerus unum ex omnibus Thersiten ἀμετροεπῆ, ἀκριτόμυθον appellat: [modo] verba illius multa et ἄκοσμα strepentium sine modo graculorum similia esse dicit.

Quid enim est aliud [ἀμετροεπὴς] ἐκολῴα? 12. Eupolidis quoque versus de id genus hominibus consignatissime factus est:

Λαλεῖν ἄριστος, ἀδυνατώτατος λέγειν:

13. quod Sallustius noster imitari volens, *loquax*, inquit, *magis*, *quam facundus*. 14. Quapropter Hesiodus, poëtarum prudentissimus, linguam non vulgandam, sed recondendam esse dicit, perinde ut thesaurum; eiusque esse in promendo gratiam plurimam, si modesta et parca et modulata sit:

Γλώσσης τοι θησαυρὸς ἐν ἀνθρώποισιν ἄριστος
Φειδωλῆς· πλείστη δὲ χάρις κατὰ μέτρον ἰούσης.

15. Epicharmium quoque illud non inscite se habet:

Οὐ λέγειν δεινός, ἀλλὰ σιγᾷν ἀδύνατος.

16. Ex quo [hoc] profecto sumtum est:

Qui cum loqui non posset, tacere non poterat.

17. Favorinum ego audivi dicere, versus istos Euripidis,

Ἀχαλίνων στομάτων
Ἀνόμου τ' ἀφροσύνας
Τὸ τέλος δυστυχία·

non de iis tantum factos accipi debere, qui impia aut illicita dicerent, sed vel maxime de hominibus quoque posse dici stulta et immodica blaterantibus, quorum lingua tam prodiga infrenisque sit, ut fluat semper aestuetque colluvione verborum teterrima: quod genus homines a Graecis significantissimo vocabulo *κατάγλωσσοι* appellantur. 18. Valerium Probum, grammaticum illustrem, ex familiari eius, docto viro, comperi Sallustianum illud: *Satis eloquentiae, sapientiae parum*, brevi antequam vita decederet, sic legere coepisse, et sic a Sallustio relictum affirmasse: *Satis loquentiae, sapientiae parum*; quod *loquentia* novatori verborum Sallustio maxime congrueret, *eloquentia* cum insipientia minime conveniret. 19. Huiuscemodi autem loquacitatem verborumque turbam magnitudine inani vastam facetissimus poëta Aristophanes insignibus vocabulis denotavit in his versibus:

Ἄνθρωπον ἀγριοποιόν, αὐθαδόστομον,
Ἔχοντ' ἀχάλινον, ἀκρατές, ἀπύλωτον στόμα,
Ἀπεριλάλητον, κομποφακελοῤῥήμονα.

20. Neque minus insigniter veteres quoque nostri hoc genus homines, in verba proiectos, *locululeios*, et *blaterones*, et *lingulacas* dixerunt.

CAPUT XVI.

Quod verba isthaec Quadrigarii ex Annali tertio: ibi mille hominum occiditur, non licentia neque de poëtarum figura, sed ratione certa et proba grammaticae disciplinae dicta sunt.

1. Quadrigarius in tertio Annalium ita scripsit: *Ibi occiditur mille hominum. Occiditur*, inquit, non *occiduntur*. 2. Item Lucilius in tertio Satyrarum:

Ad portam mille, a porta est sex inde Salernum.

Mille, inquit, *est*, non *mille sunt*. 3. Varro in XVII. [*Rerum*] *Humanarum: Ad Romuli initium plus mille et centum annorum est.* 4. [M.] Cato in primo *Originum: Inde est ferme mille passuum.* 5. M. Cicero in sexta in Antonium: *Itane Ianus medius in L. Antonii clientela est: Quis unquam in illo Iano inventus est, qui L. Antonio mille nummûm ferret expensum?* 6. In his atque in multis aliis *mille* numero singulari dictum est. 7. Neque hoc, ut quidam putant, vetustati concessum est, aut per figurarum concinnitatem admissum est: sed sic videtur ratio poscere. 8. *Mille* enim non pro eo ponitur, quod Graece χίλιοι dicitur, sed quod χιλιάς: et sicuti una χιλιάς et duae χιλιάδες; ita *unum mille* et *duo millia* certa atque directa ratione dicitur. 9. Quamobrem id quoque recte et probabiliter dici solitum: *mille denariûm in arca est*, et: *mille equitum in exercitu est.* 10. Lucilius autem, praeter quod supra posui, alio quoque in loco id manifestius demonstrat. 11. Nam in libro quinto decimo ita dicit:

Hunc milli passûm qui vicerit atque duobus,
Campanus sonipes succussor nullus sequetur
Maiore in spatio; ac diversus videbitur ire.

12. Item in alio libro [nono]:

Tu milli nummûm potes uno quaerere centum.

13. *Milli passûm* dixit pro *mille passibus*, et *uno milli nummûm* pro *unis mille nummis;* aperteque ostendit *mille* et vocabulum esse, et singulari numero dici, eiusque plurativum esse *millia*, et casum etiam capere ablativum. 14. Neque ceteros casus requiri oportet, cum sint alia pleraque vocabula, quae in singulos tantum casus, quaedam etiam, quae in nullum inclinentur. 15. Quapropter nihil iam dubium est, quin M. Cicero in oratione, quam scripsit *pro Milone*, ita scriptum reliquerit: *Ante fundum Clodii, quo in fundo, propter insanas illas substructiones, facile mille hominum versabatur valentium;* non *versabantur*, quod in libris minus accurate scriptis est: alia enim ratione *mille hominum*[, alia *mille homines*,] dicendum est.

CAPUT XVII.

Quanta cum animi aequitate toleraverit Socrates uxoris ingenium intractabile: atque inibi, quid M. Varro in quadam satyra de officio mariti scripserit.

1. Xanthippe Socratis philosophi uxor morosa admodum fuisse fertur et iurgiosa: irarumque et molestiarum muliebrium per diem perque noctem satagebat. 2. Has eius intemperies in maritum Alcibiades demiratus, interrogavit Socratem, quaenam ratio esset, cur mulierem tam acerbam domo non exigeret. 3. Quoniam, inquit Socrates, cum illam domi talem perpetior, insuesco et exerceor, ut ceterorum quoque foris petulantiam et iniuriam facilius feram. 4. Secundum hanc sententiam quoque Varro in Satyra Menippaea, quam *De Officio Mariti* scripsit: *Vitium*, inquit, *uxoris aut tollendum aut ferendum est. Qui tollit vitium, uxorem commodiorem praestat: qui fert, sese meliorem facit.* 5. Haec verba Varronis: *tollere* et *ferre* lepide quidem composita sunt: sed *tollere* apparet dictum pro *corrigere*. 6. Id

etiam apparet, eiusmodi vitium uxoris, si corrigi non possit, ferendum esse Varronem censuisse; quod ferri scilicet a viro honeste potest. Vitia enim flagitiis leviora sunt.

CAPUT XVIII.

Quod M. Varro in quarto decimo Humanarum L. Aelium magistrum suum περὶ ἐτυμολογίας [disserentem] falso reprehendit, quodque idem Varro in eodem libro furis ἔτυμον falsum dicit.

1. In quarto decimo *Rerum divinarum* libro M. Varro doctissimum tunc civitatis hominem L. Aelium errasse ostendit; quod vocabulum Graecum vetus traductum in linguam Romanam, perinde atque si primitus Latine fictum esset, resolverit in voces Latinas ratione etymologica falsa. 2. Verba ipsa super ea re Varronis posuimus: *In quo L. Aelius noster, literis ornatissimus, memoria nostra erravit aliquotiens. Nam aliquot verborum antiquorum Graecorum, perinde atque essent propria nostra, reddidit causas falsas. Non enim l e p o r e m dicimus, ut ait, quod est levipes: sed quod est vocabulum antiquum Graecum. Multa [enim] vetera illorum ignorantur, quod pro iis aliis nunc vocabulis utantur; et illorum esse plerique ignorent Graecum, quod nunc nominant ἕλληνα; puteum esse, quod vocant φρέαρ; leporem, quod λαγωόν dicunt. In quo non modo Aelii ingenium non reprehendo, sed industriam laudo. Successum enim fortuna, experientiam laus sequitur.* 3. Haec Varro in primore libro scripsit *De Ratione Vocabulorum* scitissime, de usu utriusque linguae peritissime, de ipso Aelio clementissime. 4. Sed in posteriore eiusdem libri parte dicit, *f u r e m ex eo dictum, quod veteres Romani f u r v u m atrum appellaverint; et fures per noctem, quae atra sit, facilius furentur.* 5. Nonne sic videtur Varro de fure [errasse], tanquam Aelius de lepore? Nam quod a Graecis nunc κλέπτης dicitur, antiquiore Graeca lingua φῶρ *est dictum*. Hinc per affinitatem li-

terarum, qui φῶρ Graece, Latine *fur* est. 6. Sed ea res fugeritne tunc Varronis memoriam; an contra aptius et cohaerentius putarit *furem* a *furvo*, id est nigro, appellari: in hac re de viro tam excellentis doctrinae non meum iudicium est.

CAPUT XIX.

Historia super libris Sibyllinis, ac de Tarquinio Superbo rege

1. In antiquis annalibus memoria super libris Sibyllinis haec prodita est. 2. Anus hospita atque incognita ad Tarquinium Superbum regem adiit, novem libros ferens, quos esse dicebat divina oracula: eos velle [dixit] venundare. 3. Tarquinius pretium percontatus est: mulier nimium atque immensum poposcit. 4. Rex, quasi anus aetate desiperet, derisit. 5. Tum illa foculum coram eo cum igni apposuit, et tres libros ex novem deurit; et, ecquid reliquos sex eodem pretio emere vellet, regem interrogavit. 6. Sed enim Tarquinius id multo risit magis, dixitque, anum iam procul dubio delirare. 7. Mulier ibidem statim tres alios libros exussit; atque id ipsum denuo placide rogavit, [ut] tres reliquos eodem illo pretio emat. 8. Tarquinius ore iam serio atque attentiore animo fit; eam constantiam confidentiamque non insuper habendam intelligit: et libros tres reliquos mercatur nihilo minore pretio, quam quod erat petitum pro omnibus. 9. Sed eam mulierem tunc a Tarquinio digressam postea nusquam loci visam constitit. 10. Libri tres in sacrarium conditi Sibyllini appellati. 11. Ad eos, quasi ad oraculum, Quindecimviri adeunt, cum dii immortales publice consulendi sunt.

CAPUT XX.

Quid geometrae dicant schemata, quibusque omnia ista Latinis vocabulis appellentur.

1. Figurarum, quae σχήματα Geometrae appellant, genera sunt duo: planum et solidum. 2. Haec ipsi vo-

cant ἐπίπεδον καὶ στερεόν. *Planum* est, quod in duas partes solum lineas habet, qua latum est et qua longum: qualia sunt triquetra et quadrata, quae in area fiunt, sine altitudine. 3. *Solidum* est, quando non longitudines modo et latitudines planas numeri linearum efficiunt, sed etiam extollunt altitudines: quales sunt ferm, metae trianguli, quas pyramidas appellant: vel qualia sunt quadrata undique, quae κύβους illi, nos quadrantalia dicimus. 4. Κύβος enim est figura ex omni latere quadrata: *Quales sunt*, inquit M. Varro, *tesserae, quibus in alveolo luditur: ex quo ipsae quoque appellatae κύβοι.* 5. In numeris etiam similiter κύβος dicitur, cum omne latus eiusdem numeri aequabiliter in sese solvitur, sicuti fit, cum ter terna ducuntur: atque idem ipse numerus triplicatur. 6. Huius numeri cubum Pythagoras vim habere lunaris circuli dixit, quod et luna orbem suum lustret septem et viginti diebus, qui numerus ternio, qui Graece dicitur τριάς, tantundem efficiat in cubo. 7. *Linea* autem a nostris dicitur, quam γραμμήν Graeci nominant. 8. Eam M. Varro ita definit: *Linea est*, inquit, *longitudo quaedam sine latitudine et altitudine.* 9. Εὐκλείδης autem brevius, praetermissa altitudine: Γραμμή est, inquit, μῆκος ἀπλατές: quod exprimere uno Latino verbo non queas, nisi audeas dicere *illatabile.*

CAPUT XXI.

Quod Iulius Higinus affirmatissime contend[er]it, legisse se librum P. Virgilii domesticum, in quo scriptum esset: et ora Tristia tentantum sensu torquebit amaror, non, quod vulgus legeret: sensu torquebit amaro.

1. Versus istos ex Georgicis Virgilii plerique omnes sic legunt:

At sapor indicium faciet manifestus, et ora
Tristia tentantum sensu torquebit amaro.

2. Higinus autem, non hercle ignobilis grammaticus, in commentariis, quae in Virgilium fecit, confirmat et perseverat, non hoc a Virgilio relictum, sed, quod ipse inve

nerit in libro, qui fuerat ex domo atque familia Virgilii:

— *et ora*
Tristia tentantum sensu torquebit amaror.

3. Neque id soli Higino, sed doctis quibusdam etiam viris complacitum: quoniam videtur absurde dici: *sapor sensu amaro torquet;* cum ipse, inquiunt, sapor sensus sit, non alium in semet ipso sensum habeat: ac perinde sit quasi dicatur: *sensus sensu amaro torquet.* 4. Sed enim cum Favorino Higini commentarium legissem, atque ei statim displicita esset insolentia et insuavitas illius: *sensu torquebit amaro*, risit, et: Iovem lapidem, inquit, quod sanctissimum iusiurandum est habitum, paratus sum ego iurare, Virgilium hoc nunquam scripsisse, sed Higinum ego verum dicere arbitror. 5. Non enim primus finxit hoc verbum Virgilius insolenter: sed in carminibus Lucretii inventum est: nec est aspernatus auctoritatem poëtae, ingenio et facundia praecellentis. 6. Verba ex quarto Lucretii haec sunt:

Denique in os salsi venit humor saepe saporis:
Quum mare versamur propter: dilutaque contra
Quum tuimur misceri absynthia, tangit amaror.

7. Non verba autem sola, sed versus prope totos et locos quoque Lucretii plurimos sectatum esse Virgilium videmus.

CAPUT XXII.

An, qui causas defendit, recte Latineque dicat: superesse se ei, quod defendit; et superesse proprie quid sit.

1. Irroboravit inveteravitque falsa atque aliena verbi significatio [eius], quod dicitur: *hic illi superest*; cum dicendum est, advocatum esse quem cuipiam, causamque eius defendere. 2. Atque id dicitur, non in compitis tantum, neque in plebe vulgaria, sed in foro, in comitio, apud tribunalia. 3. Qui integre autem locuti sunt, magnam partem *superesse* ita dixerunt, ut eo verbo significarent superfluere et supervacare atque esse supra necessarium modum. 4. Itaque M. Varro in Satyra, quae

inscripta est: *Nescis quid vesper serus vehat, superfuisse* dicit immodice et intempestive fuisse. 5. Verba ex eo libro haec sunt: *In convivio legi nec omnia debent, et ea potissimum, quae simul sunt βιωφελῆ, et delectent potius: ut id quoque videatur non defuisse magis, quam superfuisse.* 6. Memini ego, praetoris, docti hominis, tribunali me forte assistere, atque ibi advocatum non incelebrem sic postulare, ut extra causam diceret, remque, quae agebatur, non attingeret; tunc praetorem ei, cuia res erat, dixisse advocatum eum non habere: et cum is, qui verba faciebat, reclamasset: *Ego illi V. Cl. supersum:* respondisse praetorem festiviter: *Tu plane superes, non ades.* 7. M. autem Cicero in libro, qui inscriptus est: *De Iure Civili in artem redigendo*, verba haec posuit: *Nec vero scientiâ iuris maioribus suis Q. Aelius Tubero defuit, doctrina etiam superfuit;* in quo loco *superfuit* significare videtur *supra fuit* et *praestitit*, superavitque maiores suos doctrina sua superfluenti, tum et nimis abundanti: disciplinas enim Tubero Stoicas et dialecticas percalluerat. 8. In libro quoque De republica secundo id ipsum verbum Ciceronis non temere transeundum. Verba ex eo libro haec sunt: *Non gravarer, Laeli, nisi et hos velle putarem, et ipse cuperem, te quoque aliquam partem huius nostri sermonis attingere: praesertim cum heri ipse dixeris, te nobis etiam superfuturum. Verum [, si] id quidem fieri non potest; ne desis, omnes te rogamus.* 9. Exquisite igitur et comperte Iulius Paulus dicebat, homo in nostra memoria doctissimus, *superesse* non simplici ratione dici tam Latine, quam Graece: Graecos enim περισσὸν [περιεῖναι] in utramque partem ponere; vel quod supervacaneum esset, ac non necessarium, vel quod abundans nimis et affluens et exsuperans. 10. Sic quoque nostros veteres *superesse* alias dixisse pro superfluenti et supervacuo neque admodum necessario, ita ut supra posuimus Varronem dicere: alias ita, ut Cicero dixit, pro eo, quod copia quidem et facultate ceteris anteiret, supra modum tamen et

largius prolixiusque flueret, quam esset satis. 11. Qui dicit ergo, se superesse ei, quem defendit, nihil istorum vult dicere: sed nescio quid aliud indictum inscitumque dicit. 12. At ne Virgilii quidem poterit auctoritate uti, qui in Georgicis ita scripsit:

Primus ego in patriam mecum, modo vita supersit.

Hoc enim in loco Virgilius ἀκυρότερον [eo] verbo usus videtur, quod *supersit* dixit pro: longinquius diutiusque adsit. 13. Illud contra eiusdem Virgilii est aliquanto probabilius:

Florentisque secant herbas, fluviosque ministrant,
Farraque, ne blando nequeant superesse labori.

Significat enim: supra laborem esse, neque opprimi a labore. 14. An autem *superesse* dixerint veteres pro restare et perficiendae rei deesse, quaerebamus. 15. Nam Sallustius in significatione ista non *superesse*, sed *superare* dicit. Verba eius in Iugurtha haec sunt: *Is plerumque seorsum a rege exercitum ductare, et omnis res exsequi solitus erat, quae Iugurthae fesso aut maioribus astricto superaverant.* 16. Sed invenimus in tertio Ennii Annalium, in hoc versu:

Inde sibi memorat unum superesse laborem,

id est, reliquum esse et restare; quod quidem divise pronuntiandum est, ut non una pars orationis esse videatur, sed duae. 17. Cicero autem in secunda Antonianarum, quod est reliquum, non *superesse*, sed *restare* dicit. 18. Praeter haec, *superesse* invenimus dictum pro *superstitem esse:* 19. ita enim scriptum est in libro epistolarum M. Ciceronis ad L. Plancum et in epistola [M.] Asinii Pollionis ad Ciceronem verbis his: *Nam neque deesse reipublicae volo, neque superesse:* per quod significat, si respublica emoriatur et pereat, nolle se vivere. 20. In Plauti autem Asinaria manifestius id ipsum scriptum est in his verbis, quae sunt eius comoediae prima:

Sicut tuum vis unicum gnatum tuae
Superesse vitae sospitem et superstitem.

21. Cavenda igitur est non improprietas sola verbi, sed etiam pravitas ominis, si quis senior advocatus adolescenti *superesse se* dicat.

CAPUT XXIII.

Quis fuerit Papirius Praetextatus, quaeve istius causa cognomenti sit: historiaque ista omnis super eodem Papirio cognitu iucunda.

1. Historia de Papirio Praetextato dicta scriptaque est a M. Catone in oratione, qua usus est ad milites contra Galbam, cum multa quidem venustate atque luce atque munditia verborum. 2. Ea Catonis verba huic prorsus commentario indidissem, si libri copia fuisset id temporis, cum haec dictavi. 3. Quod si non virtutes dignitatesque verborum, sed rem ipsam scire quaeris, [res] ferme ad hunc modum est. 4. Mos antea senatoribus Romae fuit, in curiam cum praetextatis filiis introire. 5. Tunc quidem in senatu res maior quaepiam consultata, eaque in diem posterum prolata est; placuitque, ut eam rem, super qua tractavissent, ne quis enuntiaret prius quam decreta esset. Mater Papirii pueri, qui cum parente suo in curia fuerat, percontata est filium, quidnam in senatu Patres egissent. 6. Puer respondit, tacendum esse, neque id dici licere. 7. Mulier fit audiendi cupidior. Secretum rei et silentium pueri animum eius ad inquirendum everberat. Quaerit igitur compressius violentiusque. 8. Tum puer, matre urgente, lepidi atque festivi mendacii consilium capit: actum in senatu dicit, utrum videretur utilius exque republica esse, unusne ut duas uxores haberet, an ut una apud duos nupta esset. 9. Hoc illa ubi audivit, animo compavescit; 10. domo trepidans egreditur: ad ceteras matronas defert, quod audierat. Perveniunt ad senatum postera die matrum familias caterva: lacrimantes atque obsecrantes orant, una potius ut duobus nupta fieret, quam ut uni duae. 11. Senatores ingredientes in curiam, quae illa mulierum intemperies et quid sibi postulatio isthaec vel-

let, mirabantur. 12. Puer Papirius, in medium curiae progressus, quid mater audire institisset, quid ipse matri dixisset, rem, sicuti fuerat, denarrat. 13. Senatus fidem atque ingenium pueri exosculatus consultum facit, uti posthac pueri cum patribus in curiam ne introëant, nisi ille unus Papirius: eique puero postea cognomentum, honoris gratia, inditum *Praetextatus*, ob tacendi loquendique in aetate praetextata prudentiam.

CAPUT XXIV.

Tria epigrammata trium veterum poëtarum, Naevii, Plauti, Pacuvii, quae, facta ab ipsis, eorum sepulcris incisa sunt

1. Trium poëtarum illustrium epigrammata, Cn. Naevii, M. Plauti, M. Pacuvii, quae ipsi fecerunt, et incidenda suo sepulcro reliquerunt, nobilitatis eorum gratia et venustatis, scribenda in his commentariis esse duxi. 2. Epigramma Naevii plenum superbiae Campanae: quod testimonium esse iustum potuisset, nisi ab ipso dictum esset:

Mortalis immortalis flere si foret fas:
Flerent divae Camoenae Naevium poetam.
Itaque, postquam est Orcino traditus thesauro,
Oblitei Romae loquier sunt Latina lingua.

3. Epigramma Plauti, quod dubitassemus an Plauti foret, nisi a M. Varrone positum esset in libro De poëtis primo:

Postquam morte datu' st Plautus, comoedia luget;
Scena est deserta: dein Risus, Ludu', Iocusque,
Et numeri innumeri simul omnes collacrumarunt.

4. Epigramma Pacuvii verecundissimum et purissimum, dignumque eius elegantissima gravitate:

Adulescens, tametsi properas, hoc [te] saxum rogat,
Utei ad se aspicias; deinde, quod scriptum 'st, legas.
Hic sunt poëtae Pacuviei Marcei sita
Ossa. Hoc volebam nescius ne esses. Vale.

CAPUT XXV.

Quibus verbis M. Varro inducias definierit: quaesitumque inibi curiosius, quaenam ratio sit vocabuli induciarum.

1. Duobus modis M. Varro in libro Humanarum, qui est De bello et pace, induciae quid sint, definit. *Induciae*, inquit, *sunt pax castrensis paucorum dierum.* 2. Item alio in loco: *Induciae*, inquit, *sunt belli feriae.* 3. Sed lepidae magis atque iucundae brevitatis utraque definitio, quam plena aut proba esse videtur. 4. Nam neque pax est induciae: (bellum enim manet, pugna cessat;) neque in solis castris, neque paucorum tantum dierum induciae sunt. 5. Quid enim dicemus, si, induciis in mensium aliquot factis, [in oppida] castris concedatur? Nonne tum quoque induciae sunt? 6. Aut rursus quid esse [id] dicemus, quod in primo Annali Quadrigarii scriptum est, C. Pontium Samnitem a dictatore Romano sex horarum inducias postulasse, si induciae paucorum tantum dierum appellandae sunt? 7. Belli autem ferias festive magis dixit, quam aperte atque definite. 8. Graeci autem significantius consignantiusque cessationem istam pugnae pactitiam ἐκεχειρίαν dixerunt, exemta una litera sonitus vastioris, et subiuncta lenioris: 9. nam quod eo tempore non pugnetur, et manus cohibeantur, ἐκεχειρίαν appellarunt. 10. Sed profecto non id fuit Varroni negotium, ut inducias superstitiose definiret, et legibus rationibusque omnibus definitionum inserviret. 11. Satis enim visum est, eiusmodi facere demonstrationem; quod genus Graeci τύπους magis et ὑπογραφάς, quam ὁρισμούς vocant. 12. *Induciarum* autem vocabulum qua sit ratione factum, iam diu est, cum quaerimus. 13. Sed ex multis, quae vel audivimus vel legimus, probabilius id, quod dicam, videtur. 14. *Inducias* sic dictas arbitramur, quasi tu dicas *inde uti iam.* 15. Pactum induciarum huiusmodi est, ut in diem certum non pugnetur, nihilque incommodetur: sed ex eo die postea uti iam omnia belli iure agantur. 16. Quod dicitur dies certus praefinitus, pactumque fit, ut ante eum diem ne pu-

gnetur, atque, is dies ubi venit, inde uti iam pugnetur: idcirco ex iis, quibus dixi, vocibus, quasi per quendam coitum et copulam, nomen induciarum connexum est. 17. Aurelius autem Opilius in primo librorum, quos Musarum inscripsit: *Induciae,* inquit, *dicuntur, cum hostes inter sese utrinque utroque alteri ad alteros impune et sine pugna ineunt. Inde ab eo*, inquit, *nomen esse factum videtur, quasi [initiae, hoc est,] initus atque introitus.* 18. Hoc ab Aurelio scriptum propterea non praeterii, ne cui harum Noctium aemulo eo tantum nomine elegantius id videretur, tanquam id nos originem verbi requirentes fugisset.

CAPUT XXVI.

Quem in modum mihi Taurus philosophus responderit percontanti, an sapiens irasceretur.

1. Interrogavi in diatriba Taurum, an sapiens irasceretur. 2. Dabat enim saepe post quotidianas lectiones quaerendi, quod quis vellet, potestatem. 3. Is cum graviter et copiose de morbo affectuve irae disseruisset, quae et in veterum libris et in ipsius commentariis exposita sunt: convertit[ur] ad me, qui interrogaveram, et: Haec ego, inquit, super irascendo sentio. 4. Sed et, quid Plutarchus noster, vir doctissimus ac prudentissimus, senserit, non ab re est, ut id quoque audias. 5. Plutarchus, inquit, servo suo, nequam homini et contumaci, sed libris disputationibusque philosophiae aures imbutas habenti, tunicam detrahi ob nescio quod delictum, caedique eum loro iussit. 6. Coeperat verberari; obloquebatur, non meruisse, ut vapulet; nihil mali, nihil sceleris admisisse. 7. Postremo vociferari inter vapulandum incipit: neque iam querimonias aut gemitus eiulatusque facere, sed verba seria et obiurgatoria: Non ita esse Plutarchum, ut diceret; philosophum irasci, turpe esse: saepe eum de malo irae edissertavisse: librum quoque περὶ ἀοργησίας pulcherrimum conscripsisse; iis omnibus, quae in eo libro scripta sunt, nequaquam convenire,

quod provolutus effususque in iram plurimis se plagis mulctaret. 8. Tum Plutarchus lente et leniter: Quid autem, inquit, verbero, nunc ego tibi irasci videor? Ex vultune meo, an ex voce, an ex colore, an etiam ex verbis, correptum esse me ira, intelligis? Mihi quidem neque oculi, opinor, truces sunt, neque os turbidum, neque immaniter clamo, neque in spumam ruboremve effervesco, neque pudenda dico aut poenitenda, neque omnino trepido ira et gestio. 9. Haec enim omnia, si ignoras, signa esse irarum solent. Et simul ad eum, qui caedebat, conversus: Interim, inquit, dum ego atque hic disputamus, hoc tu age. 10. Summa autem totius sententiae Tauri haec fuit: Non idem esse existimavit *ἀοργησίαν καὶ ἀναλγησίαν*, aliudque esse non iracundum animum, aliud *ἀνάλγητον καὶ ἀναίσθητον* (id est, hebetem et stupentem). Nam sicut aliorum omnium, quos Latini philosophi affectus vel affectiones, Graeci *πάθη* appellant: ita huius quoque motus animi, qui, cum est ulciscendi causa saevior, ira dicitur, non privationem esse utilem censuit, quam Graeci *στέρησιν* dicunt: sed mediocritatem, quam *μετριότητα* illi appellant.

LIBER SECUNDUS.

CAPUT I.

Quo genere solitus sit philosophus Socrates exercere patientiam corporis: deque eiusdem viri patientia.

Inter labores voluntarios et exercitia corporis ad fortuitas patientiae vices firmandi, id quoque accepimus Socratem facere insuevisse. 2. Stare solitus Socrates dicitur, pertinaci statu, perdius atque pernox a summo lucis ortu ad solem alterum orientem, inconnivens, immobilis, iisdem in vestigiis, et ore atque oculis eundem in

locum directis cogitabundus, tanquam quodam secessu mentis atque animi facto a corpore. 3. Quam rem cum Favorinus, de fortitudine eius viri ut pleraque disserens, attigisset: *Πολλάκις*, inquit, *ἐξ ἡλίου εἰς ἥλιον ἑστήκει ἀστραβέστερος τῶν πρέμνων*. 4. Temperantia quoque eum fuisse tanta traditum est, ut omnia fere vitae suae tempora valetudine inoffensa vixerit. 5. In illius etiam pestilentiae vastitate, quae in bello Peloponnesiaco in primis ipsam Atheniensium civitatem internecino genere morbi depopulata est, is parcendi moderandique rationibus dicitur et a voluptatum labe cavisse, et salubritates corporis retinuisse, ut nequaquam fuerit communi omnium cladi obnoxius.

CAPUT II.

Quae ratio observatioque officiorum esse debeat inter patres filiosque in discumbendo sedendoque, atque in id genus rebus domi forisque, si filii magistratus sunt et patres privati: superque ea re Tauri philosophi dissertatio, et exemplum ex historia Romana petitum.

1. Ad philosophum Taurum Athenas, visendi cognoscendique eius gratia, venerat V. Cl. praeses Cretae provinciae: et cum eo simul eiusdem praesidis pater. 2. Taurus, sectatoribus commodum dimissis, sedebat pro cubiculi sui foribus, et cum assistentibus nobis sermocinabatur. 3. Introivit provinciae praeses, et cum eo pater. 4. Assurrexit placide Taurus: et post mutuam salutationem resedit. 5. Allata mox una sella est, quae in promtu erat, atque, dum aliae promebantur, apposita est. Invitavit Taurus patrem praesidis, ut sederet. 6. Atque ille ait: *Sedeat hic potius, qui populi Romani magistratus est.* 7. *Absque praeiudicio*, inquit Taurus, *tu interea sede, dum inspicimus quaerimusque, utrum conveniat, tene potius sedere, qui pater es, an filium, qui magistratus est.* 8. Et, cum pater assedisset, appositumque esset aliud filio quoque eius sedile, verba super ea re Taurus facit cum summa, dî boni! honorum atque officiorum perpensatione. 9. Eorum verborum senten-

tia haec fuit: In publicis locis atque muneribus atque actionibus patrum iura cum filiorum, qui in magistratu sunt, potestatibus collata interquiescere paululum et connivere: sed cum extra rempublicam in domestica re atque vita sedeatur, ambuletur, in convivio quoque familiari discumbatur, tum inter filium magistratum et patrem privatum publicos honores cessare; naturales et genuinos exoriri. 10. Hoc igitur, inquit, quod ad me venistis, quod colloquimur nunc, quod de officiis disceptamus, privata actio est. Itaque utere apud me iis honoribus prius, quibus domi quoque vestrae te uti priorem decet. 11. Haec atque alia in eandem sententiam Taurus graviter simul et comiter disseruit. 12. Quid autem super huiuscemodi patris atque filii officio apud Claudium legerimus, non [esse] ab re visum est, ut adscriberemus. 13. Posuimus igitur verba ipsa Quadrigarii ex Annali eius sexto transcripta: *Deinde facti consules Sempronius Gracchus iterum, Q. Fabius Maximus, filius eius, qui priore anno erat consul. Ei consuli pater proconsul obviam in equo vehens venit, neque descendere voluit, quod pater erat; et, quod inter eos sciebant maxima concordia convenire, lictores non ausi sunt descendere iubere. Ubi iuxta venit, tum consul ait: Descendere iube. Quod posteaquam lictor ille, qui apparebat, cito intellexit, Maximum proconsulem descendere iussit. Fabius imperio paret: et filium collaudavit, cum imperium, quod populi esset, retineret.*

CAPUT III.

Qua ratione verbis quibusdam vocabulisque veteres immiserunt h literae spiritum.

1. *H* literam, sive illam spiritum magis, quam literam, dici oportet, inserebant eam veteres nostri plerisque vocibus verborum firmandis roborandisque, ut sonus earum esset viridior vegetiorque; atque id videntur fecisse studio et exemplo linguae Atticae. 2. Satis enim notum est, Atticos ἰχθύν, ἱρόν, [et] multa itidem talia, citra morem gentium Graeciae ceterarum, inspirantis pri-

mae literae dixisse. 3. Sic *lachrimas*, sic *sepulchrum*, sic *ahenum*, sic *vehemens*, sic *inchoare*, sic *helluari*, sic *halucinari*, sic *honera*, sic *honustum* dixerunt. 4. In his enim verbis omnibus literae seu spiritus istius nulla ratio visa est, nisi ut firmitas et vigor vocis, quasi quibusdam nervis additis, intenderetur. 5. Sed quoniam *aheni* quoque exemplo usi sumus, venit nobis in memoriam, Fidum Optatum, multi nominis Romae grammaticum, ostendisse mihi librum Aeneidos secundum, mirandae vetustatis, emptum in Sigillariis XX. aureis, quem ipsius Virgilii fuisse credebat[ur]: in quo duo isti versus cum ita scripti forent:

Vestibulum ante ipsum primoque in limine Pyrrhus
Exsultat telis et luce coruscus aëna,

additam supra vidimus *h* literam, et *ahena* factum. 6. Sic in illo quoque Virgilii versu in optimis libris scriptum invenimus:

Aut foliis undam tepidi despumat aheni.

CAPUT IV.

Quam ob causam Gabius Bassus genus quoddam iudicii divinationem appellari scripsit, et quam alii causam esse eiusdem vocabuli dixerunt.

1. Cum de constituendo accusatore quaeritur, iudiciumque super ea re redditur, cuinam potissimum ex duobus pluribusve accusatio subscriptiove in reum permittatur; ea res atque iudicum cognitio *divinatio* appellatur. 2. Id vocabulum quam ob causam ita factum sit, quaeri solet. 3. Gabius Bassus in tertio librorum, quos de Origine Vocabulorum composuit: *Divinatio*, inquit, *iudicium appellatur*, *quoniam divinare quodammodo iudex oporteat*, *quam sententiam sese ferre par sit*. 4. Nimis quidem est in verbis Gabii Bassi ratio imperfecta, vel magis inops et ieiuna; 5. sed videtur, eum significare velle, idcirco dici divinationem, quod in aliis quidem causis iudex ea, quae didicit, quaeque argumentis vel testibus demonstrata sunt, sequi solet: in hac autem

re, cum eligendus accusator est, parva admodum et exilia sunt, quibus moveri iudex possit; et propterea, quinam magis ad accusandum idoneus sit, quasi divinandum est. 6. Haec Bassus. Sed alii quidem *divinationem* esse appellatam putant, quoniam, cum accusator et reus duae res quasi cognatae coniunctaeque sint, neque utra sine altera constare possit; in hoc tamen genere causae reus quidem iam est, sed accusator nondum est: et idcirco, quod adhuc usque deest et latet, divinatione supplendum est, quisnam sit accusator futurus.

CAPUT V.

Quam lepide designateque dixerit Favorinus philosophus, quid intersit inter Platonis et Lysiae orationem.

1. Favorinus de Lysia et Platone solitus est dicere: Si ex Platonis, inquit, oratione verbum aliquod demas mutesve, atque id commodatissime facias, de elegantia tamen detraxeris: si ex Lysiae, de sententia.

CAPUT VI.

Quibus verbis ignaviter et abiecte Virgilius usus esse dicatur, et quid iis, qui id improbe dicunt, respondeatur.

1. Nonnulli grammatici aetatis superioris, in quibus est Cornutus Annaeus, haud sane indocti neque ignobiles, qui commentaria in Virgilium composuerunt, reprehendunt quasi incuriose et abiecte verbum positum in his versibus:

Candida succinctam latrantibus inguina monstris
Dulichias vexasse rates, et gurgite in alto
Ah timidos nautas canibus lacerasse marinis.

2. *Vexasse* enim putant verbum esse leve, et tenuis ac parvi incommodi; nec tantae atrocitati congruere, cum homines repente a bellua immanissima rapti laniatique sint. 3. Item aliud huiuscemodi reprehendunt:

Omnia iam vulgata, quis aut Eurysthea durum,
Aut illaudati nescit Busiridis aras?

Illaudati parum idoneum esse verbum dicunt; neque id satis esse ad faciendum scelerati hominis detestationem:

qui, quod hospites omnium gentium immolare solitus fuit, non laude indignus, sed detestatione exsecrationeque totius generis humani dignus esset. 4. Item aliud verbum culpaverunt:

Per tunicam squalentem auro latus haurit apertum;

tanquam [si] non convenerit dicere: *auro squalentem:* quoniam nitoribus splendoribusque auri squaloris illuvies sit contraria. 5. Sed de verbo *vexasse* ita responderi posse credo. *Vexasse* grave verbum est, factumque ab eo videtur, quod est *vehere:* in quo inest iam vis quaedam alieni arbitrii. Non enim sui potens est, qui vehitur. *Vexare* autem, quod ex eo inclinatum est, vi atque motu procul dubio vastiore est. Nam qui fertur et raptatur, atque huc atque illuc distrahitur, is vexari proprie dicitur: sicuti *taxare* pressius crebriusque est, quam *tangere*, unde procul dubio id inclinatum est: et *iactare* multo fusius largiusque est, quam *iacere*, unde id verbum traductum est: et *quassare*, quam *quatere*, gravius violentiusque est. 6. Non igitur, quia vulgo dici solet, vexatum esse quem fumo aut vento aut pulvere [laborare videmus], propterea debet vis vera atque natura verbi deperire; quae a veteribus, qui proprie atque signate locuti sunt, ita ut decuit conservata est. 7. M. Catonis verba sunt ex oratione, quam de Achaeis scripsit: *Cumque Hannibal terram Italiam laceraret atque vexaret*. *Vexatam* Italiam dixit Cato ab Hannibale, quando nullum calamitatis aut saevitiae aut immanitatis genus reperiri queat, quod in eo tempore Italia non perpessa sit. 8. M. Tullius IV. in Verrem: *Quae ab isto sic spoliata atque direpta est, non ut ab hoste aliquo, qui tamen in bello religionem et consuetudinis iura retineret, sed ut a barbaris praedonibus vexata esse videatur*. 9. De *illaudato* autem duo videntur responderi posse. Unum est huiusmodi: nemo quisquam tam efferis est moribus, quin faciat aut dicat nonnunquam aliquid, quod laudari queat. Unde hic antiquissimus versus vicem proverbii celebratus est:

Πολλάκι καὶ κηπωρὸς ἀνὴρ μάλα καίριον εἶπεν.

10. Sed enim qui omni in re atque omni tempore laude omni vacat, is illaudatus est; isque omnium pessimus deterrimusque est; sicuti omnis culpae privatio inculpatum facit. Inculpatus autem instar est absolutae virtutis; illaudatus igitur quoque finis est extremae malitiae. 11. Itaque Homerus non virtutibus appellandis, sed vitiis detrahendis laudare ampliter solet. Hoc enim est:

— — — *Ηὔδα μάντις ἀμύμων.*

Et:

— — — *Τὼ δ' οὐκ ἀέκοντε πετέσθην.*

Et item illud:

Ἔνθ' οὐκ ἂν βρίζοντα ἴδοις Ἀγαμέμνονα δῖον,
Οὐδὲ καταπτώσσοντ', οὐδ' οὐκ ἐθέλοντα μάχεσθαι.

12. Epicurus quoque simili modo maximam voluptatem detractionem privationemque omnis doloris definivit his verbis: Ὅρος τοῦ μεγέθους τῶν ἡδονῶν, ἡ παντὸς τοῦ ἀλγοῦντος ὑπεξαίρεσις. 13. Eadem ratione idem Virgilius *inamabilem* dixit *Stygiam paludem*. 14. Nam sicut *illaudatum* κατὰ laudis στέρησιν, ita *inamabilem* κατὰ amoris στέρησιν detestatus est. 15. Altero modo *illaudatus* ita defenditur. 16. *Laudare* significat prisca lingua nominare appellareque. Sic in actionibus civilibus auctor *laudari* dicitur, quod est nominari. 17. *Illaudatus* enim est quasi *illaudabilis*, qui neque mentione aut memoria ulla dignus, neque unquam nominandus est. 18. Sicuti quondam a communi consilio Asiae decretum est, uti nomen eius, qui templum Dianae Ephesi incenderat, ne quis ullo [in] tempore nominaret. 19. Tertium restat ex iis, quae reprehensa sunt, quod *tunicam squalentem auro* dixit. 20. Id autem significat copiam densitatemque auri in squamarum speciem intexti. *Squalere* enim dictum est a *squamarum* crebritate asperitateque, quae in serpentum pisciumque coriis visuntur. 21. Quam rem et alii, et hic quidem poëta locis aliquot demonstrat:

Quem pellis, inquit, *ahenis*
In plumam squamis auro conserta tegebat;

22. et alio loco:

Iamque adeo rutilum thoraca indutus ahenis
Horrebat squamis.

23. Attius in Pelopidis ita scribit:

Eius serpentis squamae squalido auro et purpura praetextae.

24. Quidquid igitur nimis inculcatum obsitumque aliqua re erat, ut incuteret visentibus facie nova horrorem, id *squalere* dicebatur. 25. Sic in corporibus incultis squamosisque alta congeries sordium *squalor* appellabatur: cuius significationis multo assiduoque usu totum id verbum ita contaminatum est, ut iam *squalor* de re alia nulla, quam de solis inquinamentis dici coeperit.

CAPUT VII.

De officio erga patres liberorum: deque ea re ex philosophiae libris, in quibus scriptum quaesitumque est, an semper in omnibus patris iussis obsequendum sit.

1. Quaeri solitum est in philosophorum disceptationibus, an semper inque omnibus iussis patri parendum sit. 2. Super ea re Graeci nostrique, qui de officiis scripserunt, tres sententias esse, quae spectandae considerandaeque sint, tradiderunt; easque subtilissime diiudicaverunt. 3. Earum una est: omnibus, quae pater imperat, parendum. 4. Altera est: in quibusdam parendum, quibusdam non obsequendum. 5. Tertia est: nihil necessum esse patri obsequi et parere. 6. Haec sententia quoniam primore aspectu nimis infamis est, super ea prius quae dicta sunt, dicemus. 7. Aut recte, inquiunt, imperat pater, aut perperam. Si recte imperat, non quia imperat, parendum, sed, quoniam id fieri ius est, faciendum est: si perperam, nequaquam scilicet faciendum, quod fieri non oportet. 8. Deinde ita concludunt: nunquam est igitur patri parendum, quae imperat. 9. Sed neque istam sententiam probari accepimus: argutiola quippe haec, sicuti mox ostendemus, frivola et inanis est.

10. Neque autem illa, quam primo in loco diximus, vera et proba videri potest: omnia esse, quae pater iusserit, parendum. 11. Quid enim? si proditionem patriae, si matris necem, si alia quaedam imperarit turpia aut impia? 12. Media igitur sententia optima atque tutissima visa est: quaedam esse parendum, quaedam non obsequendum. 13. Sed ea tamen, quae obsequi non oportet, leniter et verecunde ac sine detestatione nimia sineque opprobratione acerba reprehensionis declinanda sensim et relinquenda esse dicunt, quam respuenda. 14. Conclusio vero illa, qua colligitur, sicuti supra dictum est, nihil patri parendum, imperfecta est, refutarique ac dilui sic potest: 15. Omnia, quae in rebus humanis fiunt, sicut docti censuerunt, aut honesta sunt aut turpia. 16. Quae sua vi recta aut honesta sunt, ut fidem colere, ut patriam defendere, ut amicos diligere, ea fieri oportet, sive imperet pater, sive non imperet. 17. Sed quae his contraria, quaeque turpia et omnino iniqua sunt, ea ne si imperet quidem. 18. Quae vero in medio sunt, et a Graecis tum ἀδιάφορα tum μέσα appellantur, ut: in militiam ire, rus colere, honores capessere, causas defendere, uxorem ducere, uti iussum proficisci, uti accersitum venire; quoniamn et haec et his similia per sese ipsa neque honesta sunt neque turpia, sed, proinde ut a nobis aguntur, ita ipsis actionibus aut probanda fiunt aut reprehendenda: propterea in eiusmodi omnium rerum generibus patri parendum esse censent; veluti si uxorem ducere imperet, aut causas pro reis dicere. 19. Quod enim utrumque in genere ipso per sese neque honestum neque turpe est, idcirco, si pater iubeat, obsequendum est. 20. Sed enim si imperet, uxorem ducere infamem, propudiosam, criminosam: aut pro reo Catilina aliquo, aut Tubulo, aut P. Clodio causam dicere? Non scilicet parendum; quoniam accedente aliquo turpitudinis numero desinunt esse per sese haec media atque indifferentia. 21. Non ergo integra est propositio dicenda: aut honesta sunt, quae imperat pater, aut turpia. 22. Neque ὑγιές et νόμιμον

διεζευγμένον videri potest. Deest enim disiunctioni isti tertium· aut neque honesta sunt, neque turpia. Quod si additur, potest ita concludi: nonnunquam est igitur patri parendum.

CAPUT VIII.

Quod parum aequa reprehensio Epicuri a Plutarcho peracta sit in syllogismi disciplina.

1. Plutarchus secundo librorum, quos De Homero composuit, imperfecte atque praepostere atque inscite syllogismo esse usum Epicurum dicit, verbaque ipsa Epicuri ponit: Ὁ θάνατος οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς· τὸ γὰρ διαλυθὲν ἀναισθητεῖ· τὸ δὲ ἀναισθητοῦν οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς. 2. Nam praetermisit, inquit, quod in prima parte sumere debuit: τὸν θάνατον εἶναι ψυχῆς καὶ σώματος διάλυσιν. 3. Tum deinde eodem ipso, quod omiserat, quasi posito concessoque, ad confirmandum aliud utitur. 4. Progredi autem hic, inquit, syllogismus, nisi illo prius posito, non potest. 5. Vere hoc quidem Plutarchus de forma et ordine syllogismi scripsit. Nam si, ut in disciplinis traditur, ita colligere et ratiocinari velis, sic dici oportet: ὁ θάνατος ψυχῆς καὶ σώματος διάλυσις· τὸ δὲ διαλυθὲν ἀναισθητεῖ· τὸ δὲ ἀναισθητοῦν οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς. 6. Sed Epicurus, cuicuimodi homo est, non inscitia videtur partem illam syllogismi praetermisisse. 7. Neque id ei negotium fuit, syllogismum tanquam in scholis philosophorum cum numeris omnibus et cum suis finibus dicere; et profecto, quia separatio animi et corporis in morte evidens est, non est ratus, necessariam esse eius admonitionem, quod omnibus prorsus erat obvium. 8. Sicuti etiam, quod conclusionem syllogismi non in fine posuit, sed in principio: nam id quoque non imperite factum, quis non videt? 9. Apud Platonem quoque multis in locis reperias syllogismos, repudiato conversoque ordine isto, qui in docendo traditur, cum eleganti quadam reprehensionis contemtione positos esse.

CAPUT IX.

Quod item Plutarchus evidenti calumnia verbum ab Epicuro dictum insectatus sit.

1. In eodem libro idem Plutarchus eundem Epicurum reprehendit, quod verbo usus sit parum proprio et alienae significationis. 2. Ita enim scripsit Epicurus: Ὅρος τοῦ μεγέθους τῶν ἡδονῶν, ἡ παντὸς τοῦ ἀλγοῦντος ὑπεξαίρεσις. Non, inquit, παντὸς τοῦ ἀλγοῦντος, sed παντὸς τοῦ ἀλγεινοῦ dicere oportuit. 3. Detractio enim significanda est doloris, inquit, non dolentis. 4. Nimis minute ac prope etiam subfrigide Plutarchus in Epicuro accusando λέξεις θηρεῖ. 5. Has enim curas vocum verborumque elegantias non modo non sectatur Epicurus, sed etiam insectatur.

CAPUT X.

Quid sint favissae Capitolinae, et quid super eo verbo M. Varro Servio Sulpicio quaerenti rescripserit.

1. Servius Sulpicius, iuris civilis auctor, vir bene literatus, scripsit ad M. Varronem, rogavitque, ut rescriberet, quid significaret verbum, quod in censoriis libris scriptum esset. 2. Id erat verbum: *favissae Capitolinae.* Varro rescripsit, in memoria sibi esse, quod Q. Catulus, curator restituendi Capitolii, dixisset: Voluisse se aream Capitolinam deprimere, ut pluribus gradibus in aedem conscenderetur, suggestusque pro fastigii magnitudine altior fieret; sed facere id non quisse, quoniam *favissae* impedissent. 3. Id esse cellas quasdam et cisternas, quae in area sub terra essent, ubi reponi solerent signa vetera, quae ex eo templo collapsa essent, et alia quaedam religiosa e donariis consecratis: at deinde eadem epistola negat quidem, se in literis invenisse, cur *favissae* dictae sint; sed Q. Valerium Soranum solitum dicere ait, quos *thesauros* Graeco nomine appellaremus, priscos Latinos *flavissas* dixisse: quod in eas non rude aes argentumque, sed flata signataque pecunia conderetur. 4. Coniectare igitur se, detractam esse ex eo verbo secundam literam, et *favissas* esse dictas cellas quasdam

et specus, quibus aeditui Capitolini uterentur ad custodiendum res veteres religiosas.

CAPUT XI.

De Sicinio Dentato, egregio bellatore, multa memoratu digna.

1. L. Sicinium Dentatum, qui tribunus plebi fuit, Sp. Tarpeio, A. Haterio consulibus, scriptum est in libris annalibus, plus, quam credi debeat, strenuum bellatorem fuisse: nomenque ei factum ob ingentem fortitudinem, appellatumque esse Achillem Romanum. 2. Is pugnasse in hostem dicitur centum et XX proeliis; cicatricem aversam nullam, adversas quinque et XL tulisse; coronis esse donatus aureis octo, obsidionali una, muralibus tribus, civicis XIV, torquibus tribus et LXXX, armillis plus centum LX, hastis duodeviginti, phaleris item donatus est quinquies viciesque. 3. Spolia militaria [dona] habuit multiiuga; in his provocatoria pleraque. 4. Triumphavit cum imperatoribus suis triumphos novem.

CAPUT XII.

Considerata perpensaque lex quaedam Solonis, speciem habens primorem iniquae iniustaeque legis, sed ad usum et emolumentum salubritatis penitus reperta.

1. In legibus Solonis illis antiquissimis, quae Athenis axibus ligneis incisae sunt, quasque latas ab eo Athenienses, ut sempiternae manerent, poenis et religionibus sanxerunt, legem esse Aristoteles refert scriptam ad hanc sententiam: Si ob discordiam dissensionemque seditio atque discessio populi in duas partes fiet, et ob eam causam irritatis animis utrinque arma capientur, pugnabiturque, tum qui in eo tempore in eoque casu civilis discordiae non alterutra parte sese adiunxerit, sed solitarius separatusque a communi malo civitatis secesserit, is domo, patria, fortunisque omnibus careto: exsul extorrisque esto. 2. Cum hanc legem Solonis, singulari sapientia praediti, legissemus, tenuit nos gravis quaedam in principio admiratio, requirens, quam ob causam dignos esse poena existimaverit, qui se procul a seditione

et civili pugna removissent. 3. Tum, qui penitus atque alte usum ac sententiam legis introspexerant, non ad augendam, sed ad desinendam seditionem legem hanc esse dicebant. Et res prorsum se sic habet. 4. Nam si boni omnes, qui in principio coërcendae seditioni impares fuerint, populumque percitum et amentem non deterruerint, ad alterutram partem divisi sese adiunxerint: tum eveniet, ut, cum socii partis seorsum utriusque fuerint, eaeque partes ab iis, ut maioris auctoritatis viris, temperari ac regi coeperint, concordia per eos potissimum restitui conciliarique possit, dum et suos, apud quos sunt, regunt atque mitificant, et adversarios sanatos magis cupiunt, quam perditos. 5. Hoc idem Favorinus philosophus inter fratres quoque aut amicos dissidentes oportere fieri censebat: ut, qui in medio sunt utriusque partis benevoli, si in concordia annitenda parum auctoritatis, quasi ambigui amici, habuerint, tum alteri in alteram partem discedant; ac per id meritum viam sibi ad utriusque concordiam muniant. 6. Nunc autem plerique, inquit, partis utriusque amici, quasi probe faciant, duo litigantes destituunt et relinquunt; deduntque eos advocatis malevolis aut avaris, qui lites animasque eorum inflamment, aut odii studio, aut lucri.

CAPUT XIII.

Liberos in multitudinis numero etiam unum filium filiamve veteres dixisse.

1. Antiqui oratores historiaeque aut carminum scriptores etiam unum filium filiamve *liberos* multitudinis numero appellarunt. 2. Idque nos cum in complurium veterum libris scriptum aliquotiens adverterimus, nunc quoque in libro Sempronii Asellionis Rerum Gestarum quinto ita positum esse offendimus. 3. Is Asellio sub P. Scipione Africano tribunus militum ad Numantiam fuit: resque eas, quibus gerendis ipse interfuit, conscripsit. 4. Eius verba de Tiberio Graccho, tribuno plebi, quo in tempore interfectus in Capitolio est, haec sunt: *Nam*

Gracchus domo cum proficiscebatur, nunquam minus terna aut quaterna millia hominum sequebantur. 5. Atque inde infra de eodem Graccho ita scripsit: *Orare coepit, ut se defenderent liberosque suos: eum, quem virilis sexus tum in eo tempore habebat, produci iussit, populoque commendavit prope flens.*

CAPUT XIV.

Quod M. Cato in libro, qui inscriptus est CONTRA TIBERIUM EXSULEM, *stitisses vadimonium per i literam dicit, non stetisses: eiusque verbi ratio reddita.*

1. In libro vetere M. Catonis, qui inscribitur *Contra Tiberium exsulem*, scriptum sic erat: *Quid si vadimonium capite obvoluto stitisses?* 2. Recte ille *stitisses* scripsit: sed falsi et audaces emendatores, e scripto per libros, *stetisses* fecerunt, tanquam *stitisses* vanum et nihili verbum esset. 3. Quin potius ipsi nequam et nihili sunt, qui ignorant, *stitisses* dictum a Catone, quoniam *sisteretur vadimonium*, non *staretur*.

CAPUT XV.

Quod antiquitus aetati senectae potissimum habiti sunt ampli honores: et cur postea ad maritos et patres iidem isti honores delati sint: atque ibi quaedam de capite legis Iuliae septimo.

1. Apud antiquissimos Romanorum neque generi neque pecuniae praestantior honos tribui, quam aetati, solitus; maioresque natu a minoribus colebantur ad deûm prope et parentum vicem, atque omni in loco inque omni specie honoris priores potioresque habiti. 2. A convivio quoque, ut scriptum est in antiquitatibus, seniores a minoribus domum deducebantur, eumque morem accepisse Romanos a Lacedaemoniis traditum est: apud quos, Lycurgi legibus, maior omnium rerum honos maiori aetati habebatur. 3. Sed postquam suboles civitati necessaria visa est, et ad prolem populi frequentandam praemiis atque invitamentis usus fuit: tum antelati quibusdam in rebus, qui uxores, quique liberos haberent,

senioribus neque liberos neque uxores habentibus. 4. Sic capite septimo legis Iuliae priori ex consulibus fasces sumendi potestas fit, non qui plures annos natus est, sed qui plures liberos, quam collega, aut in sua potestate habet, aut bello amisit. 5. Sed si par utrique numerus liberorum est, maritus, aut qui in numero maritorum est, praefertur. 6. Si vero ambo et mariti et patres totidem liberorum sunt, tum ille pristinus honos instauratur, et, qui maior natu est, prior fasces sumit. 7. Super iis autem, qui aut caelibes ambo sunt, aut parem numerum filiorum habent, aut mariti sunt et liberos non habent, nihil scriptum in lege de [ea] aetate est. 8. Solitos tamen audio, qui lege potiores essent, fasces primi mensis collegis concedere aut longe aetate prioribus, aut nobilioribus multo, aut secundum consulatum ineuntibus.

CAPUT XVI.

Quod Caesellius Vindex a Sulpicio Apollinari reprehensus est in sensus Virgiliani enarratione.

1. Virgilii versus sunt e libro sexto:

Ille, vides, pura iuvenis qui nititur hasta,
Proxima sorte tenet lucis loca. Primus ad auras
Aetherias Italo commixtus sanguine surget
Silvius, Albanum nomen, tua postuma proles,
Quem tibi longaevo serum Lavinia coniunx
Educet sylvis regem regumque parentem,
Unde genus Longa nostrum dominabitur Alba.

2. Videbantur haec nequaquam convenire:

— — — — *Tua postuma proles,*

et:

Quem tibi longaevo serum Lavinia coniunx
Educet sylvis regem.

3. Nam si hic Silvius, [ita] ut in omnium ferme annalium monumentis scriptum est, post mortem patris natus est, ob eamque causam praenomen ei Postumo fuit, qua ratione subiectum est:

Quem tibi longaevo serum Lavinia coniunx
Educet sylvis?

4. Haec enim verba significare videri possunt, Aenea vivo ac iam sene natum ei Silvium et educatum. 5. Itaque hanc sententiam esse verborum istorum Caesellius opinatus in commentario Lectionum Antiquarum: *Postuma*, inquit, *proles non eum significat, qui patre mortuo, sed qui postremo loco natus est; sicuti Silvius, qui, Aenea iam sene, tardo seroque partu est editus.* 6. Sed huius historiae auctorem idoneum nullum nominat. 7. Silvium autem post Aeneae mortem, sicuti diximus, natum esse multi tradiderunt. 8. Idcirco Apollinaris Sulpicius inter cetera, in quibus Caesellium reprehendit, hoc quoque eius quasi erratum animadvertit, errorisque istius hanc esse causam dixit, quod scriptum ita sit: *Quem tibi longaevo. Longaevo*, inquit, non *seni* (significatio enim est contra historiae fidem) sed in longum iam aevum et perpetuum recepto, immortalique facto. 9. Anchises enim, qui haec dicit ad filium, sciebat, eum, cum hominum vita discessisset, immortalem atque indigetem futurum, et longo perpetuoque aevo potiturum. 10. Hoc sane Apollinaris argute: sed aliud tamen est longum aevum, aliud perpetuum: neque dii longaevi appellantur, sed immortales.

CAPUT XVII.

Cuiusmodi naturam esse quarundam praepositionum M. Cicero animadverterit: disceptatumque ibi super eo ipso, quod Cicero observaverat.

1. Observate curioseque animadvertit M. Tullius, *in* et *con* praepositiones verbis aut vocabulis praepositas tunc produci atque protendi, cum literae sequerentur, quae primae sunt in *sapiente* atque *felice*: in aliis autem omnibus correpte pronuntiari. 2. Verba Ciceronis haec sunt: *Quid vero hoc elegantius, quod non fit natura, sed quodam instituto? indoctus dicimus brevi prima litera: insanus producta: inhumanus brevi, infelix*

longa, et, ne multis, quibus in verbis eae primae literae sunt, quae in sapiente atque felice, producte dicuntur: in ceteris vero omnibus breviter. Item composuit, consuevit, concrepuit, confecit. Consule veritatem, reprehendet: refer ad aures, probabunt. Quaere, cur ita? Se dicent iuvari. Voluptati autem aurium morigerari debet oratio. 3. Manifesta quidem ratio suavitatis est in his vocibus, de quibus Cicero locutus est. Sed quid dicemus de praepositione *pro*, quae, cum produci et corripi soleat, observationem hanc tamen M. Tullii aspernata est? 4. Non enim semper producitur, cum sequitur ea litera, quae prima est in verbo *felix*, quam Cicero hanc habere vim significat, ut propter eam rem *in* et *con* praepositiones producantur. 5. Nam *proficisci*, et *profundere*, et *profugere*, et *profanum*, et *profestum* correpte dicimus; *proferre* autem, et *profligare*, et *proficere* producte. 6. Cur igitur ea litera, quam Cicero productionis causam facere observavit, non in omnibus consimilibus eandem vim aut rationis aut suavitatis tenet: sed aliam vocem produci facit, aliam corripi? Neque vero *con* particula tum solum producitur, cum ea litera, de qua Cicero dicit, insequitur. 7. Nam et Cato et Sallustius: *foenoribus*, inquiunt, *coopertus est*. 8. Praeterea *coligatus* et *conexus* producte dicuntur. 9. Sed tamen videri potest in iis, quae posui, ob eam causam particula haec produci, quoniam eliditur ex ea *n* litera; nam detrimentum literae productione syllabae compensatur. 10. Quod quidem etiam in eo servatur, quod est *cogo*. 11. Neque repugnat, quod *coëgi* correpte dicimus; non enim salva *συναιρέσει* dicitur a verbo, quod est *cogo*.

CAPUT XVIII.

Quod Phaedon Socraticus servus fuit, quodque item alii complusculi [philosophi clari] servitutem servierunt.

1. Phaedon Elidensis ex cohorte illa Socratica fuit, Socratique et Platoni per fuit familiaris. 2. Eius nomi-

ni Plato illum librum divinum de immortalitate animae dedit. 3. Is Phaedon servus fuit forma atque ingenio liberali, et, ut quidam scripserunt, a lenone domino puer ad merendum coactus. 4. Eum Cebes Socraticus hortante Socrate emisse dicitur, habuisseque in philosophiae disciplinis. 5. Atque is postea philosophus illustris fuit; sermonesque eius de Socrate admodum elegantes leguntur. 6. Alii quoque non pauci servi fuerunt, qui post philosophi clari exstiterunt. 7. Ex quibus ille Menippus fuit, cuius libros M. Varro in Satyris aemulatus est: quas alii Cynicas, ipse appellat Menippeas. 8. Sed et Theophrasti Peripatetici servus Pompylus, et Zenonis Stoici servus, qui Perseus vocatus est, et Epicuri, cui nomen Mys fuit, philosophi non incelebres vixerunt. 9. Diogenes etiam Cynicus servitutem servivit: sed is ex libertate in servitutem venum ierat: quem cum emere vellet Xeniades Corinthius, et, quid is artificii novisset, percontatus: Novi, inquit Diogenes, hominibus liberis imperare. 10. Tum Xeniades, responsum eius demiratus, emit et manu emisit; filiosque suos ei tradens: Accipe, inquit, liberos meos, quibus imperes. De Epicteto autem philosopho nobili, quod is quoque servus fuit, recentior est memoria, quam ut scribi quasi obliteratum debuerit. Eius Epicteti etiam de se scripti duo versus feruntur: ex quibus latenter intelligas, non omnes omnimodis diis exosos esse, qui in hac vita cum aerumnarum varietate luctantur; sed esse arcanas causas, ad quas paucorum potuit pervenire curiositas:

Δοῦλος Ἐπίκτητος γενόμην, καὶ σώματι πηρός,
Καὶ πενίην Ἶρος, καὶ φίλος ἀθανάτοις.

CAPUT XIX.

Rescire verbum quid sit, et quam habeat veram atque propriam significationem.

1. Verbum *rescire* observavimus vim habere propriam quandam, non ex communi significatione cetero-

rum verborum, quibus eadem praepositio *re* imponitur: neque ut *rescribere, relegere, restituere* dicimus, itidem *rescire.* 2. Nam qui factum aliquod occultius aut inopinatum insperatumque cognoscit, is dicitur proprie *rescire.* 3. Cur autem in hoc uno verbo *re* particula huius sententiae vim habeat, equidem adhuc quaero. 4. Aliter enim dictum esse *rescivi* aut *rescire* apud eos, qui diligenter locuti sunt, nondum invenimus, quam super iis rebus, quae aut consulto consilio latuerint, aut contra spem opinionemve usu venerint. 5. Quanquam ipsum *scire* de omnibus communiter rebus dicatur vel adversis vel prosperis vel insperatis vel exspectatis. 6. Naevius in Triphallo ita scripsit:

Si unquam quidquam filium rescivero
Argentum amoris causa sumpse mutuum:
Extemplo illo te ducam, ubi non despuas.

7. Claudius Quadrigarius in primo annali: *Ea Lucani ubi resciverunt, sibi per fallacias verba data esse.* 8. Idem Quadrigarius in eodem libro in re tristi et inopinata verbo isto ita utitur: *Id ubi resciverunt propinqui obsidum, quos Pontio traditos supra demonstravimus: eorum parentes cum propinquis capillo passo in viam provolarunt.* 9. M. Cato in quarto Originum: *Deinde dictator iubet postridie magistrum equitum arcessi. Mittam te, si vis, [inquit,] cum equitibus. Sero est, inquit magister equitum: iam rescivere.*

CAPUT XX.

Quae vulgo dicuntur vivaria, id vocabulum veteres non dixisse; et quid pro eo P. Scipio in oratione ad populum, quid postea M. Varro in libris de re rustica dixerit usurpatum.

1. *Vivaria*, quae nunc dicuntur septa quaedam loca, in quibus ferae vivae pascuntur, M. Varro in libro De re rustica tertio dicit *leporaria* appellari. 2. Verba Varronis subieci: *Villaticae pastionis genera sunt tria, ornithones, leporaria, piscinae. Nunc ornithones dico omnium alitum, quae intra parietes villae solent pasci.*

Leporaria te accipere volo, non ea, quae tritavi nostri dicebant, ubi soli lepores sint: sed omnia septa [affixta] aedificia villae quae sunt, et habent inclusa animalia quae pascuntur. Is item infra in eodem libro ita scribit: 3. *Cum emisti fundum Tusculanum a M. Pisone, in leporario apri fuere multi.* 4. *Vivaria* autem, quae nunc vulgus dicit, sunt, quos παραδείσους Graeci appellant: quae autem *leporaria* Varro dicit, haud usquam memini apud vetustiores scriptum. 5. Sed quod apud Scipionem omnium aetatis suae purissime locutum legimus *roboraria*, aliquot Romae doctos viros dicere audivi, id significare, quod nos *vivaria* dicimus; appellataque esse a tabulis roboreis, quibus septa essent: quod genus septorum vidimus in Italia locis plerisque. 6. Verba ex oratione eius contra Claudium Asellum quinta haec sunt: *Ubi agros optime cultos et villas expolitissimas vidisset, in his regionibus excelsissimo locorum murum statuere aiebat: inde corrigere viam, aliis per vineas medias, aliis per roborarium atque piscinam, aliis per villam.* 7. Lacus vero et stagna, quae piscibus vivis coërcentur clausa, suo atque proprio nomine *piscinas* nominaverunt. 8. *Apiaria* quoque vulgus dicit loca, in quibus siti [sint] alvei apum: sed neminem eorum ferme, qui incorrupte locuti sunt, aut scripsisse memini aut dixisse. 9. Marcus autem Varro De re rustica tertio: Μελισσῶνας, inquit, *ita facere oportet, quae quidam mellaria appellant.* Sed hoc verbum, quo Varro usus est, Graecum est: nam μελισσῶνες ita dicuntur, ut ἀμπελῶνες et δαφνῶνες.

CAPUT XXI.

Super eo sidere, quod Graeci ἅμαξαν, nos septemtriones vocamus, ac de utriusque vocabuli ratione et origine.

1. Ab Aegina in Piraeum complusculi earundem disciplinarum sectatores Graeci Romanique homines eadem in navi transmittebamus. 2. Nox fuit, et clemens mare, et anni aestas, coelumque liquide serenum. Sedebamus ergo in puppi simul universi, et lucentia sidera

considerabamus. 3. Tum quispiam ex iis, qui eodem in numero Graecas res eruditi erant, quid ἅμαξα esset, quid ἄρκτος, quid βοώτης, et quaenam maior ἄρκτος, et quae minor, cur ita appellata, et quam in partem procedentis noctis spatio moverentur: et quamobrem Homerus solam eam non occidere dicat, cum et quaedam alia non occidant: scite tum ista omnia ac perite disserebat. 4. Hic ego ad nostros iuvenes convertor, et: Quid inquam, vos opici dicitis mihi? Quare, quod ἅμαξαν Graeci vocant, nos *septemtriones* vocamus? 5. Non enim satis est, quod septem stellas videmus; sed quid hoc totum, quod *septemtriones* dicimus, significet, scire, inquam, id prolixius volo. 6. Tum quispiam ex iis, qui se ad literas memoriasque veteres dediderat: Vulgus, inquit, grammaticorum *septemtriones* a solo numero stellarum dictum putat. 7. *Triones* enim per sese nihil significare aiunt, sed vocabuli esse supplementum: sicut in eo, quod *quinquatrus* dicamus, quod *quinque* ab Idibus dierum numerus sit, *atrus* nihil fignificet. 8. Sed ego quidem cum L. Aelio et M. Varrone sentio, qui *triones* rustico certo vocabulo boves appellatos scribunt, quasi quosdam *terriones*, hoc est, arandae colendaeque terrae idoneos. 9. Itaque hoc sidus, quod a figura posituraque ipsa, quia simile plaustri videtur, antiqui Graecorum ἅμαξαν dixerunt, nostri quoque veteres a bubus iunctis *septemtriones* appellarunt; id est, a septem stellis, ex quibus quasi iuncti *triones* figurantur. 10. Praeter hanc, inquit, opinionem id quoque Varro addit, dubitare sese, an propterea magis hae septem stellae *triones* appellatae sint, quia ita sunt sitae, ut ternae stellae proximae quaeque inter sese faciant trigona, id est, triquetras figuras. 11. Ex his duabus rationibus, quas ille dixit, quod posterius est, subtilius elegantiusque visum est. Intuentibus enim nobis in illud, ita propemodum res erat, ut ea forma esse triquetra videretur.

CAPUT XXII.

De vento Iapyge, deque aliorum ventorum vocabulis regionibusque accepta e Favorini sermonibus.

1. Apud mensam Favorini in convivio familiari legi solitum erat aut vetus carmen melici poëtae, aut historia partim Graecae linguae, alias Latinae. 2. Legebatur ergo tunc ibi in carmine Latino ἰάπυξ ventus, quaesitumque est, quis hic ventus, et quibus ex locis spiraret, et quae tam infrequentis vocabuli ratio esset: atque etiam petebamus, ut super ceterorum nominibus regionibusque ipse nos docere vellet, quia vulgo neque de appellationibus eorum, neque de numero conveniret. 3. Tum Favorinus ita fabulatus est: Satis, inquit, notum est, limites regionesque esse coeli quattuor: exortum, occasum, meridiem, septemtrionem. 4. Exortus et occasus mobilia et varia sunt; meridies septemtrionesque statu perpetuo stant et manent. 5. Oritur enim sol non indidem semper; sed aut aequinoctialis oriens dicitur, cum in circulo currit, qui appellatur [ἰσονύκτιος aut] ἰσημερινός; aut solstitialis, aut brumalis, quae sunt θερινaὶ τροπαὶ καὶ χειμεριναί. 6. Item cadit sol non in eundem semper locum. Fit enim similiter occasus eius aut aequinoctialis, aut solstitialis, aut brumalis. 7. Qui ventus igitur ab oriente verno, id est, aequinoctiali venit, nominatur Eurus, ficto vocabulo, ut isti ἐτυμολογικοί aiunt, ὁ ἀπὸ τῆς ἕους ῥέων. 8. Is alio quoque a Graecis nomine ἀπηλιώτης, [a] Romanis nauticis Subsolanus cognominatur. 9. Sed qui ab aestiva et solstitiali orientis meta venit, Latine Aquilo, Boreas Graece dicitur; eumque propterea quidam dicunt ab Homero αἰθρηγενέτην appellatum: Boream autem putant dictum ἀπὸ τῆς βοῆς, quoniam sit violenti flatus et sonori. 10. Tertius ventus, qui ab orienti hiberno spirat, Vulturnum Romani vocant: eum plerique Graeci mixto nomine, quod inter Notum et Eurum sit, εὐρόνοτον appellant. 11. Hi sunt igitur tres venti orientales: Aquilo, Vulturnus, Eurus; quorum medius Eurus est. 12. His oppositi et con-

trarii sunt alii tres occidui: Caurus, quem solent Graeci ἀργέστην vocare, is adversus Aquilonem flat; item alter Favonius, qui Graece vocatur ζέφυρος, is adversus Eurum flat; tertius Africus, qui Graece vocatur λίψ, is adversus Vulturnum flat. 13. Eae duae regiones coeli orientis occidentisque inter sese adversae sex habere ventos videntur. 14. Meridies autem, quoniam certo atque fixo limite est, unum meridionalem ventum habet; is Latine Auster, Graece νότος nominatur, quoniam est nebulosus atque humectus: νοτίς enim Graece humor nominatur. 15. Septemtriones autem habent ob eandem causam unum. Is obiectus directusque in Austrum, Latine Septemtrionarius, Graece ἀπαρκτίας appellatur. 16. Ex his octo ventis alii quattuor detrahunt ventos: atque id facere se dicunt Homero auctore, qui solos quattuor ventos noverit: Eurum, Austrum, Aquilonem, Favonium; 17. (versus Homeri sunt:

Σὺν δ' εὖρος τ' ἔπεσε, ζέφυρός τε, νότος τε δυσαής,
Καὶ βορέης αἰθρηγενέτης, μέγα κῦμα κυλίνδων)

a quattuor coeli partibus, quas quasi primas nominavimus, oriente scilicet atque occidente latioribus atque simplicibus, non tripartitis. 18. Partim autem sunt, qui pro octo duodecim faciunt: tertios quattuor in media loca inserentes, cum meridie septemtriones: eadem ratione, qua secundi quattuor intersiti sunt inter primores duos apud orientem occidentemque. 19. Sunt porro alia quaedam nomina quasi peculiarium ventorum, quae incolae in suis quisque regionibus fecerunt, aut ex locorum vocabulis, in quibus colunt, aut ex aliqua causa, quae ad faciendum vocabulum acciderat. 20. Nostri namque Galli ventum ex sua terra flantem, quem saevissimum patiuntur, Circium appellant, a turbine, opinor, eius ac vertigine. 21. Iapygiae ipsius ore proficiscentem quasi finibus, Apuli eodem, quo ipsi sunt, nomine Iapygem dicunt. 22. Eum esse propemodum Caurum existimo: nam et est occidentalis, et videtur exadversum Eurum flare. 23. Itaque Virgilius Cleopatram e na-

vali proelio in Aegyptum fugientem vento Iapyge ferri ait. Equum quoque Apulum, eodem, quo ventum, vocabulo Iapygem appellavit. 24. Est etiam ventus nomine Caecias, quem Aristoteles ita flare dicit, ut nubes non procul propellat, sed ut ad sese vocet, ex quo versum istum proverbialem factum ait:

— — *Κακὰ*
Ἐφ' ἑαυτὸν ἕλκων, ὡς ὁ Καικίας νέφος.

25. Praeter hos autem, quos dixi, sunt alii plurifariam venti commenticii et suae quisque regionis indigenae, ut est Horatianus quoque ille Atabulus, quos ipse quoque exsecuturus fui: addidissemque eos, qui Etesiae et Prodromi appellitantur, qui certo tempore anni, cum canis oritur, ex alia atque alia parte coeli spirant: rationesque omnium vocabulorum (quoniam plus paulo adbibi,) effudissem, nisi multa iam prorsus omnibus vobis reticentibus verba fecissem, quasi fieret a me *ἀκρόασις ἐπιδεικτική*. 26. In convivio autem frequenti loqui solum unum, neque honestum est, inquit, neque commodum. 27. Haec nobis Favorinus in eo, quo dixi, tempore apud mensam suam summa cum elegantia verborum, totiusque sermonis comitate atque gratia denarravit. 28. Sed quod ait, ventum, qui ex terra Gallia flaret, Circium appellari, M. Cato tertio libro Originum eum ventum Cercium dicit, non Circium. 29. Nam cum de Hispanis [Alpinis] scriberet, qui citra Hiberum colunt, verba haec posuit: *Sunt in his regionibus ferrariae, argenti fodinae pulcherrimae, mons ex sale mero magnus: quantum demas, tantum accrescit. Ventus Cercius, cum loquare, buccam implet: armatum hominem, plaustrum oneratum percellit.* 30. Quod supra autem dixi, Etesias ex alia atque alia coeli parte flare, haud scio an secutus opinionem multorum temere dixerim. 31. P. [enim] Nigidii in secundo librorum, quos De vento composuit, verba haec sunt: [*Et*] *Ἐτησίαι et Austri anniversarii secundo Sole flant.* Considerandum igitur est, quid sit *secundo Sole.*

CAPUT XXIII.

Consultatio diiudicatioque locorum facta ex comoedia Menandri et Caecilii, quae Plocium inscripta est.

1. Comoedias lectitamus nostrorum poëtarum sumtas ac versas de Graecis; Menandro ac Posidippo aut Appollodoro aut Alexide, et quibusdam item aliis comicis. 2. Neque, cum legimus eas, nimium sane displicent; quin lepidae quoque et venuste scriptae videntur, prorsus ut melius posse fieri nihil censeas. 3. At enim si conferas et componas Graeca ipsa, unde illa venerunt, ac singula considerate atque apte iunctis et alternis lectionibus committas, oppido quam iacere atque sordere incipiunt, quae Latina sunt: ita Graecarum, quas aemulari nequiverunt, facetiis atque luminibus obsolescunt. 4. Nuper adeo usus huius rei nobis venit. 5. Caecilii Plocium legebamus: haud quaquam mihi et qui aderant displicebat. 6. Libitum est, Menandri quoque Plocium legere, a quo istam comoediam verterat. 7. Sed enim, postquam in manus Menander venit, a principio statim, dii boni! quantum stupere atque frigere, quantumque mutare a Menandro Caecilius visus est! Diomedis hercle arma et Glauci non dispari magis pretio existimata sunt. 8. Accesserat dehinc lectio ad eum locum, in quo maritus senex super uxore divite atque deformi querebatur, quod ancillam suam, non inscito puellam ministerio, et facie haud illiberali, coactus erat venundare suspectam uxori quasi pellicem: nihil dicam ego, quantum differat. Versus utriusque eximi iussi, et aliis ad iudicium faciendum exponi. 9. Menander sic:

*Ἐπ᾽ ἀμφοτέραν *** ἵν᾽ ἐπίκληρος ἡ *** μέλλειν καθευδήσειν· ***
**** κατεργάσασα μέγα καὶ περιβόητον ἔργον,*
Ἣν βούλετ᾽, ἐκ τῆς οἰκίας ἐξέβαλε τὴν λυποῦσαν·
Ἵν᾽ ἐπιβλέπωσι πάντες εἰς τὸ Κρεωβύλης πρόσωπον·
*Ἥ γ᾽ εὔγνωστος ****
******* εἶχέ μ᾽ ἡ γυνὴ δέσποινα, καὶ ****

*Τὴν ὄψιν, ἣν ἐκτήσατ', *** ὄνος ἐν πιθήκοις.*
Τὸ λεγόμενον τί ἔστι, τοῦτο βούλομαι σιωπᾷν.
*Τὴν νύκτα, τὴν πολλῶν κακῶν ἀρχηγόν ****
Οἴμοι Κρεωβύλην λαβεῖν ἐμέ, καὶ [τὰ] δέκα τάλαντα·
Γύναιον οὖσαν πηχέως· εἶτ' ἔστι τὸ φρύαγμα,
Εἴποις ἂν ὑπόστατον, Δία τὸν Ὀλύμπιον κ' Ἀθηνᾶν.
**** οὐδαμῶς παιδισκάριον,*
θεραπευτικὸν δὲ λόγου τάχιον.
Ἀπαγέσθω δέ τις, ἢ ἄρ' ἀντεισαγάγοι.

10. Caecilius autem sic:

— — Sen. *Is demum miser est, qui aerumnam suam nequit*
Occultare. Ma. *Fere ita me uxor forma et factis facit.*
Si taceam; tamen indicium est. Quae,
Nisi dotem, omnia habet, quae nolis.
Qui sapit, de me discet; qui, quasi ad hostis captus, libere
Servio, salva urbe atque arce. Quae, mihi quidquid placet,
Eo privavit. [vin' me servatum?] Dum eius mortem inhio, egomet vivo mortuus
[Inter vivos].
Ea me, clam se, cum mea ancilla ait consuetum. Id me arguit.
Ita plorando, orando, instando atque obiurgando me obtudit,
Uti eam venumdarem. Nunc credo inter suas
Aequalis et cognatas sermonem serit:
Quis vestrarum fuit
Integra aetatula,
Quae hoc itidem a viro
Impetrarit suo,
Quod ego anus modo
Effeci, pellice ut meum privarem virum?
[Haec erunt concilia hodie. Differor sermone miser.]

11. Praeter venustatem autem rerum atque verborum,

in duobus libris nequaquam parem in hoc equidem soleo animum attendere, quod, quae Menander praeclare et apposite et facete scripsit, ea Caecilius ne quae potuit quidem, conatus est enarrare; 12. sed, quasi minime probanda, praetermisit, et alia nescio quae mimica inculcavit. Et illud Menandri, de vita hominum media sumtum, simplex et verum et delectabile, nescio quo pacto, omisit. Idem enim ille maritus senex cum altero sene vicino colloquens, et uxoris locupletis superbiam deprecans, haec ait:

A. *Ἔχω δ' ἐπίκληρον Λάμιαν.* B. *Οὐκ εἴρηκά σοι*
Τοῦτ'; οὐχί; A. **** κυρίαν τῆς οἰκίας*
Καὶ τῶν ἀγρῶν, καὶ πάντων ἀπ' ἐκείνης ἔχω
[Ἀφ' ὅλων χαλεπῶν χαλεπώτατον].
Ἅπασι δ' ἀργαλέα 'στίν, οὐκ ἐμοὶ μόνῳ·
Υἱῷ, πολὺ μᾶλλον θυγατρί. B. *Πρᾶγμα ἄμαχον λέγεις,*
Εὖ οἶδα.

13. Caecilius vero hoc in loco ridiculus magis, quam personae isti, quam tractabat, aptus atque conveniens videri maluit. Sic enim haec corrupit:

Se. *Sed tua morosane uxor, quaeso, est?* Ma. *Quam, rogas?*
Se. *Qui tandem?* Ma. *Taedet mentionis; quae mihi,*
Ubi domum adveni ac sedi, extemplo savium
Dabat ieiuna [anima]. Se. *Nihil peccat de savio.*
Ut devomas volt, quod foris potaveris.

14. Quid de illo quoque loco, in utraque comoedia posito, existimari debeat, manifestum est, cuius loci haec ferme sententia est: 15. Filia hominis pauperis in pervigilio vitiata est. 16. Ea res clam patre fuit; et habebatur pro virgine. 17. Ex [eo] vitio gravida mensibus exactis parturit. 18. Servus bonae frugi, cum pro foribus domus staret, et propinquare partum herili filiae, atque omnino vitium esse oblatum ignoraret, gemitum et ploratum audit puellae in puerperio enitentis: timet, irascitur, suspicatur, miseretur, dolet. 19. Hi omnes motus eius affectionesque animi in Graeca quidem co

moedia mirabiliter acres et illustres: apud Caecilium autem pigra [ista] haec omnia, et a rerum dignitate atque gratia vacua sunt. 20. Post, ubi idem servus percontando, quod acciderat, repperit, has apud Menandrum voces facit:

Ὦ τρὶς κακοδαίμων, ὅστις ὢν πένης γαμεῖ,
Καὶ παιδοποιεῖ. — Ὡς ἀλόγιστός ἐστ' ἀνήρ,
Ὃς μήτε φυλακὴν τῶν ἀναγκαίων ἔχει,
Μήτ' ἂν ἀτυχήσας εἰς τὰ κοινὰ τοῦ βίου,
Ἐπαμφίεσθαι δύναται τοῦτο χρήμασιν,
Ἀλλ' ἐν ἀκαλύπτῳ καὶ ταλαιπώρῳ βίῳ
Χειμαζόμενος ζῇ, τῶν μὲν ἀνιαρῶν ἔχων
*Τὸ μέρος ἁπάντων, ** ἀγαθῶν οὐ δυνάμενος.*
Ὑπὲρ ἑνὸς γὰρ ἀλέγων, ἅπαντας νουθετῶ.

21. Ad horum autem sinceritatem veritatemque verborum an aspiraverit Caecilius, consideremus. Versus sunt hi Caecilii, trunca quaedam ex Menandro dicentis, et consarcinantis verba tragici tumoris:

— — Is demum infortunatus est homo
Pauper, qui educit in egestate liberos:
Fortuna et res est, ut continuo pareat.
Nam opulento famam facile occultat factio.

22. Itaque, ut supra dixi, cum haec Caecilii verba seorsum lego, neutiquam videntur ingrata ignavaque; cum autem Graeca comparo et contendo, non puto Caecilium sequi debuisse, quod assequi nequiret.

CAPUT XXIV.

De vetere parsimonia, deque antiquis legibus sumtuariis.

1. Parsimonia apud veteres Romanos et victus atque coenarum tenuitas non domestica solum observatione ac disciplina, sed publica quoque animadversione legumque complurium sanctionibus custodita est. 2. Legi adeo nuper in Capitonis Atteii Coniectaneis senatus decretum vetus, C. Fannio et M. Valerio Messala Coss. factum; in quo iubentur principes civitatis, qui ludis Megalensibus antiquo ritu mutitarent, id est, mutua inter

sese convivia agitarent, iurare apud Consules verbis conceptis, non amplius in singulas coenas sumtus esse facturos, quam centenos vicenosque aeris, praeter olus et far et vinum; neque vino alienigena, sed patrio, usuros; neque argenti in convivio plus pondo, quam libras centum illaturos. 3. Sed post id senatus consultum lex Fannia lata est, quae ludis Romanis, item ludis plebeiis et Saturnalibus, et aliis quibusdam diebus, in singulos dies centenos aeris insumi concessit, decemque aliis diebus in singulis mensibus tricenos; ceteris autem omnibus diebus denos. 4. Hanc Lucilius poëta legem signat, cum dicit:

— — *Fanni centussisque misellos.*

5. In quo erraverunt quidam commentariorum in Lucilium scriptores, quod putaverunt, Fannia lege perpetuos in omne dierum genus centenos aeris statutos. 6. Centum enim aeris Fannius constituit, sicuti supra dixi, festis quibusdam diebus, eosque ipsos dies nominavit: aliorum autem dierum omnium in singulos dies sumtus inclusit intra aeris alias tricenos, alias denos. 7. Lex deinde Licinia rogata est; quae cum certis diebus, sicuti Fannia, centenos aeris impendi permisisset, nuptiis ducenos indulsit; ceterisque diebus statuit aeris tricenos; cum et carnis aridae et salsamenti certa pondera in singulos dies constituerit: sed quidquid esset natum e terra, vite, arbore, promiscue atque indefinite largita est. 8. Huius legis Laevius poëta meminit in Erotopaegniis. 9. Verba Laevii haec sunt, quibus significat hoedum, qui ad epulas fuerat allatus, dimissum, coenamque ita, ut lex Licinia sanxisset, pomis oleribusque instructam:

Lex Licinia, inquit, *introducitur:*
Lux liquida hoedo redditur.

10. Lucilius quoque legis istius meminit in his verbis:

Legem vitemus Licini.

11. Postea L. Sulla dictator, cum, legibus istis situ atque senio obliteratis, plerique in patrimoniis amplis hel-

luarentur, et familiam pecuniamque suam prandiorum gurgitibus proluissent, legem ad populum tulit, qua cautum est, ut Kalendis, Idibus, Nonisque, diebus ludorum, et feriis quibusdam sollemnibus sestertios tricenos in coenam insumere ius potestasque esset; ceteris autem aliis diebus omnibus non amplius ternos. 12. Praeter has leges Aemiliam quoque legem invenimus; qua lege non sumtus coenarum, sed ciborum genus et modus praefinitus est. 13. Lex deinde Antia praeter sumtum aeris id etiam sanxit, ut, qui magistratus esset, magistratumve capturus esset, ne quo ad coenam, nisi ad certas personas, itaret. 14. Postremo lex Iulia ad populum pervenit, Caesare Augusto imperante: qua profestis quidem diebus ducenti finiuntur; Kalendis, Idibus, Nonis, et aliis quibusdam festivis trecenti; nuptiis autem et repotiis HS. mille. 15. Esse etiam dicit Capito Atteius edictum, Divine Augusti, an Tiberii Caesaris, non satis commemini: quo edicto per dierum varias sollemnitates a trecentis HS. adusque duo millia sumtus coenarum propagatus est; ut his saltem finibus luxuriae effervescentis aestus coërceretur.

CAPUT XXV.

Quid Graeci ἀναλογίαν, quid contra ἀνωμαλίαν vocent.

1. In Latino sermone, sicut in Graeco, alii ἀναλογίαν sequendam putaverunt, alii ἀνωμαλίαν. 2. Ἀναλογία est similium similis declinatio, quam quidam Latine proportionem vocant. 3. Ἀνωμαλία est inaequalitas declinationum consuetudinem sequens. 4. Duo autem Graeci grammatici illustres, Aristarchus et Crates, summa ope, ille ἀναλογίαν, hic ἀνωμαλίαν defensitavit. 5. M. Varronis liber ad Ciceronem de lingua Latina octavus nullam esse observationem similium docet; inque omnibus paene verbis consuetudinem dominari ostendit. 6. *Sicuti cum dicimus*, inquit, *lupus lupi*, *probus probi*, *et lepus leporis: item paro paravi*, *lavo lavi*, *pungo pupugi*, *tundo tutudi*, *et pingo pinxi; cumque*, inquit, *a coeno et*

prandeo et poto, et coenatus sum, et pransus sum, et potus sum dicamus: et ab adstringor tamen et extergeor et lavor, adstrinxi et extersi et lavi dicimus. 8. *Item cum dicamus ab Osco, Tusco, Graeco, Osce, Tusce, Graece: a Gallo tamen et a Mauro Gallice et Maurice dicimus. Item a probus probe, a doctus docte; sed a rarus non dicitur rare, sed alii raro dicunt, alii rarenter.* 9. Idem M. Varro in eodem libro: *Sentior,* inquit, *nemo dicit, et id per se nihil est: assentior tamen fere omnes dicunt. Sisenna unus assentio in senatu dicebat; et eum postea multi secuti, neque tamen vincere consuetudinem potuerunt.* 10. Sed idem Varro in aliis libris multa pro ἀναλογίᾳ tuenda scripsit. 11. Sunt igitur hi tanquam loci quidam communes contra ἀναλογίαν dicere, et item rursus pro ἀναλογίᾳ.

CAPUT XXVI.

Sermones M. Frontonis et Favorini philosophi de generibus colorum vocabulisque eorum Graecis et Latinis: atque inibi color spadix cuiusmodi sit.

1. Favorinus philosophus, cum ad M. Frontonem consularem, pedibus aegrum, viseret, voluit me quoque ad eum secum ire. 2. Ac deinde, cum ibi apud Frontonem, plerisque viris doctis praesentibus, sermones de coloribus vocabulisque eorum agitarentur, quod multiplex colorum facies, appellationes autem incertae et exiguae forent: 3. Plura sunt, inquit Favorinus, in sensibus oculorum, quam in verbis vocibusque colorum discrimina. 4. Nam, ut alias eorum concinnitates omittamus, simplices isti rufus et viridis colores singula quidem vocabula, multas autem species differentes habent. 5. Atque eam vocum inopiam in lingua magis Latina video, quam in Graeca. Quippe qui rufus color, a rubore quidem appellatus est: sed cum aliter rubeat ignis, aliter sanguis, aliter ostrum, aliter crocum, has singulas rufi varietates Latina oratio singulis propriisque vocabulis non demonstrat, omniaque ista significat una ruboris appellatione,

cum [tamen] ex ipsis rebus vocabula colorum mutuetur; et igneum aliquid dicit, et flammeum, et sanguineum, et croceum, et ostrinum, et aureum. 6. Russus enim color et ruber nihil a vocabulo *rufi* differunt, neque proprietates eius omnes declarant; ξανθός autem et ἐρυθρός et πυῤῥός et φοῖνιξ habere quasdam distantias coloris rufi videntur, vel augentes eum, vel remittentes, vel mixta quadam specie temperantes. 7. Tum Fronto ad Favorinum: Non infitias, inquit, imus, quin lingua Graeca, quam tu videre legisse, prolixior fusiorque sit, quam nostra: sed in his tamen coloribus, quibus modo dixisti, designandis, non perinde inopes sumus, ut tibi videmur. 8. Non enim haec sunt sola vocabula rufum colorem demonstrantia, quae tu modo dixisti, *rufus* et *ruber*; sed alia quoque habemus plura, quam quae dicta abs te Graeca sunt: fulvus enim et flavus et rubidus et phoeniceus et rutilus et luteus et spadix appellationes sunt rufi coloris, aut acuentes eum quasi incendentes, aut cum colore viridi miscentes, aut nigro infuscantes, aut virenti sensim albo illuminantes. 9. Nam phoeniceus, quem tu Graece φοίνικα dixisti, noster est, et rutilus, et spadix phoenicei συνώνυμος, qui factus Graece noster est, exuberantiam splendoremque significat ruboris; quales sunt fructus palmae arboris non admodum sole incocti, unde spadicis et phoenicei nomen est. 10. Spadica enim Dorici vocant avulsum e palma termitem cum fructu. 11. Fulvus autem videtur, de rufo atque viridi mixtus, in aliis plus viridis, in aliis plus rufi habere: sicut poëta, verborum diligentissimus, *fulvam aquilam* dicit et *iaspidem*, *fulvos galeros*, et *fulvum aurum*, et *arenam fulvam* et *fulvum leonem*; sicque Q. Ennius in annalibus *aere fulvo* dixit. 12. *Flavus* contra videtur ex viridi et rufo et albo concretus; sic *flaventes comae*, et, quod mirari quosdam video, *frontes olearum* a Virgilio dicuntur *flavae*. 13. Sic multo ante Pacuvius *aquam flavam* dixit, et *flavum pulverem*; cuius versus, quoniam sunt iucundissimi, libens commemini:

— Cedo tamen pedem, lymphis flavis flavum ut pulverem
Manibus isdem, quibus Ulixi saepe permulsi, abluam,
Lassitudinemque minuam manuum mollitudine.

14. *Rubidus* autem est rufus atrore et nigrore multo mixtus. 15. *Luteus* contra rufus color est dilucidior; unde eius quoque nomen esse factum videtur. 16. Non ergo, inquit, mi Favorine, species rufi coloris plures apud Graecos, quam apud nos nominantur. 17. Sed ne viridis quidem color pluribus ab illis, quam a nobis, vocabulis dicitur. 18. Neque non potuit Virgilius, colorem equi significare viridem volens, caeruleum magis dicere equum, quam glaucum: sed maluit verbo uti notiore Graeco, quam inusitato Latino. 19. Nostris autem [Latinis] veteribus *caesia* dicta est, quae a Graecis *γλαυκῶπις*, ut Nigidius ait, de colore caeli, quasi caelia. 20. Postquam haec Fronto dixit, tum Favorinus scientiam rerum uberem, verborumque eius elegantiam exosculatus: Absque te, inquit, uno forsitan lingua profecto Graeca longe anteisset: sed tu, mi Fronto, quod in versu Homerico est, id facis:

Καί νύ κεν ἢ παρέλασσας, ἢ ἀμφήριστον ἔθηκας.

21. Sed cum omnia libens audivi, quae peritissime dixisti, tum maxime, quod varietatem flavi coloris enarrasti, fecistique, ut intelligerem verba illa ex annali quarto decimo Ennii amoenissima, quae minime intelligebam:

Verrunt extemplo placide mare marmore flavo:
Caeruleum spumat mare conferta rate pulsum.

22. Non enim videbatur caeruleum mare cum marmore flavo convenire. 23. Sed cum sit, ita ut dixisti, flavus color viridi et albo mixtus, pulcherrime prorsus spumas virentis maris flavo marmore appellavit.

CAPUT XXVII.

Quid T. Castricius existimaverit super Sallustii verbis et Demosthenis, quibus alter Philippum descripsit, alter Sertorium.

1. Verba sunt haec gravia atque illustria de rege Phi-

lippo Demosthenis: *Ἑώρων δὲ αὐτὸν Φίλιππον, πρὸς ὃν ἦν ἡμῖν ὁ ἀγὼν ὑπὲρ ἀρχῆς καὶ δυναστείας, τὸν ὀφθαλμὸν ἐκκεκομμένον, τὴν κλεῖν κατεαγότα, τὴν χεῖρα, τὸ σκέλος πεπηρωμένον, πᾶν ὅ τι ἂν βουληθῇ μέρος ἡ τύχη τοῦ σώματος παρελέσθαι, τοῦτο προϊέμενον, ὥστε τὸ λοιπὸν μετὰ τιμῆς καὶ δόξης ζῆν.* 2. Haec aemulari volens Sallustius de Sertorio duce in historiis ita scripsit: *Magna gloria tribunus militum in Hispania T. Didio imperante, magno usu bello Marsico paratu militum et armorum fuit: multaque tum ductu eius curata, primo per ignobilitatem, deinde per invidiam scriptorum celata sunt: quae eminus facie sua ostentabat, aliquot adversis cicatricibus et effosso oculo. Quo ille dehonestamento corporis maxime laetabatur: neque illis anxius, quia reliqua gloriosius retinebat.* 3. De utriusque his verbis T. Castricius cum iudicaret: Nonne, inquit, ultra naturae modum humanae est, dehonestamento corporis laetari? Siquidem laetitia dicitur exsultatio quaedam animi gaudio efferventior eventu rerum expetitarum. 4. Quanto illud sincerius et humanis magis rationibus conveniens? *Πᾶν ὅ τι ἂν βουληθῇ μέρος ἡ τύχη τοῦ σώματος παρελέσθαι, τοῦτο προϊέμενον.* 5. Quibus verbis, inquit, ostenditur Philippus, non, ut Sertorius, corporis dehonestamento laetus, quod est, inquit, insolens et immodicum; sed, prae studio laudis et honoris, iacturarum damnorumque corporis contemtor, qui singulos artus suos fortunae producendos daret quaestu atque compendio gloriarum.

CAPUT XXVIII.

Non esse compertum, cui deo rem divinam fieri oporteat, cum terra movet.

1. Quaenam esse causa videatur, quamobrem terrae motus fiant, non modo his communibus hominum sensibus opinionibusque compertum [non est], sed ne inter physicas quidem philosophias satis constitit, ventorumne vi accidant specus hiatusque terrae subeuntium, an aquarum subter in terrarum cavis undantium fluctibus pulsi-

busque, ita uti videntur existimasse antiquissimi Graecorum, qui Neptunum *ἐννοσίγαιον καὶ σεισίχθονα* appellaverunt; an cuius aliae rei causa, alteriusve dei vi ac numine, nondum etiam, sicut diximus, pro certo creditum. 2. Propterea veteres Romani, cum in omnibus aliis vitae officiis, tum in constituendis religionibus atque in diis immortalibus animadvertendis castissimi cautissimique, ubi terram movisse senserant, nuntiatumve erat, ferias eius rei causa edicto imperabant; sed dei nomen, ita uti solet, cui servari ferias oporteret, statuere et edicere quiescebant; ne, alium pro alio nominando, falsa religione populum alligarent. 3. Eas ferias si quis polluisset, piaculoque ob hanc rem opus esset, hostiam SI DEO, SI DEAE immolabat, idque ita ex decreto pontificum observatum esse M. Varro dicit: quoniam et qua vi, et per quem deorum dearumve terra tremeret incertum esset. 4. Sed de lunae solisque defectionibus non minus in eius rei causa reperienda sese exercuerunt. 5. Quippe M. Cato, vir in cognoscendis rebus multi studii, incerta tamen et incuriosa super ea re opinatus est. 6. Verba Catonis ex Originum quarto haec sunt: *Non lubet scribere, quod in tabula apud Pontificem maximum est, quotiens annona cara, quotiens Lunae aut Solis lumini caligo aut quid obstiterit.* 7. Usque adeo parvi fecit rationes veras solis et lunae deficientium vel scire vel dicere.

CAPUT XXIX.

Apologus Aesopi Phrygis, memoratu non inutilis.

1. Aesopus ille e Phrygia fabulator haud immerito sapiens existimatus est; cum, quae utilia monitu suasuque erant, non severe, non imperiose praecepit et censuit, ut philosophis mos est, sed festivos delectabilesque apologos commentus, res salubriter ac prospicienter animadversas in mentes animosque hominum cum audiendi quadam illecebra induit. 2. Velut haec eius fabula de aviculae nidulo lepide atque iucunde praemonet,

spem fiduciamque rerum, quas efficere quis possit, haud unquam in alio, sed in semet ipso habendam. 3. Avicula, inquit, est parva. Nomen est cassita. 4. Habitat nidulaturque in segetibus id ferme temporis, ut appetit messis, pullis iamiam plumantibus. 5. Ea cassita in sementes forte concesserat tempestiviores. Propterea frumentis flavescentibus pulli etiam tunc involucres erant. 6. Cum igitur ipsa iret cibum pullis quaesitum, monet eos, ut, si quid ibi rei novae fieret diceretur ve, animadverterent, idque uti sibi, ubi redisset, renuntiarent. 7. Dominus postea segetum illarum filium adolescentem vocat, et: Videsne, inquit, haec ematuruisse, et manus iam postulare? Idcirco die crastini, ubi primum diluculabit, fac amicos adeas et roges, veniant, operamque mutuam dent, et messem hanc nobis adiuvent. 8. Haec ille ubi dixit, discessit: atque ubi rediit cassita, pulli trepiduli circumstrepere, orareque matrem, ut statim iam properet, atque alium in locum sese asportet: nam dominus, inquiunt, misit, qui amicos rogaret, uti luce oriente veniant et metant. 9. Mater iubet eos a metu otiosos esse: si enim dominus, inquit, messem ad amicos reiicit, crastino seges non metetur; neque necesse est, hodie uti vos auferam. 10. Die igitur postero mater in pabulum volat. Dominus, quos rogaverat, opperitur. Sol fervit, et fit nihil: et amici nulli erant. 11. Tum ille rursum ad filium: Amici isti, inquit, magnam partem cessatores sunt. Quin potius imus, et cognatos, affinesque et vicinos nostros oramus, ut adsint cras tempori ad metendum? 12. Itidem hoc pulli pavefacti matri nuntiant. Mater hortatur, ut tum quoque sine metu ac sine cura sint: cognatos affinesque nullos ferme tam esse obsequibiles [ait], ut ad laborem capessendum nihil cunctentur, et statim dicto obediant. Vos modo, inquit, advertite, si modo quid denuo dicetur. 13. Alia luce orta, avis in pastum profecta est. Cognati et affines operam, quam dare rogati sunt, supersedent. 14. Ad postremum igitur dominus filio: Valeant, inquit

amici cum propinquis. Afferes prima luce falces duas: unam egomet mihi, et tu tibi capies alteram; et frumentum nosmet ipsi manibus nostris cras metemus. 15. Id ubi ex pullis dixisse dominum mater audivit: Tempus, inquit, est cedendi et abeundi: fiet nunc dubio procul, quod futurum dixit: in ipso enim iam vertitur, cuia est res, non in alio, unde petitur. 16. Atque ita cassita nidum migravit, et seges a domino demessa est. 17. Haec quidem est Aesopi fabula de amicorum et propinquorum levi [plerumque] et inani fiducia. 18. Sed quid aliud sanctiores libri philosophorum monent, quam ut in nobis tantum ipsis nitamur; 19. alia autem omnia, quae extra nos extraque nostrum arbitrium sunt, neque pro nostris, neque pro nobis ducamus? 20. Hunc Aesopi apologum Q. Ennius in Satyris scite admodum et venuste versibus quadratis composuit: quorum duo postremi isti sunt, quos habere cordi et memoriae operae pretium esse hercle puto:

Hoc erit tibi argumentum semper in promtu situm:
Ne quid exspectes amicos, quod tute agere possies.

CAPUT XXX.

Quid observatum sit in undarum motibus, quae in mari alio atque alio modo fiunt, Austris flantibus Aquilonibusque.

1. Hoc saepenumero in undarum motu observatum est, quas aquilones venti, quique ex eadem coeli regione aër fluit, quasve faciunt in mari Austri atque Africi. 2. Nam fluctus, qui flante Aquilone maximi ac creberrimi excitantur, simul ac ventus posuit, sternuntur ac conflaccescunt, et mox fluctus esse desinunt. 3. At non idem fit flante Austro vel Africo: quibus iam nihil spirantibus undae tamen factae diutius tument, et a vento quidem iamdudum tranquillae sunt; sed mare est etiam atque etiam undabundum. 4. Eius rei causa esse coniectatur, quod venti a septemtrionibus ex altiore coeli parte in mare incidentes deorsum in aquarum profunda quasi praecipites deferuntur, undasque faciunt non pror-

sus impulsas, sed vi intus commotas: quae tantisper erutae volvuntur, dum illius infusi desuper spiritus vis manet. 5. Austri vero et Africi ad meridianum orbis circulum atque ad partem axis infimam depressi, inferiores et humiles, per suprema aequoris euntes protrudunt magis fluctus, quam eruunt: et idcirco non desuper laesae, sed propulsae in adversum aquae etiam desistente flatu retinent aliquantisper de pristino pulsu impetum. 6. Id autem ipsum, quod dicimus, ex illis quoque Homericis versibus, si quis non incuriose legat, adminiculari potest. 7. Nam de Austri flatibus ita scripsit:

Ἔνθα νότος πόντοιο κλυδῶνα εἰς λάαν ὠθεῖ.

8. Contra autem de Borea, quem Aquilonem appellamus, alio dicit modo:

Καὶ βορέης αἰθρηγενέτης μέγα κῦμα κυλίνδων.

9. Ab Aquilonibus enim, qui alti supernique sunt, fluctus excitatos quasi per prona volvi dicit; ab Austris autem iis, qui humiliores sunt, maiore vi quadam propelli sursum, atque [rursum] subiici. 10. Id enim significat verbum ὠθεῖ; sicut in alio loco λάαν ἄνω ὠθεῖ. 11. Id quoque a peritissimis rerum philosophis observatum est, Austris spirantibus mare fieri glaucum et caeruleum, Aquilonibus obscurius atriusque: cuius rei causam, cum Aristotelis libros Problematum praecerpsimus, notavi: *Cur Austro spirante mare caeruleum fiat, Aquilone obscurius atriusque? An propterea, quod Aquilo minus mare perturbat? Omne autem, quod tranquillius est, atrum esse videtur.*

LIBER TERTIUS.

CAPUT I.

Quaesitum ac tractatum, quam ob causam Sallustius avaritiam dixerit non animum modo virilem, sed corpus quoque ipsum effeminare.

Hieme iam discedente apud balneas Sitias in area sub calido sole cum Favorino philosopho ambulabamus: atque ibi inter ambulandum legebatur Catilina Sallustii, quem, in manu amici conspectum, legi iusserat. 2. Cumque haec verba ex eo libro lecta essent: *Avaritia pecuniae studium habet, quam nemo sapiens concupivit. Ea, quasi venenis malis imbuta, corpus animumque virilem effeminat: semper infinita et insatiabilis est: neque copia neque inopia minuitur:* 3. tum Favorinus me aspiciens: Quo, inquit, pacto corpus hominis avaritia effeminat? Quid enim istuc sit, quod animum virilem ab ea effeminari dixit, videor ferme assequi: sed quonam modo corpus quoque hominis effeminet, nondum reperio. 4. Et ego, inquam, longe iamdiu in eo ipso quaerendo fui, ac, nisi tu occupasses, ultro te hoc rogassem. 5. Vix ego haec dixeram cunctabundus, atque inibi quispiam de sectatoribus Favorini, qui videbatur esse in literis veterator: Valerium, inquit, Probum audivi haec dicere: usum esse Sallustium circumlocutione quadam poëtica, et, cum dicere vellet hominem avaritia corrumpi, corpus et animum dixisse, quae duae res hominem demonstrarent: namque homo ex anima et corpore est. 6. Nunquam, inquit Favorinus, quod equidem scio, tam importuna tamque audaci argutia fuit noster Probus, ut Sallustium vel subtilissimum brevitatis artificem periphrasim poëtarum facere diceret. 7. Erat tum nobiscum in eodem ambulacro homo quispiam sane doctus. 8. Is quoque a Favorino rogatus, ecquid haberet super ea re

dicere, huiuscemodi verbis usus est: 9. Quos, inquit, avaritia minuit et corrumpit, quique sese [in] quaerenda undique pecunia dediderunt, eos plerosque tali genere vitae occupatos videmus, ut, sicuti alia in iis omnia prae pecunia, ita labor quoque virilis, exercendique corporis studium relictui sit. 10. Negotiis [enim] se plerumque umbraticis et sellulariis quaestibus intentos habent, in quibus omnis eorum vigor animi corporisque elanguescit, et, quod Sallustius ait, effeminatur. 11. Tum Favorinus legi denuo verba eadem Sallustii iubet, atque, ubi lecta sunt: Quid igitur, inquit, dicemus, quod multos videre est pecuniae cupidos, et eosdem tamen corpore esse vegeto ac valenti? 12. Tum ille ita respondit: Non hercle inscite! Quisquis est, inquit, pecuniae cupiens, et corpore tamen est bene habito ac strenuo, aliarum quoque rerum vel studio vel exercitio eum teneri necessarium est, atque in sese colendo non aeque esse parcum. 13. Nam si avaritia sola summa omnes hominis partes affectionesque occupet, et si ad incuriam usque corporis grassetur, ut per illam unam neque virtutis, neque virium, neque corporis, neque animi cura adsit; tum denique is vere dici potest effeminato esse et animo et corpore, qui neque sese, neque aliud curet, nisi pecuniam. 14. Tum Favorinus: Aut hoc, inquit, quod dixisti, probabile est, aut Sallustius odio avaritiae plus, quam potuit, eam criminatus est.

CAPUT II.

Quemnam esse natalem diem M. Varro dicat eorum, qui ante noctis horam sextam postve eam nati sunt: atque inibi de temporibus terminisque dierum, qui civiles nominantur, et usquequaque gentium varie observantur: et praeterea quid Q. Mucius scripserit super ea muliere, quam maritus non iure usurpavisset, quod rationem civilis anni non habuerit.

1. Quaeri solitum est, qui noctis hora tertia quartave, sive qua alia, nati sunt, uter dies natalis haberi appellarique debeat, isne, quem nox ea consecuta est, an qui

dies noctem consecutus est. 2. M. Varro in libro Rerum humanarum, quem De diebus scripsit: *Homines*, inquit, *qui ex media nocte ad proximam mediam noctem in his horis XXIV nati sunt, una die nati dicuntur.* 3. Quibus verbis ita videtur dierum observationem divisisse, ut, qui post solem occasum ante mediam noctem natus sit, is ei dies natalis sit, a quo die ea nox coeperit: contra vero, qui in sex noctis horis posterioribus nascatur, eo die videri natum, qui post eam noctem diluxerit. 4. Athenienses autem aliter observare, idem Varro in eodem libro scripsit, eosque a sole occaso ad solem iterum occidentem omne id medium tempus unum diem esse dicere. 5. Babylonios porro aliter; a sole enim exorto ad exortum eiusdem incipientem totum id spatium unius diei nomine appellare: 6. multos vero in terra Umbria unum et eundem diem esse dicere a meridie ad insequentem meridiem. *Quod quidem*, inquit, *nimis absurdum est. Nam qui Kalendis hora sexta natus est apud Umbros, dies eius natalis videri debebit et Kalendarum dimidiarum, et qui est post Kalendas dies ante horam eiusdem diei sextam.* 7. Populum autem Romanum ita, uti Varro dixit, dies singulos adnumerare a media nocte usque ad mediam proximam, multis argumentis ostenditur. 8. Sacra sunt Romana partim diurna, partim nocturna: sed ea, quae inter noctem fiunt, diebus addicuntur, non noctibus; 9. quae igitur sex posterioribus noctis horis fiunt, eo die fieri dicuntur, qui proximus eam noctem illucescit. 10. Ad hoc, ritus quoque et mos auspicandi eandem esse observationem docet; nam magistratus, quando una die eis auspicandum est, et id, super quo auspicaverunt, agendum, post mediam noctem auspicantur, et post meridiem sole magno; auspicatique esse et egisse ex eodem die dicuntur. 11. Praeterea tribuni plebei, quos nullum diem abesse Roma licet, cum post mediam noctem proficiscuntur, et post primam facem ante mediam sequentem revertuntur, non dicuntur abfuisse unum diem; quando ante horam noctis sextam regressi

parte aliqua illius in urbe Roma[na] sunt. 12. Quintum quoque Mucium iurisconsultum dicere solitum legi, non esse usurpatam mulierem, quae Kalendis Ianuariis apud virum causa matrimonii esse coepisset, et ante diem quartum Kalendas Ianuarias sequentis usurpatum isset. 13. Non enim posse impleri trinoctium, quod abesse a viro usurpandi causa ex duodecim tabulis deberet: quoniam tertiae noctis posteriores sex horae alterius anni essent, qui inciperet ex Kalendis. 14. Isthaec autem omnia de dierum temporibus et finibus ad observationem disciplinamque iuris antiqui pertinentia cum in libris veterum inveniremus, non dubitabamus, quin Virgilius quoque id ipsum ostenderit, non exposite atque aperte, sed, ut hominem decuit poëticas res agentem, recondita et quasi operta veteris ritus significatione.

15. — — *Torquet*, inquit, *medios nox humida cursus:*
Et me saevus equis oriens afflavit anhelis.

16. His enim versibus oblique, sicuti dixi, admonere voluit, *diem*, quem Romani *civilem* appellaverunt, a sexta noctis hora oriri.

CAPUT III.

De noscendis explorandisque Plauti comoediis, quoniam promiscue verae atque falsae nomine eius inscriptae feruntur: atque inibi, quod Plautus in pistrino, et Naevius in carcere fabulas scriptitarint.

1. Verum esse comperior, quod quosdam bene literatos homines dicere audivi, qui plerasque Plauti comoedias curiose atque contente lectitaverunt, non indicibus Aelii [, nec] Sedigiti, nec Claudii, nec Aurelii, nec Attii, nec Manilii super iis fabulis, quae dicuntur ambiguae, credituros; sed ipsi Plauto moribusque ingenii atque linguae eius. 2. Hac enim iudicii norma Varronem quoque [esse] usum videmus. 3. Nam praeter illas unam et viginti, quae Varronianae vocantur; quas idcirco a ceteris segregavit, quoniam dubiosae non erant, sed consensu omnium Plauti esse censebantur; quasdam item alias probavit, adductus stilo atque facetia sermonis

Plauto congruentis, easque iam nominibus aliorum occupatas Plauto vindicavit; sicuti istam, quam nuperrime legebamus, cui est nomen Boeotia. 4. Nam cum in illis una et viginti non sit, et esse Aquilii dicatur, nihil tamen Varro dubitavit, quin Plauti foret, neque alius quisquam non infrequens Plauti lector dubitaverit, si vel hos solos versus ex ea fabula cognoverit, qui quoniam sunt, ut de illius more dicam, Plautinissimi, propterea et meminimus eos et adscripsimus. 5. Parasitus ibi esuriens haec dicit:

Ut illum dî perdant, primus qui horas repperit,
Quique adeo primus statuit hic solarium;
Qui mihi comminuit misero articulatim diem.
*Nam me *** puero vetus hic erat solarium*
Multo omnium istorum optumum et verissimum,
Ubi istic monebat, esse, nisi cum nihil erat.
Nunc, etiam quod est, non estur, nisi Soli lubet
Itaque adeo [iam] oppletum 'st oppidum solariis.
Maior pars populi aridi reptant fame.

6. Favorinus quoque noster, cum Nervolariam Plauti legerem, quae inter incertas est habita, et audisset ex ea comoedia versum hunc:

Strateae, scrupeae, strictivillae. sordidae:

delectatus faceta verborum antiquitate, meretricum vitia atque deformitates significantium: Vel unus hercle, inquit, hic versus Plauti esse hanc fabulam satis potest fidei fecisse. 7. Nos quoque ipsi nuperrime cum legeremus Fretum (nomen est id comoediae, quam Plauti esse quidam non putant), haud quidquam dubitavimus, quin et Plauti foret, et omnium maxime genuina. 8. Ex qua duos hos versus exscripsimus, ut historiam quaereremus oraculi arietini:

— — *Nunc illud est,*
Quod arietinum responsum magnis ludis dicitur:
Peribo, si non fecero: si faxo, vapulabo.

9. Marcus autem Varro in libro De comoediis Plautinis primo Attii verba haec ponit: *Nam nec Gemini, nec Leo-*

nes, nec Condalium, nec Anus Plauti, nec Bis compressa, nec Boeotia unquam fuit, neque adeo Ἄγροικος, neque Commorientes: sed M. Aquilii. 10. In eodem libro [M.] Varronis id quoque scriptum est, Plautium fuisse quempiam, poëtam comoediarum, cuius quoniam fabulae Plauti inscriptae forent, acceptas esse quasi Plautinas, cum essent non a Plauto Plautinae, sed a Plautio Plautianae. 11. Feruntur autem sub Plauti nomine comoediae circiter centum atque triginta. 12. Sed homo eruditissimus L. Aelius quinque et viginti esse eius solas existimavit. 13. Non tamen dubium est, quin istae et quae scriptae a Plauto non videntur, et nomini eius addicuntur, veterum poëtarum fuerint, et ab eo retractatae et expolitae sint, ac propterea resipiant stilum Plautinum. 14. Sed enim Saturionem et Addictum et tertiam quandam, cuius nunc mihi nomen non suppetit, in pistrino eum scripsisse, Varro et plerique alii memoriae tradiderunt, cum, pecunia omni, quam in operis artificum scenicorum pepererat, in mercationibus perdita, inops Romam redisset, et ob quaerendum victum ad circumagendas molas, quae trusatiles appellantur, operam pistori locasset. 15. Sicuti de Naevio quoque accepimus, fabulas eum in carcere duas scripsisse, Hariolum et Leontem, cum ob assiduam maledicentiam et probra in principes civitatis de Graecorum poëtarum more dicta, in vincula Romae a triumviris coniectus esset. Unde post a tribunis plebei exemtus est, cum in iis, quas supra dixi, fabulis delicta sua et petulantias dictorum, quibus multos ante laeserat, diluisset.

CAPUT IV.

Quod P. Africano et aliis tunc viris nobilibus ante aetatem senectam barbam et genas radere moris fuit.

1. In libris, quos de vita P. Scipionis Africani compositos legimus, scriptum esse animadvertimus, P. Scipioni, Pauli filio, postquam de Poenis triumphaverat, censorque fuerat, eidem diem dictum esse ad populum a

Claudio Asello, tribuno plebei, cui equum in censura ademerat: eumque, cum esset reus, neque barbam desisse radi, neque non candida veste uti, neque fuisse cultu solito reorum. 2. Sed, cum in eo tempore Scipionem minorem quadraginta annorum fuisse constaret, quod de barba rasa ita scriptum esset mirabamur. 3. Comperimus autem ceteros quoque in iisdem temporibus nobiles viros barbam in eiusmodi aetate rasitavisse: idcircoque plerasque imagines veterum non admodum senum, sed in medio aetatis ita factas videmus.

CAPUT V.

Deliciarum vitium et mollities oculorum et corporis ab Arcesilao philosopho cuidam opprobrata acerbe simul et festiviter.

1. Plutarchus refert, Arcesilaum philosophum vehementi verbo usum esse de quodam nimis delicato divite, qui incorruptus tamen et castus et perinteger dicebatur. 2. Nam cum vocem eius infractam, capillumque arte compositum, et oculos ludibundos atque illecebrae voluptatisque plenos videret: Nihil interest, inquit, quibus membris cinaedi sitis, posterioribus an prioribus.

CAPUT VI.

De vi atque natura palmae arboris, quod lignum ex ea ponderibus impositis renitatur.

1. Per herele rem mirandam Aristoteles in septimo Problematum et Plutarchus in octavo Symposiacorum dicit. 2. Si super palmae, inquit, arboris lignum magna pondera imponas, ac tam graviter urgeas oneresque, ut magnitudo oneris sustineri non queat, non deorsum palma cedit, nec intra flectitur, sed adversus pondus resurgit, et sursum nititur recurvaturque. 3. Propterea, inquit Plutarchus, in certaminibus palmam signum esse placuit victoriae, quoniam ingenium ligni eiusmodi est, ut urgentibus opprimentibusque non cedat.

CAPUT VII.

Historia ex annalibus sumta de Q. Caedicio, tribuno militum, verbaque ex Originibus M. Catonis apposita, quibus Caedicii virtutem cum Spartano Leonida aequiparat.

1. Pulchrum dii boni! facinus Graecarumque facundiarum magniloquentia condignum M. Cato in libris Originum de Q. Caedicio, tribuno militum, scriptum reliquit. 2. Id profecto est ad hanc ferme sententiam: 3. Imperator Poenus in terra Sicilia, bello Carthaginiensi primo, obviam Romano exercitui progreditur; colles locosque idoneos prior occupat. 4. Milites Romani, uti res nata est, in locum insinuant, fraudi et perniciei obnoxium. 5. Tribunus ad consulem venit; ostendit exitium de loci importunitate et hostium circumstantia. 6. Maturum censeo, inquit, si rem servare vis, faciundum, ut quadringentos aliquos milites ad verrucam illam (sic enim M. Cato locum editum asperumque appellat) ire iubeas, eamque uti occupent imperes horterisque: hostes profecto ubi id viderint, fortissimus quisque et promtissimus ad occursandum pugnandumque in eos praevertentur, unoque illo negotio sese alligabunt: atque illi omnes quadringenti procul dubio obtruncabuntur. 7. Tu interea, occupatis in ea caede hostibus, tempus exercitus ex hoc loco educendi habebis. 8. Alia, nisi haec, salutis via nulla est. Consul tribuno respondit, consilium quidem fidum atque providens sibi viderier; sed istos, inquit, milites quadringentos ad eum locum in hostium cuneos quisnam erit qui ducat? 9. Si alium, inquit tribunus, neminem reperis, me licet ad hoc periculum utare: ego hanc tibi et reipublicae animam do. 10. Consul tribuno gratias laudesque egit. 11. Tribunus et quadringenti ad moriendum proficiscuntur. 12. Hostes eorum audaciam demirantur; quorsum ire pergant, in exspectando sunt. 13. Sed ubi apparuit, ad eandem verrucam occupandam iter intendere; mittit adversum illos Imperator Carthaginiensis peditatum equitatumque, quos in exercitu viros habuit strenuissimos.

14. Romani milites circumveniuntur; circumventi repugnant. 15. Fit proelium diu anceps. Tandem superat multitudo. 16. Quadringenti omnes tum una, perfossi gladiis, aut missilibus operti, cadunt. 17. Consul, interibi dum ea pugna fit, se in locos tutos atque editos subducit. 18. Sed quod illi tribuno, duci militum quadringentorum, divinitus in eo proelio usus venit, non iam nostris, sed ipsius Catonis verbis subiecimus: 19. *Dii immortales tribuno militum fortunam ex virtute eius dedere. Nam ita evenit: cum saucius multifariam ibi factus esset, tum vulnus capiti nullum evenit: cumque inter mortuos defatigatum vulneribus aegreque spirantem, quod sanguen defluxerat, cognovere, eum sustulere. Isque convaluit: saepeque post illa operam reipublicae fortem atque strenuam perhibuit: illoque facto, quod illos milites subduxit, exercitum ceterum servavit. Sed idem benefactum in quo loco ponas, nimium interest. Leonidas Lacedaemonius laudatur, qui simile apud Thermopylas fecit. Propter eius virtutes omnis Graecia gloriam atque gratiam praecipuam claritudinis inclytissimae decoravere monumentis, signis, statuis, elogiis, historiis, aliisque rebus gratissimum id eius factum habuere. At tribuno militum parva laus pro factis relicta, qui idem fecerat, atque rem [publicam] servaverat.* 20. Hanc Q. Caedicii virtutem M. Cato tali suo testimonio decoravit. 21. Claudius autem Quadrigarius annali tertio non Caedicio nomen fuisse refert, sed Laberio.

CAPUT VIII.

Literae eximiae consulum C. Fabricii et Q. Aemilii ad regem Pyrrhum a Q. Claudio, scriptore historiarum, in memoriam datae.

1. Cum Pyrrhus rex in terra Italia esset, et unam atque alteram pugnam prospere pugnasset, satisque angerentur Romani, et pleraque Italia ad regem descivisset: tum Ambraciensis quispiam Timochares, regis Pyrrhi amicus, ad C. Fabricium consulem furtim venit, ac praemium petivit; et, si de praemio conveniret, promisit, re-

gem venenis necare: idque facile esse factu dixit, quoniam filii sui pocula in convivio regi ministrarent. 2. Eam rem Fabricius ad senatum scripsit. 3. Senatus legatos ad regem misit, mandavitque, ut de Timochare nihil proderent, sed monerent, uti rex circumspectius ageret, atque a proximorum insidiis salutem tutaretur. 4. Hoc ita, uti diximus, in Valerii Antiatis historia scriptum est. 5. Quadrigarius autem in libro tertio non Timocharem, sed Niciam adisse ad consulem scripsit; neque legatos a senatu missos, sed a consulibus, et regem populo Romano laudes atque gratias scripsisse, captivosque omnes, quos tum habuerit, restituisse et reddidisse. 6. Consules tum fuerunt C. Fabricius et Q. Aemilius. 7. Literas, quas ad regem Pyrrhum super ea causa miserunt, Claudius Quadrigarius scripsit fuisse hoc exemplo: 8. *Consules Romani salutem dicunt Pyrrho regi. Nos pro tuis iniuriis continuo animo strenui, commoti inimiciter, tecum bellare studemus. Sed communis exempli et fidei [ergo] visum est, uti te salvum velimus; ut esset, quem [armis] vincere possimus. Ad nos venit Nicias, familiaris tuus, qui sibi pretium a nobis peteret, si te clam interfecisset. Id nos negavimus velle; neve ob eam rem quidquam commodi exspectaret: et simul visum est, ut te certiorem faceremus, ne quid eiusmodi si accidisset, nostro consilio civitates putarent factum: et quod nobis non placet, pretio aut praemio aut dolis pugnare. Tu, nisi caves, iacebis.*

CAPUT IX.

Quis et cuiusmodi fuerit, qui in proverbio fertur, equus Seianus: et qualis color equorum sit, qui spadices vocantur; deque istius vocabuli ratione.

1. Gabius Bassus in Commentariis suis, item Iulius Modestus in secundo Quaestionum Confusarum historiam de equo Seiano tradunt dignam memoria atque admiratione. 2. Cn. Seium quempiam scribunt fuisse; eumque habuisse equum natum Argis in terra Graecia: de quo fama constans esset, tanquam de genere equorum

progenitus foret, qui Diomedis Thracis fuissent; 3. quos Hercules, Diomede occiso, e Thracia Argos perduxisset. Eum equum fuisse dicunt magnitudine inusitata, cervice ardua, colore phoeniceo, flava et comanti iuba; omnibusque aliis equorum laudibus quoscunque longe praestitisse: sed eundem equum tali fuisse fato sive fortuna ferunt, ut, quisquis haberet eum possideretque, is cum omni domo, familia, fortunisque omnibus suis ad internecionem deperiret. 4. Itaque primum illum Cn. Seium, dominum eius, a M. Antonio, qui postea triumvir reipublicae constituendae fuit, capitis damnatum, miserando supplicio affectum esse: eodem tempore Cornelium Dolabellam consulem, in Syriam proficiscentem, fama istius equi adductum, Argos devertisse; cupidineque habendi eius exarsisse; emisseque [eum] sestertiis centum millibus: sed ipsum quoque Dolabellam in Syria bello civili obsessum atque interfectum esse: mox eundem equum, qui Dolabellae fuerat, C. Cassium, qui Dolabellam obsederat, abduxisse. 5. Eum Cassium postea satis notum est, victis partibus, fusoque exercitu suo, miseram mortem oppetiisse: deinde Antonium post interitum Cassii, parta victoria, equum illum nobilem Cassii requisisse; et cum eo potitus esset, ipsum quoque postea victum atque desertum detestabili exitio interiisse. 6. Hinc proverbium de hominibus calamitosis ortum, dicique solitum: *ille homo habet equum Seianum*. 7. Eadem sententia est illius quoque veteris proverbii, quod ita dictum accepimus: *aurum Tolosanum*. Nam cum oppidum Tolosanum in terra Gallia Q. Caepio consul diripuisset, multumque auri in eius oppidi templis fuisset, quisquis ex ea direptione aurum attigit, misero cruciabilique exitu periit. 8. Hunc equum Gabius Bassus vidisse se Argis refert haud credibili pulchritudine, vigoreque et colore exuberantissimo; 9. quem colorem nos, sicuti dixi, Phoeniceum, Graeci partim φοίνικα, alii σπάδικα appellant, quoniam palmae termes ex arbore cum fructu avulsus spadix dicitur.

CAPUT X.

Quod est quaedam septenarii numeri vis et facultas in multis naturae rebus animadversa, de qua M. Varro in Hebdomadibus disserit copiose.

1. M. Varro in primo librorum, qui inscribuntur: Hebdomades vel de Imaginibus, septenarii numeri, quem Graeci ἑβδομάδα appellant, virtutes potestatesque multas variasque dicit. 2. *Is namque numerus*, inquit, *septemtriones maiores minoresque facit in coelo, item Vergilias, quas πλειάδας Graeci vocant; facit etiam stellas, quas alii erraticas, P. Nigidius errones appellat.* 3. Circulos quoque ait in coelo circum longitudinem axis septem esse; e quis duos minimos, qui axem extimum tangunt, πόλους appellari dicit; sed eos in sphaera, quae κρικωτή vocatur, propter brevitatem non inesse 4. Atqui neque ipse Zodiacus septenario numero caret. Nam in septimo signo fit solstitium a bruma; in septimo bruma a solstitio; in septimo aequinoctium ab aequinoctio. 5. Dies deinde illos, quibus halcyones hieme anni in aqua nidulantur, eos quoque septem esse dicit. 6. Praeterea scribit, lunae curriculum confici integris quater septenis diebus: *Nam duodetricesimo luna*, inquit, *ex quo vestigio profecta est, eodem redit:* auctoremque opinionis huius Aristidem esse Samium: in qua re non id solum animadverti debere dicit, quod quater septenis, id est, octo et viginti diebus conficeret iter luna suum; sed quod is numerus septenarius, si ab uno profectus dum ad semet ipsum progreditur, omnis, per quos progressus est, numeros comprehendat, ipsumque se addat, facit numerum octo et viginti: quot dies sunt curriculi lunaris. 7. Ad homines quoque nascendos vim numeri istius porrigi pertinereque ait: *Nam cum in uterum*, inquit, *mulieris genitale semen datum est, primis septem diebus conglobatur coagulaturque, fitque ad capiendum figuram idoneum. Post deinde, quarta hebdomade, quod eius virile secus futurum est, caput et spina, quae est in dorso, informatur. Septima autem*

fere hebdomade, id est, nono et quadragesimo die, totus inquit, *homo in utero absolvitur.* 8. Illam quoque vim numeri huius observatam refert, quod ante mensem septimum neque masculus neque femina salubriter ac secundum naturam nasci potest; et quod ii, qui iustissime in utero sunt, post ducentos septuaginta tres dies, postquam sunt concepti, quadragesima denique hebdomade ita nascuntur. 9. Pericula quoque vitae fortunarumque hominum, quae climacteras Chaldaei appellant, gravissima quaeque fieri affirmat septenariis. 10. Praeter haec, modum esse dicit summum adolescendi humani corporis septem pedes. 11. Quod esse magis verum arbitramur, quam quod Herodotus, homo fabulator, in primo historiarum, inventum esse sub terra scripsit Oresti corpus, cubita longitudinis habens septem; quae faciunt pedes duodecim et quadrantem: nisi si, ut Homerus opinatus est, vastiora prolixioraque fuerint corpora hominum antiquorum: et nunc, quasi iam mundo senescente, rerum atque hominum decrementa sunt. 12. Dentes quoque et in primis septem mensibus et septenos ex utraque parte gigni ait, et cadere annis septimis, et genuinos annasci annis fere bisseptenis. 13. Venas etiam in hominibus, vel potius arterias, medicos musicos dicere ait numero moveri septenario: quod ipsi appellant τὴν διὰ τεσσάρων συμφωνίαν, quae fit in collatione quaternarii numeri. 14. Discrimina etiam periculorum in morbis maiore vi fieri putant in diebus, qui conficiuntur ex numero septenarii: eosque dies omnium maxime, ita ut medici appellant, κριτικοὺς ἢ κρισίμους cuique videri, primam hebdomadam et secundam et tertiam. 15. Neque non id etiam est ad vim facultatesque eius numeri augendas, quod, quibus inedia mori consilium est, septimo demum die mortem oppetunt. 16. Haec Varro de numero septenario scripsit admodum conquisite; sed alia quoque ibidem congerit frigidiuscula; veluti septem opera esse in orbe terrae miranda, et sapientes item veteres septem fuisse, et curricula ludorum

Circensium sollemnia septem esse, ad oppugnandas Thebas duces septem delectos. 17. Tum ibi addit, se quoque iam duodecimam annorum hebdomadam ingressum esse, et ad eum diem septuaginta hebdomadas librorum conscripsisse: ex quibus aliquam, tum cum proscriptus esset, direptis bibliothecis suis, non comparuisse.

CAPUT XI.

Quibus et quam frivolis argumentis Attius in Didascalicis utatur, quibus docere nititur, Hesiodum esse, quam Homerum, natu antiquiorem.

1. Super aetate Homeri atque Hesiodi non consentitur. 2. Alii Homerum, quam Hesiodum, maiorem natu fuisse scripserunt; in quis Philochorus et Xenophanes: alii minorem; in quis L. Attius poëta et Ephorus historiae scriptor. 3. Marcus autem Varro in primo De Imaginibus, uter natus prior sit, parum constare dicit; sed non esse dubium, quin aliquo tempore eodem vixerint; idque ex epigrammate ostendit, quod in tripode scriptum est, qui in monte Helicone ab Hesiodo positus traditur. 4. Attius autem in primo Didascalico levibus admodum argumentis utitur, per quae ostendit Hesiodum natu priorem: 5. *Quod Homerus,* inquit, *cum in principio carminis Achillem esse filium Pelei diceret, quis esset Peleus, non addidit. Quam rem procul*, inquit, *dubio dixisset, nisi ab Hesiodo iam dictum videret*[*ur*]. *De Cyclope itidem*, inquit, *vel maxime quod unoculus fuit, rem tam insignem non praeterisset, nisi aeque prioris Hesiodi carminibus vulgatum esset.* 6. De patria quoque Homeri multo maxime dissensum est. Alii Colophonium, alii Smyrnaeum; sunt qui Atheniensem, sunt qui Aegyptium dicant fuisse; Aristoteles tradidit ex insula Io natum. 7. M. Varro in libro De Imaginibus primo, Homeri imagini hoc epigramma apposuit:

Capella Homeri candida haec tumulum indicat:
Quod hac Ietae mortuo faciunt sacra.

[Ἑπτὰ πόλεις διερίζουσι περὶ ῥίζαν Ὁμήρου·
Σμύρνα, Ῥόδος, Κολοφὼν, Σαλαμὶν, Ἴος, Ἄργος,
Ἀθῆναι.]

CAPUT XII.

Largum atque avidum bibendi a P. Nigidio, doctissimo viro, novo et propemodum absurdo vocabulo bibosum dictum.

1. Bibendi avidum P. Nigidius in commentariis grammaticis *bibacem* et *bibosum* dicit. 2. *Bibacem* ego, ut edacem, a plerisque aliis dictum lego. *Bibosum* dictum etiam nusquam repperi, nisi apud Laberium; neque aliud est, quod simili inclinatu dicatur. 3. Non enim simile est, ut *vinosus*, aut *vitiosus*, ceteraque, quae hoc modo dicuntur: quoniam a vocabulis, non a verbo, inclinata sunt. 4. Laberius in mimo [vel primo], qui Salinator inscriptus est, verbo hoc ita utitur:

Non mammosa, non annosa, non bibosa, non procax.

CAPUT XIII.

Quod Demosthenes, etiam tum adolescens, cum Platonis philosophi discipulus foret, audito forte Callistrato rhetore in concione populi, destitit a Platone, et sectatus est Callistratum.

1. Hermippus hoc scriptum reliquit, Demosthenem, admodum adolescentem, ventitare in Academiam, Platonemque audire solitum. 2. Atque is, inquit, Demosthenes, domo egressus, ut ei mos erat, cum ad Platonem pergeret, compluresque populos concurrentes videret, percontatur eius rei causam, cognoscitque, currere eos auditum Callistratum. Is Callistratus Athenis orator in republica fuit. 3. Illi δημαγωγούς appellant. 4. Visum est paulum devertere, experirique, an ad digna auditu tanto properatum studio foret. 5. Venit, inquit, atque audit Callistratum, nobilem illam τὴν περὶ Ὠρωποῦ δίκην dicentem: atque ita motus et demulctus et captus est, ut Callistratum iam inde sectari coeperit, Academiam cum Platone reliquerit.

CAPUT XIV.

Dimidium librum legi, aut: dimidiam fabulam audivi, aliaque huiuscemodi qui dicat, vitiose dicere: eiusque vitii caussas reddere M. Varronem; nec quemquam veterum hisce verbis ita usum esse.

1. *Dimidium librum legi*, aut *dimidiam fabulam audivi*, vel quid aliud huiuscemodi, male ac vitiose dici existimat Varro. 2. *Oportet enim*, inquit, *dicere dimidiatum librum, non dimidium; et dimidiatam fabulam, non dimidiam. Contra autem si e sextario hemina fusa est, dimidium, non dimidiatum sextarium fusum dicendum est: et qui [quoque] ex mille nummum, quod ei debebatur, quingentos recepit, non dimidiatum recepisse dicemus, sed dimidium.* 3. *At si scyphus*, inquit, *argenteus mihi cum alio communis in duas partes dissectus sit, dimidiatum eum dicere esse scyphum debeo, non dimidium · argenti autem, quod in eo scypho inest, dimidium meum esse, non dimidiatum*; 4 disseritque ac dividit subtilissime, quid *dimidium dimidiato* intersit. 5. Et Q. Ennium scienter hoc in annalibus dixisse ait:

Sicuti si quis ferat vas vini dimidiatum;

sicuti pars, quae deest ei vaso, non *dimidiata* dicenda est, sed *dimidia*. 6. Omnis autem disputationis eius, quam subtiliter quidem, sed subobscure explicat, summa haec est: *Dimidiatum* est quasi *dismediatum*, et in partes duas pares divisum. 7. *Dimidiatum ergo* nisi ipsum, quod divisum est, dici haud convenit. 8. *Dimidium* vero est, non quod ipsum *dimidiatum* est, sed quae ex *dimidiato* pars altera est. 9. Cum igitur partem libri dimidiam legisse volumus dicere, aut partem dimidiam fabulae audisse: si *dimidiam fabulam*, aut *dimidium librum* dicemus, peccabimus; totum enim ipsum, quod *dimidiatum* atque divisum est, *dimidium* dicis. 10. Itaque Lucilius, eadem secutus:

Uno oculo, inquit, *pedibusque duobus dimidiatus*
Ut porcus;

et alio loco:

Quidni? et scruta quidem ut vendat, scrutarius laudat
Praefractam strigilem, soleam improbus dimidiatam.

11. Iam in vicesimo manifestius *dimidiam horam* dicere studiose fugit: sed pro *dimidia dimidium* ponit in hisce versibus:

Tempestate sua atque eodem uno tempore et horae
Dimidio tribus confectis dumtaxat eandem
Et quartam.

12. Nam cum obvium proximumque esset dicere

— — *et hora*
Dimidia tribus confectis:

vigilate atque attente verbum non probum mutavit. 13. Per quod satis apparet, ne *horam* quidem *dimidiam* recte dici, sed vel *dimidiatam horam*, vel *dimidiam partem horae*. 14. Propterea Plautus [quoque] in Bacchidibus *dimidium auri* dicit, non *dimidiatum aurum*. 15. Item in Aulularia *dimidium obsonii*, non *dimidiatum obsonium*, in hoc versu:

Ei adeo obsonii hinc iussit dimidium dari.

16. In Menaechmis autem *dimidiatum diem*, non *dimidium*, in hoc versu:

Dies quidem iam ad umbilicum dimidiatus mortuus 'st.

17. M. etiam Cato in libro, quem De agricultura conscripsit: *Semen cupressi serito crebrum, ita uti linum seri solet. Eo cribro terram incernito, dimidiatum digitum. Iam id bene tabula aut pedibus aut manibus complanato.* 18. *Dimidiatum* [autem], inquit, *digitum*, non *dimidium*. Nam digiti quidem *dimidium*, digitum autem ipsum *dimidiatum* dici oportet. 19. Item M. Cato de Carthaginiensibus ita scripsit: *Homines defoderunt in terram dimidiatos, ignemque circumposuerunt. Ita interfecerunt.* 20. Neque quisquam omnium, qui probe locuti sunt, his verbis secus, quam dixi, usus est.

CAPUT XV.

Exstare in literis, perque hominum memorias traditum, quod repente multis mortem attulit gaudium ingens insperatum, interclusa anima et vim magni novique motus non sustinente.

1. Cognito repente insperato gaudio exspirasse animam refert Aristoteles philosophus Polycritam nobilem feminam Naxo insula. 2. Philippides quoque, comoediarum poëta haud ignobilis, aetate iam edita, cum in certamine poëtarum praeter spem vicisset, et laetissime gauderet, inter illud gaudium repente mortuus est. 3. De Rhodio etiam Diagora celebrata historia est. Is Diagoras tres filios adolescentes habuit, unum pugilem, alterum pancratiasten, tertium luctatorem: eosque omnes vidit vincere coronarique eodem Olympiae die: et cum ibi eum tres adolescentes amplexi, coronis suis in caput patris positis, saviarentur, cumque populus gratulabundus flores undique in eum iaceret: ibi in stadio, inspectante populo, in osculis atque in manibus filiorum animam efflavit. 4. Praeterea in nostris annalibus scriptum legimus, qua tempestate apud Cannas exercitus populi Romani caesus est, anum matrem, nuntio de morte filii allato, luctu atque moerore affectam esse; sed is nuntius non verus fuit; atque is adolescens non diu post ex ea pugna in urbem rediit: anus, repente filio viso, copia atque turba et quasi ruina incidentis inopinati gaudii oppressa exanimataque est.

CAPUT XVI.

Temporis varietas in puerperiis mulierum quaenam sit [et] a medicis et [a] philosophis tradita: atque inibi poëtarum quoque veterum super eadem re opiniones, multaque alia auditu atque memoratu digna: verbaque ipsa Hippocratis medici ex libro illius sumta, qui inscriptus est περὶ τροφῆς.

1. Et medici et philosophi illustres de tempore humani partus quaesiverunt, πόσος ὁ τῆς τῶν ἀνθρώπων κυήσεως χρόνος: et multa opinio est, eaque iam pro vero recepta, postquam mulieris uterum conceperit semen, gi-

gni hominem septimo rarenter, nunquam octavo, saepe nono, saepiusnumero decimo mense; eumque esse hominem gignendi summum finem, decem menses non inceptos, sed exactos. 2. Idque Plautum veterem poëtam dicere videmus in comoedia Cistellaria his verbis:

——— Tum illa, quam compresserat,
Decumo post mense exacto hic peperit filiam.

3. Hoc idem tradit etiam Menander, poëta vetustior, humanarum opinionum vel peritissimus. Versus eius super ea re de fabula Plocio posui:

Γυνὴ κυεῖ δεκάμηνος.

4. Sed noster Caecilius, cum faceret eodem nomine et eiusdem argumenti comoediam, ac pleraque a Menandro sumeret, in mensibus tamen genitalibus nominandis non praetermisit octavum, quem praeterierat Menander. Caecilii versus hice sunt:

——— A. *Insoletne mulier*
Decimo mense parere? B. *Pol nono etiam, septimo atque octavo.*

5. Eam rem Caecilium non inconsiderate dixisse, neque temere a Menandro atque a multorum opinionibus descivisse, M. Varro uti credamus facit. 6. Nam mense nonnunquam octavo editum esse partum in libro quarto decimo Rerum Divinarum scriptum reliquit: quo in libro etiam undecimo mense aliquando nasci posse hominem dicit; eiusque sententiae, tam de octavo quam de undecimo mense, Aristotelem laudat auctorem. 7. Sed huius de mense octavo dissensionis causa cognosci potest in libro Hippocratis, qui inscriptus est *Περὶ τροφῆς*, ex quo libro verba haec sunt: *Ἔστι δὲ καὶ οὐκ ἔστιν ὀκτάμηνος γένεσις.* 8. Id tam obscure atque praecise tamque adverse dictum Sabinus medicus, qui Hippocratem commodissime commentatus est, his verbis enarravit: *ἔστι μὲν φαινόμενα ὡς ζῶα μετὰ τὴν ἔκτρωσιν· οὐκ ἔστι δὲ ὡς θνήσκοντα μετὰ ταῦτα· καὶ ἔστιν οὖν φαντασίᾳ μὲν παραυτίκα ὄντα, δυνάμει δὲ οὐκ ἔστι.* 9. Antiquos autem Romanos Varro dicit non recepisse huiuscemodi

quasi monstruosas raritates; sed nono mense aut decimo, neque praeter hos, aliis partionem mulieris secundum naturam fieri existimasse: idcircoque eos nomina Parcis tribus fecisse a pariendo et a nono atque decimo mense. 10. Nam *Parca*, inquit, *immutata litera una, a partu nominata: item Nona et Decima a partus tempestivi tempore.* 11. Caesellius autem Vindex in Lectionibus suis Antiquis: *Tria*, inquit, *nomina Parcarum sunt: Nona, Decuma, Morta*, et versum hunc Livii, antiquissimi poëtae, ponit ex *Ὀδυσσείᾳ*:

Quando dies adveniet, quem profata Morta est?

Sed homo minime malus Caesellius *Mortam* quasi nomen accepit, cum accipere quasi Moeram deberet. 12. Praeterea ego de partu humano, praeterquam quae scripta in libris legi, hoc quoque venisse usu Romae comperi: Feminam bonis atque honestis moribus, non ambigua pudicitia, in undecimo mense post mariti mortem peperisse; factumque esse negotium propter rationem temporis, quasi marito mortuo postea concepisset, quoniam decemviri in decem mensibus gigni hominem, non in undecimo scripsissent: sed divum Hadrianum, causa cognita, decrevisse in undecimo quoque mense partum edi posse; idque ipsum eius rei decretum nos legimus. In eo decreto Hadrianus id statuere se dicit, requisitis veterum philosophorum et medicorum sententiis. 13. Hodie quoque in Satyra [forte] M. Varronis, quae inscribitur Testamentum, legimus verba haec: *Si quis mihi filius unus pluresve in decem mensibus gignuntur, ii si erunt ὄνοι λύρας, exheredes sunto: quod si quis undecimo mense, κατ' Ἀριστοτέλη, natus est, Accio idem, quod Titio, ius esto apud me.* 14. Per hoc vetus proverbium Varro significat, sicuti vulgo dici solitum erat de rebus inter se nihil distantibus: *idem Accii, quod Titii*, ita pari eodemque iure esse in decem mensibus natos et in undecim. 15. Quod si ita, neque ultra decimum mensem foetura mulierum protolli potest, quaeri oportet, cur

Homerus scripserit, Neptunum dixisse puellae a se recens compressae:

Χαῖρε, γυνή, φιλότητι· περιπλομένου δ' ἐνιαυτοῦ
Τέξεις ἀγλαὰ τέκν', ἐπεὶ οὐκ ἀποφώλιοι εὐναὶ
Ἀθανάτων.

16. Id cum ego ad complures grammaticos attulissem, partim eorum disputabant, Homeri quoque aetate, sicuti Romuli, annum fuisse non duodecim mensium, sed decem: alii convenisse Neptuno maiestatique eius dicebant, ut longiore tempore fetus ex eo grandesceret: alii alia quaedam nugalia. 17. Sed Favorinus mihi ait, *περιπλομένου ἐνιαυτοῦ* non *confecto* esse *anno*, sed *affecto*. 18. In qua re usus est verbo non vulgariae significationis. 19. *Affecta* enim, sicuti M. Cicero et veterum elegantissimi locuti sunt, ea proprie dicebantur, quae non ad finem ipsum, sed proxime finem progressa deductave erant. Hoc verbum ad hanc sententiam in Ciceronis oratione fuit, quam dixit de provinciis consularibus. 20. Hippocrates autem in eo libro, de quo supra scripsi, cum et numerum dierum, quibus conceptum in utero coagulum conformatur, et tempus ipsius partionis nono aut decimo mense definisset, neque id tamen semper eadem esse fini dixisset, sed alias ocius fieri, alias serius, hisce ad postremum verbis usus est: *Γίνεται δὲ ἐν τούτοις καὶ πλείω καὶ ἐλάσσω καὶ ὅλον κατὰ μέρος, καὶ εἴπομεν δὲ καὶ πλείω πλειόνων, καὶ ἐλάσσω ἐλασσόνων.* Quibus verbis significat, quod aliquando ocius fieret, non multo tamen fieri ocius; neque quod serius, multo serius. 21. Memini ego Romae accurate hoc atque sollicite quaesitum, negotio non rei tunc parvae postulante, an octavo mense infans ex utero vivus editus et statim mortuus ius trium liberorum supplevisset, cum abortio quibusdam, non partus, videretur mensis octavi intempestivitas. 22. Sed quoniam de Homerico annuo partu ac de undecimo mense diximus, quae cognoveramus, visum est non praetereundum, quod in Plinii Secundi libro septimo Naturalis Historiae legimus. 23. Id autem quia extra

fidem esse videri potest, verba ipsius Plinii posuimus: *Massurius auctor est, L. Papirium praetorem, secundo herede lege agente, bonorum possessionem contra eum dedisse, cum mater partum se tredecim mensibus tulisse diceret, quoniam nullum certum tempus pariendi statum ei videretur.* 24. In eodem libro Plinii Secundi verba haec scripta sunt: *Oscitatio in nixu letalis est, sicut sternuisse a coitu abortivum.*

CAPUT XVII.

Id quoque esse a gravissimis viris memoriae mandatum, quod tres libros Plato Philolai Pythagorici et Aristoteles pauculos Speusippi philosophi mercati sunt pretiis fidem non capientibus.

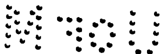
1. Memoriae mandatum est, Platonem philosophum tenui admodum pecunia familiari fuisse: atque eum tamen tris Philolai Pythagorici libros decem millibus denariûm mercatum. 2. Id ei pretium donasse quidam scripserunt amicum eius Dionem Syracusanum. 3. Aristotelem quoque traditum libros pauculos Speusippi philosophi. post mortem eius, emisse talentis Atticis tribus. Ea summa fit nummi nostri HS. duo et septuaginta millia. 4. Τίμων amarulentus librum maledicentissimum conscripsit, qui Σίλλος inscribitur. 5. In eo libro Platonem philosophum [quem dixeramus tenui admodum pecunia familiari fuisse] contumeliose appellat, quod impenso pretio librum Pythagoricae disciplinae emisset, exque eo Timaeum, nobilem illum dialogum, concinnasset. 6. Versus super ea re Τίμωνος hi sunt:

Καὶ σὺ Πλάτων· καὶ γάρ σε μαθητὴν ὁ πόθος ἔσχεν·
Πολλῶν δ' ἀργυρίων ὀλίγην ἠλλάξαο βίβλον·
*Ἔνθεν ἀπαρχόμενος *** γράφειν ἐδιδάχθης*

CAPUT XVIII.

Quid sint pedarii senatores, et quam ob causam ita appellati: quamque habeant originem verba haec ex edicto tralaticio consulum: SENATORES, QUIBUS QUE IN SENATU SENTENTIAM DICERE LICET.

1. Non pauci sunt, qui opinantur, *pedarios senatores*

appellatos, qui sententiam in senatu non verbis dicerent, sed in alienam sententiam pedibus irent. 2. Quid igitur? Cum senatusconsultum per discessionem fiebat, nonne universi senatores sententiam pedibus ferebant? 3. Atque haec etiam vocabuli istius ratio dicitur, quam Gabius Bassus in commentariis suis scriptam reliquit. 4. Senatores enim dicit in veterum aetate, qui curulem magistratum gessissent, curru solitos honoris gratia in curiam vehi; in quo curru sella esset, supra quam considerent; quae ob eam causam *curulis* appellaretur: sed eos senatores, qui magistratum curulem nondum ceperant, pedibus itavisse in curiam: propterea senatores, nondum maioribus honoribus functos, *pedarios* nominatos. 5. Marcus autem Varro in Satyra Menippea, quae *Ἱπποκύων* inscripta est, equites quosdam dicit *pedarios* appellatos: videturque eos significare, qui, nondum a censoribus in senatum lecti, senatores quidem non erant, sed, quia honoribus populi usi [quidem] erant, in senatum veniebant, et sententiae ius habebant. 6. Nam et curulibus magistratibus functi, qui nondum a censoribus in senatum lecti erant, senatores non erant: et qui in postremis scripti erant, non rogabantur sententias, sed, quas principes dixerant, in eas discedebant. 7. Hoc significabat edictum, quo nunc quoque consules, cum senatores in curiam vocant, servandae consuetudinis causa translaticio utuntur. 8. Verba edicti haec sunt: SENATORES, QUIBUS Q. IN SENATU SENTENTIAM DICERE LICET. 9. Versum quoque Laberii, in quo id vocabulum positum est, notari iussimus, quem legimus in mimo, qui Scriptura inscriptus est:

Caput sine lingua pedaria sententia est.

10. Hoc vocabulum a plerisque barbare dici animadvertimus. Nam pro *pedariis*, *pedaneos* appellant.

CAPUT XIX.

Qua ratione Gabius Bassus scripserit parcum hominem appellatum: et quam eius vocabuli causam putarit; et contra, quem in modum quibusque verbis Favorinus hanc traditionem eius eluserit.

1. Apud coenam Favorini philosophi cum discubitum fuerat, coeptusque erat apponi cibus, servus assistens mensae eius legere inceptabat aut Graecarum quid literarum aut nostratium: velut eo die, quo affui ego, legebatur Gabii Bassi, eruditi viri, liber De origine verborum et vocabulorum. 2. In quo ita scriptum fuit: *Parcus composito vocabulo dictus est, quasi par arcae: quando, sicut in arca omnia reconduntur, eiusque custodia servantur et continentur, ita homo tenax parvoque contentus omnia custodita et recondita habet sicuti arca: quam ob causam parcus, quasi par arcae nominatus est.* 3. Tum Favorinus, ubi haec audivit: Superstitiose, inquit, et nimis moleste atque odiose confabricatus commolitusque magis est originem vocabuli Gabius iste Bassus, quam enarravit. 4. Nam, si licet res dicere commenticias, cur non probabilius videatur, ut accipiamus *parcum* ob eam causam dictum, quod pecuniam consumi atque impendi arceat et prohibeat, quasi *pecuniarcus*. 5. Quin potius, quod simplicius, inquit, veriusque est, id dicimus? Parcus enim neque ab arca, neque ab arcendo, sed ab eo, quod est *parum* et *parvum*, denominatus est.

LIBER QUARTUS.

CAPUT I.

Sermo quidam Favorini philosophi cum grammatico iactantiore factus in Socraticum modum: atque [in]ibi inter sermonem dictum, quibus verbis penus a Q. Scaevola definita sit, quodque eadem definitio culpata reprehensaque sit.

In vestibulo aedium Palatinarum omnium fere ordinum multitudo opperientes salutationem Caesaris constiterant, atque ibi, in circulo doctorum hominum, Favorino philosopho praesente, ostentabat quispiam grammaticae rei doctior scholica quaedam nugalia, de generibus et casibus vocabulorum disserens, cum arduis superciliis, vocisque et vultus gravitate composita, tanquam interpres et arbiter Sibyllae oraculorum. 2. Tum aspiciens ad Favorinum, quanquam ei etiam nondum satis notus esset: *Penus quoque*, inquit, *variis generibus dictum et varie declinatum est. Nam et hoc penus et haec penus, et huius peni et peneris et peniteris et penoris veteres dictaverunt.* 3. *Mundum quoque muliebrem Lucilius in Satyrarum sextodecimo non virili genere, ut ceteri, sed neutro appellavit his versibus:*

Legavit quidam uxori mundum omne penumque.
Quid mundum; quid non? nam quis diiudicet isthuc?

4. Atque omnium horum et testimoniis et exemplis constrepebat: cumque nimis odiose sibi placeret, intercessit placide Favorinus, et: Iam, bone, inquit, magister, quidquid est nomen tibi, abunde multa docuisti, quae quidem ignorabamus, et scire haud sane postulabamus. 5. Quid enim refert mea, eiusque, quicum loquor, quo genere *penum* dicam, aut in quas extremas literas declinem, si nemo id non nimis barbare fecerit? 6. Sed hoc plane indigeo addiscere, quid sit *penus*, et quo sensu id

vocabulum dicatur, ne rem quotidiani usus, tanquam qui in venalibus Latine loqui coeptant, alia, quam oportet, voce appellem. 7. Quaeris, inquit, rem minime obscuram. Quis adeo ignorat, *penum* esse vinum et triticum et oleum et lentem et fabam atque huiuscemodi cetera? 8. Etiamne, inquit Favorinus, milium et panicum et glans et ordeum *penus* est? Sunt enim propemodum haec quoque eiusmodi. 9. Cumque ille reticens haereret: Nolo, inquit, hoc iam labores, an ista, quae dixi, *penus* appellentur. Sed potesne mihi non speciem aliquam de penu dicere, sed definire, genere proposito et differentiis appositis, quid sit *penus*? Quae genera et quas differentias dicas, non hercle, inquit, intelligo. 10. Rem, inquit Favorinus, plane dictam, postulas, quod difficillimum est, dici planius. Nam hoc quidem pervulgatum est, definitionem omnem ex genere et differentia consistere. 11. Sed si item me tibi praemandere, quod aiunt, postulas, faciam sane id quoque honoris tui habendi gratia. 12. Atque deinde ita exorsus est: Si, inquit, ego te nunc rogem, uti mihi dicas et quasi circumscribas verbis, quid *homo* sit, non, opinor, respondeas, hominem esse te atque me. Hoc enim, quis homo sit, ostendere est; non, quid homo sit, dicere. Sed si, inquam, peterem, ut ipsum illud, quod homo est, definires, tum profecto mihi diceres, hominem esse mortale animal rationis et scientiae capiens; vel quo alio modo diceres, ut eum a ceteris animalibus omnibus separares. Proinde igitur nunc te rogo, ut, quid sit penus, dicas, non ut aliquid ex penu nomines. 13. Tum ille ostentator, voce iam molli atque demissa: Philosophias, inquit, ego non didici, nec discere appetivi; et, si ignoro, an ordeum ex penu sit, aut quibus verbis penus definiatur, non ea re literas quoque alias nescio. 14. Scire, inquit ridens iam Favorinus, quid penus sit, non ex nostra magis est philosophia, quam ex grammatica tua. 15. Meministi enim, credo, quaeri solitum, quid Virgilius dixerit, *penum instruere* vel *longam* vel *longe or-*

dine. 16. Utrumque enim profecto scis legi solitum. Sed, ut faciam te aequiore animo ut sis, ne illi quidem veteris iuris magistri, qui Sapientes appellati sunt, definisse satis recte existimantur, quid sit penus. 17. Nam Q. Scaevolam ad demonstrandam penum his verbis usum audio: *Penus est,* inquit, *quod esculentum aut poculentum est. Quod enim ipsius patrisfamilias, aut liberorum patrisfamilias eiusque familiae, quae circum eum aut liberos eius est, et opus eorum facit, causa paratum est, ut Mucius ait, penus videri debet. Nam quae ad edendum bibendumque in dies singulos prandii aut coenae causa parantur, penus non sunt: sed ea potius, quae huiusce generis longae usionis gratia contrahuntur et reconduntur, ex eo, quod non in promptu sint, sed intus et penitus habeantur, penus dicta sunt.* 18. Haec ego, inquit, cum philosophiae me dedissem, non insuper tamen habui discere: quoniam civibus Romanis, Latine loquentibus, rem non suo vocabulo demonstrare, non minus turpe esset, quam hominem non suo nomine appellare. 19. Sic Favorinus sermones id genus communes a rebus parvis et frigidis abducebat ad ea, quae esset magis utile audire ac discere, non allata extrinsecus, non per ostentationem, sed indidem nata acceptaque. 20. Praeterea de penu adscribendum hoc etiam putavi, Servium Sulpicium in Reprehensis Scaevolae Capitibus scripsisse, Cato Aelio placuisse, non quae esui tantum et potui forent, sed thus quoque et cereos in penu esse, quodque esset eius ferme rei causa comparatum. 21. Massurius autem Sabinus, in [libro] Iuris civilis secundo, etiam quod iumentorum causa apparatum esset, quibus dominus uteretur, penori attributum dicit. 22. Ligna quoque et virgas et carbones, quibus conficeretur penus, quibusdam ait videri esse in penu. 23. Ex iis autem, quae promercalia et usuaria in locis iisdem essent, ea sola esse penoris putat, quae [satis] sint usui annuo.

CAPUT II.

Quid differat morbus et vitium; et quam vim habeant vocabula ista in edicto aedilium: et an eunuchus et steriles mulieres redhiberi possint, diversaeque super ea re sententiae.

1. In edicto aedilium curulium, qua parte de mancipiis vendundis cautum est, scriptum sic fuit: TITULUS SERVORUM SINGULORUM UTEI SCRIPTUS SIT COERATO, ITA UTEI INTELLEGI RECTE POSSIT, QUID MORBI VITII VE QUOI Q. SIT, QUIS FUGITIVUS ERRO VE SIT, NOXA VE SOLUTUS NON SIT. 2. Propterea quaesierunt iureconsulti veteres, quod mancipium morbosum quodve vitiosum recte diceretur: quantumque morbus a vitio differret. 3. Caelius Sabius in libro, quem De Edicto Aedilium Curulium composuit, Labeonem refert, quid esset morbus, hisce verbis definisse: *Morbus est habitus cuiusque corporis contra naturam, qui usum eius facit deteriorem.* 4. Sed morbum alias in toto corpore accidere dicit, alias in parte corporis. Totius corporis morbum esse, veluti [sunt] φθίσις aut febris: partis autem, veluti caecitas aut pedis debilitas. 5. *Balbus autem*, inquit, *et atypus vitiosi magis, quam morbosi sunt: ut equus mordax aut calcitro, vitiosus, non morbosus est. Sed cui morbus est, idem etiam vitiosus est. Neque id tamen contra fit. Potest enim, qui vitiosus est, non morbosus esse. Quamobrem, cum de homine morboso ageretur, nequaquam,* inquit, *ita diceretur*· QUANTO OB ID VITIUM MINORIS ERIT. 6. De eunucho quidem quaesitum est, an contra edictum aedilium videretur venundatus, si ignorasset emtor, eum eunuchum esse. 7. Labeonem respondisse aiunt, redhiberi posse quasi morbosum: 8. sues autem feminas, si steriles essent, et venum issent, ex edicto aedilium posse agi Labeonem scripsisse. 9. De sterili autem muliere, si nativa sterilitate sit, Trebatium contra Labeonem respondisse dicunt. 10. Nam

cum redhiberi eam Labeo, quasi minus sanam, putasset necesse: *non oportere* aiunt Trebatium ei edicto apposuisse: *si ea mulier a principio genitali in sterilitate esset.* At si valetudo eius offendisset, exque ea vitium factum esset, ut concipere foetus non posset; tum sanam non videri, et esse in causa redhibitionis. 11. De myope quoque, qui *luscitiosus* Latine appellatur, [et *περὶ νωδοῦ*] dissensum est; alii enim redhiberi omnimodo debere, alii contra, nisi id vitium morbo contractum esset. 12. Eum vero, cui dens deesset, Servius redhiberi posse respondit; Labeo in causa esse redhibendi negavit: *Nam et magna*, inquit, *pars dente aliquo carent: neque eo magis plerique homines morbosi sunt*; *et absurdum admodum est dicere, non sanos nasci homines, quoniam cum infantibus non simul dentes gignuntur.* 13. Non praetereundum est, id quoque in libris veterum iurisperitorum scriptum esse, *morbum* et *vitium* distare: quod *vitium* perpetuum, *morbus* cum accessu decessuque sit. 14. Sed hoc si ita est, neque caecus neque eunuchus morbosus est, contra Labeonis, quam supra dixi, sententiam. 15. Verba Massurii Sabini apposui ex libro Iuris Civilis secundo: *Furiosus mutusve, cuive quod membrum lacerum laesumque est, aut obest, quo ipse minus aptus sit, morbosi sunt. Qui non longe videt, tam sanus est, quam qui tardius currit.*

CAPUT III.

Quod nullae fuerint rei uxoriae actiones in urbe Roma ante Carvilianum divortium: atque inibi, quid sit proprie pellex, quaeque eius vocabuli ratio sit.

1. Memoriae traditum est, quingentis fere annis post Romam conditam, nullas rei uxoriae neque actiones neque cautiones in urbe Romana aut in Latio fuisse: quia profecto nihil desiderabantur, nullis etiam tunc matrimoniis divertentibus. 2. Servius quoque Sulpicius in libro, quem composuit De Dotibus, tum primum cautiones rei uxoriae necessarias esse visas scripsit, cum Spurius Carvilius,

cui Ruga cognomentum fuit, vir nobilis, divortium cum uxore fecit, quia liberi ex ea, corporis vitio, non gignerentur, anno urbis conditae quingentesimo vigesimo tertio, M. Attilio, P. Valerio COSS. Atque is Carvilius traditur uxorem, quam dimisit, egregie dilexisse, carissimamque morum eius gratia habuisse; sed iurisiurandi religionem animo atque amori praevertisse; quod iurare a censoribus coactus erat, uxorem se liberûm quaerendûm gratia habiturum. 3. *Pellicem* autem appellatam, probrosamque habitam [eam], quae iuncta consuetaque esset cum eo, in cuius manu mancipioque alia matrimonii causa foret, hac antiquissima lege ostenditur, quam Numae regis fuisse accepimus: PELLEX ASAM IUNONIS NE TAGITO. SI TAGET, IUNONI CRINIBOUS DEMISSIS ARNUM FEMINAM CAIDITO. Pellex autem quasi πάλλαξ, id est, quasi παλλακίς. Ut pleraque alia, ita hoc quoque vocabulum de Graeco flexum est.

CAPUT IV.

Quid Servius Sulpicius in libro, qui est De Dotibus, scripserit de iure atque more veterum sponsaliorum.

1. Sponsalia in ea parte Italiae, quae Latium appellatur, hoc more atque iure solita fieri scripsit Servius Sulpicius in libro, quem scripsit De Dotibus: 2. *Qui uxorem*, inquit, *ducturus erat, ab eo, unde ducenda erat, stipulabatur, eam in matrimonium ductum iri; qui daturus erat, itidem spondebat [daturum]. Is contractus stipulationum sponsionumque dicebatur sponsalia. Tum, quae promissa erat, sponsa appellabatur; qui spoponderat ducturum, sponsus. Sed si post eas stipulationes uxor non dabatur, aut non ducebatur, qui stipulabatur, ex sponsu agebat. Iudices cognoscebant. Iudex, quamobrem data acceptave non esset uxor, quaerebat. Si nihil iustae causae videbatur, litem pecunia aestimabat: quantique interfuerat eam uxorem accipi aut dari, eum, qui spoponderat aut qui stipulatus erat, con-*

demnabat. 3. Hoc ius sponsaliorum observatum dicit Servius ad id tempus, quo civitas universo Latio lege Iulia data est. 4. Haec eadem Neratius scripsit in libro, quem De Nuptiis composuit.

CAPUT V.

Historia narrata de perfidia haruspicum Etruscorum, quodque ob eam rem versus hic a pueris Romae urbe tota cantatus est: Malum consilium consultori pessimum est.

1. Statua Romae in comitio posita Horatii Coclitis, fortissimi viri, de coelo tacta est. 2. Ob id fulgur piaculis luendum, haruspices ex Etruria acciti, inimico atque hostili in populum Romanum animo, instituerant, eam rem contrariis religionibus procurare. 3. Atque illam statuam suaserunt in inferiorem locum perperam transponi, quem sol oppositu circum undique aliarum aedium nunquam illustraret. 4. Quod cum ita fieri persuasissent, delati ad populum proditique sunt; et cum de perfidia confessi essent, necati sunt; constititque, eam statuam, proinde ut verae rationes post compertae monebant, in locum editum subducendam, atque ita in area Vulcani sublimiori loco statuendam: eaque res bene ac prospere Populo Romano cessit. 5. Tunc igitur, quod in Etruscos haruspices male consulentes animadversum vindicatumque fuerat, versus hic scite factus cantatusque esse [a] pueris urbe tota fertur:

Malum consilium consultori pessimum est.

6. Ea historia de haruspicibus ac de versu isto senario scripta est in Annalibus Maximis, libro undecimo, et in Verrii Flacci libro primo Rerum memoria dignarum. 7. Videtur autem versus hic de Graeco illo Hesiodi versu expressus:

Ἡ δὲ κακὴ βουλὴ τῷ βουλεύσαντι κακίστη.

CAPUT VI.

Verba veteris senatusconsulti, [in] quo decretum est, hostiis maioribus expiandum, quod in sacrario hastae Martiae movissent: atque inibi enarratum, quid sint hostiae succidaneae; quid item porca praecidanea; et quod Capito Atteius ferias quasdam praecidaneas appellavit.

1. Ut terram movisse nuntiari solet, eaque res procuratur: ita in veteribus memoriis scriptum legimus, nuntiatum esse senatui, in sacrario in regia hastas Martias movisse. 2. Eius rei causa senatusconsultum factum est M. Antonio, A. Postumio COSS., eiusque exemplum hoc est: QUOD C. IULIUS, L. F., PONTIFEX, NUNTIAVIT IN SACRARIO IN REGIA HASTAS MARTIAS MOVISSE, DE EA RE ITA CENSUERUNT, UTI M. ANTONIUS CONSUL HOSTIIS MAIORIBUS IOVI ET MARTI PROCURARET, ET CETERIS DIIS, QUIBUS VIDERETUR, PLACANDIS UTI PROCURASSET SATIS HABENDUM CENSUERUNT. SI QUID SUCCIDANEIS OPUS ESSET, ROBIGUS ACCEDERET. 3. Quod *succidaneas hostias* senatus appellavit, quaeri solet, quid verbum id significet. 4. In Plauti quoque comoedia, quae Epidicus inscripta est, super eodem ipso verbo requiri audio in his versibus:

Men' piacularem oportet fieri ob stultitiam tuam,
Ut meum tergum stultitiae tuae subdas succidaneum?

5. *Succidaneae* autem *hostiae* dicuntur, *e* litera per morem compositi vocabuli in *i* literam commutata. 6. Nam quasi *succaedaneae* appellatae: quoniam, si primis hostiis litatum non erat, aliae post easdem ductae hostiae caedebantur; quae, quasi prioribus iam caesis, luendi piaculi gratia, subdebantur et succidebantur; ob id *succidaneae* nominatae, litera *i* scilicet tractim pronuntiata. Audio enim quosdam eam literam in hac voce barbare corripere. 7. Eadem autem ratione verbi *praecidaneae*

quoque hostiae dicuntur, quae ante sacrificia sollemnia pridie caeduntur. 8. *Porca* etiam *praecidanea* appellata, quam piaculi gratia ante fruges novas captas immolari Cereri mos fuit, si qui familiam funestam aut non purgaverant, aut aliter eam rem, quam oportuerat, procuraverant. 9. Sed porcam et hostias quasdam praecidaneas, sicuti dixi, appellari vulgo notum est; *ferias praecidaneas* dici, id, opinor, a vulgo remotum est. 10. Propterea verba Atteii Capitonis ex quinto librorum, quos De Pontificio iure composuit, scripsi: *Tib. Coruncanio pontifici maximo feriae praecidaneae in atrum diem inauguratae sunt. Collegium decrévit, non habendum religioni, quin eo die feriae praecidaneae essent.*

CAPUT VII.

De epistola Valerii Probi, grammatici, ad Marcellum scripta, super accentu nominum quorundam Punicorum.

1. Valerius Probus grammaticus inter suam aetatem praestanti scientia fuit. 2. Is *Hannibalem* et *Hasdrubalem* et *Hamilcarem* ita pronuntiabat, ut penultimam circumflecteret: ut testis est epistola eius scripta ad Marcellum, in qua Plautum et Ennium multosque alios veteres eo modo pronuntiasse affirmat. 3. Solius tamen Ennii versum unum ponit, ex libro, qui Scipio inscribitur. 4. Eum versum, quadrato numero factum, subiecimus; in quo, nisi tertia syllaba de Hannibalis nomine circumflexa ponatur, numerus claudus est. 5. Versus Ennii, quem dixit, ita est:

Qui propter Hannibâlis copias considerant.

CAPUT VIII.

Quid C. Fabricius de Cornelio Rufino, homine avaro, dixerit; quem, cum odisset inimicusque esset, designandum tamen consulem curavit.

1. Fabricius Luscinus magna gloria vir magnisque rebus gestis fuit. 2. P. Cornelius Rufinus manu quidem strenuus et bellator bonus, militarisque disciplinae admodum peritus fuit; sed furax homo et avaritia acri erat.

3. Hunc Fabricius non probabat, neque amico utebatur: osusque eum morum causa fuit. 4. Sed cum [in] temporibus reipublicae difficillimis consules creandi forent, et is Rufinus peteret consulatum, competitoresque eius essent imbelles quidam et futiles: summa ope adnisus est Fabricius, uti Rufino consulatus deferretur. 5. Eam rem plerisque admirantibus, quod hominem avarum, cui esset inimicissimus, creari consulem peteret, [quem hostiliter oderat:] Fabricius inquit: 6. *Nihil est quod miremini, si malui compilari, quam venire.* 7. Hunc Rufinum postea, , bis consulatu et dictatura functum, censor Fabricius senatu movit ob luxuriae notam, quod decem pondo libras argenti facti haberet. 8. Id autem, quod supra scripsi, Fabricium de Cornelio Rufino, [ita] ut in pleraque historia scriptum est, dixisse, M. Cicero non aliis a Fabricio, sed ipsi Rufino gratias agenti, quod eius gratiam dedignatus non esset, dictum esse refert in libro secundo De Oratore. 9. [Verba Ciceronis haec sunt: *Arguta etiam significatio est, cum parva re et saepe verbo res obscura et latens illustratur: ut cum C. Fabricio P. Cornelius, homo, ut existimatur, avarus et furax, sed egregie fortis et bonus imperator gratias ageret, quod se homo inimicus consulem fecisset, bello praesertim magno et gravi: Nihil est, quo mihi gratias agas, inquit, si malui compilari, quam venire.*]

CAPUT IX.

Quid significet proprie religiosus, et in quae diverticula significatio istius vocabuli flexa sit, et verba Nigidii Figuli ex commentariis eius super ea re sumta.

1. Nigidius Figulus, homo, ut ego arbitror, iuxta M. Varronem doctissimus, in undecimo Commentariorum Grammaticorum refert versum ex antiquo carmine, memoria hercle dignum:

Religentem oportet esse; religiosum nefas.

Cuius autem id carmen sit, non scribit. 2. Atque in eodem loco Nigidius: *Hoc*, inquit, *inclinamentum semper*

huiuscemodi verborum, ut: vinosus, mulierosus, religiosus, nummosus, significat copiam quandam immodicam rei, super qua dicitur. Quocirca religiosus is appellabatur, qui nimia et superstitiosa religione sese alligaverat, eaque res vitio assignabatur. 3. Sed praeter ista, quae Nigidius dicit, alio quodam diverticulo significationis *religiosus* pro casto atque observanti cohibentique sese certis legibus finibusque dici coeptus. 4. Simili autem modo illa quoque vocabula, ab eadem profecta origine, diversum significare videntur: *religiosi dies*, et *religiosa delubra*. 5. *Religiosi* enim *dies* dicuntur tristi omine infames impeditique; in quibus et res divinas facere et rem quampiam novam exordiri temperandum est: quos multitudo imperitorum prave et perperam *nefastos* appellant. 6. Itaque M. Cicero in libro epistolarum nono ad Atticum: *Maiores*, inquit, *nostri funestiorem diem esse voluerunt Alliensis pugnae, quam urbis captae; quod hoc malum ex illo. Itaque alter religiosus etiam nunc dies, alter in vulgus ignotus.* 7. Idem tamen M. Tullius in oratione De Accusatore Constituendo *religiosa delubra* dicit non ominosa nec tristia, sed maiestatis venerationisque plena. 8. Masurius autem Sabinus in commentariis, quos De Indigenis composuit: *Religiosum*, inquit, *est, quod propter sanctitatem aliquam remotum ac sepositum a nobis est, verbum a relinquendo dictum, tanquam caerimoniae a carendo.* 9. Secundum hanc Sabini interpretationem templa quidem ac delubra, quia horum cumulus in vituperationem non cadit, ut illorum, quorum laus in modestia est, *religiosa* sunt, quae non vulgo ac temere, sed cum castitate caerimoniaque adeunda et reverenda et reformidanda sunt magis, quam invulganda: 10. sed dies *religiosi* dicti, quos ex contraria causa, propter ominis diritatem, relinquimus. 11. Idcirco ait Terentius in Heautontimorumeno:

Tum, quod dem ei, recte est. Nam, nihil esse mihi,
rellìgio est dicere.

12. Quod si, ut ait Nigidius, omnia istiusmodi inclinamenta nimium ac praeter modum significant, et idcirco in culpas cadunt, ut *vinosus, mulierosus, verbosus, morosus, famosus:* cur *ingeniosus*, *formosus* et *officiosus* et *speciosus*, quae pariter ab ingenio et forma et officio inclinata sunt; cur etiam *disciplinosus, consiliosus, victoriosus*, quae M. Cato ita affiguravit; cur item *facundiosa*, quod Sempronius Asellio tertio decimo Rerum gestarum ita scripsit: *Facta sua spectari oportere, non dicta, si minus facundiosa essent:* cur, inquam, ista omnia nunquam in culpam, sed in laudem dicuntur; quanquam haec quoque incrementum sui nimium demonstrent? An propterea, quia illis quidem, quae supra posui, adhibendus est modus quidam necessarius? 13. Nam et *gratia*, si nimia quidem atque immodica, et *mores*, si multi atque varii, et *verba*, si perpetua atque infinita et obtundentia, et *fama*, si magna et inquieta et invidiosa sit, neque laudabilia nec utilia sunt. 14. *Ingenium* autem et *officium* et *forma* et *disciplina* et *consilium* et *victoria* et *facundia*, sicut ipsae virtutum amplitudines, nullis finibus cohibentur, sed quanto maiora auctioraque sunt, etiam tanto laudatiora sunt.

CAPUT X.

Quid observatum de ordine rogandarum sententiarum in senatu, iurgiorumque in senatu C. Caesaris consulis et M. Catonis, diem dicendo eximentis.

1. Ante legem, quae nunc de senatu habendo observatur, ordo rogandi sententias varius fuit. 2. Alias primus rogabatur, qui a censoribus princeps in senatum lectus fuerat, alias, qui designati consules erant: 3. quidam e consulibus, studio aut necessitudine aliqua adducti, quem iis visum erat, honoris gratia, extra ordinem sententiam primum rogabant. 4. Observatum tamen est, cum extra ordinem fieret, ne quis quenquam ex alio, quam ex consulari loco, sententiam primum rogaret. 5. C. Caesar in consulatu, quem cum M. Bibulo gessit, quattuor solos extra ordinem rogasse sententiam dici-

tur: ex iis quattuor principem rogabat M. Crassum; sed postquam filiam Cn. Pompeio desponderat, primum coeperat Pompeium rogare. 6. Eius rei rationem reddidisse eum senatui Tiro Tullius, M. Ciceronis libertus, refert, itaque se ex patrono suo audisse scribit. 7. Id ipsum Capito Atteius in libro, quem De Officio Senatorio composuit, scriptum reliquit. 8. In eodem libro Capitonis id quoque scriptum est: *Caius*, inquit, *Caesar consul M. Catonem sententiam rogavit. Cato rem, quae consulebatur, quoniam non e republica videbatur, perfici nolebat. Eius rei gratia ducendae, longa oratione utebatur, eximebatque dicendo diem. Erat enim ius senatori, ut, sententiam rogatus, diceret ante, quidquid vellet alius rei, et quoad vellet. Caesar consul viatorem vocavit; eumque, cum finem non faceret, prehendi loquentem et in carcerem duci iussit. Senatus consurrexit: et prosequebatur Catonem in carcerem. Hac*, inquit, *invidia facta, Caesar destitit, et mitti Catonem iussit.*

CAPUT XI.

Quae qualiaque sint, quae Aristoxenus, quasi magis comperta, de Pythagora memoriae commendavit: et quae item Plutarchus in eundem modum de eodem Pythagora scripserit.

1. Opinio vetus falsa occupavit et convaluit, Pythagoram philosophum non esitavisse ex animalibus; item abstinuisse fabulo, quem κύαμον Graeci appellant. 2. Ex hac opinione Callimachus poëta scripsit:

Καὶ κυάμων ἄπο χεῖρας ἔχειν ἀνιώντος ἔδεσθαι,
Κἀγώ, Πυθαγόρας ὡς ἐκέλευε, λέγω.

3. Ex eadem item opinione M. Cicero in libro De Divinatione primo haec verba posuit: *Iubet igitur Plato sic ad somnum proficisci corporibus affectis, ut nihil sit, quod errorem animis perturbationemque afferat. Ex quo etiam Pythagoreis interdictum putatur, ne faba vescerentur, quod habet inflationem magnam is cibus, tranquillitatem mentis quaerentibus contrariam.* Haec

quidem M. Cicero. 4. Sed Aristoxenus musicus, vir literarum veterum diligentissimus, Aristotelis philosophi auditor, in libro, quem de Pythagora reliquit, nullo saepius legumento Pythagoram dicit usum, quam fabis: quoniam is cibus et subduceret sensim alvum et laevigaret. 5. Verba ista Aristoxeni subscripsi: *Πυθαγόρας δὲ τῶν ὀσπρίων μάλιστα τὸν κύαμον ἐδοκίμασε· λίαν κινητικόν τε γὰρ εἶναι, καὶ διαφορητικόν· διὸ καὶ μάλιστα κέχρηται αὐτῷ.* 6. Porculis quoque minusculis et hoedis tenerioribus victitasse, idem Aristoxenus refert. 7. Quam rem videtur cognovisse ex Xenophilo Pythagorico, familiari suo, et ex quibusdam aliis, natu maioribus, qui ab aetate Pythagorae haud multum aberant. 8. Ac de animalibus Alexis etiam poëta in comoedia, quae *Πυθαγορίζουσα* inscribitur, docet. 9. Videtur autem de *κυάμῳ* non esitato causam erroris fuisse, quia in Empedocli carmine, qui disciplinas Pythagorae secutus est, versus hic invenitur:

Δειλοί, πάνδειλοι, κυάμων ἄπο χεῖρας ἔχεσθαι.

10. Opinati enim sunt plerique, *κύαμον* legumentum vulgo dici. Sed qui diligentius scitiusque carmina Empedocli arbitrati sunt, *κυάμους* hoc in loco testiculos significare dicunt; eosque more Pythagorae operte atque symbolice *κυάμους* appellatos, quod sint *εἰς τὸ κυεῖν δεινοὶ καὶ αἴτιοι τοῦ κυεῖν*, et geniturae humanae vim praebeant; idcircoque Empedoclem versu isto non a fabulo edendo, sed a rei venereae proluvio voluisse homines deducere. 11. Plutarchus quoque, homo in disciplinis gravi auctoritate, in primo librorum, quos De Homero composuit, Aristotelem philosophum scripsit eadem ipsa de Pythagoricis scripsisse: quod non abstinuerunt edundis animalibus, nisi pauca carne quadam. 12. Verba ipsa Plutarchi, quoniam res inopinata est, subscripsi: *Ἀριστοτέλης δὲ μήτρας, καὶ καρδίας, καὶ ἀκαλύφης, καὶ τοιούτων [τινῶν] ἄλλων ἀπέχεσθαί φησι τοὺς Πυθαγορικούς· χρῆσθαι δὲ τοῖς ἄλλοις.* 13. *Ἀκαλύφη* autem est animal marinum, quod *urtica* appellatur. Sed et pisci-

bus nonnullis abstinere Pythagoricos, Plutarchus in Symposiacis dicit. 14. Pythagoram vero ipsum, sicut celebre est, Euphorbum primo se fuisse dictitasse; ita haec remotiora sunt his, quae Clearchus et Dicaearchus memoriae tradiderunt, fuisse eum postea Pyrandrum, deinde Callicleam, deinde feminam pulchra facie meretricem, cui nomen [fuerit] Alce.

CAPUT XII.

Notae et animadversiones censoriae, in veteribus monumentis repertae, memoria dignae.

1. Si quis agrum suum passus fuerat sordescere, eumque indiligenter curabat, ac neque araverat, neque purgaverat; sive quis arborem suam vineamque habuerat derelictui: non id sine poena fuit; sed erat opus censorium: censoresque aerarium faciebant. 2. Item si quis eques Romanus equum habere gracilentum aut parum nitidum visus erat, *impolitiae* notabatur. Id verbum significat, quasi [si] tu dicas *incuriae*: 3. cuius rei utriusque auctoritates sunt: et M. Cato id saepenumero attestatus est.

CAPUT XIII.

Quod incentiones quaedam tibiarum, certo modo factae, ischiacis mederi possunt.

1. Creditum hoc a plerisque est et memoriae mandatum: ischiaci cum maxime doleant, tum, si modulis lenibus tibicen incinat, minui dolores. 2. Ego nuperrime in libro Theophrasti scriptum inveni, viperarum morsibus tibicinium, scite modulateque adhibitum, mederi. Refert etiam [idem] Democriti liber, qui inscribitur *Περὶ λοιμῶν ἢ λοιμικῶν κακῶν*. 3. In quo docet plurimis hominum morbis medicinae fuisse incentiones tibiarum. 4. Tanta prorsus est affinitas corporibus hominum mentibusque, et propterea quoque vitiis aut medelis animorum et corporum

CAPUT XIV.

Narratur historia de Hostilio Mancino, aedili, et Mamilia meretrice: verbaque decreti tribunorum, ad quos a Mamilia provocatum est.

1. Cum librum nonum Attei Capitonis Coniectaneorum legeremus, qui inscriptus est De iudiciis publicis, decretum tribunorum visum est gravitatis antiquae plenum: 2. propterea id meminimus; idque ob hanc causam et in hanc sententiam scriptum est: A. Hostilius Mancinus aedilis curulis fuit. 3. Is Mamiliae meretrici diem ad populum dixit, quod de tabulato eius noctu lapide ictus esset, vulnusque ex eo lapide ostendebat. 4. Mamilia ad tribunos plebis provocavit. 5. Apud eos dixit comessatorem Mancinum ad aedes suas venisse: eum sibi [fas] recipere non fuisse in aede sua; sed cum vi irrumperet, lapidibus depulsum. 6. Tribuni decreverunt, aedilem ex eo loco iure deiectum, quo eum venire cum coronario non decuisset: propterea, ne cum populo aedilis ageret, intercesserunt.

CAPUT XV.

Defensa a culpa sententia ex historia Sallustii, quam inimici eius cum insectatione maligne reprehenderunt.

1. Elegantia orationis Sallustii verborumque facundia et novandi studium cum multa prorsus invidia fuit, multique non mediocri ingenio viri conati sunt reprehendere pleraque et obtrectare: in quibus plura inscite aut maligne vellicant. Nonnulla tamen videri possunt non indigna reprehensione; quale illud in Catilinae historia repertum est, quod habeat eam speciem, quasi parum attente dictum. 2. Verba Sallustii haec sunt: *Ac mihi quidem, tametsi haudquaquam par gloria sequatur scriptorem et auctorem rerum, tamen inprimis arduum videtur, res gestas scribere: primum, quod facta dictis exaequanda sunt; dein, quod plerique, quae delicta reprehenderis, malivolentia et invidia dicta putant; ubi de magna virtute atque gloria bonorum me-*

mores: quae sibi quisque facilia factu putat, aequo animo accipit: supra ea veluti ficta pro falsis ducit. 3. Proposuit, inquiunt, dicturum causas, quamobrem videatur esse arduum, res gestas scribere: atque ibi non primum causam, sed querelas dicit. 4. Non enim causa videri debet, cur historiae opus arduum sit, quod ii, qui legunt, aut inique interpretantur, quae scripta sunt, aut vera esse non credunt. 5. Obnoxiam quippe et obiectam falsis existimationibus eam rem dicendam magis aiunt, quam arduam; quia, quod arduum est, sui operis difficultate est arduum, non opinionis alienae erroribus. Haec illi malivoli reprehensores dicunt. 6. Sed *arduum* Sallustius non pro difficili tantum, sed pro eo quoque ponit, quod Graeci δυσχερές aut χαλεπόν appellant: quod est tum difficile, tum molestum quoque et incommodum et intractabile. Quorum verborum significatio a sententia Sallustii suprascripta non abhorret.

CAPUT XVI.

De vocabulis quibusdam a Varrone et Nigidio contra quotidiani sermonis consuetudinem declinatis; atque inibi id genus quaedam cum exemplis veterum relata.

1. M. Varronem et P. Nigidium, viros Romani generis doctissimos, comperimus non aliter elocutos esse et scripsisse, quam *senatuis*, et *domuis*, et *fluctuis*; qui est patrius casus, ab eo, quod est *senatus*, *domus*, et *fluctus*: hinc, *senatui*, *domui*, *fluctui*, ceteraque bis consimilia pariter dixisse. 2. Terentii quoque comici versus in libris veteribus itidem scriptus est:

Eius anuis, opinor, causa, quae est emortua.

3. Hanc eorum auctoritatem quidam e veteribus grammaticis ratione etiam firmare voluerunt, quod omnis dativus singularis litera finitus *i*, si non similis est genitivi singularis, *s* litera addita genitivum singularem facit, ut: *Patri patris*, *duci ducis*, *caedi caedis*. 4. Cum igitur, inquiunt, in casu dandi *huic senatui* dicamus, genitivus ex eo singularis *senatuis* est, et non *senatus*.

5. Sed non omnes concedunt, in casu dativo *senatui* magis dicendum, quam *senatu*. 6. Sicut Lucilius in eodem casu *victu* et *anu* dicit, non *victui* et *anui*, in hisce versibus:

Quod sumtum atque epulas victu praeponis honesto;
et alio in loco: *Anu noceo* inquit. 7. Virgilius quoque in casu dandi *aspectu* dicit, non *aspectui*:

— — *Teque aspectu ne subtrahe nostro.*
et in Georgicis:

Quod nec concubitu indulgent.
8. Caius etiam Caesar, gravis auctor linguae Latinae, in Anticatone: *Unius*, inquit, *arrogantiae superbiaeque dominatuque:* item in Dolabellam actionis III.: *Ibi isti quorum in aedibus fanisque posita et honori erant et ornatu.* 9. In libris quoque Analogicis omnia istiusmodi sine *i* litera dicenda censet.

CAPUT XVII.

De natura quarundam particularum, quae, praepositae verbis, intendi atque produci barbare atque inscite videntur, exemplis rationibusque plusculis disceptatum.

1. Lucilii ex undecimo versus sunt:

Scipiadae magno improbus obiiciebat Asellus,
Lustrum, illo censore, malum infelixque fuisse.
Obiiciebat o litera producta multos legere audio, idque eo facere dicunt, ut ratio numeri salva sit. 2. Idem infra:

Et iam
Coniicere in versus dictum praeconis volebam
Granî.
In hoc quoque prima verbi praepositio ob eandem causam producitur. 3. Item quinto decimo:

Subiicit hinc humilem et suffercius posteriorem.
Subiicit u litera longa legunt, quia primam syllabam brevem esse in versu heroico non convenit. 4. Item apud Plautum in Epidico *con* syllabam productam pronuntiant:

Age nunc iam, orna te, Epidice, et pallium in collum coniice.

5. Apud Virgilium quoque *subiicit* verbum produci a plerisque audio:

— — Et iam Parnasia laurus
Parva sub ingenti matris se subiicit umbra.

6. Sed neque *ob* neque *sub* praepositiones producendi habent naturam; neque item *con*; nisi cum eam literae sequuntur, quae in verbis *constituit* et *confecit* secundum eam primae sunt, vel cum eliditur ex ea *n* litera: sicut Sallustius: *Foenoribus*, inquit, *coopertus*. 7. In iis autem, quae supra posui, et metrum esse integrum potest, et praepositiones istae possunt non barbare protendi: secunda enim litera in his verbis per duo *ii*, non per unum scribenda est. 8. Nam verbum istud, cui supradictae particulae praepositae sunt, non *icio* est, sed *iacio*, et praeteritum non *icit*, sed *iecit*: idque ubi compositum est ex *a* litera, *a* in *i* mutatur; sicuti fit in verbis *insilio* et *incipio*; atque ita vim consonantis capit; et idcirco ea syllaba productius latiusque paulo pronuntiata priorem syllabam brevem esse non patitur, sed reddit eam positu longam; propterea que et numerus in versu et ratio in pronuntiatu manet. 9. Haec, quae diximus, eo etiam conducunt, ut, quod apud Virgilium in sexto positum invenimus:

Eripe me his, invicte, malis, aut tu mihi terram
Inice:

sic esse *iniice*, ut supra dixi, et scribendum et legendum sciamus: nisi quis tam indocilis est, ut in hoc quoque verbo *in* praepositionem metri causa protendat. 10. Quaerimus igitur, in *obicibus* *o* litera qua ratione intendatur, cum id vocabulum factum sit a verbo *obicio*, et nequaquam simile sit, quod a verbo *moveo*, *motus* *o* litera longa dicitur. 11. Equidem memini Sulpicium Apollinarem, virum praestanti literarum scientia, *obices* et *obicibus*, *o* litera correpta, dicere; in Virgilio quoque sic eum legere:

— — *Qua vi maria alta tumescant*
Obicibus ruptis.

12. Sed ita, ut diximus, *i* literam, quae in vocabulo quoque gemina esse debet, paulo uberius largiusque pronuntiabat. 13. Congruens igitur est, ut *subices* etiam, quod perinde ut *obices* compositum est, *u* litera brevi dici oporteat. 14. Ennius in tragoedia, quae Achilles inscribitur, *subices* pro aëre alio ponit, qui coelo subiectus est, in his versibus;

Per ego deûm sublimes subices, humidus
Unde oritur imber, sonitu saevo et spiritu.

15. Plerosque omnes tamen legere audias *u* litera producta. Id ipsum autem verbum M. Cato sub alia praepositione dicit, in oratione, quam De consulatu suo habuit: *Ita hos*, inquit, *fert ventus ad priorem Pyrenaeum, quos proiicit in altum.* Et Pacuvius item in Chryse:

— — — *Id promontorium*
Cuius lingua in altum proiicit.

CAPUT XVIII.

De P. Africano superiore sumta quaedam ex annalibus, memoratu dignissima.

1. Scipio Africanus antiquior quanta virtutum gloria praestiterit, et quam fuerit altus animo atque magnificus, et qua sui conscientia subnixus, plurimis rebus, quae dixerit quaeque fecerit, declaratum est. 2. Ex quibus sunt haec duo exempla eius fiduciae atque exsuperantiae ingentis. 3. Cum M. Naevius tribunus plebei accusaret eum ad populum, diceretque, accepisse a rege Antiocho pecuniam, ut conditionibus gratiosis a mollibus pax cum eo populi Romani nomine fieret; et quaedam item alia crimini daret indigna tali viro: tum Scipio pauca praefatus, quae dignitas vitae suae atque gloria postulabat: *Memoria*, inquit, *Quirites, repeto, diem esse hodiernum, quo Hannibalem Poenum imperio nostro inimicissimum magno proelio vici in terra Africa: pacemque et victoriam vobis peperi insperabilem; non igitur simus ad-*

versum deos ingrati: et censeo, relinquamus nebulonem hunc, eamus nunc protinus Iovi optimo maximo gratulatum. 4. Id cum dixisset, avertit, et ire ad Capitolium coepit. 5. Tum concio universa, quae ad sententiam de Scipione ferendam convenerat, relicto tribuno, Scipionem in Capitolium comitata, atque inde ad aedes eius cum laetitia et gratulatione sollemni prosecuta est. 6. Fertur etiam oratio, quae videtur habita eo die a Scipione; et, qui dicunt eam non veram, non eunt infitias, quin haec quidem verba fuerint, quae dixi, Scipionis. 7. Item aliud est factum eius praeclarum. Poetilius quidam, tribunus plebei, a Marco, ut aiunt, Catone, inimico Scipionis, comparatus in eum atque immissus desiderabat in senatu instantissime, ut pecuniae Antiochenae, praedaeque, quae eo in bello capta erat, rationem redderet. 8. Fuerat enim L. Scipioni Asiatico, fratri suo, imperatori, in ea provincia legatus. 9. Ibi Scipio exsurgit; et, prolato e sinu togae libro, rationes in eo scriptas esse dixit omnis pecuniae omnisque praedae: 10. allatum, ut palam recitaretur et ad aerarium deferretur. 11. Sed enim id iam non faciam, inquit, nec me ipse afficiam contumelia. 12. Eumque librum statim coram discidit suis manibus et concerpsit, aegre passus, quod, cui salus imperii ac reipublicae accepta ferri deberet, rationem pecuniae praedaticiae posceretur.

CAPUT XIX.

Quid M. Varro in Logistorico scripserit de moderando victu puerorum impubium.

1. Pueros impuberes compertum est, si plurimo cibo nimioque somno uterentur, hebetiores fieri, ad veterni usque aut eluci tarditatem; corporaque eorum improcera fieri, minusque adolescere. 2. Idem plerique alii medicorum philosophorumque, et M. Varro in Logistorico scripsit, qui inscriptus est Cato, aut de liberis educandis.

CAPUT XX.

Notati a censoribus, qui audientibus iis dixerant ioca quaedam intempestiviter: ac de eius quoque nota deliberatum, qui steterat forte apud eos oscitabundus.

1. Inter censorias severitates tria haec exempla in literis sunt castigatissimae disciplinae. 2. Unum est huiuscemodi. Censor agebat de uxoribus solemne iusiurandum. 3. Verba erant ita concepta: ET TU EX ANIMI TUI SENTENTIA UXOREM HABES? Qui iurabat, cavillator quidam et canicula et nimis ridicularius fuit. 4. Is, locum esse sibi ioci dicendi ratus, cum ita, uti mos erat, censor dixisset: ET TU EX ANIMI TUI SENTENTIA UXOREM HABES? 5. *Habeo equidem*, inquit, *uxorem, sed non hercle ex animi tui sententia.* 6. Tum censor eum, quod intempestive lascivisset, in aerarios retulit; causamque hanc ioci scurrilis apud se dicti subscripsit. 7. Altera severitas eiusdem sectae disciplinaeque est. 8. Deliberatum est de nota eius, qui ad censores ab amico advocatus est, et, in iure stans, clare nimis ac sonore oscitavit: atque inibi, prope ut plecteretur fuit, tanquam illud indicium vagi animi foret et alucinantis, et fluxae atque apertae securitatis. 9. Sed cum ille deiurasset, invitissimum sese ac repugnantem oscitatione victum, tenerique eo vitio, quod oscedo appellatur, tum notae iam destinatae exemptus est. 10. P. Scipio Africanus, Pauli F., utramque historiam posuit in oratione, quam dixit in censura, cum ad maiorum mores populum hortaretur. 11. Item aliud refert Sabinus Masurius in septimo Memoriali severe factum: *Censores*, inquit, *P. Scipio Nasica et M. Popillius cum equitum censum agerent, equum nimis strigosum et male habitum, sed equitem eius uberrimum et habitissimum viderunt. Et cur, inquiunt, ita est, ut tu sis, quam equus, curatior? Quoniam, inquit, ego me curo, equum Statius meus servus. Visum est parum reverens esse responsum, relatusque in aerarios, ut mos est.* 12. *Statius* autem servile nomen fuit. Pleri-

que apud veteres servi eo nomine fuerunt. 13. Caecilius quoque ille comoediarum poëta inclytus servus fuit, et propterea nomen habuit *Statius*. Sed postea versum est quasi in cognomentum, appellatusque [est] Caecilius Statius.

LIBER QUINTUS.

CAPUT I.

Quod Musonius philosophus reprehendit improbavitque, laudari philosophum disserentem a vociferantibus et in laudando gestientibus.

Musonium philosophum solitum dicere accepimus: Cum philosophus, inquit, hortatur, monet, suadet, obiurgat, aliudve quid disciplinarum disserit, tum, qui audiunt, si de summo et soluto pectore obvias vulgatasque laudes effutiunt, si clamitant etiam, [si gestiunt] si vocum eius festivitatibus, si modulis verborum, si quibusdam quasi frequentamentis orationis moventur, exagitantur, et gestiunt: tum scias, et qui dicit et qui audiunt frustra esse: neque illic philosophum loqui, sed tibicinem canere. 2. Animus [enim,] inquit, audientis philosophum, si, quae dicuntur, utilia ac salubria sunt, et errorum atque vitiorum medicinas ferunt, laxamentum atque otium prolixe profuseque laudandi non habet. 3. Quisquis ille est, qui audit, nisi ille est plane deperditus, inter ipsam philosophi orationem et perhorrescat necesse est, et pudeat tacitus, et poeniteat, et gaudeat, et admiretur; 4. varios adeo vultus disparilesque sensus gerat; perinde ut eum conscientiamque eius affecerit utrarumque animi partium aut sincerarum aut aegrarum philosophi pertractatio. 5. Praeterea dicebat, magnam laudem non abesse ab admiratione: admiratio-

nem autem, quae maxima est, non parere verba, sed silentium. 6. Idcirco, inquit, poëtarum sapientissimus auditores illos Ulixi, labores suos illustrissime narrantis, ubi loquendi finis factus, non exsultare nec strepere nec vociferari facit, sed consiluisse universos dicit, quasi attonitos et obstupidos, delenimentis aurium ad origines usque vocis permanantibus.

[Ὣς ἔφατ᾽· οἱ δ᾽ ἄρα πάντες ἀκὴν ἐγένοντο σιωπῇ·
Κηληθμῷ δ᾽ ἔσχοντο κατὰ μέγαρα σκιόεντα.]

CAPUT II.

Super equo Alexandri regis, qui Bucephalus appellatus est.

1. Equus Alexandri regis et capite et nomine Bucephalus fuit. 2. Emtum Chares scripsit talentis tredecim, et regi Philippo donatum: aeris nostri summa est sestertia trecenta duodecim. 3. Super hoc equo dignum memoria visum, quod, ubi ornatus erat armatusque ad proelium, haud unquam inscendi sese ab alio nisi a rege passus sit. 4. Id etiam de isto equo memoratum est: quod, cum in eo insidens Alexander, bello Indico, et facinora faciens fortia, in hostium cuneum non satis sibi providens immisisset, coniectisque undique in Alexandrum telis, vulneribus alte in cervice atque in latere equus perfossus est: moribundus tamen ac prope iam exsanguis e mediis hostibus regem vivacissimo cursu retulit: atque, ubi eum extra tela extulerat, illico concidit et, domini iam superstitis securus, quasi cum sensus humani solatio animam exspiravit. 5. Tum rex Alexander, parta eius belli victoria, oppidum in iisdem locis condidit, idque ob equi honores Bucephalon appellavit.

CAPUT III.

Quae causa, quodque initium fuisse dicatur Protagorae ad philosophiae literas adeundi.

1. Protagoram, virum in studiis doctrinarum egregium, cuius nomen Plato libro illi suo inclyto inscripsit, adolescentem aiunt, victus quaerendi gratia, in mercedem

missum, vecturasque onerum corpore suo factitavisse. 2. Quod genus Graeci ἀχθοφόρους vocant; Latine baiulos appellamus. 3. Is de proximo rure in Abderam oppidum, cuius popularis fuit, caudices ligni plurimos funiculo brevi circumdatos portabat. 4. Tum forte Democritus, civitatis eiusdem civis, homo ante alios virtutis et philosophiae gratia venerandus, cum egrederetur extra urbem, videt eum, cum illo genere oneris tam impedito ac tam incohibili facile atque expedite incedentem: et prope accedit, et iuncturam posituramque ligni, scite periteque factam, considerat, petitque, ut paululum acquiescat. 5. Quod ubi Protagoras, uti erat petitum, fecit; atque itidem Democritus acervum illum et quasi orbem caudicum, brevi vinculo comprehensum, ratione quadam quasi geometrica librari continerique animadvertit; interrogavit, quis id lignum ita composuisset: et cum ille a se compositum dixisset, desideravit, uti solveret, ac denuo in modum eundem collocaret. 6. At postquam ille solvit ac similiter composuit: tum Democritus, animi aciem sollertiamque hominis non docti demiratus: *Mi adolescens*, inquit, *cum ingenium benefaciendi habeas, sunt maiora melioraque, quae facere mecum possis:* abduxitque eum statim, secumque habuit, et sumtum ministravit, et philosophias docuit, et esse eum fecit, quantus postea fuit. 7. Is tamen Protagoras insincerus quidem philosophus, sed acerrimus sophistarum fuit; pecuniam quippe ingentem cum a discipulis acciperet annuam, pollicebatur se id docere, quanam verborum industria causa infirmior fieret fortior. Quam rem Graece ita dicebat: τὸν ἥττω λόγον κρείττω ποιεῖν.

CAPUT IV.

De verbo duoetvicesimo, quod vulgo incognitum est, a viris doctis multifariam in libris scriptum est.

1. Apud Sigillaria forte in libraria ego et Iulius Paulus poëta, vir memoria nostra doctissimus, consederamus: atque ibi expositi erant Fabii annales, bonae at-

que sincerae vetustatis libri, quos venditor sine mendis esse contendebat. 2. Grammaticus autem quispiam de nobilioribus, ab emtore ad spectandos libros adhibitus, reperisse unum in libro mendum dicebat; sed contra librarius in quodvis pignus vocabat, si in una uspiam litera delictum esset. 3. Ostendebat grammaticus ita scriptum in libro quarto: *Quapropter tum primum ex plebe alter consul factus est, duoetvicesimo anno, postquam Romam Galli ceperunt.* 4. Non, inquit, *duoetvicesimo*, sed *duodevicesimo* scribi oportuit. 5. Quid enim est *duoetvicesimo?* Alio quoque loco hic ita scripsit: *Mortuus est anno duoetvicesimo. Rex fuit annos viginti et unum.*

CAPUT V.

Cuiusmodi ioco cavillatus sit Antiochum regem Poenus Hannibal.

1. In libris veterum Memoriarum scriptum est, Hannibalem Carthaginiensem apud regem Antiochum facetissime cavillatum esse. 2. Ea cavillatio huiuscemodi fuit. Ostendebat ei Antiochus in campo copias ingentis, quas bellum populo Romano facturus comparaverat: convertebatque exercitum insignibus argenteis et aureis florentem. 3. Inducebat etiam currus cum falcibus, et elephantos cum turribus, equitatumque frenis, ephippiis, monilibus, phaleris praefulgentem. 4. Atque ibi rex, contemplatione tanti ac tam ornati exercitus gloriabundus, Hannibalem aspicit, et: Putasne, inquit, conferri posse, ac satis esse credis Romanis haec omnia? 5. Tum Poenus, eludens ignaviam imbelliamque militum eius pretiose armatorum: Satis plane, inquit, satis esse credo Romanis haec omnia, etiamsi avarissimi sunt. 6. Nihil prorsum neque tam lepide neque tam acerbe dici potest. 7. Rex de numero exercitus sui ac de aequiparatione aestimanda quaesierat: respondit Hannibal de praeda.

CAPUT VI.

De coronis militaribus, quae sit earum triumphalis, quae obsidionalis, quae civica, quae muralis, quae castrensis, quae navalis, quae ovalis, quae oleaginea.

1. Militares coronae multifariae sunt. 2. Quarum quae nobilissimae sunt, has ferme esse accepimus: *triumphalem*, *obsidionalem*, *civicam*, *muralem*, *castrensem*, *navalem*. 3. Est ea quoque corona, quae *ovalis* dicitur. 4. Est item postrema *oleaginea*, qua uti solent, qui in proelio non fuerunt, sed triumphum procurant. 5. *Triumphales* coronae sunt aureae, quae imperatoribus ob honorem triumphi mittuntur. 6. Id vulgo dicitur *aurum coronarium*. 7. Hae antiquitus e lauru erant; post fieri ex auro coeptae. 8. *Obsidionalis* est, quam ii, qui liberati sunt obsidione, dant ei duci, qui liberavit. 9. Ea corona graminea est: observarique solitum, ut fieret e gramine, quod in eo loco generatum esset, intra quem clausi erant, qui obsidebantur. 10. Hanc coronam gramineam senatus populusque Romanus Q. Fabio Maximo dedit bello Poenorum secundo, quod urbem Romanam obsidione hostium liberasset. 11. *Civica* corona appellatur, quam civis civi, a quo servatus est in proelio, testem vitae salutisque perceptae dat. 12. Ea fit e fronde querna, quoniam cibus victusque antiquissimus quernus capi solitus: fit etiam ex ilice; quod genus superiori proximum est, sicuti scriptum est in quadam comoedia Caecilii:

A. *Advehuntur*, inquit, *cum iligna corona et chlamyde.*
B. *Dî vostram fidem!*

13. Massurius autem Sabinus in undecimo librorum memorialium civicam coronam tum dari solitam dicit, cum is, qui civem servaverat, eodem tempore etiam hostem occiderat, neque locum in ea pugna reliquerat: aliter ius civicae coronae negat concessum. 14. Tiberium tamen Caesarem consultum, an civicam coronam capere posset, qui civem in proelio servasset, et hostes ibidem duos interfecisset, sed locum, in quo pugnabat, non reti-

nuisset, eoque loco hostes potiti essent, rescripsisse dicit, eum quoque civica dignum videri; quod appareret, tam iniquo loco civem ab eo servatum, ut etiam a fortiter pugnantibus retineri non quiverit. 15. Hac corona civica L. Gellius, vir censorius, in senatu Ciceronem consulem donari a republica censuit, quod eius opera esset atrocissima illa Catilinae coniuratio detecta vindicataque. 16. *Muralis* est corona, qua donatur ab imperatore, qui primus murum subiit, inque oppidum hostium per vim escendit. Idcirco quasi muri pinnis decorata est. 17. *Castrensis* est corona, qua donat eum imperator, qui primus hostium castra pugnans introivit. 18. Ea corona insigne valli habet. *Navalis* est, qua donari solet maritimo proelio qui primus in hostium navem armatus vi transilivit. Ea quasi navium rostris insignita est. 19. Et *muralis* autem et *castrensis* et *navalis* fieri ex auro solent. 20. *Ovalis* vero corona myrtea est. 21. Ea utebantur imperatores, qui ovantes introibant urbem. Ovandi autem, ac non triumphandi causa est, cum aut bella non rite indicta, neque cum iusto hoste gesta sunt; aut hostium nomen humile et non idoneum est, ut servorum piratarumque: aut, deditione repente facta, impulverea, ut dici solet, incruentaque victoria obvenit. 22. Cui facilitati aptam esse Veneris frondem crediderunt, quod non Martius, sed quasi Venerius quidam triumphus foret. 23. Hanc myrteam coronam M. Crassus, cum, bello fugitivorum confecto, ovans rediret, insolenter aspernatus est: senatusque consultum faciundum per gratiam curavit, ut lauro, non myrto, coronaretur. 24. M. Cato obiecit M. Fulvio Nobiliori, quod milites per ambitionem coronis, de causis levissimis, donasset. 25. De qua re verba ipsa apposui Catonis: *Nam principio quis vidit corona donari quenquam, cum oppidum captum non esset, aut castra hostium non incensa essent?* 26. Fulvius autem, in quem hoc a Catone dictum est, coronis donaverat milites, quia vallum curaverant, aut quia puteum strenue foderant. 27. Prae-

tereundum non est, quod ad ovationes attinet: super quo dissensisse veteres scriptores accipio. Partim enim scripserunt, qui ovarent, introire solitos equo vehentes: at Sabinus Massurius pedibus ingredi ovantes dicit, sequentibus eos non militibus, sed universo senatu.

CAPUT VII.

Personae vocabulum quam lepide interpretatus sit, quamque esse vocis eius originem dixerit Gabius Bassus.

1. Lepide mehercules et scite Gabius Bassus in libris, quos De Origine vocabulorum composuit, unde appellata *persona* sit, interpretatur: a *personando* enim id vocabulum factum esse coniectat: 2. *Nam caput*, inquit, *et os cooperimento personae tectum undique, unaque tantum vocis emittendae via pervium, quoniam non vaga neque diffusa est, in unum tantummodo exitum collectam coactamque vocem, et magis claros canorosque sonitus facit. Quoniam igitur indumentum illud oris clarescere et resonare vocem facit, ob eam causam persona dicta est, o litera propter vocabuli formam productiore.*

CAPUT VIII.

Defensus error a Virgilii versibus, quos arguerat Iulius Higinus grammaticus; et ibidem, quid sit lituus: deque etymologia vocis eius.

1. *Ipse Quirinali lituo parvaque sedebat*
Succinctus trabea; laevaque ancile gerebat.

In his versibus errasse Virgilium Higinus scribit, tanquam non animadverterit deesse aliquid hisce verbis:

Ipse Quirinali lituo.

2. Nam si nihil, inquit, deesse animadvertimus, videtur ita dictum, ut fiat: *lituo et trabea succinctus;* quod est, inquit, absurdissimum: quippe cum lituus sit virga brevis, in parte, qua robustior est, incurva, qua augures utuntur; quonam modo *succinctus lituo* videri potest? 3. Immo ipse Higinus parum animadvertit, sic hoc esse dictum, ut pleraque dici per defectionem solent. 4. Vel-

uti cum dicitur: *M. Cicero homo magna eloquentia*, et: *Q. Roscius histrio summa venustate:* non plenum hoc utrumque, non perfectum est: sed enim pro pleno atque perfecto auditur. 5. Ut Virgilius alio in loco [dixit]:

Victorem Buten immani corpore,

id est, corpus immane habentem; et item alibi:

In medium geminos immani pondere caestus
Proiecit.

Ac similiter:

— — Domus sanie dapibusque cruentis,
Intus opaca, ingens.

6. Sic igitur id quoque videri dictum debet: *Picus Quirinali lituo erat*: sicuti dicimus: *statua grandi capite erat*. 7. Et *est* autem, et *erat*, et *fuit* plerumque absunt, cum elegantia, sine detrimento sententiae. 8. Et, quoniam facta *litui* mentio est, non praetermittendum est, quod posse quaeri animadvertimus, utrum lituus auguralis a tuba, quae *lituus* appellatur, an tuba a lituo augurum *lituus* dicta sit. 9. Utrumque enim pari forma et pariter incurvum est. 10. Sed si, ut quidam putant, tuba a sonitu *lituus* appellata est ex illo Homerico versu: *Λίγξε βιός*: necesse est ita accipi, ut virga auguralis a tubae similitudine *lituus* vocetur. 11. Utitur autem vocabulo isto Virgilius et pro tuba:

Et lituo pugnas insignis obibat et hasta.

CAPUT IX.

Historia de Croesi filio, sumta ex Herodoti libris

1. Filius Croesi regis, cum iam per aetatem fari posset, infans erat, et, cum iam multum adolevisset, item nihil fari quibat. Mutus adeo et elinguis diu habitus est. 2. Cum vero in patrem eius, bello magno victum, et urbe, in qua erat, capta, hostis, gladio educto, regem esse ignorans, invaderet: diduxit adolescens os, clamare nitens, eoque nisu atque impetu spiritus vitium nodumque linguae rupit, planeque et articulate elocutus est, clamans in hostem, ne rex Croesus occideretur. 3. Tum et ho-

stis gladium reduxit, et rex vita donatus est, et adolescens loqui prorsum deinceps incepit. 4. Herodotus in historiis huius memoriae scriptor est: eiusque verba sunt, quae prima dixisse filium Croesi refert: Ἄνθρωπε, μὴ κτεῖνε Κροῖσον. 5. Sed et quispiam Samius athleta, (nomen illi fuit Αἴγλης,) cum antea non loquens fuisset, ob similem dicitur causam loqui coepisse. 6. Nam cum in sacro certamine sortitio inter ipsos et adversarios non bona fide fieret, et sortem nominis falsam subiici animadvertisset, repente in eum, qui id faciebat, sese videre, quid faceret, magnum inclamavit. Atque is, oris vinculo solutus, per omne inde vitae tempus non turbide neque adhaese locutus est.

CAPUT X.

De argumentis, quae Graece ἀντιστρέφοντα appellantur, a nobis reciproca dici possunt.

1. Inter vitia argumentorum longe maximum esse vitium videtur eorum, quae ἀντιστρέφοντα Graeci dicunt. 2. Ea quidam ex nostris, non hercle nimis absurde, *reciproca* appellaverunt. 2. Id autem vitium accidit hoc modo: cum argumentum propositum referri contra convertique potest in eum, a quo dictum est; et utrinque pariter valet: quale est pervulgatum illud, quo Protagoram, sophistarum acerrimum, usum esse ferunt adversus Euathlum discipulum suum. 4. Lis namque inter eos et controversia super pacta mercede haec fuit. 5. Euathlus, adolescens dives, eloquentiae discendae causarumque orandi cupiens fuit. 6. Is in disciplinam Protagorae sese dedit, daturumque promisit mercedem grandem pecuniam, quantam Protagoras petiverat; dimidiumque eius dedit iam tunc statim, prius quam disceret: pepigitque, ut reliquum dimidium daret, quo primo die causam apud iudices orasset et vicisset. 7. Postea cum diutule auditor assectatorque Protagorae fuisset, et in studio quidem facundiae abunde promovisset, causas tamen non reciperet, tempusque iam longum transcurre-

I 2

ret, et facere id videretur, ne reliquum mercedis daret, capit consilium Protagoras, ut tum existimabat, astutum. 8. Petere instititit ex pacto mercedem: litem cum Euathlo contestatur. 9. Et cum ad iudices, coniiciendae consistendaeque causae gratia, venissent, tum Protagoras sic exorsus est: Disce, inquit, stultissime adolescens, utroque id modo fore, uti reddas, quod peto, sive contra te pronuntiatum erit, sive pro te. 10. Nam, si contra te lis data erit, merces mihi ex sententia debebitur, quia ego vicero: sin vero secundum te iudicatum erit, merces mihi ex pacto debebitur, quia tu viceris. 11. Ad ea respondit Euathlus: Potui, inquit, huic tuae tam ancipiti captioni isse obviam, si verba non ipse facerem, atque alio patrono uterer. 12. Sed maius mihi in ista victoria prolubium est, cum te non in causa tantum, sed in argumento quoque isto vinco. 13. Disce igitur tu quoque, magister sapientissime, utroque modo fieri, uti non reddam, quod petis: sive contra me pronuntiatum fuerit, sive pro me. 14. Nam, si iudices pro causa mea senserint, nihil tibi ex sententia debebitur: quia ego vicero. Sin contra me pronuntiaverint, nihil tibi ex pacto debebo, quia ego non vicero. 15. Tum iudices dubiosum hoc inexplicabileque esse, quod utrinque dicebatur, rati, ne sententia sua, utramcunque in partem dicta esset, ipsa sese rescinderet, rem iniudicatam reliquerunt, causamque in diem longissimam distulerunt. 16. Sic ab adolescente discipulo magister disciplina eloquentiae inclytus suo sibi argumento confutatus est, et captionis versute excogitatae frustratus fuit.

CAPUT XI.

Biantis de re uxoria syllogismum non posse videri ἀντιστρέφοντα.

1. Existimavit quidam, etiam illud Biantis, viri sapientis ac nobilis, responsum consimile esse, atque est Protagorion illud, de quo dixi modo, antistrephon. 2. Nam cum rogatus esset a quodam Bias, deberetne uxo-

rem ducere, an vitam vivere coelibem: Ἤτοι, inquit, καλὴν ἕξεις, ἢ αἰσχράν· καὶ εἰ καλήν, ἕξεις κοινήν· εἰ δὲ αἰσχράν, ἕξεις ποινήν· ἑκάτερον δὲ οὐκ ἀγαθόν· οὐ ληπτέον ἄρα. 3. Sic autem hoc responsum convertunt: *Εἰ μὲν καλὴν ἕξω, οὐχ ἕξω ποινήν· εἰ δὲ αἰσχράν, οὐχ ἕξω κοινήν· γαμητέον ἄρα.* 4. Sed minime hoc esse videtur ἀντιστρέφον, quoniam ex altero latere conversum frigidius est infirmiusque. 5. Nam Bias proposuit, non esse ducendam uxorem propter alterutrum incommodum, quod necessario patiendum erit ei, qui duxerit. 6. Qui convertit autem, non ab eo se defendit incommodo, quod adest: sed carere se altero dicit, quod non adest. 7. Satis est autem tuendae sententiae, quam Bias dixit, quod eum, qui duxit uxorem, pati necesse est ex duobus incommodis alterum, ut aut κοινὴν habeat, aut ποινήν. 8. Sed Favorinus noster, cum facta esset forte mentio syllogismi istius, quo Bias usus est, cuius prima πρότασις est, ἤτοι καλὴν ἕξεις, ἢ αἰσχράν, non ratum id neque iustum disiunctum esse ait: quoniam non necessum est, alterum ex duobus, quae disiunguntur, verum esse. 9. Quod in proloquio disiunctivo necessarium est. Eminentia enim quadam significari formarum turpes et pulchrae videntur. 10. Est autem, inquit, tertium quoque inter duo ista, quae disiunguntur: cuius rationem prospectumque Bias non habuit. 11. Inter enim pulcherrimam feminam et deformissimam media quaedam forma est, quae a nimiae pulchritudinis periculo et a summae deformitatis odio vacat. 12. Qualis a Q. Ennio in Menalippa perquam eleganti vocabulo *stata* dicitur, quae neque κοινὴ futura sit, neque ποινή. 13. Quam formam modicam et modestam Favorinus non mehercle inscite appellabat *uxoriam*. 14. Ennius autem in ista, quam dixi, tragoedia eas fere feminas ait incolumi pudicitia esse, quae *stata forma* forent.

CAPUT XII.

De nominibus deorum populi Romani Diiovis et Veiovis.

1. In antiquis spectionibus nomina haec deorum inesse animadvertimus: *Diiovis* et *Veiovis*. 2. Est autem etiam aedes Veiovis Romae inter arcem et Capitolium. 3. Eorum nominum rationem esse hanc comperi. 4. *Iovem* Latini veteres a *iuvando* appellavere: eundemque alio vocabulo iuncto *patrem* dixerunt. 5. Nam quod est, elisis aut immutatis quibusdam literis, *Iuppiter*, id plenum atque integrum est *Iovispater*. Sic et *Neptunuspater* coniuncte dictus est, et *Saturnuspater*, et *Ianuspater*, et *Marspater* (hoc enim est *Marspiter*) item Iovis *Diespiter* appellatus, id est, diei et lucis pater. 6. Idcircoque simili nomine *Diiovis* dictus est, et *Lucetius*; quod nos die et luce quasi vita ipsa afficeret et iuvaret. 7. *Lucetium* autem *Iovem* Cn. Naevius in libris belli Punici appellat. 8. Cum Iovem igitur et Diiovem a iuvando nominassent: eum quoque contra deum, qui non iuvandi potestatem, sed vim nocendi haberet, (nam deos quosdam, ut prodessent, celebrabant, quosdam, ut ne obessent, placabant) *Veiovem* appellaverunt, demta atque detracta iuvandi facultate. 9. *Ve* enim particula, quae in aliis atque aliis vocabulis varia, tum per has duas literas, tum *a* litera media immissa dicitur, duplicem significatum eundemque inter sese diversum capit. 10. Nam et augendae rei et minuendae valet, sicut aliae particulae plurimae; propter quod accidit, ut quaedam vocabula, quibus particula ista praeponitur, ambigua sint, et utroqueversum dicantur: *vescum*, *vehemens* et *vegrande*; de quibus alio in loco, uberiore tractatu facto, admonuimus: *vesani* autem et *vecordes* ex una tantum parte [dicti], quae privativa est, quam Graeci στερητικὸν μόριον dicunt. 11. Simulacrum igitur dei *Veiovis*, quod est in aede, de qua suprà dixi, sagittas tenet, quae sunt videlicet paratae ad nocendum. 12. Quapropter eum deum plerique Apollinem esse di-

xerunt; immolaturque illi ritu humano capra: eiusque animalis figmentum iuxta simulacrum stat. 13. Propterea Virgilium quoque aiunt, multae antiquitatis hominem, sine ostentationis odio peritum, numina laeva in Georgicis deprecari: significantem quandam vim esse huiuscemodi deorum in laedendo magis quam in iuvando potentem. Versus Virgilii hi sunt:

In tenui labor, at tenuis non gloria, si quem
Numina laeva sinunt, auditque vocatus Apollo.

14. In istis autem diis, quos placari oportet, uti mala a nobis vel a frugibus natis amoliantur, *Averruncus* quoque habetur et *Robigus*.

CAPUT XIII.

De officiorum gradu atque ordine, moribus populi Romani observato.

1. Seniorum hominum et Romae nobilium atque in morum disciplinarumque veterum doctrina memoriaque praestantium disceptatio quaedam fuit, praesente atque audiente me, de gradu atque ordine officiorum; cumque quaereretur, quibus nos ea prioribus potioribusque facere oporteret, si necesse esset in opera danda faciundoque officio alios aliis anteferre, non constabat. 2. Conveniebat autem facile, constabatque, ex moribus populi Romani, primum iuxta parentes locum tenere pupillos debere, fidei tutelaeque nostrae creditos; secundum eos proximum locum clientes habere, qui sese itidem in fidem patrociniumque nostrum dediderunt; tum in tertio loco esse hospites; postea esse cognatos affinesque. 3. Huius moris observationisque multa sunt testimonia atque documenta in antiquitatibus perscripta; ex quibus unum hoc interim de clientibus cognatisque, quod prae manibus est, ponemus. 4. M. Cato in oratione, quam dixit apud censores in Lentulum, ita scripsit: *Quod maiores sanctius habuere, defendi pupillos, quam clientem non fallere. Adversus cognatos pro cliente testatur; testimonium adversus clientem nemo dicit: patrem pri-*

mum, deinde patronum proximum nomen habere. 5. Massurius autem Sabinus, in libro *Iuris civilis* tertio, antiquiórem locum hospiti tribuit, quam clienti. Verba ex eo libro haec sunt: *In officiis apud maiores ita observatum est: primum tutelae, deinde hospiti, deinde clienti, tum cognato, postea affini. De qua causa feminae viris potiores sunt habitae, pupillarisque tutela muliebri praelata: etiam adversus quem affuissent, eius filii tutores relicti in eadem causa pupillo aderant.* 6. Firmum atque clarum isti testimonium rei perhibet auctoritas C. Caesaris, pontificis maximi, qui in oratione, quam *pro Bithynis* dixit, hoc principio usus est: *Vel pro hospitio regis Nicomedis, vel pro horum necessitate, quorum res agitur, defugere hoc munus, M. Vinici, non potui. Nam neque hominum morte memoria deleri debet, quin a proximis retineatur: neque clientes sine summa infamia deseri possunt: quibus etiam a propinquis nostris opem ferre instituimus.*

CAPUT XIV.

Quod Apion, doctus homo, qui Plistonices appellatus est, vidisse se Romae scripsit recognitionem inter se mutuam ex vetere notitia hominis et leonis.

1. Apion, qui *Plistonices* appellatus est, literis homo multis praeditus, rerumque Graecarum plurima atque varia scientia fuit. 2. Eius libri non incelebres feruntur, quibus omnium ferme, quae mirifica in Aegypto visuntur audiunturque, historia comprehenditur. 3. Sed in iis, quae vel audisse vel legisse sese dicit, fortasse a vitio studioque ostentationis fit loquacior; est enim sane quam in praedicandis doctrinis suis venditator. 4. Hoc autem, quod in libro *Aegyptiacorum* quinto scripsit, neque audisse neque legisse, sed ipsum sese in urbe Romana vidisse oculis suis confirmat. 5. In circo maximo, inquit, venationis amplissimae pugna populo dabatur. 6. Eius rei, Romae cum forte essem, spectator, inquit, fui. 7. Multae ibi saevientes ferae, magnitudine bestiarum excellentes, omniumque invisitata aut forma erat

aut ferocia. 8. Sed praeter alia omnia leonum, inquit, immanitas admirationi fuit; praeterque omnes ceteros unius. 9. Is unus leo corporis impetu, et vastitudine, terrificoque fremitu et sonoro, toris comisque cervicum fluctuantibus, animos oculosque omnium in sese converterat. 10. Introductus erat inter complures ceteros ad pugnam bestiarum datus servus viri consularis. Ei servo Androclus nomen fuit. 11. Hunc ille leo ubi vidit procul, repente, inquit, quasi admirans stetit: ac deinde sensim atque placide tanquam noscitabundus ad hominem accedit. 12. Tum caudam more atque ritu adulantium canum clementer et blande movet, hominisque sese corpori adiungit; cruraque eius et manus prope iam exanimati metu lingua leniter demulcet. 13. Homo Androclus inter illa tam atrocis ferae blandimenta amissum animum recuperat: paulatimque oculos ad contuendum leonem refert. 14. Tum, quasi mutua recognitione facta, laetos, inquit, et gratulabundos videres hominem et leonem. 15. Ea re prorsus tam admirabili maximos populi clamores excitatos dicit, arcessitumque a Caesare Androclum, quaesitumque causam, cur ille atrocissimus leo uni parsisset. 16. Ibi Androclus rem mirificam narrat atque admirandam. 17. Cum provinciam, inquit, Africam proconsulari imperio meus dominus obtineret, ego ibi iniquis eius et cotidianis verberibus ad fugam sum coactus, et, ut mihi a domino, terrae illius praeside, tutiores latebrae forent, in camporum et arenarum solitudines concessi: ac, si defuisset cibus, consilium fuit, mortem aliquo pacto quaerere. 18. Tum, sole, inquit, medio rapido et flagrante, specum quandam nactus remotam latebrosamque, in eam me penetro et recondo. 19. Neque multo post ad eandem specum venit hic leo, debili uno et cruento pede, gemitus edens et murmura dolorem cruciatumque vulneris commiserantia. 20. Atque illic primo quidem conspectu advenientis leonis territum sibi et pavefactum animum dixit. 21. Sed postquam introgressus, inquit, leo, uti re ipsa apparuit, in habitaculum

illud suum, vidit me procul delitescentem, mitis et mansuetus accessit: ac sublatum pedem ostendere mihi ac porrigere, quasi opis petendae gratia, visus est. 22. Ibi, inquit, ego stirpem ingentem, vestigio pedis eius haerentem, revelli: conceptamque saniem vulnere intimo expressi: accuratiusque, sine magna iam formidine, siccavi penitus atque detersi cruorem. 23. Ille tunc mea opera et medela levatus, pede in manibus meis posito, recubuit et quievit. 24. Atque, ex eo die, triennium totum ego et leo in eadem specu eodemque victu viximus. 25. Nam, quas venabatur feras, membra opimiora ad specum mihi suggerebat; quae ego, ignis copiam non habens, sole meridiano torrens edebam. 26. Sed ubi me, inquit, vitae illius ferinae iam pertaesum est, leone in venatum profecto, reliqui specum: et, viam ferme tridui permensus, a militibus visus apprehensusque sum, et ad dominum ex Africa Romam deductus. 27. Is me statim rei capitalis damnandum, dandumque ad bestias curavit. 28. Intelligo autem, inquit, hunc quoque leonem, me tunc separato, captum gratiam mihi nunc [etiam] beneficii et medicinae referre. 29. Haec Apion dixisse Androclum tradit, eaque omnia scripta circumlataque tabella populo declarat: atque ideo, cunctis petentibus, dimissum Androclum et poena solutum, leonemque ei suffragiis populi donatum. 30. Postea, inquit, videbamus Androclum et leonem, loro tenui revinctum, urbe tota circum tabernas ire: donari aere Androclum; floribus spargi leonem; omnes [fere] ubique obvios dicere: *Hic est leo hospes hominis, hic est homo medicus leonis*

CAPUT XV.

Corpusne sit vox, an ἀσώματον, varias esse philosophorum sententias.

1. Vetus atque perpetua quaestio inter nobilissimos philosophorum agitata est, corpusne sit vox an incorporeum. 2. Hoc enim vocabulum quidam finxerunt proinde quod Graece dicitur ἀσώματον. 3. Corpus autem

est, quod aut efficiens est aut patiens: id Graece definitur τὸ δρώμενον ἢ πάσχον σῶμά ἐστι. 4. Quam definitionem significare volens Lucretius [poëta] ita scripsit:

Tangere enim aut tangi, nisi corpus, nulla potest res.

5. Alio quoque modo corpus esse Graeci dicunt τὸ τριχῆ διαστατόν. 6. Sed vocem Stoici corpus esse contendunt: eamque esse dicunt ictum aëra. 7. Plato autem non esse vocem corpus putat. Non enim percussus, inquit, aër, sed plaga ipsa atque percussio, [id] vox est. Οὐχ ἁπλῶς πληγὴ ἀέρος ἐστὶν ἡ φωνή· πλήττει γὰρ τὸν ἀέρα καὶ δάκτυλος παραγόμενος, καὶ οὐδέπω ποιεῖ φωνήν· ἀλλ' ἡ πόση πληγὴ, καὶ σφοδρὰ, καὶ τόση δὲ, ὥστε ἀκουστὴν γενέσθαι. 8. Democritus ac deinde Epicurus ex individuis corporibus vocem constare dicunt, eamque, ut ipsis eorum verbis utar, ῥεῖμα λόγων appellant. 9. Hos aliosque tales argutae delectabilisque desidiae aculeos cum audiremus vel lectitaremus, neque in his scrupulis aut emolumentum aliquod solidum ad rationem vitae pertinens, aut finem ullum quaerendi videremus: Ennianum Neoptolemum probabamus, qui profecto ita ait:

— — *Philosophandum est paucis. Nam omnino haud placet.*

CAPUT XVI.

De vi oculorum, deque videndi rationibus.

1. De videndi ratione deque cernendi natura diversas esse opiniones philosophorum animadvertimus. 2. Stoici causas esse videndi dicunt, radiorum ex oculis in ea, quae videri queunt, emissionem, aërisque simul intentionem. 3. Epicurus [autem] effluere semper ex omnibus corporibus simulacra quaedam corporum ipsorum, eaque sese in oculos inferre, atque ita fieri sensum videndi putat. 4. Plato existimat, genus quoddam ignis lucisque de oculis exire: idque coniunctum continuatumque vel cum luce solis vel cum alterius ignis lumine, sua vi et externa nixum, efficere, ut, quaecunque offenderit illustraveritque, cernamus. 5. Sed et hic ea, quae

disserimus, imaginandum: eiusdemque illius Enniani Neoptolemi, de quo supra scripsimus, consilio utendum est, qui degustandum ex philosophia censet, non in eam ingurgitandum.

CAPUT XVII.

Quam ob causam dies primi post Kalendas, Nonas, Idus, atri habeantur: et cur diem quoque quartum ante Kalendas, vel Nonas, vel Idus quasi religiosum plerique vitant.

1. Verrius Flaccus in quarto De verborum significatione dies, qui sunt postridie Kalendas, Nonas, Idus, quos vulgus imperite nefastos dicit, propter hanc caussam dictos habitosque atros esse scribit: 2. *Urbe*, inquit, *a Gallis Senonibus recuperata, L. Atilius in senatu verba fecit, Q. Sulpicium, tribunum militum, ad Alliam adversus Gallos pugnaturum rem divinam dimicandi gratia postridie Idus fecisse; tum exercitum populi Romani occidione occisum, et post diem tertium eius diei urbem praeter Capitolium captam esse: compluresque alii senatores recordari sese dixerunt, quotiens belli gerendi gratia res divina postridie Kalendas, Nonas, Idus, a magistratu populi Romani facta esset, eius belli proximo deinceps proelio rem [publicam] male gestam esse. Tum senatus eam rem ad pontifices reiecit, ut ipsi, quod videretur, statuerent. Pontifices decreverunt, nullum iis diebus sacrificium recte futurum.* 3. Ante diem quoque quartum Kalendas, vel Nonas, vel Idus, tanquam inominalem diem, plerique vitant. 4. Eius observationis an religio ulla sit tradita, quaeri solet. 5. Nihil [nos] super ea re scriptum invenimus: nisi quod Q. Claudius Annalium quinto cladem illam pugnae Cannensis vastissimam factam dicit ante diem quartum Nonas Sextiles.

CAPUT XVIII.

In quid et quantum differat historia ab annalibus: superque ea re verba posita ex libro rerum gestarum Sempronii Asellionis primo.

1. Historiam ab annalibus quidam differre eo putant,

quod, cum utrumque sit rerum gestarum narratio, earum tamen proprie rerum sit historia, quibus rebus gerendis interfuerit is, qui narret. 2. Eamque esse opinionem quorundam, Verrius Flaccus refert in libro De significatu verborum quarto; at se quidem dubitare super ea re dicit: posse autem videri putat, nonnihil esse rationis in ea opinione, quod historia Graece significat rerum cognitionem praesentium. 3. Sed nos audire soliti sumus, annales omnino id esse, quod historiae sint: historias non omnino esse id, quod annales sint; 5. sicuti, quod est homo, id necessario animal esse; quod est animal, non id necesse est hominem esse. 6. Ita historias quidem esse aiunt rerum gestarum vel expositionem vel demonstrationem, vel quo alio nomine id dicendum est; annales vero esse, cum res gestae plurium annorum, observato cuiusque anni ordine, deinceps componuntur. 7. Cum vero non per annos, sed per dies singulos res gestae scribuntur, ea historia Graeco vocabulo ἐφημερίς dicitur; cuius Latinum interpretamentum scriptum est in libro Sempronii Asellionis primo: ex quo libro plura verba adscripsimus, ut simul ibidem, quid ipse inter res gestas et annales esse dixerit, ostenderemus: 8. *Verum inter eos*, inquit, *qui annales relinquere voluissent, et eos, qui res gestas a Romanis perscribere conati essent, omnium rerum hoc interfuit: Annales libri tantummodo quod factum, quoque anno gestum sit, id demonstrabant; id eorum est, quasi qui diarium scribunt, quam Graeci ἐφημερίδα vocant. Nobis non modo satis esse video, quod factum esset, id pronuntiare, sed etiam, quo consilio quaque ratione gesta essent, demonstrare.* 9. Paulo post idem Asellio in eodem libro: *Nam neque alacriores ad rempublicam defendendam, neque segniores ad rem perperam faciundam annales libri commovere quidquam possunt. Scribere autem, bellum quo initum consule, et quo[modo] confectum sit, et quis triumphans introierit, et quae eo in bello gesta sint, iterare: non praedicare autem, interea quid senatus decreverit, aut*

quae lex rogatiove lata sit, neque quibus consiliis ea gesta sunt: id fabulas pueris est narrare, non historias scribere.

CAPUT XIX.

Quid sit adoptatio, quid item sit arrogatio, quantumque haec inter se differant; verbaque eius quae qualiaque sint, qui in liberis arrogandis super ea re populum rogat.

1. Cum in alienam familiam inque liberorum locum extranei sumuntur, aut per praetorem fit, aut per populum. 2. Quod per praetorem fit, adoptatio dicitur: quod per populum, arrogatio. 3. Adoptantur autem, cum a parente, in cuius potestate sunt, tertia mancipatione in iure ceduntur; atque ab eo, qui adoptat, apud eum, apud quem legis actio est, vindicantur. 4. Arrogantur ii, qui, cum sui iuris sunt, in alienam sese potestatem tradunt: eiusque rei ipsi auctores fiunt. 5. Sed arrogationes non temere nec inexplorate committuntur. 6. Nam comitia, arbitris [etiam] pontificibus, praebentur, quae curiata appellantur: aetas quoque eius, qui arrogare vult, an liberis potius gignundis idonea sit, bonaque eius qui arrogatur ne insidiose appetita sint, consideratur: iusque iurandum a Q. Mucio pontifice maximo conceptum dicitur, quod in arrogando iuraretur. 7. Sed arrogari non potest, nisi iam vesticeps. 8. Arrogatio autem dicta, quia genus hoc in alienam familiam transitus per populi rogationem fit. 9. Eius rogationis verba haec sunt: VELITIS IUBEATIS, [QUIRITES,] UTI LUCIUS VALERIUS LUCIO TITIO TAM IURE LEGE Q. FILIUS [SIBI] SIET, QUAM SI EX EO PATRE MATRE Q. FAMILIAS EIUS NATUS ESSET, UTI Q. EI VITAE NECIS Q. IN EUM POTESTAS SIET, UTI PATRI ENDO FILIO EST. HAEC ITA UTI DIXI ITA VOS, QUIRITES, ROGO. 10. Neque pupillus autem, neque mulier, quae in parentis potestate non est, arrogari possunt: quoniam et cum feminis nulla comitiorum communio est; et tutoribus in pupillos

tantam esse auctoritatem potestatemque fas non est, ut caput liberum fidei suae commissum alienae ditioni subiiciant. 11. Libertinos vero ab ingenuis adoptari quidem iure posse, Massurius Sabinus scripsit. 12. Sed id neque permitti dicit, neque permittendum esse unquam putat, ut homines libertini ordinis per adoptationem in iura ingenuorum invadant. 13. Alioquin, si iuris ista antiquitas servetur, etiam servus a domino per praetorem dari in adoptionem potest. 14. Idque, ait, plerosque iuris veteris auctores posse fieri scripsisse. 15. Animadvertimus in oratione P. Scipionis, quam censor habuit ad populum de moribus, inter ea, quae reprehendebat quod contra maiorum instituta fierent, id etiam eum culpavisse, quod filius adoptivus patri adoptatori inter praemia patrum prodesset. 16. Verba ex ea oratione haec sunt: *In alia tribu patrem, in alia filium suffragium ferre; filium adoptivum tam procedere, quam si [ex] se natum habeat; absentes censeri iubere, ut ad censum nemini necessum sit venire.*

CAPUT XX.

Quod vocabulum Latinum Soloecismo fecerit Capito Sinnius; quid autem id ipsum appellaverint veteres Latini; quibusque verbis Soloecismum definierit idem Capito Sinnius.

1. Soloecismus Latino vocabulo a Sinnio Capitone eiusdemque aetatis aliis *imparilitas* appellatus, vestutioribus Latinis *stribiligo* dicebatur, a versura videlicet et pravitate tortuosae orationis, tanquam strobiligo quaedam. 2. Quod vitium Sinnius Capito in literis, quas ad Clodium Tuscum dedit, hisce verbis definit: *Soloecismus est*, inquit, *impar et inconveniens compositura partium orationis.* 3. Cum Graecum autem vocabulum sit soloecismus, an Attici homines, qui elegantius locuti sunt, usi eo sint, quaeri solet. 4. Sed nos neque *soloecismum* neque *barbarismum* apud Graecorum idoneos adhuc invenimus. 5. Nam sicut βάρβαρον, ita σόλοικον dixerunt. 6. Nostri quoque antiquiores *soloecum*, fa-

cile, *soloecismum* haud scio an unquam dixerint. 7. Quod si ita est, neque in Graeca neque iu Latina lingua soloecismus probe dicitur.

CAPUT XXI.

Pluria qui dicat et compluria et compluries, non barbare dicere, sed Latine.

1. *Pluria* forte quis dixit sermocinans vir apprime doctus, meus amicus; non hercle studio [fervens] ostentandi, neque quo *plura* dicendum non putaret. 2. Est enim doctrinâ homo seriâ et ad vitae officia devinctâ ac nihil de verbis laborante. 3. Sed, opinor, assidua veterum scriptorum tractatione inoleverat linguae illius vox, quam in libris saepe offenderat. 4. Aderat, cum ille hoc dixit, reprehensor audaculus verborum, qui perpauca eademque a vulgo protrita legerat: habebatque nonnullas disciplinae grammaticae inauditiunculas, partim rudes inchoatasque, partim non probas; easque quasi pulverem ob oculos, cum adortus quemque fuerat, aspergebat. 5. Sicut tunc amico nostro: *Barbare*, inquit, *dixisti pluria. Nam neque rationem verbum hoc, neque auctoritatem habet.* 6. Ibi ille amicus ridens: *Amabo te*, inquit, *vir bone, quia nunc mihi a magnis seriisque rebus otium est, velim doceas nos, cur pluria sive compluria (nihil enim differt) non Latine, sed barbare dixerint M. Cato, [et] Q. Claudius, Valerius Antias, L. Aelius, P. Nigidius, M. Varro; quos subscriptores approbatoresque huius verbi habemus, praeter poëtarum oratorumque veterum multam copiam.* 7. Ad quae ille nimis arroganter: *Tibi*, inquit, *habeas auctoritates istas ex Faunorum et Aboriginum seculo repetitas; atque huic rationi respondeas.* 8. *Nullum enim vocabulum neutrum comparativum, numero plurativo, casu recto, ante extremam a. habet i literam; sicuti: meliora, maiora, graviora. Proinde igitur plura, et non pluria dici consuevit; ne contra formam perpetuam in comparativo i litera sit ante extremam a.*

9. Tum ille amicus noster, cum hominem confidentem pluribus verbis non dignum existimaret: *Sinnii*, inquit, *Capitonis, doctissimi viri, epistolae sunt uno in libro multae, opinor, positae in templo Pacis.* 10. *Prima epistola scripta est ad Pacuvium Labeonem, cui titulus praescriptus est: PLURIA NON PLURA DICI DEBERE.* 11. *In ea epistola rationes grammaticus posuit, per quas docet pluria Latinum esse, plura barbarum.* 12. *Ad Capitonem igitur te dimittimus.* 13. *Ex eo id quoque simul disces, si modo assequi poteris, quod in ea epistola scriptum est, pluria sive plura absolutum esse sive simplex; non, ut tibi videtur, comparativum.* 14. Huius opinionis Sinnianae id quoque adiumentum est, quod, *compluries* cum dicimus, non comparative dicimus. 15. Ab eo autem, quod est *compluria*, adverbium est factum *compluries*. 16. Id quoque quoniam minus usitatum est, versum Plauti subscripsi, ex comoedia quae *Persa* inscribitur:

Quid metuis? Metuo hercle vero. Sensi ego compluries.

17. Item M. Cato in quarto Originum eodem in loco ter hoc verbum posuit: *Compluries eorum milites mercenarii inter sese multi alteri alteros occidere; compluries multi simul ad hostes transfugere; compluries in imperatorem impetum fecere.*

LIBER SEXTUS.

CAPUT I.

Quem in modum responderit Chrysippus adversus eos, qui providentiam consistere negaverunt.

Quibus non videtur mundus Dei et hominum causa institutus, neque res humanae providentia gubernari, gra-

vi se argumento uti putant, cum ita dicunt: Si esset providentia, nulla essent mala. Nihil enim minus aiunt providentiae congruere, quam in eo mundo, quem propter homines fecisse dicatur, tantam vim esse aerumnarum et malorum. 2. Adversus ea Chrysippus cum in libro *Περὶ προνοίας* quarto dissereret: *Nihil est prorsus istis*, inquit, *insubidius, qui opinantur bona esse potuisse, si non essent ibidem mala.* 3. *Nam cum bona malis contraria sint, utraque necessum est, opposita inter se[se] et quasi mutuo adverso quaeque fulta nixu, consistere: nullum adeo contrarium est sine contrario altero.* 4. *Quo enim pacto iustitiae sensus esse posset, nisi essent iniuriae? Aut quid aliud iustitia est, quam iniustitiae privatio? Quid item fortitudo intelligi posset, nisi ex ignaviae oppositione? Quid continentia, nisi ex intemperantiae? Quo item modo prudentia esset, nisi foret contra imprudentia?* 5. *Proinde*, inquit, *homines stulti cur non hoc etiam desiderant, ut veritas sit, et non sit mendacium? Namque itidem sunt bona et mala, felicitas et infortunitas, dolor et voluptas.* 6. *Alterum enim ex altero, sicuti Plato ait, verticibus inter se contrariis deligatum est; si tuleris unum, abstuleris utrumque.* 7. Idem Chrysippus in eodem libro tractat consideratque, dignumque esse id quaeri putat, *εἰ αἱ τῶν ἀνθρώπων νόσοι κατὰ φύσιν γίνονται*· id est, naturane ipsa rerum vel providentia, quae compagem hanc mundi et genus hominum fecit, morbos quoque et debilitates et aegritudines corporum, quas patiuntur homines, fecerit. 8. Existimat autem non fuisse hoc principale naturae consilium, ut faceret homines morbis obnoxios: nunquam enim hoc convenisse naturae auctori parentique rerum omnium bonarum. 9. *Sed cum multa*, inquit, *atque magna gigneret pareretque aptissima et utilissima, alia quoque simul agnata sunt incommoda iis ipsis, quae faciebat, cohaerentia: eaque non per naturam, sed per sequelas quasdam necessarias facta dixit, quod ipse appellat κατὰ παρακολούθησιν.* 10. *Sicut*, inquit, *cum cor-*

pora hominum natura fingeret, ratio subtilior et utilitas ipsa operis postulavit, ut tenuissimis minutisque ossiculis caput compingeret. 11. *Sed hanc utilitatem rei maioris alia quaedam incommoditas extrinsecus consecuta est; ut fieret caput tenuiter munitum, et ictibus offensionibusque parvis fragile.* 12. *Proinde morbi quoque et aegritudines partae sunt, dum salus paritur.* 13. *Sic hercle*, inquit, *dum virtus hominibus per consilium naturae gignitur, vitia ibidem per affinitatem contrariam nata sunt.*

CAPUT II.

Quo itidem modo et vim necessitatemque fati constituerit, et esse tamen in nobis consilii iudiciique nostri arbitrium confirma[ve]rit.

1. Fatum, quod Graeci [πεπρωμένην, vel] εἱμαρμένην vocant, ad hanc ferme sententiam Chrysippus, Stoicae princeps philosophiae, definit: *Fatum est*, inquit, *sempiterna quaedam et indeclinabilis series rerum et catena, volvens semetipsa sese et implicans per aeternos consequentiae ordines, ex quibus apta [con]nexaque est.* 2. Ipsa autem verba Chrysippi, quantum valui memoria, adscripsi; ut, si cui meum istud interpretamentum videbitur esse obscurius, ad ipsius verba animadvertat. 3. In libro enim Περὶ προνοίας quarto: Εἱμαρμένην esse dicit φυσικήν τινα σύνταξιν τῶν ὅλων, ἐξ ἀϊδίου τῶν ἑτέρων τοῖς ἑτέροις ἐπακολουθούντων, καὶ μετὰ πολὺ μὲν οὖν ἀπαραβάτου οὔσης τῆς τοιαύτης συμπλοκῆς. 4. Aliarum autem opinionum disciplinarumque auctores huic definitioni ita obstrepunt: 5. Si Chrysippus, inquiunt, fato putat omnia moveri et regi, nec declinari transcendique posse agmina fati et volumina: peccata quoque hominum et delicta non succensenda neque inducenda sunt ipsis voluntatibusque eorum; sed necessitati cuidam et instantiae, quae oritur ex fato; omnium quae sit rerum domina et arbitra, per quam necesse sit fieri, quidquid futurum est: et propterea nocentium poenas legibus inique constitutas, si homines ad maleficia non sponte ve-

niunt, sed fato trahuntur. 6. Contra ea Chrysippus tenuiter multa et argute disserit; sed omnium fere, quae super ea re scripsit, sententia huiuscemodi est: 7. *Quanquam ita sit*, inquit, *ut ratione quadam necessario principali coacta atque connexa sint fato omnia: ingenia tamen ipsa mentium nostrarum perinde sunt fato obnoxia, ut proprietas eorum est ipsa et qualitas.* 8. *Nam si sunt per naturam primitus salubriter utiliterque ficta, omnem illam vim, quae de fato extrinsecus ingruit, inoffensius tractabiliusque transmittunt. Sin vero sunt aspera et inscita et rudia, nullisque artium bonarum adminiculis fulta: etiamsi parvo sive nullo fatalis incommodi conflictu urgeantur; sua tamen scaevitate et voluntario impetu in assidua delicta et in errores ruunt.* 9. *Idque ipsum ut ea ratione fiat, naturalis illa et necessaria rerum consequentia efficit, quae fatum vocatur.* 10. *Est enim genere ipso quasi fatale et consequens, ut mala ingenia peccatis et erroribus non vacent.* 11. Huius deinde rei exemplo non hercle nimis aliene neque illepide utitur. *Sicut*, inquit, *lapidem cylindrum si per spatia terrae prona atque derupta iacias, causam quidem ei et initium praecipitantiae feceris; mox tamen ille praeceps volvitur, non quia tu id iam facis, sed quoniam ita sese modus eius et formae volubilitas habet: sic ordo et ratio et necessitas fati genera ipsa et principia causarum movet; impetus vero consiliorum mentiumque nostrarum actionesque ipsas voluntas cuiusque propria et animorum ingenia moderantur.* 12. Infert deinde verba haec, iis, quae dixi, congruentia: *Διὸ καὶ ὑπὸ τῶν Πυθαγορείων οὕτως εἴρηται·*

Γνώσῃ δ' ἀνθρώπους αὐθαίρετα πήματ' ἔχοντας·

ὡς τῶν βλαβῶν ἑκάστοις παρ' αὐτοῖς γινομένων, καὶ καθ' ὁρμὴν αὐτῶν ἁμαρτανόντων τε καὶ βλαπτομένων, καὶ κατὰ τὴν αὐτῶν διάνοιαν καὶ πρόθεσιν. 13. Propterea negat oportere ferri audirique homines aut nequam aut ignavos et nocentes et audaces: qui, cum in culpa et in maleficio revicti sunt, perfugiunt ad fati necessitatem,

tanquam in aliquod fani asylum, et, quae pessime fecerunt, ea non suae temeritati, sed fato esse attribuenda dicunt. 14. Primus hoc sapientissimus ille et antiquissimus poëtarum dixit in hisce versibus:

Ὢ πόποι, οἷον δή νυ θεοὺς βροτοὶ αἰτιόωνται.
Ἐξ ἡμέων γάρ φασι κάκ' ἔμμεναι· οἱ δὲ καὶ αὐτοὶ
Σφῇσιν ἀτασθαλίῃσιν ὑπὲρ μόρον ἄλγε' ἔχουσιν.

15. Itaque M. Cicero in libro, quem De Fato conscripsit, cum quaestionem istam diceret obscurissimam esse et implicatissimam, Chrysippum quoque philosophum non expedisse se in ea refert, his verbis: *Chrysippus aestuans laboransque, quonam pacto explicet, et fato omnia fieri, et esse aliquid in nobis, intricatur hoc modo.*

CAPUT III.

Historia sumta ex libris Tuberonis de serpente invisitatae magnitudinis.

1. Tubero in historiis scriptum reliquit, bello primo Punico Attilium Regulum consulem in Africa, castris apud Bagradam flumen positis, proelium grande atque acre fecisse adversus unum serpentem, in illis locis stabulantem, invisitatae immanitatis; eumque, magna totius exercitus conflictione, ballistis atque catapultis diu oppugnatum: eiusque interfecti corium longum pedes centum et viginti Romam misisse.

CAPUT IV.

Quid idem Tubero novae historiae de Attilio Regulo, a Carthaginiensibus capto, memoriae mandaverit: quid etiam Tuditanus super eodem Regulo scripserit.

1. Quod satis celebre est de Attilio Regulo, id nuperrime legimus scriptum in Tuditani libris: Regulum captum, ad ea, quae in senatu Romae dixit suadens ne captivi cum Carthaginiensibus permutarentur, id quoque addidisse: venenum sibi Carthaginienses dedisse, non praesentarium, sed eiusmodi, quod mortem in diem proferret, eo consilio, ut viveret quidem tantisper quoad fie-

ret permutatio, post autem, grassante sensim veneno, contabesceret. 2. Eundem vero Regulum Tubero in iisdem historiis redisse Carthaginem, novisque exemplorum modis excruciatum a Poenis dicit: 3. *In atras*, inquit, *et profundas tenebras eum claudebant; ac diu post, ubi erat visus sol ardentissimus, repente educebant, et adversus ictus solis oppositum continebant, atque intendere in coelum oculos cogebant. Palpebras quoque eius, ne connivere posset, sursum ac deorsum diductas insuebant.* 4. Tuditanus autem somno diu prohibitum, atque ita vita privatum refert; idque ubi Romae cognitum est, nobilissimos Poenorum captivos liberis Reguli a senatu deditos, et ab his in armario muricibus praefixo destitutos, eademque insomnia cruciatos interisse.

CAPUT V.

Quod Alfenus Iureconsultus in verbis veteribus interpretandis erravit

1. Alfenus iureconsultus, Servii Sulpicii discipulus, rerumque antiquarum non incuriosus, in libro Digestorum trigesimo et quarto, Coniectaneorum autem secundo: *In foedere*, inquit, *quod inter populum Romanum et Carthagienses factum est, scriptum invenitur, ut Carthaginienses quotquot annis populo Romano darent certum pondus argenti puri puti. Quaesitum[que] est, quid esset [argentum] purum putum. Respondi ego*, inquit, *esse purum putum valde purum: sicut novum novicium dicimus, et proprium propicium, augere atque intendere volentes novi et proprii significationem.* 2. Hoc ubi legimus, mirabamur eandem affinitatem visam esse Alfeno puri et puti, quae sit novi et novicii. 3. Nam si esset *puricium*, tum sane videretur dici, quasi *novicium*. 4. Id etiam mirum fuit, quod novicium per augendi figuram dictum existimavit, cum sit novicium, non quod magis novum sit, sed quod a novo dictum inclinatumque sit. 5. His ergo assentimus, qui *putum* esse dicunt a *putando* dictum; et ob eam causam prima syllaba brevi pronun-

tiant, non longa: uti existimasse Alfenum videtur, qui a *puro* id esse factum scripsit. 6. *Putare* autem veteres dixerunt, vacantia ex quaque re ac non necessaria aut etiam obstantia et aliena auferre et ex cidere, et, quod esset utile, ac sine vitio videretur, relinquere. 7. Sic namque arbores et vites, et sic etiam rationes *putari* dictum. 8. Verbum quoque ipsum *puto*, quod declarandae sententiae nostrae causa dicimus, non signat profecto aliud, quam id agere nos in re dubia obscuraque, ut, decisis amputatisque falsis opinionibus, quod videatur esse verum et integrum et incorruptum, retineamus. 9. Argentum ergo in Carthaginiensi foedere *putum* dictum esse, quasi *exputatum*, excoctumque, omnique aliena materia carens, omnibusque ex eo vitiis detractis emaculatum et candefactum. 10. Scriptum est autem *purum putum* non in Carthaginiensi solum foedere, sed cum in multis aliis veterum libris, tum [etiam] in Q. quoque Ennii tragoedia, quae inscribitur *Alexander*, et in satira M. Varronis, quae inscripta est *Δὶς παῖδες οἱ γέροντες*.

CAPUT VI.

Temere inepteque reprehensum esse a Iulio Higino Virgilium, quod praepetes Daedali pennas dixit: atque ibi, quid sint aves praepetes, et quid illae sint aves, quas Nigidius inferas appellavit.

1. *Daedalus, ut fama est, fugiens Minoia regna,*
Praepetibus pennis ausus se credere coelo
[*Insuetum per iter gelidas enavit ad Arctos*].

2. In his Virgilii versibus reprehendit Higinus *praepetibus pennis*, quasi improprie et inscite dictum. 3. *Nam praepetes*, inquit, *aves ab auguribus appellantur*, *quae aut opportune praevolant*, *aut idoneas sedes capiunt.* 4. Non apte igitur usum verbo augurali existimavit in Daedali volatu, nihil ad augurum disciplinam pertinente. 5. Sed Higinus nimis hercle ineptus est, cum, quid *praepetes* essent, se scire ratus est: Virgilium autem et Cn. Matium, doctum virum, ignorasse, qui in secundo

Iliadis Victoriam volucrem *praepetem* appellavit in hoc versu:

Dum dat vincenti praepes Victoria palmam.

6. Cur autem non Q. quoque Ennium reprehendit, qui in Annalibus, non ut Virgilius pennas Daedali *praepetes*, sed longe diversius, inquit:

— — Quid
Brundusium pulchro praecinctum praepete portu?

7. Et, si vim potius naturamque verbi considerasset, neque id solum, quod augures dicerent, inspexisset, veniam prorsus poëtis daret similitudine ac translatione verborum, non significatione [propria] utentibus. 8. Nam quoniam non ipsae tantum aves, quae prosperius praevolant, sed etiam loci, quos capiunt, qui idonei felicesque sunt, praepetes appellantur, idcirco Daedali pennas praepetes dixit, quoniam ex locis, in quibus periculum metuebat, in loca tutiora pervenerat. 9. Locos porro praepetes et augures appellant; et Ennius in Annalium primo dixit:

Praepetibus hilares sese pulchrisque locis dant.

10. Avibus autem praepetibus contrarias aves *inferas* appellari, Nigidius Figulus in libro primo Augurii privati ita dicit: *Discrepat dextra sinistrae, praepes inferae.* 11. Ex quo est coniectare, praepetes appellatas, quae altius sublimiusque volitent; cum differre a *praepetibus* Nigidius *inferas* dixerit. 12. Adolescens ego Romae, tum cum etiam ad grammaticos itarem, audivi Apollinarem Sulpicium, quem in primis sectabar, cum de iure augurio quaereretur, et mentio *praepetum avium* facta esset, Erucio Claro, praefecto urbi, dicere: *praepetes* sibi videri esse alites, quas Homerus *τανυπτέρυγας* appellaverit: quoniam istas potissimum augures spectarent, quae ingentibus alis patulae atque porrectae praevolarent. Atque ibi hos Homeri versus dixit:

Τύνη δ' οἰωνοῖσι τανυπτερύγεσσι κελεύεις
Πείθεσθαι· τῶν οὔτι μετατρέπομ' οὐδ' ἀλεγίζω.

CAPUT VII.

De Acca Larentia et Caia Tarratia; deque origine sacerdotii fratrum arvalium.

1. Accae Larentiae et Caiae Tarratiae, sive illa Fufetia est, nomina in antiquis annalibus celebria sunt: earum alterae post mortem, Tarratiae autem vivae amplissimi honores a populo Romano habiti [sunt]. 2. Et Tarratiam quidem virginem Vestae fuisse lex Horatia testis est, quae super ea ad populum lata, qua lege ei plurimi honores fiunt, inter quos ius quoque testimonii dicendi tribuitur; *testabilis*que una omnium feminarum ut sit, datur. 3. Id verbum est ipsius legis Horatiae. Contrarium est in XII. tabulis scriptum: IMPROBUS INTESTABILIS Q. ESTO. 4. Praeterea si quadraginta annos nata sacerdotio abire ac nubere voluisset, ius ei potestasque exaugurandi atque nubendi facta est, munificentiae et beneficii gratia, quod campum Tiberinum sive Martium populo Romano condonasset. 5. Sed Acca Larentia corpus in vulgus dabat, pecuniamque emeruerat ex eo quaestu uberem. 6. Ea testamento, ut in Antiatis historia scriptum est, Romulum regem, ut quidam [autem] alii tradiderunt, populum Romanum bonis suis heredem fecit. 7. Ob id meritum a flamine Quirinali sacrificium ei publice fit: et dies e nomine eius in fastos additus. 8 Sed Sabinus Massurius in primo Memorialium, secutus quosdam historiae scriptores, Accam Larentiam Romuli nutricem fuisse dicit: *Ea*, inquit, *mulier ex duodecim filiis maribus unum morte amisit; in illius locum Romulus Accae Larentiae sese filium dedit; seque et ceteros eius filios fratres arvales appellavit. Ex eo tempore collegium mansit fratrum arvalium numero duodecim. Cuius sacerdotii insigne est spicea corona et albae infulae.*

CAPUT VIII.

Notata quaedam de rege Alexandro et de P. Scipione, memoratu digna.

1. Apion, Graecus homo, qui Plistonices est appella-

tus, facili atque alacri facundia fuit. 2. Is cum de Alexandri regis laudibus scriberet: *Victi*, inquit, *hostis uxorem, facie inclyta mulierem, vetuit in conspectum suum deduci, ut eam ne oculis suis quidem contingeret.* 3. Lepida igitur quaestio agitari potest, utrum videri continentiorem par sit, Publiumne Africanum superiorem, qui, Carthagine ampla civitate in Hispania expugnata, virginem tempestivam, forma egregia, nobilis viri Hispani filiam, captam perductamque ad se, patri inviolatam reddidit; an regem Alexandrum, qui Darii regis uxorem, eandemque eiusdem sororem, proelio magno captam, quam esse audiebat exsuperanti forma, videre noluit, perducique ad sese prohibuit. 4. Sed hanc utramque declamatiunculam super Alexandro et Scipione celebraverint, quibus abunde et ingenii et otii et verborum est. 5. Nos satis habebimus, quod ex historia est, id dicere: Scipionem istum, verone an falso incertum, fama tamen, cum esset adolescens, haud sincera fuisse; et propemodum constitisse, hosce versus a Cn. Naevio poëta in eum scriptos esse:

Etiam, qui res magnas manu saepe gessit gloriose,
Cuius facta viva nunc vigent, qui apud gentes solus praestat,
*Eum suus pater cum pallio uno*** ab amica abduxit.*

6. His ego versibus credo adductum Valerium Antiatem, adversus ceteros omnes scriptores de Scipionis moribus sensisse; et eam puellam captivam non redditam patri scripsisse, contra quam nos supra diximus, sed retentam a Scipione, atque in deliciis amoribusque ab eo usurpatam.

CAPUT IX.

Locus exemtus ex annalibus L. Pisonis historiae et orationis lepidissimae.

1. Quod res videbatur memoratu digna, quam fecisse Cn. Flavium, Anii filium, aedilem curulem, L. Piso in tertio Annali scripsit, eaque res perquam pure et venuste narrata a Pisone: locum istum totum huc ex Pisonis An-

nali transposuimus: 2. *Cn.*, inquit, *Flavius, patre libertino natus, scriptum faciebat: isque in eo tempore aedili curuli apparebat, quo tempore aediles subrogantur: eumque pro tribu aedilem curulem renuntiaverunt.* 3. *At aedilis, qui comitia habebat, negat accipere; neque sibi placere, qui scriptum faceret, eum aedilem fieri.* 4. *Cn. Flavius Annii filius dicitur tabulas posuisse; scriptu sese abdicasse: isque aedilis curulis factus est.* 5. *Idem Cn. Flavius Anii filius dicitur ad collegam venisse visere aegrotum: et, in conclave postquam introivit, adolescentes ibi complures nobiles sedebant. Hi contemnentes eum, assurgere ei nemo voluit.* 6. *Cn. Flavius Anii filius aedilis id arrisit: sellam curulem iussit sibi afferri, eam in limine apposuit, ne quis illorum exire posset; utique ii omnes inviti viderent sese in sella curuli sedentem.*

CAPUT X.

Historia super Euclide Socratico, cuius exemplo Taurus philosophus adhortari adolescentes suos solitus est ad philosophiam gnaviter sectandam.

1. Philosophus Taurus, vir memoria nostra in disciplina Platonica celebratus, cum aliis bonis multis salubribusque exemplis hortabatur ad philosophiam capessendam, tum vel maxime ista re animos iuvenum expergebat, Euclidem quam dicebat Socraticum factitavisse: 2. *Decreto*, inquit, *suo Athenienses caverant, ut, qui Megaris civis esset, si intulisse Athenas pedem prehensus esset, ut ea res ei homini capitalis esset.* 3. *Tanto Athenienses*, inquit, *odio flagrabant finitimorum hominum Megarensium.* 4. *Tum Euclides, qui indidem Megaris erat, quique [etiam] ante id decretum et esse Athenis et audire Socratem consueverat, postquam id decretum sanxerunt, sub noctem, cum advesperasceret, tunica longa muliebri indutus, et pallio versicolore amictus, et caput rica velatus e domo sua Megaris Athenas ad Socratem commeabat; ut vel noctis aliquo tempore consiliorum sermonumque eius fieret particeps: rursusque*

sub lucem millia passuum paulo amplius viginti, eadem veste illa tectus redibat. 5. *At nunc,* inquit, *videre est, philosophos ultro currere, ut doceant, ad fores iuvenum divitum; eosque ibi sedere atque opperiri prope ad meridiem, donec discipuli nocturnum omne vinum edormiant.*

CAPUT XI.

Verba ex oratione Q. Metelli Numidici, quae libuit meminisse, ad officium gravitatis dignitatisque vitae ducentia.

1. Cum inquinatissimis hominibus non esse convicio decertandum, neque in maledictis adversus impudentes et improbos velitandum, quia tantisper similis et compar eorum fias, dum paria et consimilia dicas atque audias, non minus ex oratione Q. Metelli Numidici, sapientis viri, cognosci potest, quam ex libris et disciplinis philosophorum. 2. Verba haec sunt Metelli adversus Cn. Manlium, tribunum plebei, a quo apud populum in concione lacessitus iactatusque fuerat dictis petulantibus: *Nunc quod ad illum attinet, Quirites, qui se ampliorem putat esse, si se mihi inimicum dictaverit, quem ego mihi neque amicum recipio, neque inimicum respicio, in eum ego non sum plura dicturus. Nam eum indignissimum arbitror, cui a viris bonis benedicatur; tum ne idoneum quidem, cui a probis maledicatur. Nam si in eo tempore huiuscemodi homunculum nomines, in quo punire non possis, maiore honore quam contumelia afficias.*

CAPUT XII.

Quod neque testamentum, sicuti Servius Sulpicius existimavit, neque sacellum, sicuti C. Trebatius, duplicia verba sunt, sed a testatione productum alterum, alterum a sacro deminutum.

1. Servius Sulpicius iureconsultus, vir aetatis suae doctissimus, in libro De Sacris Detestandis secundo, qua ratione adductus testamentum verbum esse duplex scripserit, non reperio. 2. Nam compositum esse dixit a mentis contestatione. 3. Quid igitur *calceamentum,* quid *paludamentum*, quid *pavimentum*, quid *vestimentum*, quid alia mille per huiuscemodi formam producta?

etiamne ista omnia composita dicemus? 4. Obrepsisse autem videtur Servio, vel si quis alius est, qui id prior dixit, falsa quidem, sed non abhorrens neque inconcinna, quasi mentis quaedam in hoc vocabulo significatio; sicut hercle C. quoque Trebatio eadem concinnitas obrepsit. 5. Nam in libro De Religionibus secundo: *Sacellum est*, inquit, *locus parvus deo sacratus cum ara.* Deinde addit verba haec: *Sacellum ex duobus verbis arbitror compositum, sacri et cellae; quasi sacra cella.* 6. Hoc quidem scripsit Trebatius: sed quis ignorat, *sacellum* et simplex verbum esse, et non ex *sacro* et *cella* copulatum, sed ex *sacro* deminutum?

CAPUT XIII.

De quaestiunculis, apud Taurum philosophum in convivio agitatis, quae symposiacae vocantur.

1. Factitatum observatumque hoc Athenis est ab iis, qui erant philosopho Tauro iunctiores: 2. cum domum suam nos vocaret, ne omnino, ut dicitur, immunes et asymboli veniremus, coniectabamus ad coenulam, non cupedias ciborum, sed argutias quaestionum. 3. Unusquisque igitur nostrum commentus paratusque ibat quod quaereret: eratque initium loquendi, edundi finis. 4. Quaerebantur autem non gravia nec reverenda, sed ἐνθυμήματα quaedam lepida et minuta et florentem vino animum lacessentia; quale hoc ferme est subtilitatis ludicrae, quod dicam. 5. Quaesitum est, quando moriens moreretur; cum iam in morte esset, an tum etiam, cum in vita foret: et quando surgens surgeret; cum iam staret, an tum etiam, cum sederet: et, qui artem disceret, quando artifex fieret; cum iam esset, an tum, cum etiam non esset. 6. Utrum enim horum dicas, absurde atque ridicule dixeris: multoque absurdius [esse] videbitur, si aut utrumque esse dicas, aut neutrum. 7. Sed ea omnia cum captiones esse quidam futiles et inanes dicerent: *Nolite*, inquit Taurus, *haec quasi nugarum aliquem ludum aspernari.* 8. *Gravissimi philosophorum*

super hac re serio quaesiverunt: et alii moriendi verbum atque momentum manente adhuc vita dici atque fieri putaverunt; alii nihil in eo tempore vitae reliquerunt; totumque illud, quod mori dicitur, morti vindicaverunt. 9. *Item de ceteris similibus in diversa tempora et in contrarias sententias discesserunt.* 10. *Sed Plato, inquit, noster neque vitae id tempus neque morti dedit; idemque in omni consimilium rerum disceptatione fecit.* 11. *Vidit quippe utrumque esse pugnans: neque posse ex duobus contrariis, altero manente, alterum constitui: quaestionemque fieri per diversorum inter se finium mortis et vitae cohaerentiam: et idcirco peperit ipse expressitque aliud quoddam novum in confinio tempus, quod verbis propriis atque integris* τὴν ἐξαίφνης φύσιν *appellavit. Idque ipsum ita, uti dico,* inquit, *in libro cui* Παρμενίδης *titulus est, scriptum ab eo reperietis:* Τὸ γὰρ ἐξαίφνης τοιοῦτόν τι ἔοικε σημαίνειν, ὡς ἐξ ἐκείνου μεταβάλλον εἰς ἑκάτερον. 12. Tales apud Taurum symbolae, taliaque erant secundarum mensarum, ut ipse dicere solitus erat, τραγήματα.

CAPUT XIV.

Puniendis peccatis tres esse rationes a philosophis attributas, et quamobrem Plato [tantum] duarum ex iis meminerit [, non trium].

1. Puniendis peccatis tres esse debere causas existimatum est. 2. Una est quae νουθεσία, vel κόλασις, vel παραίνεσις dicitur; cum poena adhibetur castigandi atque emendandi gratia, ut is, qui fortuito deliquit, attentior fiat correctiorque. 3. Altera est, quam ii, qui vocabula ista curiosius diviserunt, τιμωρίαν appellant. Ea causa animadvertendi est, cum dignitas auctoritasque eius, in quem est peccatum, tuenda est, ne praetermissa animadversio contemtum eius pariat et honorem levet: idcircoque id ei vocabulum a conservatione honoris factum putant. 4. Tertia ratio vindicandi est, quae παράδειγμα a Graecis nominatur, cum punitio propter ex-

emplum [est] necessaria, ut ceteri a similibus peccatis, quae prohiberi publicitus interest, metu cognitae poenae deterreantur. Idcirco veteres quoque nostri *exempla* pro maximis gravissimisque poenis dicebant. Quando igitur aut spes magna est, ut is, qui peccavit, citra poenam ipse sese ultro corrigat: aut spes contra nulla est, emendari eum posse et corrigi: aut iacturam dignitatis eius, in quem peccatum est, metui non necessum est: aut non id peccatum est, cuius exemplo necessario metu succurrendum sit: tum, quidquid ita delictum est, non sane dignum esse imponendae poenae studium visum est. 5. Has tres ulciscendi rationes et philosophi alii plurifariam, et noster Taurus in primo commentariorum, quos in Gorgiam Platonis composuit, scriptas reliquit. 6. Plato autem ipse verbis apertis duas solas esse puniendi causas dicit: unam, quam primo in loco propter corrigendum, alteram, quam in tertio propter exempli metum posuimus. 7. Verba sunt haec Platonis in Gorgia: *Προσήκει δὲ παντὶ τῷ ἐν τιμωρίᾳ ὄντι ὑπ' ἄλλου ὀρθῶς τιμωρουμένῳ ἢ βελτίονι γίνεσθαι, καὶ ὀνίνασθαι, ἢ παράδειγμά τι τοῖς ἄλλοις γίνεσθαι, ἵνα ἄλλοι ὁρῶντες πάσχοντα ἃ ἂν πάσχοι, φοβούμενοι βελτίους γίνωνται.* 8. In hisce verbis facile intelligas *τιμωρίαν* Platonem dixisse, non, ut supra scripsi quosdam dicere, sed ita ut promisce dici solet, pro omni punitione. 9. Anne autem quasi omnino parvam et contemtu dignam praeterierit poenae sumendae causam propter tuendam laesi hominis auctoritatem, an magis, quasi ei, quam dicebat, rei non necessariam praetermiserit, cum de poenis, non in vita, neque inter homines, sed post vitae tempus capiendis scriberet, ego in medium relinquo.

CAPUT XV.

De verbo quiesco, an e litera corripi, an produci debeat.

1. Amicus noster, homo multi studii atque in bonarum disciplinarum opere frequens, verbum *quiescit* usitate, *e* litera correpta, dixit. 2. Alter item amicus, homo in

doctrinis, quasi in praestigiis, mirificus, communiumque vocum respuens nimis et fastidiens, barbare eum dixisse opinatus est; quoniam producere debuisset, non corripere. 3. Nam *quiescit* ita oportere dici praedicavit, ut *calescit*, *nitescit*, *stupescit*, atque alia huiuscemodi multa. 4. Id etiam addebat, quod *quies*, *e* producta, non brevi diceretur. 5. Noster autem, qua est omnium rerum verecunda mediocritate, ne si Aelii quidem, Cincii. et Santrae dicendum ita censuissent, obsecuturum sese fuisse ait contra perpetuam Latinae linguae consuetudinem; neque se tam insignite locuturum, absona inauditaque ut diceret: 6. literas autem super hac re fecit inter exercitia quaedam ludicra: et *quiesco* non esse his simile, quae supra posui, nec a *quiete* dictum, sed ab eo *quietem*; Graecaeque vocis ἴσχον καὶ ἴσκον Ionice a verbo ἴσχω ἴσχω et modum et originem verbum illud habere demonstravit: rationibusque haud sane frigidis docuit, *quiesco*, *e* litera longa, dici non convenire

CAPUT XVI.

Notatum, verbum deprecor a poëta Catullo inusitate quidem sed apte positum et proprie: deque ratione eius verbi, exemplisque veterum scriptorum.

1. Eiusmodi quispiam, qui tumultuariis et inconditis linguae exercitationibus ad famam se facundiae permiserat, neque orationis Latinae usurpationes veras didicerat, cum in Lycio forte vespera ambularemus, ludo ibi nobis et voluptati fuit. 2. Nam cum esset verbum *deprecor* doctiuscule positum in Catulli carmine, quia id ignorabat, frigidissimos versus esse dicebat. omnium quidem meo iudicio venustissimos, quos subscripsi:

Lesbia mî dicit semper male, nec tacet unquam
De me: Lesbia me dispeream nisi amat.
Quo signo? Quasi non totidem mox deprecer illi
Assidue: verum dispeream nisi amo.

3. *Deprecor* hoc in loco vir bonus ita dictum esse putabat, ut plerumque a vulgo dicitur, quod significat valde

precor et oro et supplico; in quo *de* praepositio ad augendum et cumulandum valet. 4. Quod si ita esset, frigidi sane versus forent. 5. Nunc enim contra omnino est: nam *de* praepositio, quoniam et anceps, in uno eodemque verbo diversitatem significationis capit; sic enim *deprecor* a Catullo dictum est, quasi detestor, vel exsecror, vel depello, vel abominor. 6. Contra autem valet, cum Cicero pro P. Sulla ita dicit: *Quam multorum hic vitam a Sulla deprecatus.* 7. Item in dissuasione legis agrariae. *Si quid deliquero, nullae sunt imagines, quae me a vobis deprecentur.* 8. Sed neque solus Catullus ita isto verbo usus est. Pleni adeo sunt libri veterum similis in hoc verbo significationis, ex quibus unum et alterum, quae suppetierant, apposui. 9. Q. Ennius in Erechtheo non longe secus dixit, quam Catullus:

Quibus nunc, inquit, *aerumnâ mea libertatem paro,*
Quibus servitutem meâ miseriâ deprecor?

Significat abigo et amolior, vel prece adhibita, vel quo alio modo. 10. Item Ennius in Cresphonte:

— *Ego cum meae vitae parcam, letum inimico deprecor.*

11. Cicero in libro sexto De Republica ita scripsit: *Quod quidem eo fuit maius, quia, cum causa pari collegae essent, non modo invidia pari non erant, sed etiam Claudii invidiam Gracchi caritas deprecabatur.* Hic quoque item non est *valde precabatur*, sed quasi *propulsabat* et *defensabat* invidiam. Quod Graeci propinqua significatione παραιτοῦμαι dicunt. 12. Item pro A. Caecina consimiliter Cicero verbo isto utitur. *Quid*, inquit, *huic homini facias? Nonne concedas interdum, ut, excusatione summae stultitiae, summae improbitatis odium deprecetur?* 13. Item in Verrem actionis secundae primo: *Nunc vero quid faciat Hortensius? Avaritiaene crimina frugalitatis laudibus deprecetur? an hominem flagitiosissimum, libidinosissimum, nequissimumque defendat?* Sic igitur Catullus eadem se facere

dicit, quae Lesbiam, quod et malediceret ei palam, respueretque et recusaret detestareturque assidue, et tamen eam penitus deperiret.

CAPUT XVII.

Quis omnium primus libros publice praebuerit legendos, quantusque numerus fuerit Athenis ante clades Persicas librorum in bibliothecis publicorum.

1. Libros Athenis disciplinarum liberalium publice ad legendum praebendos primus posuisse dicitur Pisistratus tyrannus: deinceps studiosius accuratiusque ipsi Athenienses auxerunt: sed omnem illam postea librorum copiam Xerxes, Athenarum potitus, urbe ipsa praeter arcem incensa, abstulit asportavitque in Persas. 2 Hos porro libros universos multis post tempestatibus Seleucus rex, qui Nicanor appellatus est, referendos Athenas curavit. 3. Ingens postea numerus librorum in Aegypto a Ptolemaeis regibus vel conquisitus vel confectus est ad millia ferme voluminum septingenta: sed ea omnia bello priore Alexandrino, dum diripitur ea civitas, non sponte, neque opera consulta, sed a militibus forte auxiliariis incensa sunt.

LIBER SEPTIMUS.

CAPUT I.

Admiranda quaedam ex annalibus sumta de P. Africano superiore.

Quod de Olympiade, Philippi regis uxore, Alexandri matre, in historia Graeca scriptum est, idem de P. Scipionis quoque matre, qui prior Africanus appellatus est, memoriae datum est. 2. Nam et C. Oppius et Iulius Higinus, aliique, qui de vita et rebus Africani scripserunt,

matrem eius diu sterilem existimatam tradunt; Publium quoque Scipionem, cum quo nupta erat, liberos desperavisse. 3. Postea in cubiculo atque in lecto mulieris, cum absente marito cubans sola obdormisset, visum repente [esse] iuxta eam cubare ingentem anguem; eumque, iis qui viderant territis et clamantibus elapsum, inveniri non quisse: id ipsum P. Scipionem ad haruspices retulisse: eos, sacrificio facto, respondisse, fore ut liberi gignerentur. 4. Neque multis diebus post, quam ille anguis in lecto visus est, mulierem coepisse concepti foetus signa atque sensum pati: exinde mense decimo peperisse; natumque esse hunc P. Scipionem Africanum, qui Hannibalem et Carthaginienses in Africa bello Punico secundo vicit. 5. Sed et eum impendio magis ex rebus gestis, quam ex illo ostento, virum esse virtutis divinae creditum est. 6. Id etiam dicere haud piget, quod iidem illi, quos supra nominavi, literis mandaverint, Scipionem hunc Africanum solitavisse noctis extremo, prius quam dilucularet, in Capitolium ventitare, ac iubere aperiri cellam Iovis, atque ibi solum diu demorari, quasi consultantem de republica cum Iove; aedituosque eius templi saepe esse demiratos, quod solum id temporis in Capitolium ingredientem canes, semper in alios saevientes, neque latrarent eum neque incurrerent. 7. Has vulgi de Scipione opiniones confirmare atque approbare videbantur dicta factaque eius pleraque admiranda. Ex quibus est unum huiuscemodi. 8. Assidebat oppugnabatque oppidum in Hispania, situ moenibusque ac defensoribus validum et munitum, re etiam cibaria copiosum: nullaque eius potiundi spes erat. Et quodam die ius in castris sedens dicebat: atque ex eo loco id oppidum procul visebatur. 9. Tum e militibus, qui in iure apud eum stabant, interrogavit quispiam ex more, in quem diem locumque vadimonium promitti iuberet. 10. Et Scipio manum ad ipsam oppidi, quod obsidebatur, arcem protendens: Perendie, inquit, sese sistant illo in loco. Atque ita factum. 11. Die tertio in

quem vadari iusserat, oppidum captum est: eodemque die in arce eius oppidi ius dixit.

CAPUT II.

De Caesellii Vindicis pudendo errore, quem offendimus in libris eius, quos inscripsit Lectionum Antiquarum.

1. Turpe erratum offendimus in illis celebratissimis commentariis Lectionum Antiquarum Caesellii Vindicis, hominis hercle pleraque haud indiligentis. 2. Quod erratum multos fugit, quanquam multa in Caesellio reprehendendo etiam per calumnias rimarentur. 3 Scripsit autem Caesellius, Q. Ennium in tertio decimo libro Annalium *cor* dixisse masculino genere. 4. Verba Caesellii subiecta sunt: *Masculino genere* cor, *ut multa alia, enuntiavit Ennius. Nam in tertio decimo annali* q u e m c o r *dixit.* 5. Adscripsit deinde versus Ennii duo:

Hannibal audaci dum pectore de me hortatur,
Ne bellum faciam: quem credidit esse meum cor?

6. Antiochus est, qui hoc dicit, Asiae rex. Is admiratur et permovetur, quod Hannibal Carthaginiensis bellum se facere populo Romano volentem dehortetur. 7. Hos autem versus Caesellius sic accipit, tanquam si Antiochus sic dicat: Hannibal me, ne bellum geram, dehortatur. Quod cum facit, ecquale cor putat habere me? Et quam stultum esse me credit, cum id mihi persuadere vult? 8. Hoc Caesellius quidem, sed aliud longe Ennius. 9. Nam tres versus sunt, non duo, ad hanc Ennii sententiam pertinentes, ex quibus tertium versum Caesellius non respexit:

Hannibal audaci dum pectore de me hortatur,
Ne bellum faciam: quem credidit esse meum cor
Suasorem summum, et studiosum robore belli.

10. Horum versuum sensus atque ordo sic, opinor, est: Hannibal ille audentissimus atque fortissimus, quem ego credidi (hoc est enim: *cor meum credidit:* proinde atque diceret: quem ego stultus homo credidi) fore summum suasorem ad bellandum, is me dehortatur, dissua-

detque, ne bellum faciam. 11. Caesellius autem, forte ῥαθυμότερον ῥαφῇ ista verborum captus, *quem cor* dictum putavit, et *quem* accentu acuto legit, quasi ad cor referretur, non ad Hannibalem. 12. Sed non fugit me, si aliquis sit tam inconditus, sic posse defendi *cor* Caesellii masculinum, ut videatur tertius versus separatim atque divise legendus: perinde quasi praecisis interruptisque verbis exclamet Antiochus: *suasorem summum!* Sed non dignum est, eis, qui hoc dixerint, responderi.

CAPUT III.

Quid Tullius Tiro, Ciceronis libertus, reprehenderit in M. Catonis oratione, quam pro Rhodiensibus in senatu dixit; et quid ad ea, quae reprehenderat, responderimus.

1. Civitas Rhodiensis et insulae opportunitate et operum nobilitate et navigandi solertia navalibusque victoriis celebrata est. 2. Ea Rhodiensis civitas, cum amica atque socia populi Romani foret, Persa tamen, Philippi filio, Macedonum rege, cum quo bellum populo Romano fuit, amico usa est: connixique sunt Rhodienses, legationibus Romam saepe missis, id bellum inter eos componere. 3. Sed, ubi ista pacificatio perpetrari nequivit; verba a plerisque Rhodiensibus in concionibus eorum ad populum facta sunt, ut, si pax non fieret, Rhodienses regem adversus populum Romanum adiutarent. 4. Sed nullum super ea re publicum decretum factum est. 5. At ubi Perses victus captusque est, Rhodienses pertimuere ob ea, quae compluries in coetibus populi acta dictaque erant: legatosque Romam miserunt, qui temeritatem quorundum popularium suorum deprecarentur, et fidem consiliumque publicum expurgarent. 6. Legati postquam Romam venerunt, et in senatum intromissi sunt, verbis pro sua causa suppliciter factis, e curia excesserunt. Sententiae rogari coeptae; 7. cumque partim senatorum de Rhodiensibus quererentur, maleque eos animatos fuisse dicerent, bellumque illis faciendum en

serent: tum M. Cato exsurgit, et optimos fidissimo que socios, quorum opibus diripiendis possidendisque non pauci ex summatibus viris intenti infensique erant, defensum conservatumque pergit: orationemque inclytam dicit, quae et seorsum fertur, inscriptaque est *Pro Rhodiensibus*, et in quinto Originum libro scripta est. 8. Tiro autem Tullius, M. Ciceronis libertus, sane quidem fuit ingenio homo eleganti, et haudquaquam rerum literarumque veterum indoctus: eoque, ab ineunte aetate liberaliter instituto, adminiculatore et quasi administro in studiis literarum Cicero usus est. 9. Sed profecto plus ausus est, quam ut tolerari ignoscique possit 10. Namque epistolam conscripsit ad Q. Axium, familiarem patroni sui, confidenter et nimis calide, in qua sibimet visus est orationem istam pro Rhodiensibus acri subtilique ingenio et iudicio percensuisse. 11. Ex ea epistola libitum forte nobis est reprehensiones eius quasdam attingere; maiore scilicet venia reprehensuri Tironem, quam tum ille reprehenderit Catonem. 12. Culpavit autem primum hoc, quod Cato inerudite ἀναγώγως, ut ipse ait, principio nimis insolenti nimisque acri et obiurgatorio usus sit; cum vereri sese ostendit, ne Patres, gaudio atque laetitia rerum prospere gestarum de statu mentis suae deturbati, non satis consiperent; neque ad recte intelligendum consulendumque essent idonei: 13. *In principiis autem*, inquit, *patroni*, *qui pro reis dicunt, conciliare sibi et complacare iudices debent: sensusque eorum exspectatione causae suspensos rigentesque honorificis verecundisque sententiis commulcere; non iniuriis atque imperiosis comminationibus confricare.* 14. Ipsum deinde principium apposuit, cuius verba haec sunt: Scio *solere plerisque hominibus rebus secundis atque prolixis atque prosperis animum excellere, atque superbiam atque ferocitatem augescere atque crescere: quod nunc mihi magnae curae est, quod haec res tam secunde processerit, ne quid in consulendo adversi eveniat, quod nostras secundas res confricet: nere*

haec laetitia nimis luxuriose eveniat. Adversae res se domant, et docent, quid opus sit facto. Secundae res laetitia transvorsum trudere solent a recte consulendo atque intelligendo. Quo maiore opere dico suadeoque, uti haec res aliquot dies proferatur, dum ex tanto gaudio in potestatem nostram redeamus. 15. Quae deinde Cato iuxta dicit: *ea*, inquit, *confessionem faciunt, non defensionem: neque propulsationem translationemve criminis habent, sed cum pluribus aliis communicationem: quod scilicet nihil ad purgandum est. Atque etiam*, inquit, *insuper profitetur, Rhodienses, qui accusabantur, quod adversus populum Romanum regi magis cupiverint faverintque, id eos cupisse atque favisse utilitatis suae gratia: ne Romani, Perse quoque rege victo, ad superbiam ferociamque et immoditum modum insolescerent.* 16. Eaque ipsa verba ponit, ita uti infra scriptum est: *Atque ego quidem arbitror, Rhodienses noluisse, nos ita depugnare, uti depugnatum est, neque regem Persen vicisse. Non Rhodienses id modo noluere, sed multos populos ac multas nationes idem noluisse arbitror. Atque haud scio, an partim eorum fuerint, qui non nostrae contumeliae causa id noluerint evenire: sed enim id metuere, si nemo esset homo, quem vereremur, et quidquid luberet, faceremus, ne sub solo imperio nostro in servitute nostra essent. Libertatis suae causa in ea sententia fuisse arbitror. Atque Rhodienses tamen Persen publice nunquam adiuvere. Cogitate, quanto nos* [*inter nos*] *privatim cautius facimus. Nam unusquisque nostrum, si quis adversus rem suam quid fieri arbitratur, summa vi contra nititur, ne adversus eam fiat. Quod illi tamen perpessi.* 17. Sed, quod ad principium reprehensum attinet, scire oportuit Tironem, defensos esse Rhodienses a Catone, sed ut a senatore et consulari et censorio viro, id, quod optimum esse publicum existimabat, suadente; non ut a patrono, causam pro reis dicente. 18. Alia namque principia conducunt reos apud iudices defendenti, et clementiam misericordiamque un-

dique indaganti; alia, cum senatus de republica consulitur, viro auctoritate praestanti sententiis quorundam iniquissimis permoto, et pro utilitatibus publicis ac pro salute sociorum graviter ac libere indignanti simul ac dolenti. 19. Quippe recte et utiliter in disciplinis rhetorum praecipitur, iudices de capite alieno deque causa ad sese non pertinenti cognituros, ex qua praeter officium iudicandi nihil ad eos vel periculi vel emolumenti redundaturum est, conciliandos esse ac propitiandos laudabiliter ac placabiliter et leniter existimationi salutique eius, qui apud eos accusatus est. 20. At cum dignitas et fides et utilitas omnium communis agitur, ob eamque rem aut suadendum quid ut fiat, aut fieri iam coepto differendum est: tum qui se in huiuscemodi principiis occupat, ut benevolos benignosque sibi auditores paret, otiosam operam in non necessariis verbis sumit. 21. Iamdudum enim negotia periculaque ipsa rerum communia consiliis eos capiendis conciliant: et ipsi potius sibi exposcunt consultoris benevolentiam. 22. Sed quod ait, confessum Catonem, noluisse Rhodienses ita depugnari, uti depugnatum est, neque regem Persen a populo Romano vinci, atque id eum dixisse non Rhodienses modo, sed multas quoque alias nationes noluisse, sed id nihil ad purgandum extenuandumve crimen valere: iam hoc primum Tiro improbe mentitur. 23. Verba ponit Catonis: et aliis tamen eum verbis calumniatur. 24. Non enim Cato confitetur, Rhodienses noluisse victoriam esse populi Romani, sed sese arbitrari dixit, id eos noluisse, quod erat procul dubio suae opinionis professio, non Rhodiensium culpae confessio. 25. In qua re, ut meum quidem iudicium est, non culpa tantum vacat, sed dignus quoque laude admirationeque est; cum et ingenue et religiose dicere visus est contra Rhodienses, quod sentiebat, et parta sibi veritatis fide, ipsum illud tamen, quod contrarium putabatur, flexit et transtulit: ut eos idcirco vel maxime aequum esset acceptiores carioresque fieri populo Romano, quod, cum et utiles essent et vellent

regi esse factum, nihil tamen adiuvandi eius gratia fecerint. 26. Postea verba haec ex eadem oratione ponit: *Ea nunc derepente tanta nos beneficia ultro citroque, tantum amicitiam relinquemus? Quod illos dicimus voluisse facere, id nos priores facere occupabimus?* 27. Hoc, inquit, enthymema nequam et vitiosum est. Responderi enim potuit: occupabimus certe: nam, si non occupaverimus, opprimemur, incidendumque erit in insidias, a quibus ante nos non caverimus. 28. Recte, inquit, hoc vitio dat Lucilius poëta Euripidi, quod, cum Polyphontes rex propterea se interfecisse fratrem diceret, quod ipse ante consilium de nece eius cepisset, Meropa fratris uxor hisce eum verbis eluserit:

Εἰ γὰρ σ' ἔμελλεν, ὡς σὺ φῄς, κτείνειν πόσις,
Χρῆν καὶ σὲ μέλλειν, ὡς χρόνος δῆθεν παρῆν.

29. At hoc enim, inquit, plane stultitiae plenum est. eo consilio atque ea fini facere velle aliquid, uti nunquam id facias, quod velis. 30. Sed videlicet Tiro animum non advertit, non esse in omnibus rebus cavendis eandem causam: neque humanae vitae negotia et actiones et officia vel occupandi, vel differendi, vel etiam ulciscendi, vel cavendi similia esse pugnae gladiatoriae. 31. Nam gladiatori, composito ad pugnandum, pugnae haec proposita sors est, aut occidere, si occupaverit, aut occumbere, si cessaverit. 32. Hominum autem vita non tam iniquis, neque tam indomitis necessitatibus circumscripta est, ut idcirco prior iniuriam facere debeas, quam, nisi feceris, pati possis. 33. Quod tantum aberat a populi Romani mansuetudine [occupare], ut saepe etiam in sese factas iniurias ulcisci neglexerit. 34. Post deinde usum esse Catonem dicit in eadem oratione argumentis parum honestis et nimis audacibus, ac non viri eius. qualis fuit, sed vafris ac fallaciosis, et quasi Graecorum sophistarum solertiis. 35. Nam: *cum obiiceretur*, inquit, *Rhodiensibus, quod bellum populo Romano facere voluissent, negavit paene; sed ignosci poposcit*

quia id non fecissent, etsi maxime voluissent: induxisseque eum dicit, quam dialectici epagogen appellant, rem admodum insidiosam et sophisticam, neque ad veritates magis quam ad captiones repertam, cum conatus sit exemplis decipientibus colligere confirmareque, neminem, qui male facere voluit, plecti aequum esse, nisi, quod factum voluit, etiam fecerit. 36. Verba autem ex ea oratione M. Catonis haec sunt: *Qui acerrime adversus eos dicit, ita dicit: hostes voluisse fieri. Et quis est tandem nostrorum, qui quod ad sese attineat, aequum censeat, quemquam poenas dare ob eam rem, quod arguatur male facere voluisse? Nemo, opinor: nam ego, quod ad me attinet, nolim.* 37. Deinde paulo infra [ita] dicit: *Quid nunc? et quae tandem lex est tam acerba, quae dicat: Si quis illud facere voluerit, mille nummi, dimidium familiae mulcta esto: Si quis plus quingenta iugera habere voluerit, tanta poena esto: et si quis maiorem pecudum numerum habere voluerit, tantum damni esto. Atqui nos omnia plura habere volumus, et id nobis impune est.* 38. Postea ita dicit: *Sed si honorem non aequum est haberi ob eam rem, quod bene facere voluisse quis dicit, neque fecit tamen: Rhodiensibus male erit, non quod male fecerunt, sed quia voluisse dicuntur facere?* 39. His argumentis Tiro Tullius M. Catonem contendere et conficere dicit, Rhodiensibus quoque impune esse debere, quod hostes quidem esse populi Romani voluissent, et qui maxime non fuissent. 40. Dissimulari autem non posse ait, quin paria et consimilia non sint, plus quingenta iugera habere velle, quod plebiscito colonis prohibitum fuit, et bellum iniustum atque impium populo Romano facere velle: neque item infitiari posse, quin alia causa in praemio sit, alia in poenis. 41. Nam beneficia, inquit, promissa operiri oportet, neque ante remunerari, quam facta sint: iniurias autem imminentes praecavisse iustum est [magis], quam exspectavisse. 42. Summa enim professio stultitiae, inquit, est, non ire obviam sceleribus cogitatis

sed manere opperirique, ut, cum admissa et perpetrata fuerint, tum denique, ubi, quae facta sunt, infecta fieri non possunt, puniantur. 43. Haec Tiro in Catonem non nimis frigide, neque sane inaniter. 44. Sed enim Cato non nudam nec solitariam nec improtectam hanc ἐπαγωγήν facit: sed multis eam modis praefulcit, multisque aliis argumentis convelat: et, quia non Rhodiensibus magis, quam reipublicae, consultabat, nihil sibi dictu factuque in ea re turpe duxit, quin omnium sententiarum via servatum ire socios niteretur. 45. Ac primum ea non incallide conquisivit, quae non iure naturae aut iure gentium fieri prohibentur, sed iure legum, rei alicuius medendae aut temporis causa iussarum: sicut est de numero pecoris, et de modo agri praefinito, aut eius modi aliquo. 46. In quibus rebus, quod prohibitum est, fieri per leges quidem non licet: velle id tamen facere, si liceat, inhonestum non est. 47. Atque eas res contulit seorsum, miscuitque cum eo, quod neque facere neque velle per sese honestum est; tum deinde, ne disparilitas collationis evidens fieret, pluribus id propugnaculis defensat: neque tenues istas et enucleatas voluntatum in rebus illicitis reprehensiones, qualia in philosophorum otio disputantur, magni facit, sed id solum ex summa ope nititur, ut causa Rhodiensium, quorum amicitiam retineri ex republica fuit, aut aequa iudicaretur, aut quidem certe ignoscenda: atque interim neque fecisse Rhodienses bellum neque facere voluisse dicit: interim autem facta sola censenda dicit atque in iudicium vocanda, sed voluntates nudas inanesque neque legibus neque poenis fieri obnoxias: interdum autem, quasi deliquisse eos concedat, ignosci postulat, et ignoscentias utiles esse rebus humanis docet: ac nisi ignoscant, metus in republica rerum novarum monet: sed enim contra, si ignoscatur, conservatum iri ostendit populi Romani magnitudinem. 48. Superbiae quoque crimen, quod tunc praeter cetera in senatu Rhodiensibus obiectum erat, mirifica et prope di-

vina responsionis figura elusit et eluit. 49. Verba adeo ipsa ponemus Catonis, quoniam Tiro ea praetermisit: 50. *Rhodienses superbos esse aiunt, id obiectantes, quod mihi et liberis meis minime dici velim. Sint sane superbi: quid id ad nos attinet? Idne irascimini, si quis superbior est, quam nos?* 51. Nihil prorsus hac compellatione dici potest neque gravius neque munitius, adversus homines superbissimos facta, qui superbiam in sese amarent, in aliis reprehenderent. 52. Praeterea animadvertere est, in tota ista Catonis oratione omnia disciplinarum rhetoricarum arma atque subsidia mota esse: sed non perinde ut in decursibus ludicris aut simulacris proeliorum voluptariis fieri videmus: non, inquam, distincte nimis atque compte atque modulate res acta est, sed quasi in ancipiti certamine, cum sparsa acies est, multisque locis Marte vario pugnatur: sic in ista tum causa Cato cum superbia illa Rhodiensium famosissima multorum odio atque invidia flagraret, omnibus promisce tuendi atque propugnandi modis usus est: et nunc ut optime meritos commendat: nunc, tanquam si innocentes purgaret, ne bona divitiaeque eorum expetantur, obiurgat: nunc etiam, quasi sit erratum, deprecatur: nunc ut necessarios reipublicae ostentat: nunc clementiae, nunc mansuetudinis maiorum, nunc utilitatis publicae commonefacit. 53. Eaque omnia distinctius numerosiusque ac comptius fortasse[an] dici potuerint: fortius atque vividius potuisse dici non videntur. 54. Inique igitur Tiro Tullius, qui ex omnibus facultatibus tam opulentae orationis aptis inter sese et cohaerentibus parvum quippiam nudumque sumsit, quod obtrectaret: tanquam non dignum M. Catone fuerit, quod delictorum non perpetratorum voluntates [tantum] non censuerit puniendas. 55. Commodius autem erectiusque de his meis verbis, quibus Tullio Tironi respondi modo, existimabit iudiciumque faciet, qui et orationem ipsam Catonis totam acceperit in manus, et epistolam Tironis ad Axium scriptam requirere et legere curaverit. Ita enim

nos sincerius exploratiusque vel corrigere poterit, vel probare.

CAPUT IV.

Cuiusmodi servos, et quam ob causam Caelius Sabinus, iuris civilis auctor, pileatos venundari solitos scripserit, et quae mancipia sub corona more maiorum venierint: atque id ipsum, sub corona, quid sit.

1. Pileatos servos venum solitos ire, quorum nomine venditor nihil praestaret, Caelius Sabinus iurisperitus scriptum reliquit. 2. Cuius rei causam esse ait, quod eiusmodi conditionis mancipia insignia esse in vendundo deberent, ut emtores errare et capi non possent, neque lex vendundi opperienda esset, sed oculis iam perciperent, quodnam esset mancipiorum genus: 3. *Sicuti,* inquit, *antiquitus mancipia, iure belli capta, coronis induta veniebant, et idcirco dicebantur sub corona venire. Namque ut ea corona signum erat captivorum venalium, ita pileus impositus demonstrabat, eiusmodi servos venum dari, quorum nomine emtori venditor nihil praestaret.* 4. Est autem alia rationis huius opinio, cur dici solitum sit, captivos sub corona venundari: quod milites, custodiae causa, captivorum venalium greges circumstarent: eaque circumstatio militum *corona* appellata sit. 5. Sed id magis verum esse, quod supra dixi, Cato quoque in libro, quem composuit De re militari, docet. Verba sunt haec Catonis: *Ut populus sua opera potius ob rem bene gestam coronatus supplicatum eat, quam re male gesta coronatus veneat.*

CAPUT V.

Historia de Polo histrione memoratu digna

1. Histrio in terra Graecia fuit fama celebri, qui gestus et vocis claritudine et venustate ceteris antestabat. 3. Nomen fuisse aiunt Polum: tragoedias poëtarum nobilium scite atque asseverate actitavit. 3. Is Polus unice amatum filium morte amisit, 4. Eum luctum cum satis visus est eluxisse, rediit ad quaestum artis. 5. In eo

tempore Athenis Electram Sophoclis acturus, gestare urnam, quasi cum Orestis ossibus, debebat. 6. Ita compositum fabulae argumentum est, ut veluti fratris reliquias ferens Electra comploret commisereaturque interitum eius, qui per vim exstinctus existimatur. 7. Igitur Polus, lugubri habitu Electrae indutus, ossa atque urnam e sepulcro tulit filii, et, quasi Orestis amplexus, opplevit omnia, non simulacris neque imitamentis, sed luctu atque lamentis veris et spirantibus. 8. Itaque cum agi fabula videretur, dolor actus est.

CAPUT VI.

Quid de quorundam sensuum naturali defectione Aristoteles scripserit.

1. Ex quinque [his] sensibus, quos animantibus natura tribuit, visu, auditu, gustu, tactu, odoratu, quos Graeci αἰσθήσεις appellant, quaedam animalium alia alio carent, et aut caeca natura gignuntur, aut inora, inauritave. 2. Nullum autem gigni animal Aristoteles dicit, quod aut gustus sensu careat, aut tactus. 3. Verba ex libro eius, quem *Περὶ μνήμης* composuit, haec sunt: *Τὴν δὲ ἁφὴν καὶ τὴν γεῦσιν πάντα ἔχει, πλὴν ἐπὶ τῶν ἀτελῆ ζώων.*

CAPUT VII.

An affatim, quasi admodum, prima acuta pronuntiandum sit; et quaedam itidem non incuriose tractata super aliarum vocum accentibus.

1. Annianus poëta, praeter ingenii amoenitates, literarum quoque veterum et rationum in literis oppido quam peritus fuit: et sermocinabatur mira quadam et scita suavitate. 2. Is *affatim*, ut *admodum*, prima acuta, non media, pronuntiabat, atque ita veteres locutos censebat. 3. Itaque se audiente Probum grammaticum hos versus in Plauti Cistellaria legisse dicit:

A. *Potin' es tu homo facinus facere strenuum?*
B. *Aliorum affatim est,*
Qui faciant. Sane ego me nolo fortem perhiberi virum.

4. causamque esse huic accentui dicebat, quod *affatim* non essent duae partes orationis, sed utraque pars in unam vocem coaluisset, sicuti in eo quoque, quod *exadversum* dicimus, secundam syllabam debere acui existimabat, quoniam una, non duae essent orationis partes; atque ita oportere apud Terentium legi dicebat in his versibus:

In quo haec discebat ludo, exadversum loco
Tonstrina erat quaedam.

5. Addebat etiam, quod *ad* praeverbium tum ferme acueretur, cum significaret ἐπίτασιν; quam *intentionem* nos dicimus, sicuti *adfabre* et *admodum* et *adprobe* dicuntur. 6. Cetera quidem satis commode Annianus. Sed quod hanc particulam *ad* semper, cum intentionem significaret, acui putavit, non id perpetuum videtur: 7. nam et *adoptus* cum dicimus, et *adprimus* et *adprime*, intentio his in verbis demonstratur; neque tamen *ad* particula satis commode accentu acuto pronuntiatur. 8. *Adprobus* tamen, quod significat *valde probus*, non infitias eo quin prima syllaba acui debeat. 9. Caecilius in comoedia, quae inscribitur Triumphus, vocabulo isto utitur

Hierocles hospes est mihi, adolescens adprobus.

10. Num igitur in istis vocibus, quas nos non acui diximus, ea causa est, quod syllaba insequitur natura longior, quae non ferme patitur acui priorem, in vocabulis syllabarum plurium quam duarum? 11. *Adprimum* autem *longe primum* L. Livius in Odyssea dicit in hoc versu.

Ibi denique vir summus adprimus Patroclus

12. Idem Livius in Odyssea *praemodum* dicit, quasi *admodum*. *Parcentes*, inquit, *praemodum*; quod significat *supra modum*, dictumque est quasi *praeter modum*: in quo scilicet prima syllaba acui debuit

CAPUT VIII.

Res ultra fidem tradita super amatore delphino et puero amato.

1. Delphinos venereos esse et amasios, non modo historiae veteres, sed recentes quoque memoriae decla-

rant. 2. Nam et sub Caesaris, in Puteolano mari, ut Apion scriptum reliquit, et aliquot seculis ante apud Naupactum, ut Theophrastus tradidit, amatores flagrantissimi delphini quidam cogniti compertique sunt. 3. Neque ii amaverunt, quod sunt ipsi, genus, sed pueros forma liberali, in naviculis forte aut in vadis litorum conspectos, miris et humanis modis arserunt. 4. Verba subscripsi *Ἀπίωνος*, eruditi viri, ex Aegyptiacorum libro quinto: quibus delphini amantis et pueri non abhorrentis consuetudines, lusus, gestationes ac aurigationes refert; eaque omnia sese ipsum multosque alios vidisse dicit: 5. *Καὶ αὐτὸς δ᾽ οὖν εἶδον περὶ Δικαιαρχίαν δελφῖνα ἐρῶντα παιδὸς, [Ὑάκινθος ἐκαλεῖτο,] καὶ πρὸς παιδικὴν ἐπτοημένον φωνήν. Ἀτὰρ οὖν καὶ προσνηχόμενος ὁ ἰχθὺς ἀνεδέχετο τὸν παῖδα ἐπὶ τῶν νώτων, καὶ τὰς ἀκάνθας περιστέλλων, ἵνα μὴ τὸν ποθούμενον χρῶτα ἀμύξειε, [φειδόμενος,] ἱππηδὸν περιβεβηκότα μέχρι διακοσίων ἀνῆγε σταδίων· ἐξεχεῖτο δ᾽ ἄρα ἡ Ῥώμη καὶ πᾶσα ἡ Ἰταλία θεάσασθαι ἰχθὺν νηχόμενον ὑπὸ ἔρωτος.* 6. Ad haec adiicit rem non minus mirandam. Postea, inquit, idem ille puer delphineromonos morbo affectus obiit suum diem. 7. At ille amans, ubi saepe ad litus solitum adnavit, et puer, qui in primo vado adventum eius opperiri consueverat, nusquam fuit, desiderio tabuit exanimatusque est; et in litore iacens, inventus ab iis, qui rem cognoverant, in sui pueri sepulcro humatus est.

CAPUT IX.

Peposci et memordi, pepugi, spepondi et [oc]cecurri plerosque veterum dixisse, non, uti postea receptum est dicere, per o aut per u literam in prima syllaba positam, sed per e, atque in Graecae rationis exemplo dixisse. Praeterea notatum, quod viri non indocti neque ignobiles a verbo descendo non descendi, sed descendidi dixerunt.

1. *Poposci*, *momordi*, *pupugi*, *cucurri*, probabiliter dici videntur: atque ita nunc omnes ferme doctiores huiusmodi verbis utuntur. 2. Sed Q. Ennius in Satyris

memorderit dixit per *e* literam non *momorderit*. *Meum*, inquit, *non est; at si me canis memorderit*. 3. Item Laberius in Gallis:

— *De integro patrimonio meo centum millia nummûm Memordi.*

4. Item idem Laberius in Coloratore

Itaque, levi pruna percoctus, simul sub dentes mulieris
Veni, bis, ter, memordit.

5. Item P. Nigidius De Animalibus libro secundo: *Serpens si memordit, gallina deligitur et apponitur*. 6. Item Plautus in Aulularia: *ut admemordit hominem*. 7. Sed item Plautus in Trigeminis non *praememordisse*, neque *praememordisse* dicit, sed *praemorsisse:*

— *Ni fugissem*, inquit, *medium, credo, praemorsisset.*

8. Item Atta in Conciliatrice:

— *Ursum se memordisse autumat.*

9. *Peposci* quoque, non *poposci*, Valerius Antias libro Annalium quadragesimo quinto scriptum reliquit: *Denique Licinius tribunus plebi perduellionis ei diem dixit, et comitiis diem a M. Marcio praetore peposcit.* 10. *Pepugero* aeque Atta in Aedilicia dicit: *Sed si pepugero, metuet.* 11. Aelium quoque Tuberonem libro ad C. Oppium scripto *occecurrerit* dixisse, Probus annotavit, et haec eius verba apposuit: *Si generalis species occecurrerit.* 12. Idem Probus Valerium Antiatem libro Historiarum duodecimo *speponderant* scripsisse annotavit; verbaque eius haec posuit: *Tib. Gracchus, qui quaestor C. Mancino in Hispania fuerat, et ceteri qui pacem speponderant.* 13. Ratio autem istarum dictionum haec esse videri potest: quoniam Graeci in quadam specie praeteriti temporis, quod παρακείμενον appellant, secundam verbi literam in *e* plerumque vertunt, γράφω γέγραφα, ποιῶ πεποίηκα, λαλῶ λελάληκα, κρατῶ κεκράτηκα, λούω λέλουκα. 14. Sic ergo *mordeo memordi, posco peposci, tendo tetendi, tango tetigi, pungo pepugi, spondeo spepondi, curro cecurri, tollo tetulli* facit. 15. Sic et

M. Tullius et C. Caesar *mordeo memordi*, *pungo pepugi*, *spondeo spepondi* dixerunt. Praeterea inveni, a verbo *scindo* simili ratione non *sciderat*, sed *sciciderat*, dictum esse. 16. L. Attius in Sotadicorum libro primo *sciciderat* dicit. Verba [eius] haec sunt: *Non ergo aquila ita, ut hi praedicant, sciciderat pectus*. 17. Ennius quoque * * * et Valerius Antias, in libro Historiarum septuagesimo quinto, verba haec scripsit: *Deinde funere locato, ad forum descendidit*. 18. Laberius quoque in *Catulario* ita scripsit:

— *Ego mirabar, quomodo mammae mihi descendiderant.*

CAPUT X.

Usucapio et copulate et recte vocabuli casu dicitur, ita pignoriscapio coniuncte et eadem vocabuli forma dictum est.

1. Ut haec *usucapio* dicitur copulato vocabulo, *a* litera in eo tractim pronuntiata; ita *pignoriscapio* iunctae sunt partes, et producte dicebatur. 2. Verba Catonis sunt ex primo Epistolicarum quaestionum: *Pignoriscapio ob aes militare, quod aes a tribuno aerario miles accipere debebat, vocabulum seorsum fit*. 3. Per quod satis dilucet, *hanc capionem* posse dici, quasi *hanc captionem*, et in usu et in pignore.

CAPUT XI.

Neque levitatem, neque nequitiam ea significatione sese, qua in vulgi sermonibus dicuntur.

1. *Levitatem* plerumque nunc pro inconstantia et mutabilitate dici audio, et *nequitiam* pro solertia astutiaque. 2. Sed veterum hominum qui proprie atque integre locuti sunt, *leves* dixerunt, quos vulgo nunc viles et nullo honore dignos dicimus; et *levitatem* appellaverunt, perinde quasi *vilitatem*; et *nequam* hominem nulli rei neque frugis bonae; quod genus Graeci fere ἄσωτον ἢ ἀκόλαστον [ἢ ἀχρεῖον ἢ ἄχρηστον ἢ κακότροπον ἢ μιαρόν] dicunt. 3. Qui exempla horum verborum requirit, ne in libris nimis remotis quaerat, inveniet ea in M. Tullii

secunda Antonianarum. 4. Nam cum genus quoddam sordidissimum vitae atque victus M. Antonii idem demonstraturus esset, quod in caupona delitesceret, quod ad vesperum perpotaret, quod ore involuto iter faceret, ne cognosceretur; haec et alia eiusmodi cum in eum dicturus esset: *Videte*, inquit, *hominis levitatem:* tanquam prorsus ista dedecora hoc vitio in homine notarentur. 5. At postea, cum in eundem Antonium probra quaedam alia ludibriosa et turpia ingessisset, ad extremum hoc addidit: *O hominem nequam! Nihil enim magis proprie possum dicere.* 6. Sed ex eo loco M Tullii verba compluscula libuit ponere: *At videte levitatem hominis! Cum hora diei decima fere ad Saxa rubra venisset, delituit in quadam cauponula: atque ibi se occulens perpotavit ad vesperum: inde cisio celeriter ad urbem advectus, domum venit ore involuto. Ianitor rogat: Quis tu? A Marco tabellarius. Confestim ad eam, cuius causa venerat, deducitur: eique epistolam tradit. Quam illa cum legeret flens, (erat enim scripta amatorie; caput autem literarum hoc erat: sibi cum illa mima posthac nihil futurum: omnem se amorem abiecisse illius, atque in hanc transfudisse) cum mulier fleret uberius, homo misericors ferre non potuit: caput aperuit: in collum invasit. O hominem nequam! Nihil enim magis proprie possum dicere. Ergo ut te catamitum, nec opinato cum ostendisses, praeter spem mulier aspiceret, idcirco urbem terrore nocturno, Italiam multorum dierum metu perturbasti?* 7. Consimiliter Q. quoque Claudius in primo Annalium *nequitiam* appellavit luxum vitae prodigum effusumque, in hisce verbis: *Persuadenti cuidam adolescenti Lucano, qui apprime summo genere gnatus erat, sed luxuria et nequitia pecuniam magnam consumserat.* 8. M. Varro in libris De Lingua Latina: *Ut ex non et volo*, inquit, *nolo fit: sic ex ne et quidquam, media syllaba extrita, compositum est nequam.* 9. P. Africanus pro se contra Tib. Asellum de mulcta ad populum: *Omnia mala, probra, flagitia,*

M 2

quae homines faciunt, in duabus rebus sunt, malitia atque nequitia. Utrum defendis, malitiam, an nequitiam, an utrumque simul? Si nequitiam defendere vis, licet; sed tu in uno scorto maiorem pecuniam absumsisti, quam quanti omne instrumentum fundi Sabini in censum dedicavisti. Ni hoc ita est: qui spondet mille nummûm? Sed tu plus tertia parte pecuniae paternae perdidisti atque absumsisti in flagitiis. Ni hoc ita est: qui spondet mille nummûm? Non vis nequitiam? age malitiam saltem defendas. Sed tu verbis conceptis coniuravisti sciens, sciente animo tuo. Ni hoc ita est: qui spondet mille nummûm?

CAPUT XII.

De tunicis χειριδωτοῖς, quod earum unam P. Africanus Sulpicio Gallo obiecit.

1. Tunicis uti virum prolixis ultra brachia, et usque in primores manus ac prope in digitos, Romae atque omni in Latio indecorum fuit. 2. Eas tunicas Graeco vocabulo nostri χειριδωτούς appellaverunt: feminisque solis vestem longe lateque diffusam decoram existimaverunt, ad ulnas cruraque adversus oculos protegenda. 3. Viri autem Romani primo quidem sine tunicis, toga sola amicti fuerunt: postea substrictas et breves tunicas citra humerum desinentes habebant, quod genus Graeci dicunt ἐξωμίδας. 4. Hac antiquitate inductus P. Africanus, Pauli F., vir omnibus bonis artibus atque omni virtute praeditus, P. Sulpicio Gallo, homini delicato, inter pleraque alia, quae obiectabat, id quoque probro dedit, quod tunicis uteretur manus totas operientibus. 5. Verba sunt haec Scipionis: *Nam qui cotidie unguentatus adversum speculum ornetur, cuius supercilia radantur, qui barba vulsa feminibusque subvulsis ambulet, qui in conviviis adolescentulus cum amatore, cum chiridota tunica inferior accubuerit, qui non modo vinosus, sed virosus quoque sit: eumne quisquam dubitet, quin idem fecerit, quod cinaedi facere solent?* 6. Virgilius quoque

tunicas huiuscemodi, quasi femineas ac probrosas criminatur:

Et tunicae, inquit, *manicas, et habent redimicula mitrae.*

7. Quintus quoque Ennius *Carthaginiensium tunicatam iuventutem* non videtur sine probro dixisse.

CAPUT XIII.

Quem classicum dicat M. Cato, quem infra classem.

1. *Classici* dicebantur non omnes, qui in classibus erant, sed primae tantum classis homines, qui centum et viginti quinque millia aeris ampliusve censi erant. 2. *Infra classem* autem appellabantur secundae classis, ceterarumque omnium classium, qui minore summa aeris, quam supra dixi, censebantur. 3. Hoc eo strictim notavi, quoniam in M. Catonis oratione, qua Voconiam legem suasit, quaeri solet, quid sit *classicus*, quid *infra classem*.

CAPUT XIV.

De tribus dicendi generibus: ac de tribus philosophis, qui ab Atheniensibus ad senatum Romam legati [missi sunt.

1. Et in carmine et in soluta oratione genera dicendi probabilia sunt tria, quae Graeci χαρακτῆρας vocant, nominaque eis fecerunt ἁδρὸν, ἰσχνὸν, μέσον: 2. nosque, quem primum posuimus, uberem vocamus, secundum gracilem, tertium mediocrem. 3. Uberi dignitas atque amplitudo est: gracili venustas et subtilitas: medius in confinio est utriusque modi particeps. 4. His singulis orationis virtutibus vitia agnata sunt pari numero, quae earum modum et habitum simulacris falsis ementiuntur. 5. Sic plerumque sufflati atque tumidi fallunt pro uberibus; squalentes et ieiuni dicti pro gracilibus, incerti et ambigui pro mediocribus. 6. Vera autem et propria huiuscemodi formarum exempla in Latina lingua M. Varro esse dicit ubertatis Pacuvium, gracilitatis Lucilium, mediocritatis Terentium. 7. Sed ea ipsa genera dicendi iam antiquitus tradita ab Homero sunt, tria in tribus:

magnificum in Ulixe et uber est, subtile in Menelao et cohibitum, mixtum moderatumque in Nestore. 8. Animadversa eadem tripartita varietas est in tribus philosophis, quos Athenienses Romam ad senatum populumque Romanum legaverant, impetratum, uti mulctam remitterent, quam fecerant iis propter Oropi vastationem. Ea mulcta fuerat talentûm fere quingentûm. 9. Erant isti philosophi, Carneades ex Academia, Diogenes Stoicus, Critolaus Peripateticus. Et in senatum quidem introducti, interprete usi sunt C. Acilio senatore: sed ante ipsi seorsum quoque quisque, ostentandi gratia, magno conventu hominum dissertaverunt. 10. Tum admirationi fuisse aiunt Rutilius et Polybius philosophorum trium sui cuiusque generis facundiam. Violenta, inquiunt, et rapida Carneades dicebat, scita et teretia Critolaus, modesta Diogenes et sobria. 11. Uunumquodque autem genus, ut diximus, cum caste pudiceque ornatur, fit illustrius: cum fucatur, atque praelinitur, fit praestigiosum.

CAPUT XV.

Quam severe moribus maiorum in fures vindicatum sit, et quid scripserit Mucius Scaevola super eo, quod servandum datum commodatumve esset.

1. Labeo in libro De duodecim tabulis secundo, acria et severa iudicia de furtis habita esse apud veteres scripsit: idque Brutum solitum dicere, furti damnatum esse, qui iumentum aliorsum duxerat, quam quo utendum acceperat; item qui longius produxerat, quam quem in locum petierat. 2. Itaque Q. Scaevola in librorum, quos De iure civili composuit, sexto decimo verba haec posuit: *Quod cui servandum datum est, si id usus est, sive, quod utendum acceperit, ad aliam rem, atque accepit, usus est, furti se obligavit.*

CAPUT XVI.

Locus exscriptus e satyra M. Varronis, quae περὶ ἐδεσμάτων inscripta est, de peregrinis ciborum generibus: et appositi versus Euripidis, quibus delicatorum hominum luxuriantem gulam confutavit.

1. M. Varro in Satyra, quam *Περὶ ἐδεσμάτων* inscripsit, lepide admodum et scite factis versibus coenarum ciborumque exquisitas delicias comprehendit. 2. Nam pleraque id genus, quae helluones isti terra et mari conquirunt, exposuit, inclusitque in numeros senarios. 3. Et ipsos quidem versus, cui otium erit, in libro, quo dixi, positos legat. 4. Genera autem nominaque edulium et domicilia ciborum omnibus aliis praestantia, quae profunda ingluvies vestigavit, quae Varro opprobrans exsecutus est, haec sunt ferme, quantum nobis memoriae est: 5. Pavus e Samo, Phrygia attagena, grues Melicae, hoedus ex Ambracia, pelamis Chalcedonia, muraena Tartessia, aselli Pessinuntii, ostrea Tarentina, pectunculus Chius, elops Rhodius, scari Cilices, nuces Thasiae, palma Aegyptia, glans Iberica. 6. Hanc autem peragrantis gulae et in succos insuetos inquirentis industriam, atque has undiqueversum indagines cupediarum maiore detestatione dignas censebimus, si versus Euripidis recordemur, quibus utebatur saepissime Chrysippus philosophus, tanquam edendi irritationes quasdam repertas esse, non per usum vitae necessarium, sed per luxum animi parata atque facilia fastidientis, per improbam satietatis lasciviam. 7. Versus Euripidis adscribendos putavi:

Ἐπεὶ τί δεῖ βροτοῖσι πλὴν δυεῖν μόνον,
Δήμητρος ἀκτῆς, πώματος θ' ὑδρηχόου;
Ἅτινα πάρεστι καὶ πέφυχ' ἡμᾶς τρέφειν·
Ὧν οὐκ ἀπαρκεῖ πλησμονή, τρυφῇ δέ τοι
Ἄλλων ἐδεστῶν μηχανὰς θηρώμεθα.

CAPUT XVII.

Sermo habitus cum grammatico, insolentiarum et imperitiarum pleno, de significatione vocabuli, quod est obnoxius, deque eius vocis origine.

1. Percontabar Romae quempiam grammaticum primae in docendo celebritatis, non hercle experiundi vel tentandi gratia, sed discendi magis studio et cupidine, quid significaret *obnoxius*, quaeque eius vocabuli origo ac ratio esset. 2. Atque ille aspicit me, illudens levitatem quaestionis parvitatemque: Obscuram, inquit, sane rem quaeris, multaque prorsus vigilia indagandam. 3. Quis adeo tam linguae Latinae ignarus est, qui nesciat, eum dici obnoxium, cui quid ab eo, cui esse obnoxius dicitur, incommodari et noceri potest; et qui habeat aliquem noxae, id est, culpae suae conscium? Quin potius, inquit, haec mittis nugalia, et affers ea, quae digna quaeri tractarique sint. 4. Tum vero ego permotus, agendum iam oblique, ut cum homine stulto, existimavi, et: Cetera, inquam, vir doctissime, remotiora gravioraque, si discere et scire debuero, quando mihi usus venerit, tum quaeram ex te, atque discam: sed enim quia dixi saepe *obnoxius*, et quid discerem nescivi, didici ex te, et scire nunc coepi, quod non ego omnium solus, ut tibi sum visus, ignoravi; sed, ut res est, Plautus [quoque], homo linguae atque elegantiae in verbis Latinae princeps, quid esset *obnoxius*, nescivit. Versus enim est in Sticho illius ita scriptus:

— *Nunc ego hercle perii plane, non obnoxie;*

quod minime congruit cum ista, quam me docuisti, significatione; composuit enim Plautus, tanquam duo inter se contraria, *plane* et *obnoxie*; quod a tua significatione longe abest. 5. At ille grammaticus satis ridicule, quasi *obnoxius* et *obnoxie* non declinatione sola, sed re atque sententia differrent: Ego, inquit, dixi, quid esset *obnoxius*, non quid *obnoxie*. 6. At tunc ego admirans insolentis hominis inscitiam: Mittamus, inquam, sicuti vis, quod Plautus *obnoxie* dixit, si id esse nimis remotum

putas: 7. atque illud quoque praetermittamus, quod Sallustius in Catilina scribit: 8. *Minari etiam ferro, ni sibi obnoxia foret:* et, quod videtur notius pervulgatiusque esse, id me doce. Versus enim Virgilii sunt notissimi:

Nam neque tunc astris acies obtusa videri,
Nec fratris radiis obnoxia surgere luna;

quod tu ais: *culpae suae conscium.* 9. Alio quoque loco Virgilius verbo isto utitur, a tua sententia diverse, in his versibus:

— — Iuvat arva videre
Non rastris hominum, non ulli obnoxia curae.

Cura enim prodesse arvis solet, non nocere, quod tu de *obnoxio* dixisti. 10. Iam vero illud etiam Q. Ennii quo pacto congruere tecum potest, quod scribit in Phoenice in hisce versibus?

Sed virum vera virtute vivere animatum addecet
Eumque innoxium vacare adversus adversarios.
Ea libertas est, qui pectus purum et firmum gestitat,
Aliae res obnoxiosae nocte in obscura latent.

11. At ille, oscitans et hallucinanti similis: Nunc, inquit, mihi operae non est. Cum otium erit, revises ad me, atque disces, quid in verbo isto et Virgilius et Sallustius et Plautus et Ennius senserint. Et nebulo quidem ille, ubi hoc dixit, digressus est. 12. Si quis autem volet non originem solam verbi istius, sed significationem quoque eius varietatemque recensere; ut hoc etiam Plautinum spectet, adscripsi versus ex Asinaria

Maxumas opimitates gaudio effertissumas
Suis heris ille una mecum pariet gnatoque et patri;
Adeo ut aetatem ambo ambobus nobis sint obnoxii,
Nostro devincti beneficio.

13. Qua vero ille grammaticus finitione usus est, ea videtur in verbo tam multiplici unam tantummodo usurpationem eius notasse, quae quidem congruit cum significatu, quo Caecilius usus est in Chrysio in his versibus:

— Quanquam ego mercede huc conductus tua

Advenio, ne tibi me esse ob eam rem obnoxium
Reare audibis male, si male dixis mihi.

CAPUT XVIII.

De observata custoditaque apud Romanos iurisiurandi sanctimonia: atque inibi de decem captivis, quos Hannibal Romam, deiurio ab iis accepto, legavit.

1. Iusiurandum apud Romanos inviolate sancteque habitum servatumque est. Id et moribus legibusque multis ostenditur; et hoc, quod dicemus, ei rei non tenue argumentum esse potest. 2. Proelio Cannensi Hannibal, Carthaginiensium imperator, ex captivis nostris electos decem Romam misit, mandavitque eis, pactusque est, ut, si populo Romano videretur, permutatio fieret captivorum; et pro iis, quos alteri plures acciperent, darent argenti pondo libram [scilicet] et selibram. 3. Hos, priusquam proficiscerentur, iureiurando adegit, redituros eos esse in castra Punica, si Romani captivos non permutarent. 4. Veniunt Romam decem captivi. 5. Mandatum Poeni imperatoris in senatu exponunt. 6. Permutatio senatui non placita. 7. Parentes, cognati, affinesque captivorum amplexi eos, postliminio in patriam redisse dicebant; statumque eorum integrum incolumemque esse: ac, ne ad hostes redire vellent, orabant. 8. Tum octo ex iis postliminium iustum non esse sibi responderunt, quoniam deiurio vincti forent; statimque, uti iurati erant, ad Hannibalem profecti sunt. 9. Duo reliqui Romae manserunt; solutosque esse sese ac liberatos religione dicebant; quoniam, cum egressi castra hostium fuissent, commentitio consilio regressi eodem die, tanquam si ob aliquam fortuitam causam issent, atque ita, iureiurando satisfacto, rursum iniurati abissent. 10. Haec eorum fraudulenta calliditas tam esse turpis existimata est, ut contemti vulgo discerptique sint; censoresque eos postea omnium notarum et damnis et ignominiis affecerunt; quoniam, quod se facturos dictitaverant, non fecissent. 11. Cornelius autem Nepos in libro

Exemplorum quinto id quoque literis mandavit, multis in senatu placuisse, ut ii, qui redire nollent, datis custodibus ad Hannibalem deducerentur; sed eam sententiam numero plurium, quibus id non videretur, superatam, eos tamen, qui ad Hannibalem non redissent, usque adeo intestabiles invisosque fuisse, ut taedium vitae ceperint, necemque sibi consciverint.

CAPUT XIX.

Historia, ex annalibus sumta, de Tiberio Sempronio Graccho, patre Gracchorum, tribuno plebei: atque inibi tribunicia pleb. decreta, cum ipsis verbis relata.

1. Pulchrum atque liberale atque magnanimum factum Tib. Sempronii Gracchi in Exemplis repositum est. 2. Id exemplum huius[ce]modi est: L. Scipioni Asiatico P., Scipionis Africani superioris fratri, C. Minucius Augurinus tribunus pleb. mulctam irrogavit: eumque ob eam causam praedes poscebat. 3. Scipio Africanus fratris nomine ad collegium tribunorum provocabat; petebatque, ut virum consularem triumphalemque a collegae vi defenderent. 4. Octo tribuni, cognita causa, decreverunt. 5. Eius decreti verba, quae posui, ex annalium monumentis exscripta sunt: QUOD P. SCIPIO AFRICANUS POSTULAVIT PRO L. SCIPIONE ASIATICO FRATRE, CUM CONTRA LEGES CONTRA Q. MOREM MAIORUM TRIBUNUS PLEBEI, HOMINIBUS ACCITIS, PER VIM, INAUSPICATO SENTENTIAM DE EO TULERIT, MULCTAM Q. NULLO EXEMPLO IRROGAVERIT, PRAEDES Q. EUM OB EAM REM DARE COGAT, AUT SI NON DET, IN VINCULA DUCI IUBEAT; UT EUM A COLLEGAE VI PROHIBEAMUS, ET QUOD CONTRA COLLEGA POSTULAVIT, NE SIBI INTERCEDAMUS, QUO MINUS SUAPTE POTESTATE UTI LICEAT: DE EA RE NOSTRUM SENTENTIA OMNIUM DATA EST:

SI L. CORNELIUS SCIPIO ASIATICUS COLLEGAE ARBITRATU PRAEDES DABIT, COLLEGAE, NE EUM IN VINCULA DUCAT, INTERCEDEMUS; SI EIUS ARBITRATU PRAEDES NON DABIT, QUO MINUS COLLEGA SUA POTESTATE UTATUR, NON INTERCEDEMUS. 6. Post hoc decretum, cum Augurinus tribunus plebei L. Scipionem praedes non dantem prehendi et in carcerem duci iussisset, tum Tib. Sempronius Gracchus tribunus pl., pater Tiberii atque Caii Gracchorum, cum P. Scipioni Africano inimicus gravis ob plerasque in republica dissensiones esset, iuravit palam, in amicitiam inque gratiam se cum P. Africano non redisse; atque ita decretum ex tabula recitavit. 7. Eius decreti verba haec sunt: CUM L. CORNELIUS SCIPIO ASIATICUS TRIUMPHANS HOSTIUM DUCES IN CARCEREM CONIECTAVERIT, ALIENUM VIDETUR ESSE A DIGNITATE REIPUBLICAE, IN EUM LOCUM IMPERATOREM POPULI ROMANI DUCI, IN QUEM LOCUM AB EO CONIECTI SUNT DUCES HOSTIUM. ITA Q. L. CORNELIUM SCIPIONEM ASIATICUM A COLLEGAE VI PROHIBEO. 8. Valerius autem Antias, contra hanc decretorum memoriam, contraque auctoritates veterum annalium, post Africani mortem intercessionem istam pro Scipione Asiatico factam esse a Tib. Graccho dixit: neque mulctam irrogatam Scipioni; sed damnatum eum peculatus ob Antiochenam pecuniam, quia praedes non daret, in carcerem duci coeptum, atque ita intercedente Graccho exemtum.

CAPUT XX.

Quod Virgilius ob aquam a Nolanis sibi non permissam sustulit e versu suo Nola, et posuit Ora: atque ibi quaedam alia de consonantia literarum iucunda.

1. Scriptum in quodam commentario reperi, versus istos a Virgilio ita primum esse recitatos atque editos:

Talem dives arat Capua et vicina Vesevo
Nola iugo:
postea Virgilium petiise a Nolanis, aquam uti duceret in propinquum rus: Nolanos beneficium petitum non fecisse: poëtam offensum nomen urbis eorum, quasi ex hominum memoria, sic ex carmine suo derasisse, *Ora*que pro *Nola* mutasse: atque ita reliquisse:
—— et vicina Vesevo
Ora iugo.

2. Ea res verane an falsa sit, non laboro; quin tamen melius suaviusque ad aures sit, quam *Nola*, *Ora*, dubium id non est. 3. Nam vocalis in priore versu extrema eademque in sequenti prima canoro simul atque iucundo hiatu tractim sonat. 4. Est adeo invenire apud nobiles poëtas huiuscemodi suavitatis multa, quae appareant novata esse, non fortuita: sed praeter ceteros omnes apud Homerum plurima. 5. Uno quippe in loco tales tamque hiantes sonitus in assiduis vocibus plures facit:
Ἡ δ' ἑτέρη θέρεϊ προρέει εἰκυῖα χαλάζῃ,
Ἢ χιόνι ψυχρῇ, ἢ ἐξ ὕδατος κρυστάλλῳ·
atque item alio loco:
Λᾶαν ἄνω ὤθεσκε ποτὶ λόφον.

6. Catullus quoque, elegantissimus poëtarum, in hisce versibus:
Minister vetuli puer Falerni
Inger mi calices amariores,
Ut lex Postumiae iubet magistrae
Ebriosa acina ebriosioris;
cum *ebrioso* dicere posset, et, quod erat usitatius, *acinum* in neutro genere appellare: amans tamen hiatus illius Homerici suavitatem, *ebriosa* dixit propter consequentis literae concentum. Qui *ebrios* autem Catullum dixisse putant, aut *ebriosos*, (nam id quoque temere scriptum invenitur,) in libros scilicet de corruptis exemplaribus factos inciderunt.

CAPUT XXI

Quoad vivet, et quoad morietur, cur idipsum temporis significent, cum ex duobus sint facta contrariis

1. *Quoad vivet* cum dicitur, item *quoad morietur*, videntur quidem duae res dici contrariae: sed idem atque unum tempus utraque verba demonstrant. 2. Item cum dicitur *quoad senatus habebitur*, et *quoad senatus dimittetur:* tametsi *haberi* atque *dimitti* contraria sunt: unum atque idipsum tamen utroque in verbo ostenditur. 3. Tempora enim duo cum inter se opposita sunt, atque ita cohaerentia, ut alterius finis cum alterius initio misceatur, non refert, utrum per extremitatem prioris, an per initium sequentis, locus ipse confinis demonstretur.

CAPUT XXII.

Quod censores equum adimere soliti sint equitibus corpulentis et praepinguibus; quaesitumque, utrum ea res cum ignominia, an incolumi dignitate equitum facta sit.

1. Nimis pingui homini et corpulento censores equum adimere solitos, scilicet minus idoneum ratos esse cum tanti corporis pondere ad faciendum equitis munus. 2. Non enim poena id fuit, ut quidam existimant: sed munus sine ignominia remittebatur. 3. Tamen Cato in oratione, quam De sacrificio commisso scripsit, obiicit hanc rem criminosius, uti magis videri possit cum ignominia fuisse. 4. Quod si ita accipias, id profecto existimandum est, non omnino inculpatum neque indesidem visum esse, cuius corpus in tam immodicum modum luxuriasset exuberassetque.

LIBRI OCTAVI,

qui non extat,

summaria.

CAPUT I.

Hesterna noctu rectene, an cum vitio dicatur: et quaenam super istis verbis grammatica traditio sit: itemque quod Decemviri in XII. tabulis nox pro noctu dixerunt

CAPUT II.

Quae mihi decem verba ediderit Favorinus, quae usurpentur quidem a Graecis, sed sint adulterina et barbara; quae item a me totidem acceperit, quae ex medio communique usu Latine loquentium minime Latina sint, neque in veterum libris reperiantur.

CAPUT III.

Quem in modum et quam severe increpuerit, audientibus nobis, Peregrinus philosophus adolescentem Romanum, ex equestri familia, stantem segnem apud se et assidue oscitantem.

CAPUT IV.

Quod Herodotus, scriptor historiae memoratissimus, parum vere dixerit, unam solamque pinum arborum omnium caesam nunquam denuo ex iisdem radicibus pullulare, et quod item de aqua pluviali et nive rem non satis exploratam pro comperta posuerit.

CAPUT V.

Quid illud sit, quod Virgilius coelum stare pulvere, et quod Lucilius pectus sentibus stare dixit.

CAPUT VI.

Cum post offensiunculas in gratiam redeatur, expostulationes fieri mutuas, minime utile esse: superque ea re et sermo Tauri expositus, et verba ex Theophrasti libro sumta, et quid M. quoque Cicero de amore amicitiae senserit, cum ipsius verbis additum.

CAPUT VII.

Ex Aristotelis libro, qui Περὶ τῆς μνήμης inscriptus est, cognita acceptaque de natura et habitu memoriae: atque inibi alia quaedam de exuberantia aut interitu eius lecta auditaque

CAPUT VIII.

Quid mihi usu venerit, interpretari et quasi effingere volenti locos quosdam Platonicos Latina oratione.

CAPUT IX.

Quod Theophrastus philosophus, omnium suae aetatis facundissimus, verba pauca ad populum Atheniensem facturus, deturbatus verecundia obticuerit; quodque idem hoc Demostheni apud Philippum regem verba facienti evenerit.

CAPUT X.

Qualis mihi fuerit in oppido Eleusine disceptatio cum grammatico quodam praestigioso, tempora verborum et puerilia meditamenta ignorante, remotarum autem quaestionum nebulas et formidines capiendis imperitorum animis ostentante

CAPUT XI.

Quam festive responderit Xanthippae uxori Socrates, petenti, ut per Dionysia largiore sumtu coenitarent

CAPUT XII.

Quid significet in veterum libris scriptum plerique omnes et quod ea verba accepta a Graecis videntur

CAPUT XIII.

Quopsones, quod homines Africi dicunt, non esse verbum Poenicum, sed Graecum.

CAPUT XIV.

Lepidissima altercatio Favorini philosophi adversus quendam intempestivum de ambiguitate verborum disserentem. atque inibi verba quaedam ex Naevio poëta et Cn. Gellio non usitate collocata; atque ibidem a P. Nigidio origines vocabulorum exploratae.

CAPUT XV.

Quibus modis ignominiatus tractatusque sit a C. Caesare Laberius poëta: atque inibi appositi versus super eadem re eiusdem Laberii.

LIBER NONUS.

CAPUT I

Quamobrem Q. Claudius Quadrigarius in undevicesimo Annali scripserit, rectiores certioresque ictus fieri, si sursum quid mittas, quam si deorsum.

Q. Claudius in undevicesimo Annali, cum oppidum a Metello proconsule oppugnari, contra ab oppidanis desuper e muris propugnari describeret, ita scripsit: *Sagittarius cum funditore utrinque summo studio spargunt fortissime. Sed sagittam atque lapidem deorsum an sursum mittas, hoc interest; nam neutrum potest deorsum versum recte mitti, sed sursum utrumque optime. Quare milites Metelli sauciabantur multo minus, et, quod maxime opus erat, a pinnis hostes defendebant facillime.* 2. Percontabar ergo Antonium Iulianum rhetorem, cur hoc ita usu veniret, quod Quadrigarius dixisset, ut contigui magis directioresque ictus fiant, si vel lapidem vel sagittam sursum versus iacias, quam deorsum: cum proclivior faciliorque iactus sit ex supernis in infima, quam ex infimis in superna. 3. Tum Iulianus, comprobato genere quaestionis: *Quod de sagitta*, inquit, *et lapide dixit, hoc de omni fere missili telo dici potest.* 4. *Facilior autem iactus est, sicuti dixisti, si desuper iacias, si quid iacere tantum velis, non ferire.* 5. *Sed cum modus et impetus iactus temperandus dirigendusque est: tum, si in prona iacias, moderatio atque ratio mittentis praecipitantiâ ipsâ et pondere cadentis teli corrumpitur.* 6. *At si in editiora mittas, et ad percutiendum superne aliquid manum et oculos collimes: quo modus a te datus fuerit, eo telum ibit, quod ieceris* 7. Ad hanc ferme sententiam Iulianus super istis Q. Claudii verbis nobiscum sermocinatus est. 8. Quod au-

tem ait idem Q. Claudius: *a pinnis hostes defendebant facillime;* animadvertendum est, usum esse eum verbo *defendebant*, non ex vulgari consuetudine, sed admodum proprie et Latine. 9. Nam *defendere* et *offendere* inter sese adversa sunt, quorum alterum significat ἐμποδὼν ἔχειν, id est incurrere in aliquid et incidere, alterum ἐκποδὼν ποιεῖσθαι, id est avertere atque depellere. Quod hoc in loco a Q. Claudio dicitur.

CAPUT II.

Quibus verbis notarit Herodes Atticus falso quempiam cultu amictuque nomen habitumque philosophi ementientem.

1. Ad Herodem Atticum, consularem virum, ingenioque amoeno et Graeca facundia celebrem, adiit, nobis praesentibus, palliatus quispiam et crinitus, barbaque prope ad pubem usque porrecta; ac petit, aes sibi dari εἰς ἄρτους. 2. Tum Herodes interrogat, quisnam esset. 3. Atque ille, vultu sonituque vocis obiurgatorio, philosophum se esse dicit; et mirari quoque addit, cur quaerendum putasset, quod videret. 4. *Video*, inquit Herodes, *barbam et pallium; philosophum nondum video.* 5. *Quaeso autem te, cum bona venia, dicas mihi, quibus nos uti posse argumentis existimas, ut esse te philosophum noscitemus?* 6. Interibi aliquot ex iis, qui cum Herode erant, erraticum esse hominem dicere, et nulli rei, incolamque esse sordentium ganearum; ac, nisi accipiat, quod petit, convicio turpi solitum incessere. Atque ibi Herodes: *Demus*, inquit, *huic aliquid aeris, cuicuimodi est; tanquam homines, non tanquam homini;* 7. et iussit dari pretium panis triginta dierum. 8. Tum nos aspiciens, qui eum sectabamur: *Musonius*, inquit, *aeruscanti cuipiam id genus, et philosophum sese ostentanti, dari iussit mille nummûm; et cum plerique dicerent, nebulonem esse, hominem malum et maliciosum, et nulla re bona dignum: tum Musonium subridentem dixisse aiunt:* ἄξιος οὖν ἐστὶν ἀργυρίου. 9. *Sed hoc potius*, inquit, *dolori mihi et aegritudini est, quod istius-*

modi animalia spurca atque probra nomen usurpant sanctissimum, et philosophi appellantur. 10. *Maiores autem mei Athenienses nomina iuvenum fortissimorum, Harmodii et Aristogitonis, qui libertatis recuperandae gratia Hippiam tyrannum interficere adorsi erant, ne unquam servis indare liceret, decreto publico sanxerunt: quoniam nefas ducerent nomina libertati patriae devota servili contagio pollui.* 11. *Cur ergo nos patimur, nomen philosophiae illustrissimum in hominibus deterrimis exsordescere? Simili autem,* inquit, *exemplo, ex contraria specie, antiquos Romanorum audio praenomina patriciorum quorundam, male de republica meritorum, et ob eam causam capite damnatorum, censuisse, ne cui eiusdem gentis patricio inderentur: ut vocabula quoque eorum defamata atque demortua cum ipsis viderentur.*

CAPUT III.

Epistola Philippi regis ad Aristotelem philosophum super Alexandro recens nato.

1. Philippus, Amyntae filius, terrae Macedoniae rex, cuius virtute industriaque Macetae, locupletissimo imperio aucti, gentium nationumque multarum potiri coeperant, et cuius vim atque arma toti Graeciae cavenda metuendaque inclitae illae Demosthenis orationes concionesque vocificant: 2. is Philippus, cum in omni fere tempore negotiis belli victoriisque affectus exercitusque esset, a liberali tamen Musa et a studiis humanitatis nunquam abfuit, quin lepide comiterque pleraque et faceret et diceret. 3. Feruntur adeo libri epistolarum eius, munditiae et venustatis et prudentiae plenarum; velut sunt illae literae, quibus Aristoteli philosopho natum esse sibi Alexandrum nuntiavit. 4. Ea epistola, quoniam curae diligentiaeque in liberorum disciplinas hortamentum est, exscribenda visa est ad commonendos parentum animos. 5. Exponenda igitur est ad hanc ferme sententiam: *Philippus Aristoteli salutem dicit. Filium mihi genitum scito. Quod equidem diis habeo gra-*

tiam: non proinde quia natus est, quam pro eo, quod eum nasci contigit temporibus vitae tuae. Spero enim fore, ut eductus eruditusque abs te dignus exsistat et nobis et rerum istarum susceptione. 6. Ipsius autem Philippi verba haec sunt: *Φίλιππος Ἀριστοτέλει χαίρειν. Ἴσθι μοι γεγονότα υἱόν. Πολλὴν οὖν τοῖς θεοῖς χάριν ἔχω, οὐχ οὕτως ἐπὶ τῇ γενέσει τοῦ παιδὸς, ὡς ἐπὶ τῷ κατὰ τὴν σὴν ἡλικίαν αὐτὸν γεγονέναι· ἐλπίζω γὰρ, αὐτὸν ὑπὸ σοῦ τραφέντα καὶ παιδευθέντα ἄξιον ἔσεσθαι καὶ ἡμῶν καὶ τῆς τῶν πραγμάτων διαδοχῆς.*

CAPUT IV.

De barbararum gentium prodigiosis miraculis; deque diris et exitiosis effascinationibus: atque inibi de feminis repente versis in mares.

1. Cum e Graecia in Italiam rediremus, et Brundusium iremus, egressique e navi in terram in portu illo inclito spatiaremur, quem Q. Ennius remotiore paulum, sed admodum scito vocabulo *praepetem* appellavit, fasces librorum venalium expositos vidimus. 2. Atque ego statim avide pergo ad libros. 3. Erant autem isti omnes libri Graeci, miraculorum fabularumque pleni: res inauditae, incredulae; scriptores veteres non parvae auctoritatis: Aristeas Proconnesius, et Isigonus Nicaeensis, et Ctesias, et Onesicritus, et Polystephanus, et Hegesias. 4. Ipsa autem volumina ex diutino situ squalebant, et habitu aspectuque taetro erant. 5. Accessi tamen, percontatusque pretium sum; et, adductus mira atque insperata vilitate, libros plurimos aere pauco emo; eosque omnes duabus proximis noctibus cursim transeo: atque in legendo carpsi exinde quaedam, et notavi mirabilia et scriptoribus fere nostris intentata; eaque his commentariis aspersi: ut, qui eos lectitabit, is ne rudis omnino et *ἀνήκοος* inter istiusmodi rerum auditiones reperiatur. 6. Erant igitur in illis libris scripta huiuscemodi: Scythas illos penitissimos, qui sub ipsis septemtrionibus aetatem agunt, corporibus hominum vesci, eius

que victu alimento vitam ducere, et ἀνθρωποφάγους nominari: item, esse homines sub eadem regione coeli, unum oculum in frontis medio habentes, qui appellantur Arimaspi; qua fuisse facie Κύκλωπας poëtae ferunt: alios item esse homines apud eandem coeli plagam, singulariae velocitatis, vestigia pedum habentes retro porrecta, non, ut ceterorum hominum, prospectantia: praeterea traditum esse memoratumque, in ultima quadam terra, quae Albania dicitur, gigni homines, qui in pueritia canescant, et plus cernant oculis per noctem, quam interdiu: item esse compertum et creditum, Sauromatas, qui ultra Borysthenem fluvium longe colunt, cibum capere semper diebus tertiis, medio abstinere. 7. Id etiam in iisdem libris scriptum offendimus; quod postea quoque in libro Plinii Secundi Naturalis Historiae septimo legimus: esse quasdam in terra Africa familias hominum, voce atque lingua effascinantium; 8. qui si impensius forte laudaverint pulchras arbores, segetes laetiores, infantes amoeniores, egregios equos, pecudes pastu atque cultu opimas, emoriantur repente haec omnia, nulli aliae causae obnoxia. Oculis quoque exitialem fascinationem fieri, in iisdem libris scriptum est: traditurque, esse homines in Illyriis, qui interimant videndo, quos diutius irati viderint; eosque ipsos mares feminasque, qui visu tam nocenti sunt, pupillas in singulis oculis binas habere. 9. Item esse in montibus terrae Indiae homines caninis capitibus et latratibus; eosque vesci avium et ferarum venatibus: atque item esse alia apud ultimas orientis terras miracula, homines, qui monocoli appellantur, singulis cruribus saltuatim currentes, vivacissimae pernicitatis: quosdam etiam esse nullis cervicibus, oculos in humeris habentes. 10. Iam vero hoc egreditur omnem modum admirationis, quod iidem illi scriptores gentem esse aiunt apud extrema Indiae, corporibus hirtis et avium ritu plumantibus, nullo cibatu vescentem, sed spiritu florum naribus hausto victitantem. Pygmaeos quoque haud longe ab iis nasci,

quorum qui longissimi sint, non longiores esse, quam pedes duos et quadrantem. 11. Haec atque alia istiusmodi plura legimus. 12. Sed, cum ea scriberemus, tenuit nos non idoneae scripturae taedium, nihil ad ornandum iuvandumque usum vitae pertinentis. 13. Libitum tamen est, in loco hoc miraculorum notare id etiam, quod Plinius Secundus, vir in temporibus aetatis suae, ingenii dignitatisque gratia, auctoritate magna praeditus, non audisse neque legisse, sed scire sese atque vidisse in libro Naturalis Historiae septimo scripsit. 14. Verba igitur haec, quae infra posui, ipsius sunt, ex eo libro sumta: quae profecto faciunt, ut neque respuenda neque ridenda sit notissima illa veterum poëtarum de Caenide et Caeneo cantilena: 15. *Ex feminis,* inquit, *mutari in mares, non est fabulosum. Invenimus in annalibus, Q. Licinio Crasso, C. Cassio Longino consulibus, Casini puerum factum ex virgine, sub parentibus, iussuque haruspicum deportatum in insulam desertam. Licinius Mutianus prodidit, visum esse a se Argis Arescontem, cui nomen Arescusae fuisset; nupsisse etiam; mox barbam et virilitatem provenisse, uxoremque duxisse: eiusdem sortis et Smyrnae puerum a se visum. Ipse in Africa vidi mutatum in marem die nuptiarum L. Cossitium civem Thysdritanum: vivebatque, cum proderem haec.* 16. Idem Plinius eodem in libro verba haec scripsit: *Gignuntur homines utriusque sexus, quos hermaphroditos vocamus, olim androgynos vocatos, et in prodigiis habitos, nunc vero in deliciis.*

CAPUT V.

Diversae nobilium philosophorum sententiae de genere ac natura voluptatis: verbaque Hieroclis philosophi, quibus decreta Epicuri insectatus est.

1. De voluptate veteres philosophi diversas sententias tenuerunt atque dixerunt. 2. Epicurus voluptatem summum bonum esse ponit; eam tamen ita definit: σαρκὸς εὐσταθὲς κατάστημα. 3. Antisthenes Socraticus

summum malum dicit. Eius namque hoc verbum est: *μανείην μᾶλλον ἢ ἡσθείην*. 4. Speusippus vetusque omnis Academia voluptatem et dolorem duo mala esse dicunt opposita inter sese; bonum autem esse, quod utriusque medium foret. 5. Zeno censuit, voluptatem esse indifferens, id est, neutrum, neque bonum neque malum; quod ipse Graeco vocabulo ἀδιάφορον appellavit. 6. Critolaus Peripateticus et malum esse voluptatem ait, et multa alia mala parere ex sese, iniurias, desidias, obliviones, ignavias. 7. Plato ante hos omnes ita varie et multiformiter de voluptate disseruit, ut cunctae istae sententiae, quas supra posui, videantur ex sermonum eius fontibus profluxisse: nam perinde unaquaque utitur, ut et ipsius voluptatis natura fert, quae est multiplex, et causarum, quas tractat, rerumque, quas efficere vult, ratio desiderat. 8. Taurus autem noster, quoties facta mentio Epicuri esset, in ore atque in lingua habebat verba haec Hieroclis Stoici, viri sancti et gravis: *Ἡδονὴ τέλος, πόρνης δόγμα· οὐκ ἔστι πρόνοια οὐδὲν, πόρνης δόγμα.*

CAPUT VI.

Verbum, quod est ab ago frequentativum, in prima syllaba quonam sit modo pronuntiandum.

1. Ab eo, quod est *ago* et *egi*, verba sunt, quae appellant grammatici frequentativa, *actito* et *actitavi*. 2. Haec quosdam non sane indoctos viros audio ita pronuntiare, ut primam in his literam corripiant: rationemque dicunt, quoniam in verbo principali, quod est *ago*, prima litera breviter pronuntiatur. 3. Cur igitur ab eo, quod est *edo*, et *ungo*, in quibus verbis prima litera breviter dicitur, *esito*, et *unctito*, quae sunt eorum frequentativa, prima litera longa promimus? Et contra, *dictito*, ab eo verbo, quod est *dico*, correpte dicimus? Num ergo potius *actito* et *actitavi* producenda sunt? quoniam frequentativa ferme omnia eodem modo in prima syllaba dicuntur, quo participia praeteriti temporis ex iis verbis, unde ea profecta sunt in eadem syllaba pronuntian-

tur; sicut *lego, lectus*, facit *lectito; ungo, unctus, unctito; scribo, scriptus, scriptito; moneo, monitus, monito: pendeo, pensus, pensito; edo, esus, esito: dico* autem, *dictus, dictito* facit; *gero, gestus, gestito: veho, vectus, vectito: rapio, raptus, raptito: capio, captus, captito: facio, factus, factito*. Sic igitur *actito* producte in prima syllaba pronuntiandum: quoniam ex eo fit, quod est *ago* et *actus*.

CAPUT VII.

De conversione foliorum in arbore olea brumali et solstitiali die; deque fidibus id temporis ictu alieno sonantibus.

1. Vulgo et scriptum et creditum est, folia olearum arborum brumali et solstitiali die converti; et quae pars eorum fuerat inferior atque occultior, eam supra fieri atque exponi ad oculos et ad solem: 2. quod nobis quoque semel atque iterum experiri volentibus ita esse propemodum visum est. 3. Sed de fidibus rarius dictu et mirabilius est: quam rem et alii docti viri, et Suetonius etiam Tranquillus in libro Ludicrae Historiae primo satis compertam esse, satisque super ea constare affirmat; nervias in fidibus brumali die alias digitis pelli, alias sonare.

CAPUT VIII.

Necessum esse, qui multa habeat, multis indigere; deque ea re Favorini philosophi cum brevitate eleganti sententia.

1. Verum est profecto, quod, observato rerum usu, sapientes viri dixere: multis egere, qui multa habeat; magnamque indigentiam nasci, non ex inopia magna, sed ex magna copia. 2 Multa enim desiderari ad multa, quae habeas, tuenda. 3. Quisquis igitur multa habens cavere atque prospicere velit, ne quid egeat, neve quid desit, iactura opus esse, non quaestu; et minus habendum esse, ut minus desit. 4. Hanc sententiam memini a Favorino inter ingentes omnium clamores detornatam inclusamque verbis his paucissimis: Τὸν γὰρ μυρίων καὶ πεντακισχιλίων χλαμύδων δεόμενον οὐκ ἔστι μὴ πλειόνων

δεῖσθαι· οἷς γὰρ ἔχω προσδεόμενος, ἀφελὼν ὧν ἔχω, ἀρκοῦμαι οἷς ἔχω.

CAPUT IX.

Quis modus sit verba vertendi in Graecas sententias; deque iis Homeri versibus, quos Virgilius vertisse aut bene apteque aut improspere existimatus est.

1. Quando ex poëmaticis Graecis vertendae imitandaeque sunt insignes sententiae, non semper aiunt enitendum, ut omnia omnino verba in eum, in quem dicta sunt, modum vertamus. 2. Perdunt enim gratiam pleraque, si quasi invita et recusantia violentius transferantur. 3. Scite igitur et considerate Virgilius, cum aut Homeri aut Hesiodi aut Apollonii aut Parthenii aut Callimachi aut Theocriti aut quorundam aliorum locos effingeret, partim reliquit, alia expressit. 4. Sicut nuperrime apud mensam cum legerentur utraque simul Bucolica, Theocriti et Virgilii, animadvertimus, reliquisse Virgilium, quod Graecum quidem mire quam suave est, verti autem neque debuit neque potuit. 5. Sed enim quod substituit pro eo, quod omiserat, non abest, quin iucundius lepidiusque sit:

Βάλλει καὶ μάλοισι τὸν αἰπόλον ἁ Κλεαρίστα,
Τὰς αἶγας παρελῶντα, καὶ ἁδύ τι ποππυλιάσδει.

6. *Malo me Galatea petit, lasciva puella:*
Et fugit ad salices, et se cupit ante videri.

7. Illud quoque alio in loco animadvertimus caute omissum, quod est in Graeco versu dulcissimum:

Τίτυρ', ἐμὶν τὸ καλὸν πεφιλαμένε, βόσκε τὰς αἶγας,
Καὶ ποτὶ τὰν κράναν ἄγε, Τίτυρε· καὶ τὸν ἐνόρχαν,
Τὸν Λιβυκὸν κνάκωνα φυλάσσεο, μή τυ κορύξῃ.

8. Quo enim pacto diceret: τὸ καλὸν πεφιλαμένε, verba hercle non translatitia, sed cuiusdam nativae dulcedinis? 9. Hoc igitur reliquit, et cetera vertit non infestiviter: nisi quod *caprum* dixit, quem Theocritus ἐνόρχαν appellavit. 10. Auctore enim M. Varrone is demum Latine *caper* dicitur, qui castratus est.

11\. *Tityre, dum redeo, (brevis est via,) pasce capellas,*
Et potum pastas age, Tityre: et inter agendum
Occursare capro (cornu ferit ille) caveto.

12\. Et quoniam de transferendis sententiis loquor, memini audisse me ex Valerii Probi discipulis, docti hominis, et in intelligendis pensitandisque veteribus scriptis bene callidi, solitum eum dicere, nihil quidquam tam improspere Virgilium ex Homero vertisse, quam versus hos amoenissimos, quos de Nausicaa Homerus fecit:

Οἵη δ' Ἄρτεμις εἶσι κατ' οὔρεος ἰοχέαιρα,
Ἢ κατὰ Τηΰγετον περιμήκετον, ἢ Ἐρύμανθον,
Τερπομένη κάπροισι καὶ ὠκείῃς ἐλάφοισι·
Τῇ δέ θ' ἅμα νύμφαι, κοῦραι Διὸς αἰγιόχοιο,
Ἀγρονόμοι παίζουσι· γέγηθε δέ τε φρένα Λητώ·
Πασάων δ' ὕπερ ἥ γε κάρη ἔχει ἠδὲ μέτωπα·
Ῥεῖα δ' ἀριγνώτη πέλεται· καλαὶ δέ τε πᾶσαι.
[Ὣς ἥ γ' ἀμφιπόλοισι μετέπρεπε παρθένος ἀδμής.]

13\. *Qualis in Eurotae ripis aut per iuga Cynthi*
Exercet Diana choros, quam mille secutae
Hinc atque hinc glomerantur Oreades. Illa pharetram
Fert humero, gradiensque deas supereminet omnes.
Latonae tacitum pertentant gaudia pectus
[*Talis erat Dido, talem se laeta ferebat*
Per medios, instans operi regnisque futuris.]

14\. Primum omnium id visum esse dicebant Probo, quod apud Homerum quidem virgo Nausicaa ludibunda inter familiares puellas in locis solis recte atque commode confertur cum Diana venante in iugis montium inter agrestes deas; nequaquam autem conveniens Virgilium fecisse, quoniam Dido in urbe media ingrediens inter Tyrios Principes, cultu atque incessu serio, *instans operi*, sicut ipse ait, *regnisque futuris*, nihil eius similitudinis capere possit, quae lusibus atque venatibus Dianae congruat. 15. Tum postea quod Homerus studia atque oblectamenta in venando Dianae honeste aptequ

dicit; Virgilius autem, cum de venatu deae nihil dixisset, pharetram tantum facit eam ferre in humero, tanquam sit onus et sarcina. Atque illud impense Probum esse demiratum in Virgilio dicebant, quod Homerica quidem Λητώ gaudium gaudeat genuinum et intimum, atque in ipso penetrali cordis et animae vigens (siquidem non aliud est: γέγηθε δέ τε φρένα Λητώ); ipse autem, imitari hoc volens, gaudia fecerit pigra et levia et cunctantia et quasi in summo pectore superantia. Nescire enim sese, quid significaret aliud: *pertentant*. 16. Praeter ista omnia florem ipsius totius loci Virgilium videri omisisse, quod hunc Homeri versum exigue secutus sit:

Ῥεῖα δ' ἀριγνώτη πέλεται· καλαὶ δέ τε πᾶσαι.

17. quando nulla maior cumulatiorque pulchritudinis laus dici potuerit, quam quod una inter omnes pulchras excelleret, una facile ex omnibus nosceretur.

CAPUT X.

Quod Annaeus Cornutus versus Virgilii, quibus Veneris et Vulcani concubitum pudice operteque dixit, reprehensione spurca et odiosa inquinavit.

1. Annianus poëta et plerique cum eo eiusdem Musae viri summis assiduisque laudibus hos Virgilii versus ferebant, quibus Vulcanum et Venerem iunctos mixtosque iure coniugii, rem lege naturae operiendam, verecunda quadam translatione verborum cum ostenderet demonstraretque, protexit. 2. Sic enim scripsit:

— — *Ea verba locutus*
Optatos dedit amplexus; placidumque petivit
Coniugis infusus gremio per membra soporem.

3. Minus autem difficile esse arbitrabantur, in istiusmodi re dicenda verbis uti uno atque altero brevi tenuique eam signo demonstrantibus, sicuti Homerus dixerit: Παρθενικὴν ζώνην, καὶ Λέκτροιο θεσμὸν, et Ἔργα φιλοτήσια.

Τὼ μὲν ἄρ' ἐν τρητοῖσι κατεύνασθεν λεχέεσσιν.

4. Tot vero et tam evidentibus ac tamen non praetexta-

tis, sed puris honestisque verbis venerandum illud concubii pudici secretum neminem quenquam alium dixisse. 5. Sed Annaeus Cornutus, homo sane pleraque alia non indoctus neque imprudens, in secundo tamen librorum, quos De Figuris Sententiarum composuit, egregiam totius istius verecundiae laudem insulsa nimis et odiosa scrutatione violavit. 6. Nam cum genus hoc figurae probasset, et satis circumspecte factos esse versus dixisset: *membra* tamen, inquit, paulo incautius nominavit.

CAPUT XI.

De Valerio Corvino, et unde Corvini sit cognomentum.

1. De Marco Valerio, qui Corvinus appellatus est, ob auxilium propugnationemque corvi alitis, haud quisquam est nobilium scriptorum, qui secus dixerit. 2. Ea res, prorsus admiranda, sic profecto est in libris annalibus memorata: 3. Adolescens tali genere editus, L. Furio, Claudio Appio consulibus, fit tribunus militaris. 4. Atque in eo tempore copiae Gallorum ingentes agrum Pomptinum insederant: instruebanturque acies a consulibus, de vi ac multitudine hostium satis agentibus. 5. Dux interea Gallorum, vasta et ardua proceritate, armisque auro praefulgentibus, grandia ingrediens et manu telum reciprocans incedebat: perque contemtum et superbiam circumspiciens, despiciensque omnia, venire iubet et congredi, si quis pugnare secum ex omni Romano exercitu auderet. 6. Tum Valerius tribunus, ceteris inter metum pudoremque ambiguis, impetrato prius a consulibus, ut in Gallum, tam immaniter arrogantem, pugnare sese permitterent, progreditur intrepide modesteque obviam: et congrediuntur, et consistunt; et conserebantur iam manus: atque ibi vis quaedam divina fit. 7. Corvus repente improvisus advolat, et super galeam tribuni insistit, atque [inde] in adversarii os atque oculos pugnare incipit, insibilat, obturbat; et unguibus manum laniabat, et prospectum alis arcebat; atque, ubi satis saevierat, revolabat in galeam tribuni. 8. Sic tribu-

nus, spectante utroque exercitu, et sua virtute nixus et opera alitis propugnatus, ducem hostium ferocissimum vicit interfecitque; atque ob eam causam cognomen habuit Corvinus. 9. Id factum est annis quadringentis quinque post Romam conditam. 10. Statuam Corvino isti divus Augustus in foro suo statuendam curavit. In eius statuae capite corvi simulacrum est, rei pugnaeque, quam diximus, monumentum.

CAPUT XII.

De verbis, quae in utramque partem significatione adversa et reciproca dicuntur.

1. Ut formidolosus dici potest, et qui formidat et qui formidatur; ut invidiosus, et qui invidet et cui invidetur; ut suspiciosus, et qui suspicatur et qui suspectus est; ut ambitiosus, et qui ambit et qui ambitur; ut item gratiosus, et qui adhibet gratias et qui admittit; ut laboriosus, et qui laborat et qui labori est; ut pleraque alia huiuscemodi in utramque partem dicuntur: ita *infestus* ancipiti quoque significatione est. 2. Nam et is infestus appellatur, qui malum infert cuipiam: et contra, cui aliunde impendet malum, is quoque infestus dicitur. 3. Sed quod prius posui, profecto exemplis non indiget. Sic adeo multi loquuntur, ut infestum dicant inimicum atque adversum. 4. Alterum autem illud ignorabilius obscuriusque est. Quis enim e medio facile dixerit, infestum esse, cui alter infestus est? Sed et veteres plerique ita dixerunt; et M. Tullius in oratione, quam pro Cn. Plancio scripsit, vocabulo hoc sic usus est: 5. *Dolebam*, inquit, *iudices, et acerbe ferebam, si huius salus ob eam ipsam causam esset infestior, quod is meam salutem atque vitam sua benevolentia praesidio custodiaque texisset.* 6. Nos igitur de origine et oratione verbi quaerebamus; atque ita in Nigidianis commentariis invenimus scriptam: *Infestum a festinando dictum. Nam qui instat*, inquit, *alicui, eumque properans urget, opprimereque eum studet festinatque; aut contra de alicuius pe-*

riculo et exitio festinatur: is uterque infestus dicitur, ab instantia atque imminentia fraudis, quam vel facturus cuipiam vel passurus est. 7. Ne quis autem de *suspicioso*, quod supra posuimus, et de *formidoloso* in eam partem, quae minus usitata est, exemplum requirat, inveniet de *suspicioso* apud M. Catonem De re Floria ita scriptum: *Sed nisi qui palam corpore pecuniam quaereret, aut se lenoni locavisset, etsi aut famosus aut suspiciosus fuisset, vim in corpus liberum non aequum censuere adferri.* 8. *Suspiciosum* enim hoc in loco [Cato] suspectum significat, non suspicantem. 9. *Formidolosum* autem, qui formidetur, Sallustius in Catilina ita dicit: *Igitur talibus viris non labos insolitus, non locus ullus asper aut arduus erat, non armatus hostis formidolosus.* 10. Item C. Calvus in poëmatis *laboriosus* dicit, non, ut vulgo dicitur, qui laborat, sed in quo laboratur:

Durum, inquit, *rus fugis et laboriosum.*

11. Eadem ratione Laberius quoque in Sororibus:

— *Aecastor*, inquit, *multum somniculosum.*

12. Et Cinna in poëmatis:

Somniculosam ut Poenus aspidem Psyllus.

13. *Metus* quoque et *iniuria*, atque alia quaedam id genus, sic utroqueversum dici possunt. Nam *metus hostium* recte dicitur, et cum timent hostes et cum timentur. 14. Itaque Sallustius in Historia prima *metum Pompeii* dixit, non quo Pompeius metueret (quod est usitatius); sed quod metueretur. Verba haec Sallustii sunt: *Id bellum excitabat metus Pompeii victoris, Hiempsalem in regnum restituentis.* 15. Item alio in loco: *Postquam, remoto metu Punico, simultates exercere vacuum fuit.* 16. *Iniurias* itidem dicimus tam illorum qui patiuntur, quam qui faciunt. Quarum dictionum exempla sunt facilia inventu. 17. Illud etiam dictum a Virgilio eandem habet formam communicatae ultro et citro significationis:

Et vulnere, inquit, *tardus Ulixi*:

cum diceret vulnus, non quod accepisset Ulixes, sed quod dedisset. 18. *Nescius* quoque dicitur tam is, qui nescitur, quam qui nescit. 19. Sed super eo, qui nescit, frequens huius vocabuli usus est: infrequens autem de eo est, quod nescitur. 20. *Ignarus* aeque utroqueversum dicitur, non tantum qui ignorat, sed et qui ignoratur. 21. Plautus in Rudente:

Quae in locis nesciis nescia spe sumus.

22. Sallustius: *More humanae cupidinis ignara visundi.* Virgilius:

— Ignarum Laurens habet ora Mimanta.

CAPUT XIII.

Verba ex historia Claudii Quadrigarii, quibus Manlii Torquati, nobilis adolescentis, et hostis Galli provocatoris pugnam depinxit.

1. T. Manlius summo loco natus apprimeque nobilis fuit. 2. Ei Manlio cognomentum factum est *Torquatus.* 3. Causam cognomenti fuisse accepimus torquis ex auro induvias, quam ex hoste, quem occiderat, detractam induit. 4. Sed quis hostis, et quod genus, et quam formidandae vastitatis, et quantum insolens provocator, et cuiusmodi fuerit pugna decertatum, Q. Claudius primo Annalium purissime atque illustrissime, simplicique et incomta orationis antiquae suavitate descripsit. 5. Quem locum ex eo libro Favorinus philosophus cum legeret, non minoribus quati afficique animum suum motibus pulsibusque dicebat, quam si ipse coram depugnantes eos spectaret. 6. Verba Q. Claudii, quibus pugna ista depicta est, adscripsi: 7. *Cum interim Gallus quidam nudus praeter scutum et gladios duos torque atque armillis decoratus processit: qui et viribus, et magnitudine, et adolescentia, simulque virtute ceteris antistabat.* 8. *Is, maxime proelio commoto, atque utrisque summo studio pugnantibus, manu significare coepit, utrique ut quiescerent pugnare.* 9. *Pugnae facta pausa est.* 10. *Extemplo, silentio facto, cum voce maxima conclamat, si*

quis secum depugnare vellet, uti prodiret. 11. *Nemo audebat, propter magnitudinem atque immanitatem facies.* 12. *Deinde Gallus irridere coepit, atque linguam exertare.* 13. *Id subito perdolitum est cuidam T. Manlio, summo genere nato, tantum flagitium civitati accidere; ex tanto exercitu neminem prodire.* 14. *Is, ut dico, processit, neque passus est virtutem Romanam a Gallo turpiter spoliari. Scuto pedestri, et gladio Hispanico cinctus, contra Gallum constitit.* 15. *Metu magno ea congressio in ipso ponte, utroque exercitu inspectante, facta est.* 16. *Ita, ut ante dixi, constiterunt: Gallus, sua disciplina scuto proiecto, cunctabundus: Manlius, animo magis, quam arte, confisus, scutum scuto percussit, atque statum Galli conturbavit.* 17. *Dum se Gallus iterum eodem pacto constituere studet, Manlius iterum scuto scutum percutit, atque de loco hominem iterum deiecit: eo pacto ei sub Gallicum gladium successit, atque Hispanico pectus hausit: dein continuo humerum dextrum eodem concessu incidit, neque recessit usquam, donec subvertit, ne Gallus impetum icti haberet.* 18. *Ubi eum evertit, caput praecaedit: torquem detraxit, eamque sanguinolentam sibi in collum imponit.* 19. *Quo ex facto ipse posterique eius Torquati sunt cognominati.* 20. Ab hoc T. Manlio, cuius hanc pugnam Quadrigarius descripsit, imperia et aspera et immitia Manliana dicta sunt: quoniam postea bello adversum Latinos, cum esset consul, filium suum securi percussit, qui, speculatum ab eo missus, [ne pugnaret] interdicto, hostem, a quo provocatus fuerat, occiderat.

CAPUT XIV.

Quod idem Quadrigarius huius facies patrio casu probe et Latine dixit; et quaedam alia apposita de similium vocabulorum declinationibus.

1. Quod autem supra scriptum est in Q. Claudii verbis: *Propter magnitudinem atque immanitatem facies* id nos, aliquot veteribus libris inspectis, exploravimus;

atque ita esse, ut scriptum est, comperimus. 2. Sic enim pleraque aetas veterum declinavit: *haec facies*, *huius facies*, quod nunc propter rationem grammaticam *faciei* dicitur; corruptos autem quosdam libros reperi, in quibus *faciei* scriptum est, illo, quod ante scriptum erat, obliterato. 3. Meminimus etiam in Tiburti bibliotheca invenire nos in eodem Claudii libro scriptum utrumque, *facies* et *facii*. Sed *facies* in ordine scriptum fuit, et contra per *ii* geminum *facii*. 4. Neque id abesse a quadam consuetudine prisca existimavimus. Nam et ab eo quod est *hic dies*, tam *huius dii*, et ab eo quod est *haec fames*, tam *huius fami* dixerunt. 5. Q. Ennius in sexto decimo annali *dies* scripsit pro *diei* in hoc versu:

Postremae longinqua dies confecerit aetas

6. Ciceronem quoque affirmat Caesellius in oratione, quam pro P. Sestio fecit, *dies* scripsisse pro *diei;* quod ego, impensa opera, conquisitis veteribus libris plusculis, ita, ut Caesellius ait, scriptum inveni. Verba sunt haec Marci Tullii: *Equites vero daturos illius dies poenas.* 7. Quocirca factum hercle est, ut facile iis credam, qui scripserunt, idiographum librum Virgilii sese inspexisse, in quo ita scriptum est:

Libra dies somnique pares ubi fecerit horas,

id est: *Libra diei somnique.* 8. Sed sicut hoc in loco *dies* a Virgilio scriptum videtur: ita in illo versu non dubium est, quin *dii* scripserit pro *diei:*

Munera laetitiamque dii — —

quod imperitiores *dei* legunt, ab insolentia scilicet vocis istius abhorrentes. 9. Sic autem *dies dii* a veteribus declinatum est, ut *fames fami, pernicies pernicii*, *progenies progenii, luxuries luxurii*, *acies acii.* 10. M. enim Cato in oratione, quam De bello Carthaginiensi composuit, ita scripsit: *Pueri atque mulieres extrudebantur fami causa.* 11. Lucilius in duodecimo:

Rugosum atque fami plenum.

12. Sisenna in Historiarum libro sexto: *Romanos inferendae pernicii causa venisse.* 13. Pacuvius in Paulo·

Pater supreme nostrae progenii patris.

14. Cn. Matius in Iliadis XXI.:

Altera pars acii vitassent fluminis undas.

15. Idem Matius in XIII.:

An maneat speeii simulacrum in morte silentum.

16. C. Gracchus De Legibus promulgatis: *Ea luxurii causa aiunt institui.* 17. Et ibidem infra ita scriptum est, *non esse ea luxurii, quae necessario parentur vitae causa.* 18. Per quod apparet, eum ab eo, quod est *luxuries, luxurii* patrio casu dixisse. 19. Marcus quoque Tullius in oratione, qua Sex. Roscium defendit, *pernicii* scriptum reliquit. Verba haec sunt: *Quorum nihil pernicii causa divino consilio, sed vi ipsa et magnitudine rerum factum putamus.* 20. Aut *facies* ergo in casu patrio, aut *facii* Quadrigarium scripsisse existimandum est; *faciei* autem in nullo veteri libro scriptum reperi. 21. In casu autem dandi, qui purissime locuti sunt, non *faciei*, uti nunc dicitur, sed *facie* dixerunt. 22. Lucilius in Satiris:

— et primum, inquit, *facie quod honestas*
Accedit.

23. Idem Lucilius in libro septimo:

Qui te diligat, aetati facieque tuae se
Fautorem ostendat, fore amicum polliceatur.

24. Sunt tamen non pauci, qui utrobique *facii* legant. 25. Sed C. Caesar in libro De Analogia secundo *huius die*, et *huius specie* dicendum putat. 26. Ego quoque in Iugurtha Sallustii summae fidei et reverendae vetustatis libro *die* casu patrio scriptum inveni. Verba haec ita erant: *Vix decima parte die reliqua.* Non enim puto argutiolam istam recipiendam, ut *die* dictum quasi *ex die* existimemus.

CAPUT XV.

De genere controversiae, quod Graece ἄπορον appellatur.

1. Cum Antonio Iuliano rhetore, per feriarum tempus aestivarum decedere ex urbis aestu volentes, Neapolim

concesseramus. 2. Atque ibi erat adolescens tunc quispiam ex ditioribus, cum utriusque linguae magistris meditans et exercens, ad causas Romae orandas, eloquentiae Latinae facultatem. Atque is rogat Iulianum, uti sese audiat declamantem. 3. It auditum Iulianus: imusque nos cum eo simul. 4. Introit adolescens, et praefatur arrogantius et elatius, quam aetati eius decebat; ac deinde iubet exponi controversias. 5. Aderat nobiscum ibi Iuliani sectator, iuvenis promtus, et proficiens, et offendens iam in eo, quod ille apud Iuliani aures in praecipiti stare, et subitaria dictione periculum sui facere audebat. 6. Exponit igitur tentamenti gratia controversiam parum consistentem, quod genus Graeci *ἄπορον* vocant; Latine autem id non nimis incommode *inexplicabile* dici potest. 7. Ea controversia fuit huiuscemodi: *De reo septem iudices cognoscant*; *eaque sententia sit rata*, *quam plures ex eo numero dixerint. Cum septem iudices cognovissent*, *duo censuerunt reum exsilio mulctandum*, *duo alii pecunia*, *tres reliqui capite puniendum*. 8. *Petitur ad supplicium ex sententia trium iudicum: et contradicit*. 9. Hac ille audita nec considerata, neque aliis ut proponerentur, exspectatis, incipit statim mira celeritate in eandem hanc controversiam principia nescio quae dicere, et involucra sensuum verborumque volumina vocumque turbas fundere; ceteris omnibus ex cohorte eius, qui audire eum soliti erant, clamore magno exsultantibus; Iuliano autem male ac misere rubente et sudante. 10. Sed ubi, deblateratis versuum multis millibus, finem aliquando fecit, egressique inde sumus: amici familiaresque eius Iulianum prosecuti, quidnam existimaret, percontati sunt. 11. Atque ibi Iulianus festivissime: *Nolite quaerere*, inquit, *quid sentiam: adolescens hic sine controversia disertus est.*

CAPUT XVI.

Quod Plinium Secundum, hominem non indoctum, fugerit latueritque vitium argumenti, quod ἀντιστρέφον Graeci dicunt.

1. Plinius Secundus existimatus est esse aetatis suae

doctissimus. 2. Is libros reliquit, quos *Studiosorum* inscripsit, haud medius fidius usquequaque aspernandos. 3. In his libris multa varie ad oblectandas eruditorum hominum aures ponit. 4. Refert etiam plerasque sententias, quas in declamandis controversiis lepide arguteque dictas putat. 5. Sicuti hanc quoque sententiam ponit ex huiuscemodi controversia: *Vir fortis praemio, quod optaverit, donetur. Qui fortiter fecerat, petit alterius uxorem in matrimonium, et accepit. Is deinde, cui ea uxor fuerat, fortiter fecit. Repetit eandem. Contradicitur.* 6. Eleganter, inquit, et probabiliter ex parte posterioris viri fortis, uxorem sibi reddi postulantis, hoc dictum est: *Si placet lex, redde: si non placet, redde.* 7. Fugit autem Plinium, sententiolam istam, quam putavit esse argutissimam, vitio non carere, quod Graece ἀντιστρέφον dicitur. Et est vitium insidiosum, et sub falsa lemmatis specie latens; nihilo enim minus converti ex contrario id ipsum adversus eundem potest: atque ita a priore illo viro forti dici: *Si placet lex, non reddo: si non placet, non reddo.*

LIBER DECIMUS.

CAPUT I.

Tertiumne consul, an tertio, dici oporteat, et quonam modo [Cn.] Pompeius, cum in theatro, quod erat dedicaturus, honores suos [in]scriberet, quaestionem ancipitem istius verbi de consilio Ciceronis vitaverit.

Familiari meo cuipiam literas Athenis Romam misi. 2. In iis scriptum fuit, me illi iam *tertium* scripsisse. 3. Is ad me rescripsit, petivitque, ut rationem dicerem, cur *tertium*, ac non *tertio* scripsissem. Id etiam adscripsit, ut eadem, quid super illo quoque mihi videretur,

facerem se certiorem: *tertiumne consul* et *quartum*, an *tertio* et *quarto* dicendum esset: quoniam Romae doctum virum dicere audisset *tertio* et *quarto consul*, non *tertium quartumque*: idque in principio libri Coelium scripsisse; et Q. Claudium in libro undevicesimo: *C. Marium creatum septimo consulem*, dixisse. 4. Ad haec ego rescripsi nihil amplius, quam verba M. Varronis, hominis, opinor, quam fuit Claudius cum Coelio, doctioris, quibus verbis utrumque, de quo ad me scripserat, decideretur. 5. Nam et Varro satis aperte, quid dici oporteret, edocuit; et ego adversus eum, qui doctus esse dicebatur, litem meam facere absens nolui. 6. Verba M. Varronis ex libro Disciplinarum quinto haec sunt: *Aliud est quarto praetorem fieri et quartum: quod quarto locum adsignificat, ac tres ante factos: quartum tempus adsignificat, et ter ante factum. Igitur Ennius recte, quod scripsit:*

Quintus pater quartum fit consul: —

et Pompeius timide, quod in theatro, ne adscriberet, consul tertium aut tertio, extremas literas non scripsit. 7. Quod de Pompeio Varro breviter et subobscure dixit, Tiro Tullius, Ciceronis libertus, in epistola quadam enarratius scripsit ad hunc ferme modum: *Cum Pompeius*, inquit, *aedem Victoriae dedicaturus foret, cuius gradus vice theatri essent, nomenque eius et honores inscriberentur, quaeri coeptum est, utrum consul tertio inscribendum esset, an tertium. Eam rem Pompeius exquisitissime retulit ad doctissimos civitatis; cumque dissentiretur, et pars tertio, alii tertium scribendum contenderent, rogavit*, inquit, *Ciceronem Pompeius, ut, quod ei rectius videretur, scribi iuberet: tum Ciceronem iudicare de viris doctis veritum esse, ne, quorum opinionem improbasset, ipsos videretur improbasse. Persuasit igitur Pompeio, ut neque tertium neque tertio scriberetur: sed ad secundum usque T fierent literae: ut verbo non perscripto res quidem demonstraretur, sed dictio tamen ambigua verbi lateret.* 8. Id

autem quod et Varro et Tiro dixerunt, in eodem nunc theatro non est ita scriptum. 9. Nam cum multis annis postea scena, quae prociderat, refecta esset, numerus tertii consulatus, non, uti initio, primoribus literis, sed tribus tantum lineolis incisis significatus est. 10. In M. autem Catonis quarta Origine ita perscriptum est: *Carthaginienses sextum de foedere decessere.* Id verbum significat quinquies ante eos fecisse contra foedus, et tum sextum. 11. Graeci quoque in significandis huiusmodi rerum numeris τρίτον καὶ τέταρτον dicunt, quod congruit cum eo, quod Latine dicitur: *tertium quartumque.*

CAPUT II.

Quid Aristoteles de numero puerperii memoriae mandaverit.

1. Aristoteles philosophus memoriae tradidit, mulierem in Aegypto uno partu quinque pueros enixam; eumque esse finem dixit multiiugae hominum partionis, neque plures unquam simul genitos compertum: hunc autem esse numerum ait rarissimum. 2. Sed et divo Augusto imperante, qui temporum eius historiam scripserunt, ancillam Caesaris Augusti in agro Laurente peperisse quinque pueros dicunt; eosque pauculos dies vixisse: matrem quoque eorum non multo post quam peperit, mortuam; monumentumque ei factum iussu Augusti in via Laurentina; inque eo scriptum esse numerum puerperii eius, de quo diximus.

CAPUT III.

Locorum quorundam illustrium collatio contentioque facta ex orationibus C. Gracchi et M. Ciceronis et M. Catonis.

1. Fortis ac vehemens orator existimatur esse C. Gracchus; nemo id negat: sed quod nonnullis videtur severior, acrior, ampliorque esse M. Tullio, ferri id qui potest? 2. Legebamus adeo nuper orationem Gracchi De Legibus promulgatis, in qua M. Marium et quosdam ex municipiis Italicis honestos viros virgis per iniuriam caesos a magistratibus populi Romani, quanta maxima

invidia potest, conqueritur. 3. Verba haec sunt, quae super ea re fecit: *Nuper Teanum Sidicinum consul venit; uxorem dixit in balneis virilibus lavari velle. Quaestori Sidicino a M. Mario datum est negotium, uti balneis exigerentur, qui lavabantur. Uxor renuntiat viro, parum cito sibi balneas traditas esse, et parum lautas fuisse. Idcirco palus destitutus est in foro: eoque adductus suae civitatis nobilissimus homo M. Marius: vestimenta detracta sunt, virgis caesus est. Caleni, ubi id audierunt, edixerunt, ne quis in balneis lavisse vellet, cum magistratus Romanus ibi esset. Ferentini ob eandem causam praetor noster quaestores arripi iussit: alter se de muro deiecit: alter prehensus et virgis caesus est.* 4. In tam atroci re, ac tam misera atque moesta iniuriae publicae contestatione, ecquid est, quod aut ampliter insigniterque, aut lacrimose atque miseranter, aut multa copiosaque invidia, gravique et penetrabili querimonia dixerit? Brevitas sane et venustas et mundities orationis est, qualis haberi ferme in comoediarum festivitatibus solet. 5. Item Gracchus alio in loco ita dicit: *Quanta libido, quantaque intemperantia sit hominum adolescentium, unum exemplum vobis ostendam: His annis paucis ex Asia missus est, qui per id tempus magistratum non ceperat, homo adolescens pro legato. Is in lectica ferebatur. Ei obviam bubulcus de plebe Venusina advenit, et per iocum, cum ignoraret, qui ferretur, rogavit, num mortuum ferrent. Ubi id audivit, lecticam iussit deponi: struppis, quibus lectica deligata erat, usque adeo verberari iussit, dum animam efflavit.* 6. Haec quidem oratio super tam violento atque crudeli facinore nihil profecto abest a quotidianis sermonibus. 7. At cum in simili causa apud M. Tullium cives Romani, innocentes viri, contra ius contraque leges virgis caeduntur aut supplicio extremo necantur, quae ibi tunc miseratio, quae comploratio, quae totius rei sub oculos subiectio, quod et quale invidiae atque acerbitatis fretum effervescit! 8. Animum hercle meum, cum illa M. Cice-

ronis lego, imago quaedam et sonus verberum, et vocum, et eiulationum circumplectitur. 9. Velut sunt ista, quae de C. Verre dicit: quae nos, ut in praesens potuimus, quantum memoria suppeditabat, adscripsimus: *Ipse inflammatus scelere et furore in forum venit: ardebant oculi: toto ex ore crudelitas eminebat: exspectabant omnes, quo tandem progressurus, aut quidnam acturus esset: cum repente hominem proripi atque in foro medio nudari ac deligari et virgas expediri iubet.* 10. Iam haec medius fidius sola verba: *nudari ac deligari et virgas expediri iubet*, tanti metus horrorisque sunt, ut non narrari, quae gesta sunt, sed rem geri prorsus videas. 11. Gracchus autem noster non querentis neque implorantis, sed nuntiantis vice: *Palus*, inquit, *in foro destitutus est; vestimenta detracta sunt, virgis caesus est.* 12. Sed enim M. Cicero praeclare, cum diutina repraesentatione, non *caesus est*, sed: *caedebatur*, inquit, *virgis in medio foro Messanae civis Romanus: cum interea nullus gemitus, nulla vox illius miseri inter dolorem crepitumque plagarum audiebatur, nisi haec: Civis Romanus sum. Hac commemoratione civitatis omnia verbera depulsurum, cruciatumque a corpore deiecturum arbitrabatur.* 13. Complorationem deinde tam acerbae rei, et odium in Verrem, detestationemque apud cives Romanos incense atque acriter atque inflammanter facit, cum haec dicit: *O nomen dulce libertatis! O ius eximium nostrae civitatis! O lex Porcia legesque Semproniae! O graviter desiderata et aliquando reddita plebi Romanae tribunicia potestas! Huccine tandem haec omnia reciderunt, ut civis Romanus in provincia populi Romani, in oppido foederatorum, ab eo, qui beneficio populi Romani fasces ac secures haberet, deligatus in foro virgis caederetur? Quid, cum ignes ardentesque laminae ceterique cruciatus admovebantur? Si te acerba illius imploratio et vox miserabilis non leniebat: ne civium quidem Romanorum, qui tum aderant, fletu gemituque maximo commovebare?* 14. Haec M. Tullius

atrociter, graviter, copiose apteque miseratus est. 15. Sed si quis est tam agresti aure ac tam hispida, quem lux ista et amoenitas orationis, verborumque modificatio parum delectat; amat autem priora idcirco, quod incomta et brevia, et non operosa, sed nativa quadam suavitate sunt, quodque in iis umbra et color quasi opacae vetustatis est: is, si quid iudicii habet, consideret in causa pari M. Catonis, hominis antiquioris, orationem; ad cuius vim et copiam Gracchus nec aspiravit: 16. intelliget, opinor, Catonem contentum eloquentia aetatis suae non fuisse, et id iam tum facere voluisse, quod Cicero postea perfecit. 17. In eo namque libro, qui De Falsis pugnis inscriptus est, ita de Q. Thermo conquestus est: *Dixit, a decemviris parum sibi bene cibaria curata esse: iussit vestimenta detrahi, atque flagro caedi. Decemviros Bruttiani verberavere: videre multi mortales. Quis hanc contumeliam, quis hoc imperium, quis hanc servitutem ferre potest? Nemo hoc rex ausus est facere. Eane fieri bonis, bono genere gnatis, boni consulitis? Ubi societas? ubi fides maiorum? Insignitas iniurias, plagas, verbera, vibices, eos dolores atque carnificinas, per dedecus atque maximam contumeliam, inspectantibus popularibus suis atque multis mortalibus, te facere ausum esse? Sed quantum luctum, quantumque gemitum, quid lacrumarum, quantumque fletum factum audivi? Servi iniurias nimis aegre ferunt: quid illos, bono genere gnatos, magna virtute praeditos, opinamini animi habuisse, atque habituros, dum vivent?* 18. Quod Cato dixit: *Bruttiani verberavere*, ne qui fortasse de *Bruttianis* requirat, id significat: 19. Cum Hannibal Poenus cum exercitu in Italia esset, et aliquot pugnas populus Romanus adversas pugnavisset, primi totius Italiae Bruttii ad Hannibalem desciverunt. Id Romani aegre passi, postquam Hannibal Italia decessit, superatique Poeni sunt, Bruttios ignominiae causa non milites scribebant, nec pro sociis habebant, sed magistratibus in provincias euntibus parere et praeministrare servorum vicem iusserunt. Itaque hi

sequebantur magistratus, tanquam in scenicis fabulis qui dicebantur lorarii, et, quos erant iussi, vinciebant aut verberabant. Quod autem ex Bruttiis erant, appellati sunt Bruttiani.

CAPUT IV.

Quod P. Nigidius argutissime docuit, nomina non positiva esse, sed naturalia.

1. Nomina verbaque non positu fortuito, sed quadam vi et ratione naturae facta esse, P. Nigidius in Grammaticis Commentariis docet; rem sane in philosophiae dissertationibus celebrem. 2. Quaeri enim solitum apud philosophos, φύσει τὰ ὀνόματα sint, ἢ θέσει. 3. In eam rem multa argumenta dicit, cur videri possint verba esse naturalia magis, quam arbitraria. Ex quibus hoc visum est lepidum et festivum: 4. *Vos*, inquit, *cum dicimus, motu quodam oris conveniente cum ipsius verbi demonstratione utimur, et labias sensim primores emovemus, ac spiritum atque animam porro versum, et ad eos, quibuscum sermocinamur, intendimus. At contra cum dicimus nos; neque profuso intentoque flatu vocis, neque proiectis labris pronuntiamus: sed et spiritum et labias quasi intra nosmetipsos coërcemus. Hoc idem fit et in eo, quod dicimus tu et ego, et tibi et mihi. Nam sicuti, cum adnuimus et abnuimus, motus quidam ille vel capitis vel oculorum a natura rei, quam significat, non abhorret: ita in his vocibus quasi gestus quidam oris et spiritus naturalis est. Eadem ratio est in Graecis quoque vocibus, quam esse in nostris animadvertimus.*

CAPUT V.

Avarus simplexne vocabulum sit, an compositum et duplex, sicut P. Nigidio videtur.

1. *Avarus* non simplex vocabulum, sed iunctum copulatumque esse Nigidius dicit in Commentariorum undetricesimo: *Avarus*, enim inquit, *appellatur, qui avidus aeris est; sed in ea copula e*, inquit, *litera detrita*

est. 2. Item *locupletem* ait dictum ex compositis vocibus, qui *pleraque loca*, hoc est, qui *multas possessiones teneret*. 3. Sed probabilius id firmiusque est, quod de locuplete dicit. Nam de avaro ambigitur. Cur enim non videri possit ab uno solum verbo inclinatum, quod est *aveo*: eademque esse fictura, qua est *amarus?* de quo nihil dici potest, quin duplex non sit.

CAPUT VI.

Mulctam dictam esse ab aedilibus plebei Appii Caeci filiae, mulieri nobili, quod locuta esset petulantius.

1. Non in facta modo, sed in voces etiam petulantiores publice [Romae] vindicatum est: ita enim debere esse visa est Romanae disciplinae dignitas inviolabilis. 2. Appii namque illius Caeci filia, a ludis quos spectaverat exiens, turba undique confluentis fluctuantisque populi iactata est: atque inde egressa, cum se male habitam diceret: *Quid me nunc factum esset*, inquit, *quantoque artius pressiusque conflictata essem, si P. Claudius, frater meus, navali proelio classem navium cum ingenti civium numero non perdidisset? Certe quidem maiore nunc copia populi oppressa intercidissem. Sed utinam*, inquit, *reviviscat frater, aliamque classem in Siciliam ducat, atque istam multitudinem perditum eat, quae me male nunc miseram convexavit!* 3. Ob haec mulieris verba tam improba ac tam incivilia C. Fundanius et Tib. Sempronius, aediles plebei, mulctam dixerunt ei aeris gravis viginti quinque millia. 4. Id factum esse dicit Capito Atteius in commentario De Iudiciis publicis, bello Punico primo, Fabio Licino et Otacilio Crasso consulibus.

CAPUT VII

Fluminum, quae ultra imperium Romanum fluunt, prima magnitudine esse Nilum, secunda Histrum, proxima Rhodanum, sicuti M. Varronem memini scribere.

1. Omnium fluminum, quae in maria, qua imperium Romanum est, fluunt, quam Graeci τὴν ἔσω θάλασσαν appellant, maximum esse Nilum consentitur: proxima

magnitudine [esse] Histrum scripsit Sallustius. 2. Varro autem cum de parte orbis, quae Europa dicitur, dissereret, in tribus primis eius terrae fluminibus Rhodanum esse ponit; per quod videtur eum facere Histro aemulum. Histrus enim quoque in Europa fluit.

CAPUT VIII.

Inter ignominias militares, quibus milites coërcebantur, fuisse sanguinis dimissionem; et quaenam esse videatur causa huiuscemodi castigationis.

1. Fuit haec quoque antiquitus militaris animadversio, iubere ignominiae causa militi venam solvi et sanguinem dimitti. 2. Cuius rei ratio in literis veteribus, quas equidem invenire potui, non exstat: sed opinor factum hoc primitus in militibus stupentis animi et a naturali habitu declinantis; ut non tam poena quam medicina videretur. 3. Postea tamen ob pleraque alia delicta idem factitatum esse credo per consuetudinem; quasi minus sani viderentur omnes, qui delinquerent.

CAPUT IX.

Quibus modis, quoque habitu acies Romana instrui solita sit, quaeque earum instructionum sint vocabula.

1. Vocabula sunt militaria, quibus instructa certo modo acies appellari solet: frons, subsidia, cuneus, orbis, globus, forfices, serra, alae, turres. 2. Haec et quaedam item alia invenire est in libris eorum, qui de militari disciplina scripserunt. 3. Translata autem sunt ab ipsis rebus, quae ita proprie nominantur: earumque rerum in acie instruenda sui cuiusque vocabuli imagines ostenduntur.

CAPUT X.

Quae eius rei causa sit, quod et Graeci veteres et Romani annulum in eo digito gestaverunt, qui est in manu sinistra minimo proximus.

1. Veteres Graecos annulum habuisse in digito accepimus sinistrae manus, qui minimo est proximus: Romanos quoque homines aiunt sic plerumque annulis usi-

tatos. 2. Causam esse huius rei Apion in libris Aegyptiacis hanc dicit: quod in sectis apertisque humanis corporibus, ut mos in Aegypto fuit, quas Graeci ἀνατομάς appellant, repertum est, nervum quendam tenuissimum ab eo uno digito, de quo diximus, ad cor hominis pergere ac pervenire: propterea non inscitum visum esse, eum potissimum digitum tali honore decorandum, qui continens et quasi connexus esse cum principatu cordis videretur.

CAPUT XI.

Verbum mature quid significet, quaeque vocis eius ratio sit: et quod eo verbo vulgus hominum improprie utitur· atque inibi, quod praecox declinatum praecocis facit, non praecoquis.

1. *Mature* nunc significat *propere* et *cito*, contra ipsius verbi sententiam; aliud enim est *mature* quam quod dicitur *propere*. 2. Propterea P. Nigidius, homo in omnium bonarum artium disciplinis egregius: *Mature*, inquit, *est*, *quod neque citius est*, *neque serius: sed medium quiddam et temperatum est.* 3. Bene atque proprie Nigidius. Nam et in frugibus et in pomis *matura* dicuntur, quae neque cruda et immitia sunt, neque caduca et decocta, sed tempore suo adulta maturataque. 4. Quoniam autem id, quod non segniter fiebat, *mature* fieri dicebatur, progressa plurimum verbi significatio est, et non iam, quod non segnius, sed quod festinantius fit, id fieri *mature* dicitur; quando ea, quae praeter sui temporis modum properata sunt, *immatura* verius dicantur. 5. Illud vero Nigidianum rei atque verbi temperamentum divus Augustus duobus Graecis verbis elegantissime exprimebat. Nam et dicere in sermonibus et scribere in epistolis solitum esse aiunt: Σπεῦδε βραδέως: per quod monebat, ut ad rem agendam simul adhiberetur et industriae celeritas et diligentiae tarditas; ex quibus duobus contrariis fit *maturitas*. 6. Virgilius quoque, si quis animum attendat, duo ista verba *properare*

et *maturare* tanquam plane contraria scitissime separavit in hisce versibus:

Frigidus agricolam si quando continet imber,
Multa, forent quae mox coelo properanda sereno,
Maturare datur.

7. Elegantissime ista duo verba divisit. Namque in praeparatu rei rusticae, per tempestates pluviasque, quum otium est, maturari potest: per serenas, quoniam tempus instat, properari necessum est. 8. Cum significandum autem est coactius quid factum et festinantius, tum rectius *praemature* factum id dicitur, quam *mature*: sicut Afranius dixit in Togata, cui Titulus nomen est:

Appetis dominatum demens praemature praecocem.

9. In quo versu animadvertendum est, quod *praecocem* inquit, non *praecoquem*; est enim casus eius rectus non *praecoquis*, sed *praecox*.

CAPUT XII.

De portentis fabularum, quae Plinius Secundus indignissime in Democritum philosophum confert: et ibidem de simulacro volucri columbae.

1. Librum esse Democriti, nobilissimi philosophorum, de vi et natura chamaeleontis, eumque se legisse Plinius Secundus in Naturalis Historiae vicesimo octavo refert; multaque vana atque intoleranda auribus deinde, quasi a Democrito scripta, tradit, ex quibus pauca haec inviti meminimus, quia pertaesum est: 2. Accipitrem, avem rapidissimam, a chamaeleonte, humi reptante, si eum forte supervolet, detrahi, et cadere vi quadam in terram; ceterisque avibus laniandum sese sponte sua obiicere ac dedere. 3. Item aliud ultra humanam fidem: Caput et collum chamaeleontis si uratur ligno, quod appellatur robur, imbres et tonitrus derepente fieri; idque ipsum usu venire, si iecur eiusdem animalis in summis tegulis uratur. 4. Item aliud, quod hercle an ponerem dubitavi; ita est deridiculae vanitatis: nisi idcirco plane posui, quod oportuit nos dicere, quid de istiusmodi admira-

tionum fallaci illecebra sentiremus, qua plerumque capiuntur et ad perniciem elabuntur ingenia maxime sollertia; eaque potissimum, quae discendi cupidiora sunt. 5. Sed redeo ad Plinium. Sinistrum pedem ait *chamaeleontis* ferro ex igni calefacto torreri cum herba, quae appellatur eodem nomine chamaeleon, et utrumque macerari unguento, colligique in modum pastilli, atque in vas mitti ligneum, et eum, qui id vas ferat, etiamsi is in medio palam versetur, a nullo videri posse. 6. His portentis atque praestigiis, a Plinio Secundo scriptis, non dignum esse cognomen Democriti puto. 7. Vel illud quale est, quod idem Plinius in decimo libro Democritum scripsisse asseverat? aves quasdam esse certis vocabulis; et earum avium confuso sanguine gigni serpentem; eum si quis ederit, linguas avium et colloquia interpretaturum. 8. Multa autem videntur ab hominibus male sollertibus huiuscemodi commenta in Democriti nomen data, nobilitatis auctoritatisque eius perfugio utentibus. 9. Sed id, quod Archytam Pythagoricum commentum esse atque fecisse traditur, neque minus admirabile, neque tamen vanum aeque videri debet. Nam et plerique nobilium Graecorum, et Favorinus philosophus, memoriarum veterum exsequentissimus, affirmatissime scripserunt, simulacrum columbae, e ligno ab Archyta ratione quadam disciplinaque mechanica factum, volasse: ita erat scilicet libramentis suspensum, et aura spiritus inclusa atque occulta concitum. 10. Libet hercle super re tam abhorrenti a fide, ipsius Favorini verba ponere: *Ἀρχύτας Ταραντῖνος, φιλόσοφος ἅμα καὶ μηχανικὸς ὤν, ἐποίησε περιστερὰν ξυλίνην πετομένην· ἥτις εἴποτε καθίσειεν, οὐκέτι ἀνίστατο· μέχρι γὰρ τούτου.*

CAPUT XIII.

Cum partim hominum qua ratione veteres dixerint.

1. *Partim hominum venerunt* plerumque dicitur, quod significat *pars hominum venit*, id est, *quidam homines.* Nam *partim* hoc in loco adverbium est, neque in casus

inclinatur, sicuti *cum partim hominum* dici potest, id est, *cum quibusdam hominibus*, et quasi cum quadam parte hominum. 2. M. Cato in oratione De Re Floria ita scripsit: *Ibi pro scorto fuit; in cubiculum surreptitavit e convivio; cum partim illorum iam saepe ad eundem modum erat.* 3. Imperitiores autem *cum parti* legunt, tanquam declinatum sit, quasi vocabulum, non dictum quasi adverbium. 4. Sed Q. Claudius in vicesimo primo annali insolentius paulo hac figura est ita usus: *Eum enim cum partim copiis hominum adolescentum placentem sibi.* Itemque Claudii in vicesimo tertio annali verba haec sunt: *Sed idcirco me fecisse, quod utrum negligentia partim magistratuum, an avaritia, an calamitate populi Romani evenisse dicam, nescio.*

CAPUT XIV.

Iniuria mihi factum itur quali verborum ordine Cato dixerit.

1. Audio: *illi iniuriam factum iri*; audio: *contumeliam dictum iri* vulgo quoque ita dici, et istam esse verborum figuram iam in medio loquendi usu. Idcirco exemplis supersedeo. 2. Sed *contumelia illi*, vel *iniuria factum itur* paulo est remotius: exemplum igitur ponemus. 3. M. Cato Pro se contra C. Cassium: *Atque evenit ita, Quirites, uti in hac contumelia, quae mihi per huiusce petulantiam factum itur, rei quoque publicae medius fidius miserear, Quirites.* 4. Sicut autem *contumeliam factum iri* significat iri ad contumeliam faciendam, id est, operam dari, quo fiat contumelia; ita *contumelia factum itur,* casu tantum immutato, idem dicit.

CAPUT XV

De flaminis Dialis deque flaminicae caerimoniis; verbaque ex edicto praetoris apposita, quibus dicit, non coacturum se ad iurandum neque virgines Vestae neque Dialem.

1. Caerimoniae impositae flamini Diali multae, item castus multiplices, quos in libris, qui de sacerdotibus publicis compositi sunt, item in Fabii Pictoris librorum

primo scriptos legimus; 2. unde haec ferme sunt, quae commeminimus: 3. *Equo Dialem flaminem vehi religio est:* 4. *classem procinctam extra pomoerium, id est, exercitum armatum, videre: idcirco rarenter flamen Dialis creatus consul est, cum bella consulibus mandabantur.* 5. *Item iurare Dialem, fas nunquam est.* 6. *Item annulo uti, nisi pervio cassoque, fas non est.* 7. *Ignem e flaminia, id est, flaminis Dialis domo, nisi sacrum, efferri, ius non est.* 8. *Vinctum, si aedes eius introierit, solvi necessum est: et vincula per impluvium in tegulas subduci, atque inde foras in viam demitti.* 9. *Nodum in apice, neque in cinctu, neque in alia parte ullum habet.* 10. *Si quis ad verberandum ducatur, si ad pedes eius supplex procubuerit, eo die verberari piaculum est* 11. *Capillum Dialis, nisi qui liber homo est, non detonset.* 12. *Capram et carnem incoctam et ederam et fabam neque tangere Diali mos est, neque nominare.* 13. *Propagines e vitibus altius praetentos non succidet.* 14. *Pedes lecti, in quo cubat, luto tenui circumlitos esse oportet: et de eo lecto trinoctium continuum non decubat: neque in eo lecto cubare alium fas est; neque apud eius lecti fulcrum capsulam esse cum strue atque ferto oportet.* 15. *Unguium Dialis et capilli segmina subter arborem felicem terra operiuntur.* 16. *Dialis cotidie festatus est.* 17. *Sine apice sub divo esse licitum non est: sub tecto, uti libet;* 18. et non pridem a pontificibus constitutum Massurius Sabinus scripsit, et alia [talia] quaedam remissa: gratiamque aliquot caerimoniarum factam dicit. 19. *Farinam fermento imbutam attingere ei fas non est.* 20. *Tunicam intimam, nisi in locis tectis, non exuit, ne sub coelo, tanquam sub oculis Iovis, nudus sit.* 21. *Super flaminem Dialem in convivio, nisi rex sacrificulus, haud quisquam alius accumbit.* 22. *Uxorem si amisit, flaminio decedit.* 23. *Matrimonium flaminis, nisi morte, dirimi non est ius.* 24. *Locum, in quo bustum est, nunquam ingreditur:* 25. *mortuum nunquam attingit: funus tamen exsequi, non est religio.* 26. *Eae-*

dem ferme caerimoniae sunt, quas flaminicas Diales seorsum aiunt observitare; 27. *veluti est: quod bene nato operitur:* 28. *et quod in rica surculum de arbore felici habet:* 29. *et quod scalas,* [*nisi*] *quae Graece κλίμακες appellantur, escendere ei plus tribus gradibus religiosum est:* 30. *atque etiam cum it ad Argeos, quod neque comit caput, neque capillum depectit.* 31. Verba praetoris ex edicto perpetuo de flamine Diali et de sacerdote Vestae adscripsi: SACERDOTEM VESTALEM ET FLAMINEM DIALEM IN OMNI MEA IURISDICTIONE IURARE NON COGAM. 32. Verba M. Varronis ex secundo Rerum Divinarum super flamine Diali haec sunt: *Is solus album habet galerum, vel quod maximus* [*est*], *vel quod Iovi immolata hostia alba*[*to*] *fieri oporteat.*

CAPUT XVI.

Quos errores Iulius Higinus in sexto Virgilii animadverterit, in historia Romana erratos.

1. Reprehendit Higinus Virgilium, correcturumque eum fuisse existimat, quod in libro sexto scriptum est. 2. Palinurus est apud inferos, petens ab Aenea, ut suum corpus requirendum et sepeliendum curet; is haec dicit:

Eripe me his, invicte, malis: aut tu mihi terram
Iniice, (namque potes,) portusque require Velinos.

3. Quo, inquit, modo aut Palinurus novisse et nominare potuit portus Velinos, aut Aeneas ex eo nomine locum invenire, cum Velia oppidum, a quo portum, qui in eo loco est, Velinum dixit, Servio Tullio Romae regnante, post annum amplius sexcentesimum, quam Aeneas in Italiam venit, conditum in agro Lucano et eo nomine appellatum est? 4. Nam qui ab Harpalo, inquit, regis Cyri praefecto, ex terra Phocide fugati sunt, alii Veliam, partim Massiliam condiderunt. 5. Inscitissime igitur petit, ut Aeneas portum Velinum requirat, cum id nomen eo tempore fuerit nusquam gentium. 6. Neque simile, inquit, illud videri debet, quod est in primo carmine:

Italiam fato profugus Laviniaque venit
Litora.

7. Et aeque in sexto libro:

Chalcidicaque levis tandem superadstitit arce,

8. quoniam poëtae ipsi quaedam κατὰ πρόληψιν historiae dicere ex sua persona concedi solet, quae facta ipse postea scire potuit: sicut Virgilius scivit de Lavinio oppido et de colonia Chalcid[ic]ensi. 9. Sed Palinurus qui potuit, inquit, scire ea, quae post annos sexcentos facta sunt? nisi quis eum divinasse apud inferos putat, perinde ut animae defunctorum solent. 10. Sed et si ita accipias, quanquam non ita dicitur, Aeneas tamen, qui non divinabat, quo pacto potuit requirere portum Velinum, cui nomen tunc, sicuti diximus, nullum usquam fuit? 11. Item hoc quoque in eodem libro reprehendit, et correcturum fuisse Virgilium putat, nisi mors occupasset. 12. Nam cum Thesea, inquit, inter eos nominasset, qui ad inferos adissent ac redissent, dixissetque:

— — *Quid Thesea, magnum*
Quid memorem Alciden? et mî genus ab Iove summo est;

postea tamen infert:

— — *Sedet, aeternumque sedebit*
Infelix Theseus.

13. Qui autem, inquit, fieri potest, ut aeternum apud inferos sedeat, quem supra cum iis nominat, qui descenderint illuc, atque inde rursum evaserint; praesertim cum ita sit fabula de Theseo, atque si Hercules eum evellerit e petra, et in lucem ad superos eduxerit. 14. Item in his versibus errasse Virgilium dicit:

Eruet ille Argos Agamemnoniasque Mycenas,
Ipsumque Aeaciden, genus armipotentis Achilli;
Ultus avos Troiae, templa et temerata Minervae.

15. Confudit, inquit, et personas diversas, et tempora. Nam neque eodem tempore neque per eosdem homines cum Achaeis et cum Pyrrho bellatum est. 16. Pyrrhus enim, quem dicit Aeaciden, de Epiro in Italiam trans-

gressus, cum Romanis depugnavit adversus Manium Curium, in eo bello ducem. 17. Argivum autem bellum, id est Achaicum, multis post annis a L. Mummio Imperatore gestum est. 18. Potest, inquit, igitur medius eximi versus, qui de Pyrrho importune immissus est, quem Virgilius procul dubio exemturus, inquit, fuit.

CAPUT XVII.

Quam ob causam et quali modo Democritus philosophus luminibus oculorum sese privaverit: et super ea re versus Laberii, pure admodum et venuste facti.

1. Democritum philosophum in monumentis historiae Graecae scriptum est, virum praeter alios venerandum, auctoritateque antiqua praeditum, luminibus oculorum sua sponte se privasse, quia existimaret, cogitationes commentationesque animi sui in contemplandis naturae rationibus vegetiores et exactiores fore, si eas videndi illecebris et oculorum impedimentis liberasset. 2. Id factum eius, modumque ipsum, quo caecitatem facile sollertia subtilissima conscivit, Laberius poëta in mimo, quem scripsit *Restionem*, versibus quidem satis munde atque graphice factis, descripsit; sed causam voluntariae caecitatis finxit aliam: vertitque in eam rem, quam tum agebat, non inconcinniter. 3. Est enim persona, quae hoc apud Laberium dicit, divitis avari et parci, sumtum plurimum asotiamque [et popinationem] adolescentis filii deplorantis. 4. Versus Laberiani hi sunt:

Democritus Abderites, physicus philosophus,
Clypeum constituit contra exortum Hyperionis,
Oculos effodere ut posset splendore aereo.
Ita radiis solis aciem effodit luminis,
Malis bene esse ne videret civibus.
Sic ego fulgentis splendorem pecuniae
Volo lucificare exitium aetati meae;
Ne in re bona esse videam nequam filium

CAPUT XVIII.

Historia de Artemisia, deque eo certamine, quod apud Mausoli sepulcrum a scriptoribus inclitis decertatum est.

1. Artemisia Mausolum virum amasse fertur supra omnes amorum fabulas, ultraque affectionis humanae fidem. 2. Mausolus autem fuit, ut M. Tullius ait, rex terrae Cariae; ut quidam Graecarum historiarum scriptores dicunt, provinciae Graecae praefectus, quem σατράπην Graeci vocant. 3. Is Mausolus ubi fato perfunctus est, et inter lamenta et manus uxoris funere magnifico sepultus est, Artemisia, luctu atque desiderio mariti flagrans, ossa cineremque eius, mixta odoribus contusaque in pulveris faciem, aquae indidit, ebibitque: multaque alia violenti amoris indicia fecisse dicitur. 4. Molita quoque est ingenti impetu operis, conservandae mariti memoriae [causa], sepulcrum illud memoratissimum, dignatumque numerari inter septem omnium terrarum spectacula. 5. Id monumentum Artemisia cum Diis Manibus Sacris Mausoli dicaret, ἀγῶνα [id est certamen] laudibus eius dicundis facit; ponitque praemia pecuniae aliarumque rerum bonarum amplissima. 6. Ad eas laudes decertandas venisse dicuntur viri nobiles ingenio atque lingua praestabili, Theopompus, Theodectes, Naucrites: sunt etiam qui Isocratem ipsum cum iis certavisse memoriae mandaverint. Sed eo certamine vicisse Theopompum iudicatum est. Is fuit Isocratis discipulus. 7. Exstat nunc quoque Theodectis tragoedia, quae inscribitur Mausolus: in qua eum magis quam in prosa placuisse, Higinus in Exemplis refert.

CAPUT XIX.

Non purgari neque levari peccatum, cum praetenditur peccatorum, quae alii quoque peccaverunt, similitudo: atque inibi verba ex oratione super ea re Demosthenis.

1. Incessebat quempiam Taurus philosophus severa atque vehementi obiurgatione adolescentem, a rhetoribus et a facundiae studio ad disciplinas philosophiae transgressum, quod factum quiddam esse ab eo diceret

inhoneste et improbe. At ille non ibat infitias fecisse; sed id solitum esse fieri defendebat, turpitudinemque delicti exemplorum usu et consuetudinis venia deprecabatur. 2. Atque ibi Taurus, isto ipso defensionis genere irritatior: Homo, inquit, stulte et nihili, si te a malis exemplis auctoritates et rationes philosophiae non abducunt; ne illius quidem Demosthenis vestri sententiae tibi in mentem venit? quae, quia lepidis et venustis vocum modis vincta est, quasi quaedam cantilena rhetorica, facilius adhaerere memoriae tuae potuit. 3. Nam si me, inquit, non fallit, quod quidem in primori pueritia legerim, verba haec sunt Demosthenis, adversus eum, qui, ut tu nunc facis, peccatum suum peccatis alienis exemtum purgatumque ibat: *Σὺ δὲ μὴ λέγε, ὡς γέγονεν οὕτω πολλάκις· ἀλλ᾽ ὡς προσήκει γίγνεσθαι· οὐ γάρ, εἴ τι πώποτε μὴ κατὰ τοὺς νόμους ἐπράχθη, σὺ δὲ τοῦτο ἐμιμήσω, διὰ τοῦτο ἀποφύγοις ἂν δικαίως· ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον ἁλίσκοιο. Ὥσπερ γάρ, εἴ τις ἐκείνων προῄλω, σὺ τάδ᾽ οὐκ ἂν ἔγραψας, οὕτως, ἂν σὺ νῦν ἁλῷς, ἄλλος οὐ γράψει.* 4. Sic Taurus omni suasionum admonitionumque genere utens, sectatores suos ad rationes bonae inculpataeque indolis ducebat.

CAPUT XX.

Quid sit rogatio, quid lex, quid plebiscitum, quid privilegium, et quantum omnia ista differant.

1. Quaeri audio, quid lex sit, quid plebiscitum, quid rogatio, quid privilegium. 2. Atteius Capito, publici privatique iuris peritissimus, quid lex esset, hisce verbis definit: *Lex*, inquit, *est generale iussum populi aut plebis, rogante magistratu.* 3. Ea definitio si probe facta est, neque de imperio Cn. Pompeii, neque de reditu M. Ciceronis, neque de caede P. Clodii quaestio, neque alia id genus populi plebisve iussa, leges vocari possunt. 4. Non sunt enim generalia iussa, neque de universis civibus, sed de singulis concepta: quocirca privilegia potius vocari debent, quia veteres *priva* dixerunt, quae

nos *singula* dicimus; quo verbo Lucilius in primo Satirarum usus est:

— — abdomina thynni

Advenientibus priva dabo, cephaleaque, acarne.

5. *Plebem* autem Capito in eadem definitione seorsum a populo divisit: quoniam in populo omnis pars civitatis omnesque eius ordines contineantur; plebes vero ea dicitur, in qua gentes civium patriciae non insunt. 6. *Plebiscitum* igitur est, secundum eum Capitonem, lex, quam plebes, non populus, accipit; 7. sed totius huius rei iurisque, sive cum populus, sive cum plebes rogatur, sive quod ad universos pertinet, caput ipsum et origo et quasi fons *rogatio* est. 8. Ista enim omnia vocabula censentur continenturque rogationis principali genere et nomine. Nam, nisi populus aut plebes rogetur, nullum plebis aut populi iussum fieri potest. 9. Sed quanquam haec ita sunt, in veteribus tamen scriptis non magnam vocabulorum istorum differentiam esse animadvertimus. Nam et plebiscita et privilegia translato nomine *leges* appellaverunt; eademque omnia confuso et indistincto vocabulo *rogationes* dixerunt. 10. Sallustius quoque, proprietatum in verbis retinentissimus, consuetudini concessit, et privilegium, quod de Cn. Pompeii reditu ferebatur, legem appellavit. Verba ex secunda eius historia haec sunt: *Nam Sullam consulem, de reditu eius legem ferentem, ex composito Tr. Pl. C. Herennius prohibuerat.*

CAPUT XXI.

Quam ob causam [M.] Cicero his omnino verbis: novissime et novissimus uti observantissime vitarit.

1. Non paucis verbis, quorum frequens usus est nunc et fuit, M. Ciceronem noluisse uti, manifestum est, quod ea non probaret; velut est et *novissimus* et *novissime.* 2. Nam cum et M. Cato, et Sallustius, et alii quoque aetatis eiusdem, verbo isto promiscue usitati sint, multi etiam non indocti viri in libris id suis scripserint, abstinuisse eo tamen, tanquam non Latino, videtur: quoniam,

qui doctissimus eorum temporum fuerat, Aelius, illo, ut novo et improbo verbo, uti vitaverat. Propterea, quid M. quoque Varro de ista voce existimaverit, verbis ipsius Varronis ex libro De Lingua Latina ad Ciceronem sexto demonstrandum putavi. *Quod extremum*, inquit, *dicebatur, dici novissimum coeptum vulgo; quod mea memoria ut Aelius, sic senes aliquot, nimium novum verbum quod esset, vitabant: cuius origo, ut a vetere vetustius ac veterrimum: sic a novo declinatum novius et novissimum.*

CAPUT XXII.

Locus exemtus ex Platonis libro, qui inscribitur Gorgias, de falsae philosophiae probris, quibus philosophos temere incessunt, qui emolumenta verae philosophiae ignorant.

1. Plato, veritatis homo amicissimus, eiusque omnibus exhibendae promtissimus, quae omnino dici possint in desides istos ignavosque, qui, obtentu philosophiae nominis, inutile otium et linguae vitaeque tenebras sequuntur, ex persona quidem non gravi neque idonea, vere tamen ingenueque dixit. 2. Nam etsi Callicles, quem dicere haec facit, verae philosophiae ignarus, inhonesta indignaque in philosophos confert: perinde tamen accipienda sunt quae dicuntur, ut nos sensim moneri intelligamus, ne ipsi quoque culpationes huiuscemodi mereamur, neve inerti inanique desidia cultum et studium philosophiae mentiamur. 3. Verba ipsa super hac re Platonis ex libro, qui appellatur *Gorgias*, scripsi: quoniam vertere ea consilium non fuit, cum ad proprietates eorum nequaquam possit Latina oratio aspirare, ac multo minus etiam mea: 4. *Φιλοσοφία γάρ τοί ἐστιν, ὦ Σώκρατες, χαρίεν, ἄν τις αὐτοῦ μετρίως ἅψηται ἐν τῇ ἡλικίᾳ· ἐὰν δὲ περαιτέρω τοῦ δέοντος ἐνδιατρίψῃ, διαφθορὰ τῶν ἀνθρώπων.* 5. *Ἐὰν γὰρ καὶ πάνυ εὐφυὴς ᾖ, καὶ πόῤῥω τῆς ἡλικίας φιλοσοφῇ, ἀνάγκη πάντων ἄπειρον γεγονέναι ἐστὶν, ὧν χρὴ ἔμπειρον εἶναι τὸν μέλλοντα καλὸν κἀγαθὸν καὶ εὐδόκιμον ἔσεσθαι ἄνδρα.* 6. *Καὶ γὰρ τῶν*

νόμων ἄπειροι γίγνονται τῶν κατὰ τὴν πόλιν, καὶ τῶν λόγων, οἷς δεῖ χρώμενον ὁμιλεῖν ἐν τοῖς συμβολαίοις τοῖς ἀνθρώποις, καὶ ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ, καὶ τῶν ἡδονῶν τε καὶ ἐπιθυμιῶν τῶν ἀνθρωπείων, καὶ συλλήβδην τῶν ἠθῶν παντάπασιν ἄπειροι γίγνονται. 7. *Ἐπειδὰν οὖν ἔλθωσιν εἴς τινα ἰδίαν ἢ πολιτικὴν πρᾶξιν, καταγέλαστοι γίγνονται, ὥσπερ γε, οἶμαι, οἱ πολιτικοὶ, ἐπειδὰν αὖ εἰς τὰς ὑμετέρας διατριβὰς ἔλθωσι καὶ τοὺς λόγους, καταγέλαστοί εἰσι·* 8. *συμβαίνει γὰρ τὸ τοῦ Εὐριπίδου·*

„Λαμπρός τ' ἐστὶν ἕκαστος ἐν τούτῳ,
Κἀπὶ τοῦτ' ἐπείγεται,
Νέμων τὸ πλεῖστον ἡμέρας τούτῳ μέρος,
Ἵν' αὐτὸς τυγχάνῃ βέλτιστος ὤν."

9. *Ὅπου δ' ἂν φαῦλος ᾖ, ἐντεῦθεν φεύγει, καὶ λοιδορεῖ τούτῳ· τὸ δ' ἕτερον ἐπαινεῖ εὐνοίᾳ τῇ ἑαυτοῦ, ἡγούμενος οὕτως αὐτὸς ἑαυτὸν ἐπαινεῖν.* 10. *Ἀλλ', οἶμαι, τὸ ὀρθότατόν ἐστιν, ἀμφοτέρων μετασχεῖν. Φιλοσοφίας μὲν, ὅσον παιδείας χάριν, καλὸν μετέχειν, καὶ οὐκ αἰσχρὸν μειρακίῳ ὄντι φιλοσοφεῖν· ἐπειδὰν δὲ ἤδη πρεσβύτερος ὢν ἄνθρωπος ἔτι φιλοσοφῇ καταγέλαστον, ὦ Σώκρατες, τὸ χρῆμα γίγνεται.* 11. *Καὶ ἔγωγε ὁμοιότατον πάσχω πρὸς τοὺς φιλοσοφοῦντας, ὥσπερ πρὸς τοὺς ψελλιζομένους καὶ παίζοντας.* 12. *Ὅταν μὲν γὰρ παιδίον ἴδω, ᾧ ἔτι προσήκει διαλέγεσθαι, οὕτω ψελλιζόμενον καὶ παῖζον, χαίρω τε, καὶ χαρίεν μοι φαίνεται, καὶ ἐλευθέριον, καὶ πρέπον τῇ τοῦ παιδίου ἡλικίᾳ·* 13. *ὅταν δὲ σαφῶς διαλεγομένου παιδαρίου ἀκούσω, πικρόν τί μοι δοκεῖ χρῆμα εἶναι, καὶ ἀνιᾷ μου τὰ ὦτα, καί μοι δοκεῖ δουλοπρεπές τι εἶναι·* 14. *ὅταν δὲ ἀνδρὸς ἀκούσῃ τις ψελλιζομένου, ἢ παίζοντα ὁρᾷ, καταγέλαστον φαίνεται, καὶ ἄνανδρον, καὶ πληγῶν ἄξιον.* 15. *Ταὐτὸν οὖν ἔγωγε τοῦτο πάσχω καὶ πρὸς τοὺς φιλοσοφοῦντας.* 16. *Παρὰ νέῳ μὲν γὰρ μειρακίῳ ὁρῶν φιλοσοφίαν, ἄγαμαι, καὶ πρέπειν μοι δοκεῖ, καὶ ἡγοῦμαι ἐλεύθερόν τινα εἶναι τοῦτον τὸν ἄνθρωπον· τὸν δὲ μὴ φιλοσοφοῦντα, ἀνελεύθερον, καὶ οὐδέποτε οὐδενὸς ἀξιώσοντα ἑαυτὸν οὔτε καλοῦ, οὔτε γενναίου πράγματος·* 17. *ὅταν δὲ δὴ πρεσβύτερον ἴδω ἔτι φιλοσοφοῦντα, καὶ μὴ ἀπαλλαττό-*

μενον, πληγῶν μοι δοκεῖ ἤδη δεῖσθαι, ὦ Σώκρατες, οὗτος ὁ ἀνήρ. 18. Ὃ γὰρ νῦν δὴ ἔλεγον, ὑπάρχει τούτῳ τῷ ἀνθρώπῳ, κἂν πάνυ εὐφυὴς ᾖ, ἀνάνδρῳ γενέσθαι, φεύγοντι τὰ μέσα τῆς πόλεως καὶ τὰς ἀγορὰς, ἐν αἷς ἔφη ὁ ποιητὴς τοὺς ἄνδρας ἀριπρεπεῖς γίγνεσθαι· καταδεδυκότι δὲ τὸν λοιπὸν βίον βιῶναι μετὰ μειρακίων, ἐν γωνίᾳ τριῶν ἢ τεττάρων ψιθυρίζοντα, ἐλεύθερον δὲ καὶ μέγα καὶ ἱκανὸν μηδέποτε φθέγξασθαι. 19. Ἐγὼ δὲ, ὦ Σώκρατες, πρός σε ἐπιεικῶς ἔχω καὶ φιλικῶς. 20. Κινδυνεύω οὖν πεπονθέναι νῦν, ὅπερ ὁ Ζῆθος πρὸς τὸν Ἀμφίονα ὁ Εὐριπίδου, οὗπερ ἐμνήσθην. 21. Καὶ γάρ ἐμοὶ τοιαῦτ' ἄττα ἐπέρχεται πρός σε λέγειν, οἷάπερ ἐκεῖνος πρὸς τὸν ἀδελφόν· ὅτι ἀμελεῖς, ὦ Σώκρατες, ὧν δεῖ σε ἐπιμελεῖσθαι, καὶ φύσιν ψυχῆς ὧδε γενναίαν μειρακιώδει τινὶ διαπρέπεις μορφώματι, καὶ οὔτ' ἂν δίκης βουλαῖσι προσθεῖο ἂν ὀρθῶς λόγον, οὔτ' εἰκὸς ἂν καὶ πιθανὸν λάβοις, οὔθ' ὑπὲρ ἄλλων νεανικὸν βούλευμα βουλεύσαιο. 22. Καίτοι, ὦ φίλε Σώκρατες, (καί μοι μηδὲν ἀχθεσθῇς· εὐνοίᾳ γὰρ ἐρῶ τῇ σῇ,) οὐκ αἰσχρὸν δοκεῖ σοι εἶναι οὕτως ἔχειν, ὡς ἐγώ σε οἶμαι ἔχειν, καὶ τοὺς ἄλλους τοὺς πόῤῥω ἀεὶ φιλοσοφίας ἐλαύνοντας; Νῦν γὰρ εἴ τις σοῦ λαβόμενος, ἢ ἄλλου ὁτουοῦν τῶν τοιούτων εἰς τὸ δεσμωτήριον ἀπάγοι, φάσκων ἀδικεῖν, μηδὲν ἀδικοῦντα, οἶσθ' ὅτι οὐκ ἂν ἔχοις ὅ, τι χρήσαιο σαυτῷ, ἀλλ' ἰλιγγιῴης ἂν καὶ χασμῷο, οὐκ ἔχων ὅ, τι εἴποις; Καὶ εἰς τὸ δικαστήριον ἀναβὰς, κατηγόρου τυχὼν πάνυ φαύλου καὶ μοχθηροῦ, ἀποθάνοις ἂν, εἰ βούλοιτο θανάτου σοι τιμᾶσθαι. Καίτοι πῶς σοφὸν τοῦτό ἐστιν, ὦ Σώκρατες, εἴ τις εὐφυᾶ λαβοῦσα τέχνη φῶτα, ἔθηκε χείρονα, μήτε αὐτὸν αὑτῷ δυνάμενον βοηθεῖν, μηδ' ἐκσῶσαι ἐκ τῶν μεγίστων κινδύνων, μήτε ἑαυτὸν, μήτε ἄλλον μηδένα, ὑπὸ δὲ τῶν ἐχθρῶν περισυλᾶσθαι πᾶσαν τὴν οὐσίαν· ἀτεχνῶς δὲ ἄτιμον ζῆν ἐν τῇ πόλει· τὸν δὲ τοιοῦτον (εἴ τι καὶ ἀγροικότερον εἰρῆσθαι) ἔξεστιν ἐπὶ κόῤῥης τύπτοντα, μὴ διδόναι δίκην. 23. Ἀλλ', ὦ 'γαθὲ, ἐμοὶ πείθου, παῦσαι δ' ἐλέγχων· πραγμάτων δ' εὐμουσίαν ἄσκει· καὶ ἄσκει ὁπόθεν δόξεις φρονεῖν, ἄλλοις τὰ κομψὰ ταῦτ' ἀφεὶς, εἴτε ληρήματα χρὴ φάναι εἶναι, εἴτε φλυαρίας,

Ἐξ ὧν κενοῖσιν ἐγκατοικήσεις δόμοις·
ζηλῶν οὐκ ἐλέγχοντας ἄνδρας τὰ μικρὰ ταῦτα, ἀλλ' οἷς ἐστὶ καὶ βίος, καὶ δόξα, καὶ ἄλλα πολλὰ ἀγαθά. 24. Haec Plato sub persona quidem, sicuti dixi, non proba, sed cum sensu tamen intelligentiaeque communis fide, et cum quadam indissimulabili veritate disseruit; non de illa scilicet philosophia, quae virtutum omnium disciplina est, quaeque in publicis simul et privatis officiis excellit, civitatesque et rempublicam, si nihil prohibeat, constanter et fortiter et perite administrat; sed de ista futili atque puerili meditatione argutiarum, nihil ad vitam neque tuendam neque ordinandam promovente: in qua id genus homines consenescunt male feriati, quos philosophos esse et vulgus putat, et is putabat, ex cuius persona haec dicta sunt.

CAPUT XXIII.

Verba ex oratione M. Catonis de mulierum veterum victu et moribus: atque inibi, quod fuerit ius marito, in adulterio uxorem deprehensam necare.

1. Qui de victu atque cultu populi Romani scripserunt, mulieres Romae atque in Latio aetatem abstemias egisse, hoc est, vino semper, quod *temetum* prisca lingua appellabatur, abstinuisse dicunt: institutumque, ut cognatis osculum ferrent, reprehendendi causa, ut odor indicium faceret, si bibissent. 2. Bibere autem solitas ferunt loream, passum, murrinam, et quae id genus epotant, potu dulcia. Atque haec quidem in iis, quibus dixi, libris pervulgata sunt. 3. Sed M. Cato non solum existimatas, sed mulctatas quoque a iudice mulieres refert, non minus si vinum in se, quam si probrum et adulterium admisissent. 4. Verba M. Catonis adscripsi ex oratione, quae inscribitur De Dote: in qua id quoque scriptum est, in adulterio uxores deprehensas ius fuisse maritis necare: *Vir*, inquit, *cum divortium facit, mulieri iudex pro censore est: imperium, quod videtur, habet: si quid perverse tetreque factum est a muliere,*

mulctatur: si vinum bibit, si cum alieno viro probri quid fecit, condemnatur. 5. De iure autem occidendi ita scriptum est. *In adulterio uxorem tuam si deprehendisses, sine iudicio impune necares: illa te, si adulterares, digito non auderet contingere; neque ius est.*

CAPUT XXIV.

Die pristini, et die crastini, et die quarti, et die quinti, qui elegantius locuti sunt, dixisse; non ut ea vulgo dicuntur nunc.

1. *Die quarto* et *die quinto*, quod Graeci εἰς τετάρτην καὶ εἰς πέμπτην dicunt, ab eruditis nunc quoque dici audio: et qui aliter dicit, pro rudi atque indocto despicitur. Sed M. Tullii aetate, ac supra eam, non, opinor, ita dixerunt; *die quinte* enim et *die quinti* pro adverbio copulate dictum est, et secunda in eo syllaba correpta. 2. Divus etiam Augustus, [memoriarum veterum exsequentissimus,] linguaeLatinae non nescius, munditiarumque patris sui in sermonibus sectator, in epistolis plurifariam significatione ista dierum non aliter usus est. 3. Ius autem erit, perpetuae veterum consuetudinis demonstrandae gratia verba sollemnia praetoris ponere, quibus more maiorum ferias concipere solet, quae appellantur Compitalia. Ea verba haec sunt: DIE NONI POPOLO ROMANO QUIRITIUM COMPITALIA ERUNT; QUANDO CONCEPTA FUERINT, NEFAS. *Die noni* praetor dicit, non *die nono*. 4. Neque praetor solum, sed pleraque omnis vetustas sic locuta est. 5. Venit ecce illius versus Pomponiani in mentem, qui est ex Atellana, quae Maevia [in] scribitur:

Dies hic sextus, cum nihil egi: die quarte moriar fame.

6. Suppetit etiam Coelianum illud ex libro Historiarum secundo: *Si vis mihi equitatum dare, et ipse cum cetero exercitu me sequi; die quinti Romae in Capitolium curabo tibi coena sit cocta.* 7. Et historiam autem et ver-

bum hoc sumsit Coelius ex Origine M. Catonis; in qua ita scriptum est: *Igitur dictatorem Carthaginiensium magister equitum monuit: Mitte mecum Romam equitatum; die quinti in Capitolium tibi coena cocta erit.* 8. Extremam istius vocis syllabam tum per *e* tum per *i* scriptam legi. Nam sane quam consuetum veteribus fuerat, literis his plerumque uti indifferenter; sicuti *praefiscine* et *praefiscini*, *proclivi* et *proclive*. Atque alia item multa hoc genus varie dixerunt: *die pristini* quoque eodem modo dicebatur: quod significabat *die pristino*, id est, priore; quod vulgo *pridie* dicitur, converso compositionis ordine, quasi *pristino die*. Atque item simili figura *die crastini* dicebatur; id erat *crastino die*. 9. Sacerdotes quoque populi Romani cum condicunt in diem tertium, *diem perendini* dicunt. 10. Sed ut plerique *die pristini*, ita M. Cato in oratione contra Furium, *die proximi* dixit. *Die quarto* autem Cn. Matius, homo impense doctus, in Mimiambis pro eo dixit, quod *nudius quartus* nos dicimus, in his versibus

Nuper die quarto, ut recordor, et certe
Aquarium urceum unicum domi fregit.

Hoc igitur intererit, ut *die quarto* quidem de praeterito dicamus: *die* autem *quarte* de futuro.

CAPUT XXV.

Telorum et iaculorum gladiorumque vocabula, atque inibi navium quoque genera, quae scripta in veterum libris reperiuntur.

1. Telorum, iaculorum gladiorumque vocabula, quae in historiis veteribus scripta sunt, item navigiorum quoque genera et nomina, libitum forte nobis est, sedentibus in rheda, conquirere: iisque vicem aliarum ineptiarum vacantem stupentemque animum occupare. 2. Quae tum igitur suppetierant, haec sunt: *hasta*, *pilum*, *phalarica*, *semiphalarica*, *soliferrea*, *gesa*, *lancea*, *spari*, *rumices*, *trifaces*, *tragulae*, *frameae*, *mesanculae*, *cateiae*, *rumpiae*, *scorpii*, *sibones*, *siciles*, *veruta*, *enses*

sicae, *machaerae*, *spatae*, *lingulae*, *pugiones*, *clunaculae*. 3. De *lingula*, quoniam est minus frequens, admonendum existimo, lingulam veteres dixisse gladiolum oblongum in speciem linguae factum, cuius meminit Naevius, in tragoedia Hesiona. Versum Naevii apposui:

Sine mihi morem videar gerere, haud lingua, verum lingula.

4. Item *rumpia* genus teli est Thracae nationis. positumque hoc vocabulum in Q. Ennii Annalium quarto decimo. 5. Navium autem, quas reminisci tunc potuimus, appellationes hae sunt: *gauli*, *corbitae*, *caudiceae*, *longae*, *hippagines*, *cercuri*, *celoces*, vel ut Graeci dicunt, *celetes*, *lembi*, *oriae*, *renunculi*, *actuariae*, quas Graeci ἐπικώπους vocant vel ἐπιβάτιδας, *prosumiae*, vel *geseoretae*, vel *horiolae*, *stlatae*, *scaphae*, *pontones*, *vaetitiae*, *hemioliae*, *phaseli*, *parones*, *myoparones*, *lintres*, *caupuli*, *camarae*, *placidae*, *cydarum*, *ratariae*, *catascopium*.

CAPUT XXVI.

Inscite ab Asinio Pollione reprehensum Sallustium, quod transfretationem transgressum dixerit; et transgressos qui transfretassent.

1. Asinio Pollioni in quadam epistola, quam ad Plancum scripsit, et quibusdam aliis, C. Sallustius inique dignus nota visus est, quod in primo Historiarum maris transitum transmissumque, navibus factum, *transgressum* appellavit; eosque, qui fretum transmiserant, quos *transfretasse* dici solitum est, *transgressos* dixit. 2. Verba ipsa Sallustii posui: *Itaque Sertorius levi praesidio relicto in Mauritania, nactus obscuram noctem, aestu secundo, furtim aut celeritate vitare proelium in transgressu conatus est.* 3. Ac deinde infra ita scripsit: *Transgressos omnis recipit mons praeceptus a Lusitanis.* 4. Hoc igitur et minus proprie [et ἀπεριοσκέπτως] et a nullo gravi auctore dictum aiunt. Nam *transgressus*, inquit, a transgrediendo dicitur, idque ipsum ab ingressu et a pedum gradu appellatum est. 5. Idcirco

verbum *transgredi* convenire non putavit neque volantibus neque serpentibus neque navigantibus; sed iis solis, qui gradiuntur et pedibus iter emetiuntur. Propterea negant, apud scriptorem idoneum aut navium *transgressum* reperiri posse, aut pro transfretatione *transgressum*. 6. Sed quaero ego, cur non, sicuti *cursus* navium recte dici solent, ita *transgressus* etiam navibus factus dici possit? praesertim cum brevitas tam angusti fretus, qui terram Africam Hispaniamque interfluit, elegantissime *transgressionis* vocabulo, quasi paucorum graduum spatium, definita sit. 7. Qui auctoritatem autem requirunt, et negant dictum *ingredi transgredive* in navigantibus, volo uti respondeant, quantum existiment interesse *ingredi* atque *ambulare*. 8. Atqui M. Cato in libro De Re rustica: *Fundus*, inquit, *eo in loco habendus est, ut et oppidum prope amplum sit, et mare aut amnis, qua naves ambulant*. 9. Appetitas porro huiuscemodi translationes, habitasque esse pro honestamentis orationis, Lucretius quoque testimonium in hac eadem voce dicit. In quarto enim libro clamorem per arterias et per fauces gradientem dicit, quod est nimio confidentius, quam illud de navibus Sallustianum. Versus Lucretii hi sunt:

[Corpoream quoque enim vocem constare fatendum est,
Et sonitum, quoniam possunt impellere sensus.]
Praeterradit enim vox fauces saepe, facitque
Asperiora foras gradiens arteria clamor.

10. Praeterea Sallustius in eodem libro non eos solum, qui navibus veherentur, sed et scaphas quoque nantes *progressas* dicit. Verba ipsa de scaphis posui: *Earum aliae, paululum progressae, nimio simul et incerto onere cum pavor corpora agitaverat, deprimebantur.*

CAPUT XXVII.

Historia de populo Romano, deque populo Punico, quod pari propemodam vigore fuerint aemuli.

1. In literis veteribus memoria exstat, quod par fuit quondam vigor et acritudo amplitudoque populi Romani

atque Poeni. 2. Neque immerito existimatum: nam cum aliis quidem populis de uniuscuiusque republica, cum Poenis autem de omnium terrarum imperio decertatum est. 3. Eius rei specimen est in illo utriusque populi verbo factum, cum Q. Fabius, imperator Romanus, dedit ad Carthaginienses epistolam, ubi scriptum fuit, populum Romanum misisse ad eos hastam et caduceum, signa duo, belli aut pacis: exque iis, utrum vellent, eligerent; quod elegissent, id unum ut esse missum existimarent. 4. Carthaginienses responderunt, neutrum sese eligere. sed posse, qui attulissent, utrum mallent, relinquere; quod reliquissent, id sibi pro electo futurum. 5. Marcus autem Varro non hastam ipsam, neque ipsum caduceum missa dicit, sed duas tesserulas; in quarum altera caduceum, in altera hastae simulacra fuerunt incisa.

CAPUT XXVIII.

De aetatum finibus pueritiae, iuventae, senectae, ex Tuberonis historia sumtum.

1. C. Tubero in Historiarum primo scripsit, Servium Tullium, regem populi Romani, cum illas quinque classes iuniorum, census faciendi gratia, institueret, pueros esse existimasse, qui minores essent annis septemdecim: atque inde ab anno septimo decimo, quod idoneos iam esse reipublicae arbitraretur, milites scripsisse: eosque ad annum quadragesimum sextum iuniores, supraque eum annum seniores appellasse. 2. Eam rem propterea notavi, ut discrimina, quae fuerint iudicio moribusque maiorum pueritiae, iuventae, senectae, ex ista censione Servii Tullii, prudentissimi regis, noscerentur

CAPUT XXIX.

Quod particula atque non complexiva tantum sit, sed vim habeat plusculam variamque.

1. *Atque* particula, a grammaticis quidem coniunctio esse dicitur connexiva, et plerumque sane coniungit verba et connectit: sed interdum alias quasdam potestates

habet non satis notas, nisi in veterum literarum tractatione atque cura exercitis. 2. Nam et pro adverbio valet, cum dicimus: *aliter ego feci, atque tu:* significat enim: *aliter quam tu;* et gemina si fiat, auget intenditque rem, de qua agitur: ut animadvertimus in Q. Ennii Annalibus, nisi memoria in hoc versu labor:

Atque atque accedit muros Romana iuventus.

3. Cui significationi contrarium est, quod itidem a veteribus dictum est: *deque.* 4. Et praeterea pro alio quoque adverbio dicitur, id est, *statim:* quod in his Virgilii versibus existimatur obscure et insequenter particula ista posita esse:

— — — — *Sic omnia fatis*
In peius ruere, ac retro sublapsa referri:
Non aliter, quam qui adverso vix flumine lembum
Remigiis subigit, si brachia forte remisit,
Atque illum in praeceps prono rapit alveus amni.

LIBER UNDECIMUS.

CAPUT I.

De origine vocabuli terrae Italiae, deque ea mulcta, quae suprema appellatur, deque eius nominis ratione: ac de lege Aternia: et quibus verbis antiquitus mulcta minima dici solita sit.

Timaeus in Historiis, quas oratione Graeca de rebus populi Romani composuit, et M. Varro in Antiquitatibus Rerum Humanarum terram Italiam de Graeco vocabulo appellatam scripserunt; quoniam boves Graeci veteri lingua ἰταλοί vocitati sunt, quorum in Italia magna copia fuerit: bucetaque in ea terra gigni pascique solita sint compluria. 2. Coniectare autem ob eandem causam possumus, quod Italia tunc esset argentosissima,

mulctam, quae appellatur *suprema,* institutam in singulos [dies] duarum ovium, triginta boum: pro copia scilicet boum, proque ovium penuria. Sed cum eiusmodi mulcta pecoris armentique a magistratibus dicta erat, adigebantur boves ovesque alias pretii parvi, alias maioris: eaque res faciebat inaequalem mulctae punitionem. Idcirco postea lege Aternia constituti sunt in oves singulas aeris deni, in boves aeris centeni. 3. *Minima* autem mulcta est ovis unius. *Suprema* mulcta est eius numeri, cuius diximus: ultra quem mulctam dicere in [dies] singulos ius non est; et propterea *suprema* appellatur, id est, summa et maxima. 4. Quando igitur nunc quoque a magistratibus populi Romani more maiorum mulcta dicitur vel minima vel suprema, observari solet, ut *oves* genere virili appellentur: atque ita M. Varro verba haec legitima, quibus minima mulcta diceretur, concepit: *M. Terentio, quando citatus neque respondit neque excusatus est, ego ei unum ovem mulctam dico.* Ac nisi eo genere diceretur, negaverunt iustam videri mulctam. 5. Vocabulum autem ipsum *mulctae* idem M. Varro in uno et vicesimo Rerum Humanarum non Latinum, sed Sabinum esse dicit; idque ad suam memoriam mansisse ait in lingua Samnitium, qui sunt a Sabinis orti. Sed turba grammaticorum novitia *κατ᾽ ἀντίφρασιν,* ut quaedam alia, [ita] hoc quoque dici tradiderunt. 6. Cum autem usus et mos sermonum is sit, ut ita et nunc loquamur, ut plerique veterum locuti sunt: *mulctam dixit,* et: *mulcta dicta est:* non esse ab re putavi, notare, quod M. Cato aliter dixit. Nam in quarto Originum verba haec sunt: *Imperator noster, si quis extra ordinem depugnatum ivit, ei mulctam facit.* 7. Potest autem videri consulta elegantia mutasse verbum, cum in castris et in exercitu mulcta fieret, non in comitio nec ad populum diceretur.

CAPUT II.

Quod elegantia apud antiquiores non de amoeniore ingenio, sed de nitidiore cultu atque victu dicebatur, eaque in vitio ponebatur.

1. *Elegans* homo non dicebatur cum laude; sed id fere verbum ad aetatem M. Catonis vitii, non laudis, fuit; 2. est namque hoc animadvertere, cum in quibusdam aliis, tum in libro Catonis, qui inscriptus est: Carmen de moribus. Ex quo libro verba haec sunt: *Avaritiam omnia vitia habere putabant: sumtuosus, cupidus, elegans, vitiosus, irritus qui habebatur, is laudabatur;* 3 ex quibus verbis apparet, *elegantem* dictum antiquitus, non ab ingenii elegantia, sed qui nimis lecto amoenoque cultu victuque esset. 4. Postea *elegans* reprehendi quidem desiit; sed laude nulla dignabatur, nisi cuius elegantia erat moderatissima. Sic M. Tullius L. Crasso et Q. Scaevolae non meram elegantiam, sed multa parsimonia mixtam laudi dedit: *Crassus*, inquit, *erat parcissimus elegantium; Scaevola parcorum elegantissimus.* 5. Praeterea ex eodem libro Catonis haec etiam sparsim et intercise commeminimus: *Vestiri*, inquit, *in foro honeste mos erat: domi quod satis erat. Equos carius, quam coquos, emebant. Poëticae artis honos non erat. Si qui in ea re studebat, aut sese ad convivia applicabat, grassator vocabatur.* 6. Illa quoque ex eodem libro praeclarae veritatis sententia est: *Nam vita*, inquit, *humana prope uti ferrum est. Ferrum si exerceas, conteritur. si non exerceas, tamen rubigo interficit. Itidem homines exercendo videmus conteri. Si nihil exerceas, inertia atque torpedo plus detrimenti facit, quam exercitio.*

CAPUT III.

Qualis quantaque sit pro particulae varietas; deque exemplis eius varietatis.

1. Quando ab arbitriis negotiisque otium est, et motandi corporis gratia aut spatiamur aut vectamur, quaerere nonnunquam apud memetipsum soleo res eiusmodi,

parvas quidem minutasque, et hominibus non bene eruditis aspernabiles, sed ad veterum scripta penitus noscenda et ad scientiam linguae Latinae cumprimis necessarias: velut est, quod forte nuper in Praenestino recessu, vespertina ambulatione, solus ambulans considerabam: qualis quantaque esset particularum quarundam in oratione Latina varietas. Quod genus est praepositio *pro*. 2. Aliter enim dici videbam: *pontifices pro collegio decrevisse:* aliter: *quempiam testem introductum pro testimonio dixisse:* aliter M. Catonem in Originum quarto: *proelium factum, depugnatumque pro castris* scripsisse: et item in quinto: *urbes, insulasque omnes pro agro Illyrio esse:* aliter etiam dici: *pro aede Castoris*: aliter: *pro rostris:* aliter: *pro tribunali:* aliter: *pro concione:* atque aliter: *tribunum plebis pro potestate intercessisse*. 3. Sed has omnes dictiones, qui aut omnino similes et pares, aut usquequaque diversas existimaret, errare arbitrabar. Nam varietatem istam eiusdem quidem fontis et capitis, non eiusdem tamen esse finis putabam. 4. Quod profecto facile intelliget, si quis adhibeat ad meditationem suam intentionem, et habeat veteris orationis usum atque notitiam celebriorem.

CAPUT IV.

Quem in modum Q. Ennius versus Euripidis aemulatus sit.

1. Euripidis versus sunt in Hecuba, verbis, sententia, brevitate insignes illustresque. 2. Hecuba est ad Ulixem dicens:

Τὸ δ᾽ ἀξίωμα, κἂν κακῶς λέγῃ, τὸ σὸν,
Νικᾷ· λόγος γὰρ ἔκ τ᾽ ἀδοξούντων ἰὼν,
Κἀκ τῶν δοκούντων, αὐτὸς οὐ ταὐτὸν σθένει.

3. Hos versus Q. Ennius, cum eam tragoediam verteret, non sane incommode aemulatus est. Versus totidem Enniani hi sunt:

Haec tametsi perverse dices, facile Achivos flexeris:
Nam cum opulenti loquuntur pariter atque ignobiles,
Eadem dicta, eademque oratio aequa non aeque valet.

4. Bene, sicuti dixi, Ennius: sed tamen *ignobiles* ἀντὶ ἀδοξούντων et *opulenti* ἀντὶ δοκούντων satisfacere sententiae non videntur; nam neque omnes ignobiles ἀδοξοῦσι neque omnes opulenti ἐνδοξοῦσι.

CAPUT V

De Pyrrhoniis philosophis quaedam, deque Academicis strictim notata, deque inter eos differentia.

1. Quos Pyrrhonios philosophos vocamus, ii Graeco cognomento σκεπτικοί appellantur; 2. id ferme significat quasi *quaesitores* et *consideratores:* 3. nihil enim decernunt, nihil constituunt; sed in quaerendo semper considerandoque sunt, quidnam sit omnium rerum, de quo decerni constituique possit. 4. Ac ne videre quoque plane quidquam neque audire sese putant; sed ita pati afficique, quasi videant vel audiant: eaque ipsa, quae affectiones istas in sese efficiant, qualia et cuius modi sint, contantur atque insistunt; omniumque rerum fidem veritatemque, mixtis confusisque signis veri atque falsi, ita imprensibilem videri aiunt, ut, quisquis homo est non praeceps neque iudicii sui prodigus, his uti verbis debeat, quibus auctorem philosophiae istius Pyrrhonem usum esse tradunt: *Οὐ μᾶλλον οὕτως ἔχει τόδε, ἢ ἐκείνως, ἢ οὐδετέρως:* indicia enim rei cuiusque et sinceras proprietates negant posse nosci et percipi; idque ipsum docere atque ostendere multis modis conantur. 5. Super qua re Favorinus quoque subtilissime argutissimeque decem libros composuit, quos *Πυῤῥωνείων τρόπων* inscribit. 6. Vetus autem quaestio, et a multis scriptoribus Graecis tractata est, an quid et quantum inter Pyrrhonios et Academicos philosophos intersit. Utrique enim σκεπτικοί, ἐφεκτικοί, ἀπορητικοί dicuntur, quoniam utrique nihil affirmant, nihilque comprehendi putant; sed ex omnibus rebus perinde visa fieri dicunt, quas φαντασίας appellant; non ut rerum ipsarum natura est, sed affectio animi corporisve est eorum, ad quos ea visa perveniunt. 7. Itaque omnes omnino res, quae sen-

sus hominum movent, τῶν πρός τι esse dicunt: id verbum significat, nihil esse quidquam, quod ex sese constet, nec quod habeat vim propriam et naturam, sed omnia prorsum ad aliquid referri: taliaque videri esse, qualis sit eorum species, dum videntur, qualiaque apud sensus nostros, quo pervenerunt, creantur; non apud sese, unde profecta sunt. 8. Cum haec autem consimiliter tam Pyrrhonii dicant, quam Academici, differre tamen inter sese et propter alia quaedam, et vel maxime propterea existimati sunt, quod Academici quidem ipsum illud, nihil posse comprehendi, quasi comprehendunt, et, nihil posse decerni, quasi decernunt: Pyrrhonii ne id quidem ullo pacto videri verum dicunt, quod nihil esse verum videtur.

CAPUT VI.

Quod mulieres Romae per Herculem non iuraverint, neque viri per Castorem

1. In veteribus scriptis neque mulieres Romanae per Herculem deierant, neque viri per Castorem. 2. Sed cur illae non iuraverint Herculem, obscurum non est: nam Herculano sacrificio abstinent. 3. Cur autem viri Castorem iurantes non appellaverint, non facile dictu est. Nusquam igitur scriptum invenire est apud idoneos quidem scriptores, aut *mehercle* feminam dicere, aut *mecastor* virum. 4. *Aedepol* autem, quod iusiurandum per Pollucem est, et viro et feminae commune est. 5. Sed M. Varro asseverat, antiquissimos viros neque per Castorem neque per Pollucem deierare solitos; sed id iusiurandum fuisse tantum feminarum ex Initiis Eleusiniis acceptum. 6. Paulatim tamen, inscitia antiquitatis, viros dicere *aedepol* coepisse; factumque esse ita dicendi morem: sed *mecastor* a viro dici, in nullo vetere scripto inveniri.

CAPUT VII.

Verbis antiquissimis relictisque iam et desitis minime utendum.

1. Verbis uti aut nimis obsoletis exculcatisque, aut insolentibus novitatisque durae et illepidae, par esse

delictum videtur: sed molestius equidem culpatiusque esse arbitror, verba nova, incognita, inaudita dicere, quam invulgata et sordentia. 2. Nova autem videri dico etiam ea, quae sunt inusitata et desita, tametsi sint vetusta. 3. Est adeo id vitium plerumque serae eruditionis, quam Graeci ὀψιμαθίαν appellant, ut, quod nunquam didiceris, diu ignoraveris, cum id scire aliquando coeperis, magni facias quo in loco cunque et quacunque in re dicere. Veluti Romae, nobis praesentibus, vetus celebratusque homo in causis, sed repentina et quasi tumultuaria doctrina praeditus, cum apud praefectum urbis verba faceret, et dicere vellet, inopi quendam miseroque victu vivere et furfureum panem esitare, vinumque eructum et foetidum potare: *Hic*, inquit, *eques Romanus apludam edit, et floces bibit.* 4. Adspexerunt omnes, qui aderant, alius alium, primo tristiores turbato et requirente vultu, quidnam illud utriusque verbi foret;. post deinde, quasi nescio quid Tusce aut Gallice dixisset, universi riserunt. 5. Legerat autem ille, *apludam* veteres rusticos frumenti furfurem dixisse; idque a Plauto in comoedia, si ea Plauti est, quae Astraba inscripta est, positum esse. 6. Item *floces* audierat prisca voce significare vini faecem e vinaceis expressam, sicuti fraces ex oleis: idque apud Caecilium in Polumenis legerat, eaque sibi duo verba ad orationum ornamenta servaverat. 7. Alter quoque, a lectionibus id genus paucis ἀπειρόκαλος, cum adversarius causam differri postularet: *Rogo*, *praetor*, inquit, *subveni, succurre: quonamusque nos bovinator hic demoratur?* Atque id voce magna ter quaterque inclamavit, *bovinator est.* 8. Commurmuratio fieri coepta est a plerisque, qui aderant, quasi monstrum verbi admirantibus. 9. At ille, iactans et gestiens: *Non enim Lucilium*, inquit, *legistis, qui tergiversatorem bovinatorem dicit.* 10. Est autem in Lucilii undecimo versus:

Hic strigosus, bovinatorque ore improbus duro.

CAPUT VIII.

Quid senserit dixeritque M. Cato de Albino, qui, homo Romanus, Graeca oratione res Romanas, venia sibi ante eius linguae imperitiae petita, composuit.

1. Iuste venusteque admodum reprehendisse dicitur A. Albinum M. Cato. 2. Albinus, qui cum L. Lucullo consul fuit, res Romanas oratione Graeca scriptitavit. 3. In eius historiae principio scriptum est ad hanc sententiam: Neminem succensere sibi convenire, si quid in his libris parum composite aut minus eleganter scriptum foret. *Nam sum*, inquit, *homo Romanus, natus in Latio. Graeca oratio a nobis alienissima est;* ideoque veniam gratiamque malae existimationis, si quid esset erratum, postulavit. 4. Eam cum legisset M. Cato. *Nae tu*, inquit, *Aule, nimium nugator es, cum maluisti culpam deprecari, quam culpa vacare. Nam petere veniam solemus, aut cum imprudentes erravimus, aut cum compulsi peccavimus. Tibi*, inquit, *oro te, quis perpulit, ut id committeres, quod, priusquam faceres, peteres, ut ignosceretur?* 5. Scriptum est hoc in libro Cornelii Nepotis De Illustribus Viris.

CAPUT IX.

Historia de legatis Mileti et Demosthene rhetore, in libris Critolai reperta.

1. Critolaus scripsit, legatos Mileto publicae rei causa venisse Athenas, [fortassean dixerit] auxilii petendi gratia. Tum, qui pro sese verba facerent, quos visum erat, advocasse. Advocatos, uti erat mandatum, verba pro Milesiis ad populum fecisse. Demosthenem Milesiorum postulatis acriter respondisse, neque Milesios auxilio dignos, neque ex republica id esse contendisse. Rem in posterum diem prolatam. Legatos ad Demosthenem venisse, magnoque opere orasse, uti contra ne diceret. Eum pecuniam petivisse, et, quantam petiverat, abstulisse. Postridie, cum res agi denuo coepta esset, Demosthenem, lana multa collum cervicesque cir-

cumvolutum, ad populum prodisse et dixisse, se συνάγχην pati; eo contra Milesios loqui non quire. Tum e populo unum exclamasse, non συνάγχην, quod Demosthenes pateretur, sed ἀργυράγχην esse. 2. Ipse etiam Demosthenes, ut idem Critolaus refert, non id postea concelavit; quin gloriae quoque hoc sibi assignavit. Nam cum interrogasset Aristodemum, actorem fabularum, quantum mercedis, uti ageret, accepisset, et Aristodemus talentum respondisset: *At ego plus*, inquit, *accepi, ut tacerem*

CAPUT X.

Quod C. Gracchus in oratione sua historiam, supra scriptam, Demadi rhetori, non Demostheni, attribuit: verbaque ipsius C. Gracchi relata.

1. Quod in capite superiore a Critolao scriptum esse diximus super Demosthene, id C. Gracchus in oratione, qua legem Aufeiam dissuasit, in Demadem contulit, verbis hisce: 2. *Nam vos, Quirites, si velitis sapientia atque virtute uti, et si quaeritis, neminem nostrum invenietis sine pretio huc prodire. Omnes nos, qui verba facimus, aliquid petimus: neque ullius rei causa quisquam ad vos prodit, nisi ut aliquid auferat.* 3. *Ego ipse, qui apud vos verba facio, uti vectigalia vestra augeatis, quo facilius vestra commoda et rempublicam administrare possitis, non gratis prodeo: verum peto a vobis, non pecuniam, sed bonam existimationem atque honorem.* 4. *Qui prodeunt dissuasuri, ne hanc legem accipiatis, petunt non honorem a vobis, verum a Nicomede pecuniam. Qui suadent, ut accipiatis, ii quoque petunt non a vobis bonam existimationem, verum a Mithridate familiari suae pretium et praemium. Qui autem ex eodem loco atque ordine tacent, ii vel acerrimi sunt: nam ab omnibus pretium accipiunt, et omnes fallunt.* 5. *Vos, cum putatis, eos ab his rebus remotos esse, impartitis bonam existimationem.* 6. *Legationes autem a regibus, cum putant eos sua causa reticere, sumtus atque pecunias maximas praebent: uti in terra*

Graecia, quo in tempore Graecus tragoedus gloriae sibi ducebat, talentum magnum ob unam fabulam datum esse, homo eloquentissimus civitatis suae Demades ei respondisse dicitur: Mirum tibi videtur, si tu loquendo talentum quaesisti? Ego, ut tacerem, decem talenta a Rege accepi. Itidem nunc isti pretia maxima ob tacendum accipiunt.

CAPUT XI.

Verba P. Nigidii, quibus differre dicit mentiri et mendacium dicere.

1. Verba sunt haec ipsa P. Nigidii, hominis in studiis bonarum artium praecellentis, quem M. Cicero ingenii doctrinarumque nomine summe reveritus est: *Inter mendacium dicere et mentiri distat. Qui mentitur, ipse non fallitur, alterum fallere conatur: qui mendacium dicit, ipse fallitur.* 2. Item hoc addidit: *Qui mentitur,* inquit, *fallit, quantum in se est: at qui mendacium dicit, ipse non fallit, quantum in se est.* 3. Item hoc quoque super eadem re dicit: *Vir bonus,* inquit, *praestare debet, ne mentiatur: prudens, ne mendacium dicat: alterum incidit in hominem, alterum non.* 4. Varie mehercle et lepide Nigidius tot sententias in eandem rem, quasi aliud atque aliud diceret, disparavit.

CAPUT XII.

Quod Chrysippus philosophus omne verbum ambiguum dubiumque esse dicit; Diodorus contra nullum verbum ambiguum esse putat.

1. Chrysippus ait, omne verbum ambiguum natura esse, quoniam ex eodem duo vel plura accipi possunt. 2. Diodorus autem, cui Crono cognomentum fuit: *Nullum,* inquit, *verbum est ambiguum: nec quisquam ambiguum dicit aut sentit; nec aliud dici videri debet, quam quod se dicere sentit is, qui dicit.* 3. *At cum ego,* inquit, *aliud sensi, tu aliud accepisti: obscure magis dictum, quam ambigue, videri potest; ambigui enim verbi natura illa esse debuit, ut qui diceret, duo vel plura diceret; nemo autem duo vel plura dicit, qui se sentit unum dicere.*

CAPUT XIII.

Quid T. Castricius de verbis deque sententia quadam C. Gracchi existimaverit; quodque esse eum sine ullo sensus emolumento docuerit.

1. Apud T. Castricium, disciplinae rhetoricae doctorem, gravi atque firmo iudicio virum, legebatur oratio C. Gracchi in P. Popilium. 2. In eius orationis principio collocata verba sunt accuratius modulatiusque, quam veterum oratorum consuetudo fert. 3. Ea verba, sicuti dixi composita, haec sunt: *Quae vos cupide per hosce annos appetistis atque voluistis, ea si temere repudiaritis, abesse non potest, quin aut olim cupide appetisse, aut nunc temere repudiasse dicamini.* 4. Cursus igitur hic et sonus rotundae volubilisque sententiae eximie nos et unice delectabat, tanto id magis, quod iam tunc C. Graccho, viro illustri et severo, eiusmodi compositionem fuisse cordi videbamus. 5. Sed enim, cum eadem ipsa verba saepius petentibus nobis lectitarentur, admoniti a Castricio sumus, ut consideraremus, quae vis quodve emolumentum eius sententiae foret; neque pateremur, ut aures nostrae, cadentis apte orationis modis eblanditae, animum quoque nobis voluptate inani perfunderent. Cumque nos admonitione ista attentiores fecisset: Inspicite, inquit, penitus, quid efficiant verba haec; dicatque mihi quaeso aliquis vestrum, an sit ulla huiusce sententiae aut gravitas aut gratia: *Quae vos cupide per hosce annos appetistis atque voluistis, ea temere si repudiaritis, abesse non potest, quin aut olim cupide appetisse, aut nunc temere repudiasse dicamini.* 6. Cui enim omnium hominum in mentem non venit, id profecto usu venire, ut quod cupide appetieris, cupide appetisse, et, quod temere repudiaveris, temere repudiasse dicaris? 7. At si, opinor, inquit, ita scriptum esset: *Quae vos per hosce annos appetistis atque voluistis; ea nunc si repudiaritis, abesse non potest, quin aut olim cupide appetisse, aut nunc temere repudiasse dicamini:* 8. si, inquit, ita diceretur, gravior scilicet soli-

diorque fieret sententia; et acciperet aliquid iustae in audiendo exspectationis; 9. nunc autem verba haec *cupide* et *temere*, in quibus verbis omne momentum rei est, non in concludenda sententia tantum dicuntur; sed supra quoque nondum desiderata ponuntur: et, quae nasci oririque ex ipsa rei conceptione debebant, ante omnino, quam res postulat, dicuntur. Nam qui ita dicit: *si hoc feceris, cupide fecisse diceris:* rem dicit sensus alicuius ratione collectam et confectam: qui vero ita dicit: *si cupide feceris, cupide fecisse diceris:* non longe secus dicit, atque si diceret: si cupide feceris, cupide feceris. 10. Haec ego, inquit, admonui, non ut C. Graccho vitio darem; (dii enim mentem meliorem mihi! nam, si quidquam in tam fortis facundiae viro vitii vel erroris esse dici potest, id omne et auctoritas eius exhausit, et vetustas consumsit;) sed uti caveretis, ne vos facile praestringeret modulatus aliquis currentis facundiae sonitus; atque ut vim ipsam rerum virtutemque verborum prius pensitaretis: et, si quidem gravis atque integra et sincera sententia diceretur, tum, si ita videretur, gressibus quoque ipsis orationis et gestibus plauderetis: si vero frigidi et leves et futiles sensus in verba apte numeroseque posita includerentur, non esse id secus crederetis, quam cum homines insigni deformitate ad facienda ridicula imitantur histriones et estiunt.

CAPUT XIV.

Sobria et pulcherrima Romuli regis responsio circa vini usum.

1. Simplicissima suavitate et rei et orationis L. Piso Frugi usus est in primo Annali, cum de Romuli regis vita atque victu scriberet. Ea verba, quae scripsit, haec sunt: 2. *Eundem Romulum dicunt, ad coenam vocatum, ibi non multum bibisse, quia postridie negotium haberet. Ei dicunt: Romule, si istud omnes homines faciant, vinum vilius sit. Is respondit: immo vero carum, si quantum quisque volet, bibat: nam ego bibi, quantum volui.*

CAPUT XV.

De ludibundo et errabundo, atque id genus verborum productionibus; et quod Laberius sic amorabundam dixit, ut dicitur ludibunda et errabunda: atque inibi, quod Sisenna per huiuscemodi verbum nova figura usus est.

1. Laberius in Lacu Averno mulierem amantem verbo inusitatius ficto *amorabundam* dixit. 2. Id verbum Caesellius Vindex in commentario Lectionum Antiquarum ea figura scriptum dixit, qua *ludibunda*, *ridibunda* et *errabunda* dicitur *ludens* et *ridens* et *errans*. 3. Terentius autem Scaurus, divi Hadriani temporibus grammaticus vel nobilissimus, inter alia, quae de Caesellii erroribus composuit, in hoc quoque verbo errasse eum scripsit, quod idem esse putaverit *ludens* et *ludibunda*, *ridens* et *ridibunda*, *errans* et *errabunda*. *Nam ludibunda*, inquit, *et ridibunda*, *et errabunda ea dicitur, quae ludentem vel ridentem vel errantem agit aut simulat.* 4. Sed qua ratione Scaurus adductus sit, ut Caesellium in eo reprehenderet, non hercle reperiebamus. Non est enim dubium, quin haec genere ipso dumtaxat idem significent, quod ea demonstrant, a quibus producuntur. Quid esset autem *ludentem agere* vel *imitari*, non intelligere videri maluimus, quam insimulare eum tanquam ipsum minus intelligentem. 5. Quin magis Scaurum oportuit, commentaria Caesellii criminantem, hoc ab eo praeteritum requirere, quod non dixerit, an quid et quantulum differret a *ludibundo ludens*, et *ridibundo ridens*, et *errabundo errans*, ceteraque horum similia; an a principalibus verbis paulum aliquid distarent, et quam omnino vim haberet particula haec extrema eiusmodi vocabulis addita. 6. Hoc enim fuit potius requirendum in istiusmodi figurae tractatu, sicuti requiri solet in *vinolento* et *lutulento* et *turbulento*, vacuane et inanis sit istaec productio, cuiusmodi sunt, quae παραγωγάς Graeci dicunt, an extrema illa particula habeat aliquid suae propriae significationis. 7. Cum reprehen-

sionem autem illam Scauri notaremus, in memoriam nobis rediit, quod Sisenna in quarto Historiarum eiusdem figurae verbo ita usus est: *Populabundus*, inquit, *agros ad oppidum pervenit:* quod scilicet significat: cum agros popularetur; non, ut Scaurus in consimilibus verbis ait, cum populantem ageret, vel cum imitaretur. 8. Sed inquirentibus nobis, quaenam ratio et origo esset huiuscemodi figurae: *populabundus*, et *errabundus*, et *laetabundus*, multorumque aliorum id genus verborum, εὐεπιβόλως hercle Appollinaris noster sibi videri ait, particulam istam postremam, in quam verba talia exeunt, vim et copiam et quasi abundantiam rei, cuius id verbum esset, demonstrare; ut *laetabundus* is dicatur, qui abunde laetus sit, et *errabundus*, qui longo atque abundanti errore sit: ceteraque omnia ex ea figura ita dici ostendit, ut productio haec et extremitas largam et fluentem vim et copiam declararet.

CAPUT XVI

Quod Graecorum quorundam verborum difficillima est in Latinam linguam mutatio: velut quod Graece dicitur πολυπραγμοσύνη.

1. Adiecimus saepe animum ad vocabu a rerum non paucissima, quae neque singulis verbis, ut a Graecis, neque si maxime pluribus eas res verbis dicamus, tam dilucide tamque apte demonstrari Latina oratione possunt, quam Graeci ea dicunt privis vocibus. 2. Nuper etiam cum allatus esset ad nos Plutarchi liber, et eius libri indicem legissemus, qui erat περὶ πολυπραγμοσύνης, percontanti cuipiam, qui et literarum et vocum Graecarum expers fuit, cuiusnam liber, et qua de re scriptus esset; nomen quidem scriptoris statim diximus: rem, de qua scriptum fuit, dicturi haesimus. 3. Ac tum quidem primo, quia non satis commode opinabar interpretaturum esse, si dicerem librum scriptum esse *de negotiositate*, aliud institui apud me exquirere, quod, ut dicitur, verbum de verbo expressum esset. 4. Nihil erat prorsus,

quod aut meminissem legere me, aut, si etiam vellem fingere, quod non insigniter asperum, absurdum durumque esset, si ex multitudine et negotio verbum unum compingerem: sicuti *multiiuga* dicimus, et *multicolora*, et *multiformia*. 5. Sed non minus illepide ita diceretur, quam si interpretari voce una velis πολυφιλίαν, aut πολυτροπίαν, aut πολυσαρκίαν. 6. Quamobrem, cum diutule tacitus in cogitando fuissem, respondi tandem, non videri mihi, significari eam rem posse uno nomine: et idcirco iuncta oratione, quid vellet Graecum id verbum, pararam dicere. Ad multas igitur res aggressio, earumque omnium rerum actio, πολυπραγμοσύνη, inquam, Graece dicitur, de qua hunc librum compositum esse, inscriptio ista indicat. 7. Tum ille opicus, verbis meis inchoatis et inconditis adductus, virtutemque esse πολυπραγμοσύνην ratus: Hortatur, inquit, nos profecto nescio quis hic Plutarchus ad negotia capessenda et ad res obeundas plurimas cum industria et celeritate: nomenque ipsius virtutis, de qua locuturus esset, libro ipsi, sicuti dicis, non incommode praescripsit. 8. Minime, inquam, vero: neque enim ista omnino virtus est, cuius Graeco nomine argumentum hoc libri demonstratur; neque id, quod tu opinare, aut ego me dicere sentio, aut Plutarchus facit. Deterret enim nos hoc quidem in libro quam potest maxime a varia promiscuaque et non necessaria rerum cuiuscemodi plurimarum et cogitatione et petitione. 9. Sed huius, inquam, tui erroris culpam esse intelligo in mea scilicet infacundia, qui ne pluribus quidem verbis potuerim non obscurissime dicere, quod a Graecis perfectissime uno verbo, et planissime dicitur.

CAPUT XVII.

Quid significet in veteribus praetorum edictis: qui flumina retanda publice redemta habent.

1. Edicta veterum praetorum, sedentibus forte nobis in bibliotheca templi Traiani, et aliud quid requirentibus, cum in manus incidissent, legere atque cognoscere

libitum est. 2. Tum in quodam edicto antiquiore ita scriptum invenimus: QUI FLUMINA RETANDA PUBLICE REDEMTA HABENT, SI QUIS EORUM AD ME EDUCTUS FUERIT, QUI DICATUR, QUOD EUM EX LEGE LOCATIONIS FACERE OPORTUERIT, NON FECISSE. 3. *Retanda* igitur quid esset, quaerebatur. 4. Dixit ibi quispiam nobiscum sedens amicus meus, in libro se Gabii De Origine Vocabulorum septimo legisse, *retas* vocari arbores, quae aut ex ripis fluminum eminerent, aut in alveis eorum exstarent, appellatasque esse a retibus, quod praetereuntes naves impedirent et quasi irretirent: idcircoque sese arbitrari, *retanda* flumina locari solita esse, id est, purganda: ne quid aut morae aut periculi navibus, in ea virgulta incidentibus, fieret.

CAPUT XVIII.

Qua poena Draco Atheniensis in legibus, quas populo Atheniensi scripsit, fures affecerit, et qua postea Solon, et qua item Decemviri nostri, qui XII. tabulas scripserunt: atque inibi adscriptum, quod apud Aegyptios furta licita et permissa sunt, apud Lacedaemonios autem cum studio quoque affectata et pro exercitio utili celebrata; ac praeterea M. Catonis de puniendis furtis digna memoria sententia.

1 Draco Atheniensis vir bonus multaque esse prudentia existimatus est, iurisque divini et humani peritus fuit. 2. Is Draco leges, quibus Athenienses uterentur, primus omnium tulit. 3. In illis legibus furem cuius modi cunque furti supplicio capitis puniendum esse, et alia pleraque nimis severe censuit sanxitque. 4. Eius igitur leges, quoniam videbantur impendio acerbiores, non decreto iussoque, sed tacito illiteratoque Atheniensium consensu obliteratae sunt. 5. Postea legibus aliis mitioribus, a Solone compositis, usi sunt. Is Solon ex septem illis inclytis sapientibus fuit. Is sua lege in fures non, ut Draco antea, mortis, sed dupli poena vindicandum existimavit. 6. Decemviri autem nostri, qui post reges exactos leges, quibus populus Romanus ute-

retur, in duodecim tabulis scripserunt, neque pari severitate in puniendis omnium generum furibus, neque remissa nimis lenitate usi sunt. 7. Nam furem, qui manifesto furto prehensus esset, tum demum occidi permiserunt, si aut, cum faceret furtum, nox esset, aut interdiu se telo, cum prehenderetur, defenderet. 8. Ex ceteris autem manifestis furibus liberos verberari addicique iusserunt ei, cui factum furtum esset, si modo id luci fecissent, neque se telo defendissent: servos item furti manifesti prehensos verberibus affici et e saxo praecipitari, sed pueros impuberes praetoris arbitratu verberari voluerunt, noxamque ab his factam sarciri. 9. Ea quoque furta, quae per lancem liciumque concepta essent, perinde ac si manifesta forent, vindicaverunt. 10. Sed nunc a lege illa decemvirali discessum est. Nam si quis super manifesto furto iure et ordine experiri velit, actio in quadruplum datur. 11. *Manifestum* autem *furtum est*, ut ait Massurius, *quod deprehenditur, dum fit. Faciendi finis est, cum perlatum est, quo ferri coeperat.* 12. Furti concepti, item oblati, tripli poena est. Sed quod sit *oblatum*, quod *conceptum*, et pleraque alia ad eam rem, ex egregiis veterum moribus accepta, neque inutilia cognitu neque iniucunda qui legere volet, inveniet Sabini librum, cui titulus est De Furtis; 13. in quo id quoque scriptum est, quod vulgo inopinatum est: non hominum tantum neque rerum moventium, quae auferri occulte et surripi possunt, sed fundi quoque et aedium fieri furtum: condemnatum quoque furti colonum, qui fundo, quem conduxerat, vendito, possessione eius dominum intervertisset. 14. Atque id etiam (quod magis inopinabile est,) Sabinus dicit, furem esse hominis iudicatum, qui cum fugitivus praeter oculos forte domini iret, obtentu togae, tanquam se amiciens, ne videretur a domino, obstitisset. 15. Aliis deinde furtis omnibus, quae nec manifesta appellantur, poenam imposuerunt dupli. 16. Id etiam memini legere me in libro Aristonis iureconsulti, haud quaquam in-

docti viri: apud veteres Aegyptios (quod genus hominum constat et in artibus reperiendis sollertes exstitisse, et in cognitione rerum indaganda sagaces,) furta omnia fuisse licita et impunita. 17. Apud Lacedaemonios quoque, sobrios illos et acres viros, cuius rei non adeo ut Aegyptiis fides longinqua est, non pauci neque ignobiles scriptores, qui de moribus legibusque eorum memorias condiderunt, ius atque usum fuisse furandi dicunt; idque a iuventute eorum, non ad turpia lucra, neque ad sumtum libidini praebendum, comparandamve opulentiam, sed pro exercitio disciplinaque rei bellicae factitatum: quod et furandi sollertia et assuetudo acueret obfirmaretque animos adolescentium et ad insidiarum astus et ad vigilandi tolerantiam et ad obrependi celeritatem. 18. Sed enim M. Cato in oratione, quam De praeda militibus dividunda scripsit, vehementibus et illustribus verbis de impunitate peculatus atque licentia conqueritur. Ea verba, quoniam nobis impense placuerunt, adscripsimus: *Fures*, inquit, *privatorum furtorum in nervo atque in compedibus aetatem agunt: fures publici in auro atque in purpura.* 19. Quam caste autem et quam religiose a prudentissimis viris, quid esset furtum, definitum sit, praetereundum non puto, ne quis eum solum furem esse putet, qui occulte tollit, aut clam surripit. 20. Verba sunt Sabini ex libro Iuris civilis secundo: *Qui alienam rem attrectavit, cum id se invito domino facere iudicare deberet, furti tenetur.* 21. Item alio capite: *Qui alienum tacens lucri faciundi causa sustulit, furti obstringitur, sive scit cuius sit, sive nescit.* 22. Haec quidem sic in eo, quo nunc dixi, libro Sabinus scripsit de rebus furti faciendi causa attrectatis. 23. Sed meminisse debemus, secundum ea, quae supra scripsi, furtum sine ulla quoque attrectatione fieri posse, sola mente atque animo, ut furtum fiat, annitente. 24. Quocirca ne id quidem Sabinus dubitare se ait, quin dominus furti sit condemnandus, qui servo suo, uti furtum faceret, imperavit.

LIBER DUODECIMUS.

CAPUT I.

Dissertatio Favorini philosophi, qua suasit nobili feminae, ut liberos, quos peperisset, non nutricum adhibitarum, sed suo sibi lacte aleret

Nuntiatum quondam est Favorino philosopho, nobis praesentibus, uxorem auditoris sectatorisque sui paulum ante enixam, auctumque eum esse nato filio. 2. Eamus, inquit, et puerperam visum et patri gratulatum. Is enim erat loci senatorii, ex familia nobiliore. 3. Imus una, qui tum aderamus: prosecutique eum sumus ad domum, quo pergebat; et cum eo simul introgressi sumus. 4. Tum in primis aedibus complexus hominem congratulatusque assedit; atque ubi percontatus est, quam diutinum puerperium et quam laboriosi nixus fuissent, puellamque defessam labore ac vigilia somnum capere cognovit; fabulari instituit prolixius: et: Nihil, inquit, dubito, quin filium lacte suo nutritura sit. 5. Sed cum mater puellae, parcendum esse ei, diceret, adhibendasque puero nutrices, ne ad dolores, quos in enitendo tulisset, munus quoque nutricationis grave ac difficile accederet: Oro te, inquit, mulier, sine eam totam integram esse matrem filii sui. 6. Quod est enim hoc contra naturam imperfectum atque dimidiatum matris genus, peperisse, ac statim ab sese abiecisse? aluisse in utero sanguine suo nescio quid, quod non videret: non alere nunc suo lacte, quod videat iam viventem, iam hominem, iam matris officia implorantem? 7. An tu quoque, inquit, putas, naturam feminis mammarum ubera quasi quosdam naevulos venustiores, non liberûm alendorum, sed ornandi pectoris causa dedisse? 8. Sic enim, quod

R 2

a vobis scilicet abest, pleraeque istae prodigiosae mulieres fontem illum sanctissimum corporis, generis humani educatorem, arefacere et exstinguere cum periculo quoque aversi corruptique lactis laborant, tanquam pulchritudinis sibi insignia devenustet: quod quidem faciunt eadem vecordia, qua quibusdam commenticiis fraudibus nituntur, ut foetus quoque ipsi in corpore suo concepti aboriantur; ne aequor illud ventris irrugetur ac de gravitate oneris et labore partus fatiscat. 9. Quod cum sit publica detestatione communique odio dignum, in ipsis hominem primordiis, dum fingitur, dum animatur, inter ipsas artificis naturae manus interfectum ire: quantulum hinc abest,,iam perfectum, iam genitum, iam filium, proprii atque consueti atque cogniti sanguinis alimonia privare? 10. Sed nihil interest (hoc enim dicitur), dum alatur et vivat, cuius id lacte fiat. 11. Cur igitur iste, qui hoc dicit, si in capessendis naturae sensibus tam obsurduit, non id quoque nihil interesse putat, cuius in corpore cuiusque ex sanguine concretus homo et coalitus sit? 12. An quia spiritu multo et calore exalbuit, non idem sanguis est nunc in uberibus, qui in utero fuit? 13. Nonne hac quoque in re sollertia naturae evidens est, quod, posteaquam sanguis ille opifex in penetralibus suis omne corpus hominis finxit, adventante iam partus tempore, in supernas se partes profert, et ad fovenda vitae atque lucis rudimenta praesto est, et recens natis notum et familiarem victum offert? 14. Quamobrem non frustra creditum est, sicuti valeat ad fingendas corporis atque animi similitudines vis et natura seminis, non secus ad eandem rem lactis quoque ingenia et proprietates valere. 15. Neque in hominibus id solum, sed in pecudibus quoque animadversum. Nam si ovium lacte hoedi aut caprarum agni alantur, constat ferme in his lanam duriorem, in illis capillum gigni teneriorem. 16. In arboribus etiam et frugibus maior plerumque vis et potestas est, ad earum indolem vel detrectandam vel augendam, aquarum atque terrarum, quae

alunt, quam ipsius, quod iacitur, seminis: ac saepe videas, arborem laetam et nitentem in locum alium transpositam deterioris terrae succo deperisse. 17. Quae, malum, igitur ratio est, nobilitatem istam nati modi hominis, corpusque et animum bene ingeniatis primordiis inchoatum insitivo degenerique alimento lactis alieni corrumpere? praesertim si ista, quam ad praebendum lactem adhibebitis, aut serva aut servilis et, ut plerumque solet, externae et barbarae nationis, si improba, si informis, si impudica, si temulenta est; nam plerumque sine discrimine, quaecunque id temporis lactans est, adhiberi solet. 18. Patiemurne igitur, infantem hunc nostrum pernicioso contagio infici, et spiritum ducere in animum atque in corpus suum ex corpore et animo deterrimo? 19. Id hercle ipsum est, quod saepenumero miramur, quosdam pudicarum mulierum liberos parentum suorum neque corporibus neque animis similes exsistere. 20. Scite igitur et perite noster Maro, quod, cum versus illos Homeri consectaretur:

— *Οὐκ ἄρα σοί γε πατὴρ ἦν ἱππότα Πηλεύς,*
Οὐδὲ Θέτις μήτηρ· γλαυκὴ δέ σ' ἔτικτε θάλασσα,
Πέτραι τ' ἠλίβατοι, ὅτι τοι νόος ἐστὶν ἀπηνής·

non partionem solam, tanquam ille quem sequebatur, sed alituram quoque feram et saevam criminatus est: addidit enim hoc de suo:

Hyrcanaeque admorunt ubera tigres;

quoniam videlicet in moribus inolescendis magnam fere partem ingenium altricis et natura lactis tenet: quae, iam a principio imbuta paterni seminis concretione, ex matris etiam corpore et animo recentem indolem configurat. 21. Et praeter haec autem, quis illud etiam negligere aspernarique possit, quod, quae partus suos deserunt ablegantque a sese, et aliis nutriendos dedunt, vinculum illud coagulumque animi atque amoris, quo parentes cum filiis natura consociat, interscindunt, aut certe quidem diluunt deteruntque. 22. Nam ubi infantis, aliorsum dati, facta ex oculis amolitio est, vigor ille

maternae flagrantiae sensim atque paulatim restinguitur, omnisque impatientissimae sollicitudinis strepitus consilescit. Neque multo minor amandati ad nutricem aliam filii, quam morte amissi, oblivio est. 23. Ipsius quoque infantis affectio animi, amoris, consuetudinis, in ea sola, unde alitur, occupatur, et proinde, ut in expositis usu venit, matris, quae genuit, neque sensum ullum neque desiderium capit. Ac propterea, obliteratis et abolitis nativae pietatis elementis, quidquid ita educati liberi amare patrem atque matrem videntur, magnam fere partem non naturalis ille amor est, sed civilis et opinabilis. 24. Haec Favorinum dicentem audivi Graeca oratione: cuius sententias communis utilitatis gratia, quantum meminisse potui, retuli; amoenitates vero et copias ubertatesque verborum Latina omnis facundia vix quidem indipisci potuerit; mea tenuitas nequaquam.

CAPUT II.

Quod Annaeus Seneca, iudicans de Q. Ennio deque M. Tullio, evi futilique iudicio fuit

De Annaeo Seneca partim existimant, ut de scriptore minime utili, cuius libros attingere nullum pretium operae sit: quod oratio eius vulgaris videatur et protrita; res atque sententiae aut ut inepto inanique impetu sint, aut levi et quasi dicaci argutia; eruditio autem vernacula et plebeia, nihilque ex veterum scriptis habens neque gratiae neque dignitatis. Alii vero elegantiae quidem in verbis parum esse non infitias eunt, sed et rerum, quas dicat, scientiam doctrinamque ei non deesse dicunt, et in vitiis morum obiurgandis severitatem gravitatemque non invenustam. 2. Mihi de omni eius ingenio deque omni scripto iudicium censuramque facere non necessum est: sed quod de M. Cicerone, et Q. Ennio, et P. Virgilio iudicavit, ea res cuimodi sit, ad considerandum ponemus. 3. In libro enim vicesimo secundo Epistolarum Moralium quas ad Lucilium

composuit, deridiculos versus Q. Ennium de Cethego, antiquo viro, fecisse hos dicit:

— *Dictus ollis popularibus olim*

Qui tum vivebant homines atque aevum agitabant,

Flos delibatus populi, suadaeque medulla.

4. Ac deinde scribit de iisdem versibus verba haec: *Admiror eloquentissimos viros et deditos Ennio pro optimis ridicula laudasse. Cicero certe inter bonos eius versus et hos refert.* 5. Atque id etiam de Cicerone dicit: *Non miror*, inquit, *fuisse, qui hos versus scriberet, cum fuerit, qui laudaret: nisi forte Cicero summus orator agebat causam suam, et volebat hos versus videri bonos.* 6. Postea hoc etiam addidit insulsissime: *Apud ipsum quoque*, inquit, *Ciceronem invenies etiam in prosa oratione quaedam, ex quibus intelligas illum non perdidisse operam, quod Ennium legit.* 7. Ponit deinde, quae apud Ciceronem reprehendit, quasi Enniana; quod ita scripserit in libris De Republica: *Ut Menelao Laconi quaedam fuit suaviloquens iucunditas;* et quod alio in loco dixerit: *breviloquentiam in dicendo colat.* 8. Atque ibi nugator homo Ciceronis errores deprecatur; et: *Non fuit*, inquit, *Ciceronis hoc vitium, sed temporis; necesse erat haec dici, cum illa legerentur.* 9. Deinde adscribit, Ciceronem haec ipsa interposuisse ad effugiendam infamiam nimis lascivae orationis et nitidae. 10. De Virgilio quoque eodem in loco verba haec ponit: *Virgilius quoque noster non ex alia causa duros quosdam versus et enormes et aliquid supra mensuram trahentes interposuit, quam ut Ennianus populus agnosceret in novo carmine antiquitatis aliquid.* 11. Sed iam verborum Senecae piget. Haec tamen inepti et insubidi [et insulsi] hominis ioca non praeteribo: *Quidam sunt*, inquit, *tam magni sensus Q. Ennii, ut, licet scripti sint inter hircosos, possint tamen inter unguentatos placere.* Et cum reprehendisset versus, quos supra de Cethego posuimus: *Qui huiuscemodi*, inquit, *versus amant, liceat sibi eosdem admirari et Soterici lectos.* 12. Dignus sane

Seneca videatur lectione ac studio adolescentium: qui honorem coloremque veteris orationis Soterici lectis compararit, quasi minimae scilicet gratiae, et relictis iam contemtisque. 13. Audias tamen commemorari ac referri pauca quaedam, quae ipse idem Seneca bene dixerit: quale est illud, quod in hominem avarum et avidum et pecuniae sitientem dixit: *Quid enim refert, quantum habeas? Multo illud plus est, quod non habes.* 14. Bene hoc sane, bene. Sed adolescentium indolem non tam iuvant, quae bene dicta sunt, quam inficiunt, quae pessime; multoque tanto magis, si et plura sunt, quae deteriora sunt, et quaedam in his non pro enthymemate aliquo rei parvae ac simplicis, sed in re ancipiti pro consilio dicuntur.

CAPUT III.

Lictoris vocabulum qua ratione conceptum ortumque sit; et super eo diversae sententiae Valgii Rufi et Tullii Ciceronis liberti.

1. Valgius Rufus in secundo librorum, quos inscripsit De rebus per epistolam quaesitis, *lictorem* dicit a *ligando* appellatum esse; quod, cum magistratus populi Romani virgis quempiam verberari iussissent, crura eius et manus ligari vincirique a viatore solita sint; isque, qui ex collegio viatorum officium ligandi haberet, lictor sit appellatus: utiturque ad eam rem testimonio M. Tullii, verbaque eius refert ex oratione, quae dicta est Pro C. Rabirio: *Lictor*, inquit, *colliga manus.* 2. Haec ita Valgius; et nos sane cum illo sentimus. 3. Sed Tiro Tullius M. Ciceronis libertus, *lictorem* vel a *limo* vel a *licio* dictum scripsit: *Licio enim transverso, quod limum appellatur, qui magistratibus*, inquit, *praeministrabant, cincti erant.* 4. Si quis autem est, qui propterea putet probabilius esse, quod Tiro dixit, quoniam prima syllaba in *lictore*, sicuti in *licio* producta est, et in eo verbo, quod est *ligo*, correpta est, nihil ad rem istuc pertinet. Nam sic a *ligando lictor*, ut a *legendo lector*, et a

vivendo victor, et a *tuendo tutor*, et a *struendo structor*, productis quae corripiebantur vocalibus, dicta sunt.

CAPUT IV.

Versus accepti ex Q. Ennii septimo annalium, quibus depingitur finiturque ingenium comitasque hominis minoris erga amicum superiorem.

1. Descriptum definitumque est a Q. Ennio in Annali septimo graphice admodum sciteque, sub historia Gemini Servilii, viri nobilis, quo ingenio, qua comitate, qua modestia, qua fide, qua linguae parsimonia, qua loquendi opportunitate, quanta rerum antiquarum morumque veterum ac novorum scientia, quantaque servandi tuendique secreti religione, qualibus denique ad minuendas vitae molestias fomentis, levamentis, solatiis, amicum esse conveniat hominis genere et fortuna superioris. 2. Eos ego versus non minus frequenti assiduoque memoratu dignos puto, quam philosophorum de officiis decreta. 3. Ad haec odor quidam vetustatis in his versibus tam reverendus est, suavitas tam impromiscua tamque ab omni fuco remota est, ut mea quidem sententia pro antiquis sacratisque amicitiae legibus observandi, tenendi, colendique sint. 4. Quapropter adscribendos eos existimavi, si quis iam statim desideraret:

Hocce locutus vocat, quicum bene saepe libenter
Mensam sermonesque suos rerumque suarum
Comiter impartit, magnam cum lassus diei
Partem fuvisset de summis rebus gerundis
Consilio indu foro lato sanctoque senatu,
Cui res audacter magnas parvasque iocumque
Eloqueretur, tincta malis et quae bona dictu
Evomeret, si quid vellet, tutoque locaret.
Quicum multa volup ac gaudia clamque palamque;
Ingenium, cui nulla malum sententia suadet,
Ut faceret facinus; levis, haud malus; doctus, fidelis,
Suavis homo, facundus, suo contentus, beatus,
Scitus, secunda loquens in tempore, commodus, ver-
bum

Paucûm, multa tenens antiqua, sepulta vetustas
Quae facit, et mores veteresque novosque tenentem;
Multarum veterum legum, Divumque hominumque
Prudentem; qui multa loquive tacereve posset,
Hunc inter pugnas compellat Servilius sic.

5. L. Aelium Stilonem dicere solitum ferunt, Q. Ennium de semetipso haec scripsisse; picturamque istam morum et ingenii ipsius Q. Ennii factam esse.

CAPUT V.

Sermo Tauri philosophi de modo atque ratione tolerandi doloris secundum Stoicorum decreta.

1. Cum Delphos ad Pythia conventumque totius ferme Graeciae visendum philosophus Taurus iret, nosque ei comites essemus, inque eo itinere Lebadiam venissemus, quod est oppidum antiquum in terra Boeotia: affertur ibi ad Taurum, amicum eius quempiam, nobilem in Stoica disciplina philosophum, aegra valetudine oppressum, decumbere. 2. Tunc omisso itinere, quod alioquin maturandum erat, et relictis vehiculis, pergit eum propere videre; nosque de more, quem in locum cunque iret, secuti sumus. Et ubi ad aedes, in quis ille aegrotus erat, pervenimus, videmus, hominem doloribus cruciatibusque alvi, quod Graeci κῶλον dicunt, et febri simul rapida afflictari; gemitusque ex eo compressos erumpere; spiritusque et anhelitus e pectore eius evadere, non dolorem magis indicantes, quam pugnam adversus dolorem. 3. Post deinde cum Taurus et medicos accersisset, collocutusque de facienda medela esset, et eum ipsum ad retinendam patientiam testimonio tolerantiae, quam videbat, perhibito stabilisset, egressique inde ad vehicula et ad comites rediremus: Vidistis, inquit Taurus, non sane iucundum spectaculum, sed cognitu tamen utile, congredientes compugnantesque philosophum et dolorem. Faciebat vis illa et natura morbi, quod erat suum, distractionem cruciatumque membrorum; faciebat contra ratio et natura animi, quod erat aeque suum:

perpetiebatur et cohibebat coërcebatque intra sese violentias effrenati doloris. Nullos eiulatus, nullas complorationes, ne ullas quidem voces indecoras edebat: signa tamen quaedam, sicut vidistis, exsistebant virtutis et corporis, de possessione hominis pugnantium. 4. Tum e sectatoribus Tauri iuvenis, in disciplinis philosophiae non ignarus; Si tanta, inquit, doloris acerbitas est, ut contra voluntatem contraque iudicium animi nitatur, invitumque hominem cogat ad gemendum de malo morbi saevientis, cur dolor apud Stoicos indifferens esse dicitur, non malum? Cur deinde aut Stoicus homo cogi aliquid potest, aut dolor cogere, cum et dolorem Stoici nihil cogere, et sapientem nihil cogi posse dicant? 5. Ad ea Taurus vultu iam propemodum laetiore (delectatus enim iam videbatur illecebra quaestionis;): Si iam amicus, inquit, hic noster melius valeret, gemitus eiusmodi necessarios a calumnia defendisset, et hanc, opinor, tibi quaestionem dissolvisset: me autem scis cum Stoicis non bene convenire, vel cum Stoica potius disciplina. Est enim pleraque et sibi et nobis incongruens: sicut libro, quem super ea re composuimus, declaratur. 6. Sed, ut tibi a me mos geratur, dicam ego indoctius, (ut aiunt,) et apertius; quae fuisse dicturum puto sinuosius atque sollertius, si quis nunc adesset Stoicorum; nosti enim credo, verbum illud vetus et pervulgatum:

Ἀμαθέστερόν πως εἰπὲ, καὶ σαφέστερον [λέγε].

Atque hinc exorsus de dolore atque de gemitu Stoici aegrotantis ita disseruit; 7. Natura, inquit, omnium rerum, quae nos genuit, induit nobis inolevitque in ipsis statim principiis, quibus nati sumus, amorem nostri et caritatem, ita prorsus, ut nihil quidquam esset carius pensiusque nobis, quam nosmetipsi. Atque hoc esse fundamentum rata est conservandae hominum perpetuitatis, si unusquisque nostrum, simul atque editus in lucem foret, harum prius rerum sensum affectionemque caperet, quae a veteribus philosophis τὰ πρῶτα κατὰ φύσιν appellata sunt; ut omnibus scilicet corporis sui commodis

gauderet, ab incommodis omnibus abhorreret. Postea per incrementa aetatis exorta e seminibus suis ratio est, et utendi consilii reputatio, et honestatis utilitatisque verae contemplatio, subtiliorque et exploratior commodorum delectus: atque ita prae ceteris omnibus enituit et praefulsit decori et honesti dignitas; ac, si ei retinendae obtinendaeve incommodum extrinsecus aliquod obstaret, contemtum est. Neque aliud esse vere et simpliciter bonum nisi honestum, aliud quidquam malum, nisi quod turpe esset, existimatum est. Reliqua omnia, quae in medio forent, ac neque honesta essent neque turpia, neque bona esse neque mala decretum est. Productiones tamen et relationes suis quaeque momentis distinctae divisaeque sunt, quae προηγούμενα καὶ ἀποπροηγούμενα ipsi vocant. Propterea voluptas quoque et dolor, quod ad finem ipsum bene beateque vivendi pertinet, et in mediis relicta, et neque in bonis neque in malis iudicata sunt. 8. Sed enim quoniam his primis sensibus doloris voluptatisque, ante consilii et rationis exortum, recens natus homo imbutus est; et voluptati quidem naturâ conciliatus, a dolore autem quasi a gravi quodam inimico abiunctus alienatusque est: idcirco affectiones istas primitus penitusque inditas ratio post addita convellere ab stirpe atque exstinguere vix potest. Pugnat autem cum iis semper: et exsultantes eas opprimit obteritque, et parere sibi atque obedire cogit. 9. Itaque vidistis philosophum, ratione decreti sui nixum, cum petulantia morbi dolorisque exsultantia colluctantem, nihil cedentem, nihil confitentem, neque, ut plerique dolentes solent, eiulantem atque lamentantem, ac miserum sese et infelicem appellantem, sed acres tantum anhelitus et robustos gemitus edentem, signa atque indicia non victi neque oppressi a dolore, sed vincere eum atque opprimere enitentis. 10. Sed haud scio, inquit, an dicat aliquis, ipsum illud, quod pugnat, quod gemit, si malum dolor non est, cur necesse est gemere et pugnare? Quia enim omnia, quae non sunt mala, molestia quoque omni

non carent; sed sunt pleraque noxa quidem magna et pernicie privata, quia non sunt turpia; contra naturae tamen mansuetudinem lenitatemque opposita sunt, et infesta, per obscuram quandam et necessariam ipsius naturae consequentiam. Haec ergo vir sapiens tolerare et cunctari potest; non admittere omnino in sensum sui non potest; ἀναλγησία enim atque ἀπάθεια non meo tantum, inquit, sed quorundam etiam ex eadem porticu prudentiorum hominum, sicuti iudicio Panaetii, gravis atque docti viri, improbata abiectaque est. 11. Sed cur contra voluntatem suam gemitus facere cogitur philosophus Stoicus, quem nihil cogi posse dicunt? Nihil sane potest cogi vir sapiens, cum est rationis obtinendae locus; cum vero natura cogit, ratio quoque a natura data cogitur. Quaere etiam, si videtur, cur alicuius manu ad oculos suos repente agitata invitus conniveat, cur fulgente coelo a luminis iactu non sua sponte et caput et oculos declinet, cur, tonitru vehementius facto, sensim pavescat, cur sternumentis quatiatur, cur aut in ardoribus solis aestuet, aut in pruinis immanibus obrigescat. 12. Haec enim, et pleraque alia, non voluntas nec consilium nec ratio moderatur, sed naturae necessitatisque decreta sunt. 13. Fortitudo autem non ea est, quae contra naturam, monstri vicem, nititur, ultraque modum eius egreditur, aut stupore animi, aut immanitate, aut quadam misera et necessaria in perpetiendis doloribus exercitatione: qualem fuisse accepimus ferum quendam in ludo Caesaris gladiatorem; qui, cum vulnera eius a medicis exsecabantur, ridere solitus fuit: sed ea vera et proba fortitudo est, quam maiores nostri scientiam esse dixerunt rerum tolerandarum et non tolerandarum; 14. per quod apparet, esse quaedam intolerabilia, quibus fortes viri aut obeundis abhorreant, aut sustinendis. 15. Cum haec Taurus dixisset, videreturque in eandem rem plura etiam dicturus, perventum est ad vehicula, et conscendimus.

CAPUT VI.

De aenigmate.

1. Quae Graeci dicunt aenigmata, hoc genus quidam e nostris veteribus scirpos appellaverunt: quale est, quod nuper invenimus per hercle antiquum perque lepidum, tribus versibus senariis compositum, aenigma: quod reliquimus inenarratum, ut legentium coniecturas in requirendo acueremus. 2. Versus tres hi sunt:

Semel minusne, an bis minus, non sat scio,
An utrumque eorum, ut quondam audivi dicier,
Iovi ipsi regi noluit concedere.

3. Hoc qui nolet diutius apud sese quaerere, inveniet quid sit in M. Varronis De sermone Latino ad Marcellum libro secundo.

CAPUT VII.

Quam ob causam Cn. Dolabella proconsul ream mulierem veneficii, confitentemque, ad Areopagitas reiecerit.

1. Ad Cn. Dolabellam, proconsulari imperio provinciam Asiam obtinentem, deducta mulier Smyrnaea est. 2. Eadem mulier virum et filium eodem tempore venenis clam datis vita interfecerat: atque id fecisse se confitebatur, dicebatque, habuisse se faciendi causam, quoniam iidem illi maritus et [eius] filius alterum filium mulieris, ex viro priore genitum, adolescentem optimum et innocentissimum, exceptum insidiis, occidissent. Idque ita esse factum, controversia non erat. 3. Dolabella retulit ad consilium. 4. Nemo quisquam ex consilio sententiam ferre in causa tam ancipiti audebat; quod et confessum veneficium, quo maritus et filius necati forent, non admittendum impunitum videbatur, et digna tamen poena in homines sceleratos vindicatum fuisset. 5. Dolabella eam rem Athenas ad Areopagitas, ut ad iudices graviores exercitatioresque, reiecit. 6. Areopagitae, cognita causa, accusatorem mulieris, et ipsam, quae accusabatur, centesimo anno adesse iusserunt. 7. Sic neque absolutum mulieris veneficium est, quod per leges non licuit; neque nocens damnata puni-

taque, quae digna venia fuit. 8. Scripta haec historia est in libro Valerii Maximi Factorum et dictorum memorabilium nono.

CAPUT VIII.

Reditiones in gratiam nobilium virorum memoratu dignae.

1. P. Africanus superior et Tib. Gracchus, Tib. et C. Gracchorum pater, rerum gestarum magnitudine, et honorum atque vitae dignitate illustres viri, dissenserunt saepenumero de republica; et ea, sive qua alia, re non amici fuerunt. 2. Ea simultas cum diu mansisset, et sollemni die Iovi epulum libaretur, atque ob id sacrificium senatus in Capitolio epularetur, fors fuit, ut apud eandem mensam duo illi iunctim locarentur. 3. Tum, quasi diis immortalibus arbitris in convivio Iovis optimi maximi dextras eorum conducentibus, repente amicissimi facti: neque solum amicitia incepta, sed affinitas simul instituta. 4. Nam P. Scipio filiam virginem habens iam viro maturam, ibi tunc eodem in loco despondit eam Tib. Graccho; quem probaverat elegeratque exploratissimo iudicii tempore, dum inimicus est.

5. Aemilius quoque Lepidus et Fulvius Flaccus, nobili genere, amplissimisque honoribus et summo loco in civitate praediti, odio inter sese gravi et simultate diutina conflictati sunt. 6. Postea populus eos simul censores facit. Atque illi, ubi voce praeconis renuntiati sunt, ibidem in campo statim, nondum dimissa concione, ultro uterque et pari voluntate coniuncti complexique sunt: exque eo die et in ipsa censura et postea iugi concordia fidissime amicissimeque vixerunt.

CAPUT IX.

Quae dicantur vocabula ancipitia, et quod honoris quoque vocabulum ancipiti sententia fuerit.

1. Est plurifariam videre atque animadvertere in veteribus scriptis, pleraque vocabula, quae nunc in sermonibus vulgi unam certamque rem demonstrent, ita fuisse

media et communia, ut significare et capere possent duas inter se res contrarias: ex quibus quaedam satis nota sunt, ut *tempestas*, *valetudo*, *facinus*, *dolus*, *gratia*, *industria*. 2. Haec enim fere iam vulgatum est ancipitia esse, et utroqueversus dici posse. *Periculum* etiam, et *venenum*, et *contagium*, non, uti nunc dicuntur, pro malis tantum dicta esse, multum exemplorum huiusmodi reperias. 3. Sed *honorem* quoque mediam vocem fuisse, et ita appellatum, ut etiam *malus honos* diceretur, et significaret *iniuriam*, id profecto rarissimum est. 4. Quintus autem Metellus Numidicus in oratione, quam De Triumpho suo dixit, his verbis usus est: *Qua in re quanto universi me unum antistatis, tanto vobis quam mihi maiorem iniuriam atque contumeliam facit, Quirites: et quanto probi iniuriam facilius accipiunt, quam alteri tradunt, tanto ille vobis quam mihi peiorem honorem habuit: nam me iniuriam ferre, vos facere vult, Quirites: ut hic conquestio, istic vituperatio relinquatur.* 5. *Honorem*, inquit, *peiorem vobis habuit, quam mihi:* cuius verbi sententia est, quam ipse quoque supra dicit: *maiore vos affecit iniuria et contumelia quam me.* 6. Praeter huius autem verbi notionem adscribendam esse hanc sententiam ex oratione Q. Metelli existimavi, ut definiremus Socratis esse decretum: *Κάκιον εἶναι το ἀδικεῖν τοῦ ἀδικεῖσθαι.*

CAPUT X.

Quod aedititimus verbum Latinum sit.

1. *Aeditimus* verbum Latinum est et vetus, ea forma dictum, qua *finitimus* et *legitimus*. 2. Sed pro eo a plerisque nunc *aedituus* dicitur, nova et commenticia usurpatione, quasi a tuendis aedibus appellatus. 3. Satis hoc esse potuit admonendi gratia dixisse, propter agrestes quosdam et indomitos certatores, qui nisi auctoritatibus adhibitis non comprimuntur. 4. M. Varro in libro secundo Ad Marcellum de Latino sermone *aeditumum* dici oportere censet, magis quam *aedituum*; quod alte-

rum sit recenti novitate fictum, alterum antiqua origine incorruptum. 5. Livius quoque ut opinor, in Protesilaodamia *claustritumum* dixit, qui claustris ianuae praeesset; eadem scilicet figura, qua *aeditumum* dici videbat, qui aedibus praeest. 6. In Verrem M. Tullii in exemplaribus fidelissimis ita inveni scriptum: *Aeditumi custodesque mature sentiunt;* in libris autem vulgariis *aeditui* scriptum est. 7. Pomponii fabula Attellana est, quae ita inscripta est: *Aeditumus*, in qua hic versus est:

Qui postquam tibi appareo atque aeditumor in templo tuo.

8. Titus autem Lucretius in carmine suo, pro *aedituis*, *aedituentes* appellat:

[— — *Onerataque passim*
Cuncta cadaveribus coelestum templa manebant;
Hospitibus loca, quae complerant aedituentes.]

CAPUT XI.

Errare istos, qui spe et fiducia latendi peccent, cum latebra peccati perpetua nulla sit: et super ea re Peregrini philosophi sermo ex Sophoclis poëtae sententia.

1. Philosophum nomine Peregrinum, cui postea cognomentum Proteus factum est, virum gravem atque constantem vidimus, cum Athenis essemus, diversantem in quodam tugurio extra urbem. Cumque ad eum frequenter ventitaremus, multa hercle dicere eum utiliter et honeste audivimus; in quibus id fuit, quod praecipuum auditu meminimus 2. Virum quidem sapientem non peccaturum esse dicebat, etiamsi peccasse eum dii atque homines ignoraturi forent. 3. Non enim poenae aut infamiae metu non esse peccandum censebat, sed iusti honestique studio et officio. 4. Si qui tamen non essent tali vel ingenio vel disciplina praediti, uti se vi sua ac sponte facile a peccando tenerent, eos omnes tunc peccare proclivius existimabat, cum latere posse id peccatum putarent, impunitatemque ex ea latebra sperarent. 5. At si sciant, inquit, homines, nihil omnium rerum

diutius posse celari, repressius pudentiusque peccabitur 6. Propterea versus istos Sophoclis, prudentissimi poetarum, in ore esse habendos dicebat:

Πρὸς ταῦτα, κρύπτε μηδέν· ὡς ὁ πάνθ᾽ ὁρῶν
Καὶ πάντ᾽ ἀκούων πάντ᾽ ἀναπτύσσει χρόνος.

7. Alius quidam veterum poëtarum, cuius nomen mihi nunc memoriae non est, *veritatem temporis filiam* esse dixit.

CAPUT XII.

Faceta responsio M. Ciceronis, amolientis a se crimen manifesti mendacii.

1. Haec quoque disciplina rhetorica est, callide et cum astu res criminosas citra periculum confiteri; ut, si obiectum sit turpe aliquid, quod negari non queat, responsione ioculari eludas, et rem facias risu magis dignam, quam crimine. Sicut fecisse Ciceronem scriptum est, cum id, quod infitiari non poterat, urbano facetoque dicto diluit. 2. Nam cum emere vellet in Palatio domum, et pecuniam in praesens non haberet, a P. Sulla, qui tum reus erat, mutuo sestertium viciens tacite accepit. 3. Ea res tamen, priusquam emeret, prodita est et in vulgus exivit, obiectumque ei est, quod pecuniam domus emendae causa a reo accepisset. 4. Tum Cicero, inopinata opprobratione permotus, accepisse se negavit, ac domum quoque se emturum negavit: atque adeo, inquit, verum sit, accepisse me pecuniam, si domum emero. Sed cum postea emisset, et hoc mendacium in senatu ei ab inimicis obiiceretur, risit satis; atque inter ridendum: Ἀκοινονόητοι, inquit, *homines estis, cum ignoratis, prudentis et cauti patrisfamilias esse, quod emere velit, emturum sese negare, propter competitores emtionis.*

CAPUT XIII.

Intra Kalendas cum dicitur, quid significet, utrum ante Kalendas, an Kalendis, an utrumque: atque inibi, quid sit in oratione M. Tullii intra Oceanum, et intra montem Taurum, et in quadam epistola intra modum.

1. Cum Romae a consulibus iudex extra ordinem datus pronuntiare intra Kalendas iussus essem, Sulpicium Apollinarem doctum hominem percontatus sum, an his verbis: *intra Kalendas*, ipsae quoque Kalendae tenerentur: dixique ei, me videlicet datum iudicem, Kalendasque mihi praedictas, ut intra eum diem pronuntiarem. 2. Cur, inquit, hoc me potius rogas, quam ex istis aliquem peritis studiosisque iuris, quos adhibere in consilium iudicaturi soletis? 3. Tum illi ita ego respondi: Si aut de vetere, inquam, iure, aut recepto, aut controverso et ambiguo, aut novo et constituto discendum esset, issem plane sciscitatum ad istos, quos dicis: 4. sed cum verborum Latinorum sententia, usus, ratio exploranda sit, scaevus profecto et caecus animi forem, si, cum haberem tui copiam, issem magis ad alium quam ad te. 5. Audi igitur, inquit, de ratione verbi quid existimem; sed eo tamen pacto, ut id facias, non quod ego de proprietate vocis disseruero, sed quod in ea re omnium pluriumve consensu observari cognoveris. Non enim verborum tantum communium verae atque propriae significationes longiore usu mutantur; sed legum quoque ipsarum iussa consensu tacito obliterantur. 6. Tum deinde disseruit, me et plerisque aliis audientibus, in hunc ferme modum: Cum dies, inquit, ita praefinita est, ut iudex *intra Kalendas* pronuntiet, occupavit iam haec omnes opinio, non esse dubium, quin *ante Kalendas* iure pronuntietur: et id tantum ambigi video, quod tu quaeris, an *Kalendis* quoque iure pronuntietur. 7. Ipsum autem verbum sic procul dubio natum est atque ita sese habet, ut, cum dicitur *intra Kalendas*, non alius accipi dies debeat, quam solae Kalendae. Nam tres istae vo-

ces: *intra*, *citra*, *ultra*, quibus certi locorum fines demonstrantur, singularibus apud veteres syllabis appellabantur, *in*, *cis*, *uls*. 8. Hae deinde particulae quoniam parvo exiguoque sonitu obscurius promebantur, addita est tribus omnibus eadem syllaba: et quod dicebatur *cis Tiberim*, et *uls Tiberim*, dici coeptum est *citra Tiberim*, et *ultra Tiberim*: item, quod erat *in*, accedente eadem syllaba, *intra* factum est. 9. Sunt ergo haec omnia quasi contermina iunctis inter se finibus cohaerentia: *intra oppidum*, *ultra oppidum*, *citra oppidum*; ex quibus *intra*, sicuti dixi, *in* significat. 10. Nam qui dicit *intra oppidum*, *intra cubiculum*, *intra ferias*, non dicit aliud, quam *in oppido*, *in cubiculo*, *in feriis*. 11. *Intra Kalendas* igitur non *ante Kalendas* est, sed *in Kalendis*, id est, eo ipso die, quo Kalendae sunt. 12. Itaque secundum verbi ipsius rationem, qui iussus est *intra Kalendas* pronuntiare, nisi Kalendis pronuntiet, contra usum vocis facit. 13. Nam, si ante id fiat, non *intra* pronuntiat, sed *citra*. 14. Nescio quo autem pacto recepta vulgo interpretatio est absurdissima, ut *intra Kalendas* significare videatur etiam *citra Kalendas* vel *ante Kalendas*: nihil enim ferme interest. 15. Atque insuper dubitatur, an *ante Kalendas* quoque pronuntiari possit: quando neque ultra neque citra, sed, quod inter haec medium est, *intra Kalendas*, id est, *Kalendis* pronuntiandum sit. 16. Sed nimirum consuetudo vicit: quae cum omnium domina rerum, tum maxime verborum est. 17. Ea omnia cum Apollinaris scite perquam atque enucleate disputavisset, tum ego haec dixi: Cordi, inquam, mihi fuit, priusquam ad te irem, quaerere explorareque, quonam modo veteres nostri particula ista, qua de agitur, usi sint; atque ita invenimus Tullium in tertia In Verrem scripsisse isto modo: *Locus intra oceanum iam nullus est, neque tam longinquus, neque tam reconditus, quo non per haec tempora nostrorum hominum libido iniquitasque pervaserit.* 18. *Intra oceanum* dicit, contra rationem tuam; non enim vult, opinor, dicere *in*

oceano; terras enim demonstrat omnes, quae oceano ambiuntur, ad quas a nostris hominibus adiri potest, quae sunt *citra oceanum*, non *in oceano*. Neque enim videri potest insulas significare nescio quas, quae penitus esse intra aequora ipsa oceani dicuntur. 19. Tunc Sulpicius Apollinaris renidens: Non mehercle inargute, inquit, nec incallide opposuisti hoc Tullianum: sed Cicero *intra oceanum*, non, ut tu interpretare, *citra oceanum* dixit. 20. Quid enim potest dici *citra oceanum* esse, cum undique oceanus circumscribat omnes terras et ambiat? Nam *citra* quod est, id *extra* est; qui autem potest *intra* esse dici, quod *extra* est? Sed si ex una tantum parte orbis oceanus foret, tum quae terra ad eam partem foret, *citra oceanum* esse dici posset, vel *ante oceanum:* cum vero omnes terras omnifariam et undiqueversum circumfluat, nihil citra eum est: sed, undarum illius ambitu terris omnibus convallatis, in medio eius sunt omnia, quae intra oras eius inclusa sunt. Sicuti hercle sol non citra coelum vertitur, sed in coelo et intra coelum. Haec tunc Apollinaris scite acuteque dicere visus est. 21. Sed postea in libro M. Tullii epistolarum ad Ser. Sulpicium sic dictum esse invenimus *intra modum*, ut *intra Kalendas* dicunt, qui dicere *citra Kalendas* volunt. 22. Verba haec Ciceronis sunt, quae apposui: *Sed tamen, quoniam effugi eius offensionem, qui fortasse arbitraretur, me hanc rem publicam non putare, si perpetuo tacerem, modice hoc faciam, aut etiam intra modum, ut et illius voluntati et meis studiis serviam.* 23. *Modice* dixerat *hoc faciam*, id est, cum modo aequo et pari; 24. deinde, quasi hoc displiceret, et corrigere id vellet, addidit: *aut etiam intra modum;* per quod minus sese ostendit id facturum esse, quam quod fieri modice videretur: id est, non ad ipsum modum, sed retro paululum, et citra modum. 25. In oratione etiam, quam pro P. Sestio scripsit, *intra montem Taurum* sic dicit, ut non significet *in monte Tauro*, sed *usque ad montem Taurum cum ipso*

monte. 26. Verba sunt haec ipsius M. Tullii, ex ea, quam dixi, oratione: *Antiochum Magnum illum maiores nostri, magna belli contentione terra marique superatum, intra montem Taurum regnare iusserunt: Asiam, qua illum mulctarunt, Attalo, ut is in ea regnaret, condonarunt.* 27. *Intra montem*, inquit, *Taurum regnare iusserunt;* quod non perinde est, ut *intra cubiculum* dicimus: nisi videri potest id esse *intra montem*, quod est *intra regiones*, quae Tauri montis obiectu separantur. 28. Nam, sicuti, qui *intra cubiculum* est, is non in cubiculi parietibus, sed intra parietes est, quibus cubiculum includitur, qui tamen ipsi quoque parietes in cubiculo sunt: ita, qui regnat intra montem Taurum, non solum in monte Tauro regnat, sed in iis etiam regionibus, quae Tauro monte clauduntur. 29. Num igitur secundum istam verborum M. Tullii similitudinem, qui iubetur *intra Kalendas* pronuntiare, is et *ante Kalendas* et *ipsis Kalendis* iure pronuntiare potest? Neque id fit quasi privilegio quodam inscitae consuetudinis, sed certa rationis observatione: quum omne tempus, quod Kalendarum die includitur, *intra Kalendas* esse recte dicitur.

CAPUT XIV.

Saltem particula quam vim habeat, et quam originem.

1. *Saltem* particula quam haberet principalem significationem, quaeque vocis istius origo esset, quaerebamus. 2. Ita enim primitus factam esse apparet, ut non videatur, sicuti quaedam supplementa orationis, temere et incondite assumta. 3. Atque erat, qui diceret, legisse se in grammaticis commentariis P. Nigidii, *saltem* ex eo dictum, quod esset *si aliter:* idque ipsum dici solitum per defectionem; nam plenam esse sententiam: *si aliter non potest.* 4. Sed id nos in eisdem commentariis Nigidii, cum eos non, opinor, incuriose legissemus, nusquam invenimus. 5. Videntur autem verba ista: *si aliter non potest* a significatione quidem voculae huius,

de qua quaerimus, non abhorrere. Sed tot verba tamen in paucissimas literas cludere, improbae cuiusdam subtilitatis est. 6. Fuit etiam, qui diceret, homo in libris atque in literis assiduus, *saltem* sibi dictum videri, *u* media litera extrita; *salutem* enim ante dictum, quod nos *saltem* diceremus. Nam cum alia quaedam petita et non impetrata sunt, tum solemus, inquit, quasi extremum aliquid petituri, quod negari minime debeat, dicere: *hoc saltem fieri aut dari oportere:* tanquam salutem postremo petentes, quam impetrari certe et obtineri sit aequissimum. 7. Sed hoc itidem non illepide quidem fictum, nimis tamen esse videtur commenticium: censuimus igitur amplius quaerendum.

CAPUT XV.

Quod Sisenna in libris historiarum adverbiis huiuscemodi saepenumero usus est: celatim, velitatim, saltuatim.

1 Cum lectitaremus historiam Sisennae assidue, huiuscemodi figurae adverbia in oratione eius animadvertimus cuimodi sunt haec: *cursim*, *properatim*, *celatim*, *velitatim*, *saltuatim;* 2. ex quibus duo prima, quia sunt notiora, exemplis non indigebant; reliqua in Historiarum sexto sic scripta sunt: *Quam maxime celatim poterat, in insidiis suos disponit.* Item alio in loco: *Nos una aestate in Asia et Graecia literis gesta idcirco continentia mandavimus, ne velitatim aut saltuatim scribendo lectorum animos impediremus.*

LIBER TERTIUS DECIMUS.

CAPUT I.

Inquisitio verborum istorum M. Tullii curiosior, quae fuit in primo Antonianarum libro: Multa autem impendere videntur praeter naturam etiam praeterque fatum: tractatumque, an idem duo ista significent: fatum atque natura, an diversum.

M. Cicero in primo Antonianarum ita scriptum reliquit: *Hunc igitur ut sequerer properavi, quem praesentes non sunt secuti: non ut proficerem aliquid, (neque enim sperabam id, nec praestare poteram,) sed ut, si quid mihi humanitus accidisset, (multa autem impendere videntur praeter naturam etiam praeterque fatum,) huius diei vocem testem reipublicae relinquerem meae perpetuae erga se voluntatis.* — 2. *Praeter naturam*, inquit, *praeterque fatum*; an utrumque idem valere voluerit, *fatum* atque *naturam*, et duas res καθ' ἑνὸς ὑποκειμένου posuerit, an vero diviserit separaritque, ut alios casus natura ferre videatur, alios fatum, considerandum equidem puto: atque id maxime requirendum, qua ratione dixerit, accidere multa humanitus posse praeter fatum: quando sic ratio et ordo et insuperabilis quaedam necessitas fati constituitur, ut omnia intra fatum claudenda sint; nisi illud sane Homeri secutus est:

Μὴ καὶ ὑπὲρ μοῖρον δόμον Ἄϊδος εἰσαφίκηαι.

3. Nihil autem dubium est, quin violentam et inopinatam mortem significaverit: quae quidem potest recte videri accidere praeter naturam. 4. Sed cur id quoque genus mortis extra fatum posuerit, neque operis huius est explorare, neque temporis. 5. Illud tamen non praetermittendum est, quod Virgilius quoque id ipsum,

quod Cicero, de fato opinatus est, cum hoc in quarto libro dixit de Elisa, quae mortem per vim potita est:

Nam quia nec fato, merita nec morte peribat.

Tanquam in faciendo fine vitae, quae violenta sunt, non videantur e fato venire. 6. Demosthenis autem, viri prudentia pari atque facundia praediti, verba idem fere significantia de natura atque fato M. Cicero secutus videtur. Ita enim scriptum est in oratione illa egregia, cui titulus est *Ὑπὲρ Στεφάνου· Ὁ μὲν τοῖς γονεῦσι μόνον γεγεννῆσθαι νομίζων, τὸν τῆς εἱμαρμένης καὶ τὸν αὐτόματον θάνατον περιμένει· ὁ δὲ καὶ τῇ πατρίδι, ὑπὲρ τοῦ μὴ ταύτην ἐπιδεῖν δουλεύουσαν, ἀποθνήσκειν ἐθελήσει.* 7. Quod Cicero fatum atque naturam videtur dixisse, id multo ante Demosthenes *τὴν πεπρωμένην καὶ τὸν αὐτόματον θάνατον* appellavit. 8. *Αὐτόματος* enim *θάνατος*, quasi naturalis et fatalis, nulla extrinsecus vi coactus venit.

CAPUT II.

Super poëtarum Pacuvii et Attii colloquio familiari in oppido Tarentino.

1. Quibus otium et studium fuit, vitas atque aetates doctorum hominum quaerere ac memoriae tradere, de M. Pacuvio et L. Attio tragicis poëtis historiam scripserunt huiuscemodi: 2. Cum Pacuvius, inquiunt, grandi iam aetate et diutino corporis morbo affectus, Tarentum ex urbe Roma concessisset, Attius, tunc haud parvo iunior, proficiscens in Asiam, cum in oppidum venisset, devertit ad Pacuvium: comiterque invitatus, plusculisque ab eo diebus retentus, tragoediam suam, cui Atreus nomen est, desideranti legit. 3. Tum Pacuvium dixisse aiunt, sonora quidem esse, quae scripsisset, et grandia: sed videri ea tamen sibi duriora paulum et acerbiora. 4. Ita est, inquit Attius, uti dicis. Neque id sane me poenitet: meliora enim fore spero, quae deinceps scribam. 5. Nam quod in pomis est, itidem, inquit, esse aiunt in ingeniis: quae dura et acerba nascuntur, post fiunt mitia et iucunda; sed quae gignuntur statim vieta et mol-

lia, atque in principio sunt uvida; non matura mox fiunt, sed putria. 6. Relinquendum igitur visum est in ingenio, quod dies atque aetas mitificet.

CAPUT III.

An vocabula haec: necessitudo et necessitas differenti significatione sint.

1. Risu prorsus atque ludo res digna est, cum plerique grammaticorum asseverant, *necessitudinem* et *necessitatem* mutare longe differreque, ideo quod *necessitas* sit vis quaepiam premens et cogens: *necessitudo* autem dicatur ius quoddam et vinculum religiosae coniunctionis; idque unum solitarium significet. 2. Sicut autem nihil quidquam interest, *suavitudo* dicas an *suavitas*, *sanctitudo* an *sanctitas*, *acerbitudo* an *acerbitas*, *acritudo*, an, quod Attius in Neoptolemo scripsit, *acritas*: ita nihil rationis dici potest, quin *necessitudo* et *necessitas* separentur. 3. Itaque in libris veterum vulgo reperias *necessitudinem* dici, pro eo, quod necessum est. 4. Sed *necessitas* sane pro iure officioque observantiae affinitatisque infrequens est: quanquam, qui ob hoc ipsum ius affinitatis familiaritatisve coniuncti sunt, necessarii dicuntur. 5. Reperi tamen in oratione C. Caesaris, qua Plautiam rogationem suasit, *necessitatem* dictam pro *necessitudine*, id est iure affinitatis. Verba haec sunt: *Equidem mihi videor pro nostra necessitate non labore, non opera, non industria defuisse.* 6. Hoc ego scripsi de utriusque vocabuli indifferentia, admonitus forte verbi istius, cum legerem Sempronii Asellionis, veteris scriptoris, quartum ex historia librum, in quo de P. Africano, Pauli filio, ita scriptum est: *Nam se patrem suum audisse dicere L. Aemilium Paulum, nimis bonum imperatorem, signis collatis non decertare, nisi summa necessitudo aut summa ei occasio data esset.*

CAPUT IV.

Olympiadis, Alexandri matris, comis ac prudens ad filium rescriptio.

1. In plerisque monumentis rerum ab Alexandro ge-

starum, et paulo ante in libro M. Varronis, qui inscriptus est Orestes vel De Insania, Olympiadem Philippi uxorem festivissime rescripsisse legimus Alexandro filio. 2. Nam cum is ad matrem ita scripsisset: REX ALEXANDER, IOVIS HAMMONIS FILIUS, OLYMPIADI MATRI SALUTEM DICIT, Olympias ei rescripsit ad hanc sententiam: *Amabo*, inquit, *mi fili, quiescas, neque deferas me, neque criminere adversum Iunonem. Malum mihi prorsum illa magnum dabit, cum tu me literis tuis pellicem illi esse confiteris.* 3. Ea mulieris scitae atque prudentis erga ferocem filium comitas sensim et comiter admonuisse eum visa est, deponendam esse opinionem vanam, quam ille ingentibus victoriis et adulantium blandimentis et rebus supra fidem prosperis imbiberat, genitum esse sese de Iove.

CAPUT V.

De Aristotele Theophrasto, et Menedemo, philosophis: deque eleganti verecundia Aristotelis, successorem diatribae suae eligentis.

1. Aristoteles philosophus, annos iam fere natus duo et sexaginta, corpore aegro affectoque, ac spe vitae tenui fuit. 2. Tunc omnis eius sectatorum cohors ad eum accedit, orantes obsecrantesque, ut ipse deligeret loci sui et magisterii successorem, quo, post summam eius diem, perinde ut ipso, uterentur ad studia doctrinarum complenda excolendaque, quibus ab eo imbuti fuissent. 3. Erant tunc in eius ludo boni multi, sed praecipui duo, Theophrastus et Menedemus. Ingenio ii atque doctrinis ceteros praestabant; alter ex insula Lesbo fuit, Menedemus autem Rhodo. 4. Aristoteles respondit, facturum esse, quod vellent, cum id sibi foret tempestivum. 5. Postea brevi tempore cum iidem illi, qui de magistro destinando petierant, praesentes essent, vinum ait, quod tum biberet, non esse id ex valetudine sua, sed insalubre esse atque asperum; ac propterea quaeri debere exoticum vel Rhodium aliquod, vel Lesbium. 6. Id sibi

utrumque ut curarent, petivit; usurumque eo dixit, quod sese magis iuvisset. 7. Eunt, curant, inveniunt, afferunt. 8. Tum Aristoteles Rhodium petit, degustat. Firmum, inquit, hercle vinum et iucundum. 9. Petit mox Lesbium: quo item degustato: Utrumque, inquit, oppido bonum, sed ἡδίων ὁ Λέσβιος. 10. Id ubi dixit, nemini fuit dubium, quin lepide simul et verecunde successorem illa voce sibi, non vinum, delegisset. 11. Is erat e Lesbo Theophrastus, homo suavitate insigni linguae pariter atque vitae. 12. Itaque non diu post, Aristotele vita defuncto, ad Theophrastum omnes concesserunt.

CAPUT VI.

Quid veteres Latini dixerint, quas Graeci προσῳδίας appellant; et item, quod vocabulum barbarismi non usurpaverint neque Romani antiquiores, neque Attici.

1. Quas Graeci προσῳδίας dicunt, eas veteres docti tum notas vocum, tum moderamenta, tum accentiunculas, tum voculationes appellabant. 2. Quod nunc autem barbare quem loqui dicimus, id vitium sermonis non barbarum esse, sed rusticum, et cum eo vitio loquentes rustice loqui dictitabant. 3. P. Nigidius in commentariis grammaticis: *Rusticus fit sermo*, inquit, *si adspires perperam*. 4. Itaque id vocabulum, quod dicitur vulgo *barbarismus*, qui ante divi Augusti aetatem pure atque integre locuti sunt, an dixerint, nondum equidem inveni.

CAPUT VII.

Diversum de natura leonum dixisse Homerum in carminibus, et Herodotum in historiis.

1. Leaenas inter omnem vitam semel parere, eoque uno partu nunquam edere plures quam unum, Herodotus in tertia historia scriptum reliquit. 2 Verba ex eo libro haec sunt: Ἡ δὲ δὴ λέαινα, ἐὸν ἰσχυρότατον καὶ θρασύτατον, ἅπαξ ἐν τῷ βίῳ τίκτει ἕν· τίκτουσα γὰρ συνεκβάλλει τῷ τέκνῳ τὰς μήτρας. Τὸ δὲ αἴτιον τούτου τοῦτ᾽ ἐστίν· ἐπεὶ ἂν ὁ σκύμνος ἐν τῇ μήτρῃ ἐὼν ἄρχηται διακινούμενος, ὁ δὲ ἔχων ὄνυχας θηρίων πολλὸν πάντων ὀξυ-

τάτους, ἀμύσσει τὰς μήτρας. Αὐξανόμενος δὴ πολλῷ μᾶλλον ἐξικνέεται καταγράφων, πέλας τε δὴ ὁ τόκος ἐστὶ, καὶ τὸ παράπαν λείπεται αὐτέων ὑγιὲς οὐδέν. 3. Homerus autem leones (sic enim feminas quoque virili genere appellat, quod grammatici ἐπίκοινον vocant) plures gignere atque educare catulos dicit. 4. Versus, quibus hoc aperte demonstrat, hi sunt:

Εἱστήκει, ὥς τίς τε λέων περὶ οἷσι τέκεσσιν,
Ὧι ῥά τε νήπι' ἄγοντι συναντήσονται ἐν ὕλῃ
Ἄνδρες ἐπακτῆρες.

5. Item alio in loco idem significat:

Πυκνὰ μάλα στενάχων· ὥς τε λῖς ἠϋγένειος,
Ὧι ῥά θ' ὑπὸ σκύμνους ἐλαφηβόλος ἁρπάσῃ ἀνὴρ
Ὕλης ἐκ πυκινῆς. Ὁ δέ τ' ἄχνυται ὕστερος ἐλθών·
Πολλὰ δέ τ' ἄγκε' ἐπῆλθε μετ' ἀνέρος ἴχνι' ἐρευνῶν,
Εἴ ποθεν ἐξεύροι· μάλα γὰρ δριμὺς χόλος αἱρεῖ.

6. Ea nos dissensio atque diversitas cum agitaret inclytissimi poëtarum et historicorum nobilissimi, placuit libros Aristotelis philosophi inspici, quos de animalibus exquisitissime composuit; in quibus, quod super ista re scriptum inveniremus, cum ipsius Aristotelis verbis in his commentariis scriberemus. 7. Verba Aristotelis haec sunt ex libro de historia animalium sexto: *Λέων δ' ὅτι μὲν ὀχεύει ὄπισθεν, καὶ ἔστιν ὀπισθουρητικὸν, εἴρηται πρότερον· ὀχεύει δὲ καὶ τίκτει οὐ πᾶσαν ὥραν, καθ' ἕκαστον μέν τοι τὸν ἐνιαυτόν. Τίκτει μὲν οὖν τοῦ ἔαρος. Τίκτει δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δύο· τὰ μέν τοι πλεῖσται ἕξ· τίκτει δ' ἐνίοτε καὶ ἕν.* 8. *Ὁ δὲ λεχθεὶς μῦθος περὶ τοῦ ἐκβάλλειν τὰς ὑστέρας τίκτοντα, ληρώδης ἐστί· συνετέθη δὲ ἐκ τοῦ σπανίους εἶναι τοὺς λέοντας· ἀποροῦντος τὴν αἰτίαν τοῦ τὸν μῦθον συνθέντος. Σπάνιον γὰρ τὸ γένος τὸ τῶν λεόντων ἐστὶ, καὶ οὐκ ἐν πολλῷ γίγνεται τόπῳ· ἀλλὰ τῆς Εὐρώπης ἁπάσης ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Ἀχελώου καὶ τοῦ Νέσσου ποταμοῦ.* 9. *Τίκτει δὲ καὶ ὁ λέων πάνυ μικρὰ, οὕτως ὥστε δίμηνα ὄντα μόλις βαδίζειν. Οἱ δ' ἐν Συρίᾳ λέοντες τίκτουσι πεντάκις, τὸ πρῶτον πέντε, εἶτα ἀεὶ ἑνὶ ἐλάττονα· μετὰ δὲ ταῦτα οὐκ ἔτι οὐδὲν*

τίκτουσιν, ἀλλ' ἄγονοι διατελοῦσιν. 10. Οὐκ ἔχει δὲ ἡ λέαινα χαίτην, ἀλλ' ὁ ἄῤῥην λέων. 11. Βάλλει δὲ ὁ λέων τοὺς κυνόδοντας καλουμένους τέτταρας μόνους, δύο μὲν ἄνωθεν, δύο δὲ κάτωθεν· βάλλει δὲ, ἑξάμηνος ὢν τὴν ἡλικίαν.

CAPUT VIII.

Quod Afranius poëta prudenter et lepide Sapientiam filiam esse Usus et Memoriae dixit.

1. Eximie hoc atque verissime Afranius poëta de gignenda comparandaque sapientia opinatus est, quod eam filiam esse Usus et Memoriae dixit. 2. Eo namque argumento demonstrat, qui sapiens esse rerum humanarum velit, non libris solis, neque disciplinis rhetoricis dialecticisque opus esse, sed oportere eum versari quoque exercerique in rebus cominus noscendis periclitandisque: eaque omnia acta et eventa firmiter meminisse: et proinde sapere ac consulere ex iis, quae pericula ipsa rerum docuerint, non quae libri tantum aut magistri per quasdam inanitates verborum et imaginum, tanquam in mimo aut in somnio delectaverint. 3. Versus Afranii sunt in togata, cui Sellae nomen est:

Usus me genuit, mater peperit Memoria.
Sophiam vocant me Graii, vos Sapientiam.

4. Item versus est in eandem ferme sententiam Pacuvii, quem Macedo philosophus, vir bonus, familiaris meus, scribi debere censebat pro foribus omnium templorum:

Ego odi homines ignavâ operâ et philosophâ sententiâ.

5. Nihil enim fieri posse indignius neque intolerantius dicebat, quam quod homines ignavi ac desides, operti barba et pallio, mores et emolumenta philosophiae in linguae verborumque artes converterent, et vitia facundissime accusarent, intercutibus ipsi vitiis madentes.

CAPUT IX.

Quid Tullius Tiro in commentariis scripserit de Suculis et Hyadibus, quae sunt stellarum vocabula.

1. Tullius Tiro M. Ciceronis alumnus et libertus

adiutorque in literis studiorum eius fuit. 2. Is libros complures De usu atque ratione linguae Latinae, item De variis atque promiscuis quaestionibus composuit. 3. In iis esse praecipui videntur, quos Graeco titulo *πανδέκτας* inscripsit, tanquam omne rerum atque doctrinarum genus continentes. 4. Ibi de iis stellis, quae appellantur *suculae*, hoc scriptum est: *Adeo*, inquit, *veteres Romani literas Graecas nescierunt, et rudes Graecae linguae fuerunt, ut stellas, quae in capite Tauri sunt, propterea suculas appellarint, quod eas ὑάδας Graeci vocant; tanquam id verbum Latinum Graeci verbi interpretamentum sit: quia Graece ὕες sues Latine dicantur. Sed ὑάδες*, inquit, *οὐκ ἀπὸ τῶν ὑῶν*, [*id est, non a suibus*,] *ita ut nostri opici putaverunt, sed ab eo, quod est ὕειν, appellantur; nam et cum oriuntur, et cum occidunt, tempestates pluvias largosque imbres cient. Pluere autem Graeca lingua ὕειν dicitur.* Haec quidem Tiro in Pandectis. 5. Sed enim veteres nostri non usque eo rupices et agrestes fuerunt, ut stellas hyadas idcirco suculas nominarent, quod ὕες Latine sues dicantur: sed ut, quod Graeci ὑπέρ, nos *super* dicimus, quod illi ὕπτιος, nos *supinus*; quod ὑφορβός, nos *subulcus*; quod item illi ὕπνος, nos primo *sypnus*, deinde per *y* Graecae Latinaeque *o* literae cognationem *somnus*: sic quod ab illis ὑάδες, a nobis primo *syades*, deinde *suculae* appellatae. 6. Stellae autem istae non in capite Tauri sunt, ut Tiro dicit: (nullum enim videtur praeter eas stellas Tauri caput:) sed eae ita circulo, qui Zodiacus dicitur, sitae locataeque sunt, ut ex earum positu species quaedam et simulacrum esse videatur tauri capitis: sicuti ceterae partes et reliqua imago tauri conformata et quasi depicta est locis regionibusque earum stellarum, quas Graeci πλειάδας, nos *vergilias* vocamus.

CAPUT X.

Quod sororis ἔτυμον [esse] dixerit Labeo Antistius, et quod fratris Nigidius.

1. Labeo Antistius iuris quidem civilis disciplinam

principali studio exercuit, et consulentibus de iure publice responsitavit; ceterarum quoque bonarum artium non expers fuit: et in grammaticam sese atque dialecticam literasque antiquiores altioresque penetraverat; Latinarumque vocum origines rationesque percalluerat: eaque praecipue scientia ad enodandos plerosque iuris laqueos utebatur. 2. Sunt adeo libri post mortem eius editi, qui Posteriores inscribuntur; quorum librorum tres continui, tricesimus octavus, tricesimus nonus et quadragesimus, pleni sunt id genus rerum, ad enarrandam et illustrandam linguam Latinam conducentium. 3. Praeterea in libris, quos ad Praetoris edictum scripsit, multa posuit partim lepide atque argute reperta: sicuti hoc est, quod in quarto ad edictum libro scriptum legimus: *Soror*, inquit, *appellata est, quod quasi s e o r s u m nascitur, separaturque ab ea domo, in qua nata est, et in aliam familiam transgreditur*. 4. Fratris autem vocabulum P. Nigidius, homo impense doctus, non minus arguto subtilique ἐτύμῳ interpretatur: *Frater*, inquit, *est dictus, quasi f e r e a l t e r*.

CAPUT XI.

Quem M. Varro iustum aptumque esse numerum convivarum existimarit: ac de mensis secundis et de bellariis.

1. Lepidissimus liber est M. Varronis ex satyris Menippeis, qui inscribitur, *Nescis quid vesper serus vehat;* in quo disserit de apto convivarum numero, deque ipsius convivii habitu cultuque. 2. Dicit autem, convivarum numerum incipere oportere a Gratiarum numero, et progredi ad Musarum; id est, proficisci a tribus, et consistere in novem: ut, cum paucissimi convivae sunt, non pauciores sint, quam tres; cum plurimi, non plures, quam novem: 3. *Nam multos*, inquit, *esse non convenit, quod turba plerumque est turbulenta* [*: et Romae quidem constat, sed et Athenis, nusquam autem cubat*]. *Ipsum deinde convivium constat*, inquit, *ex rebus quattuor; et tum denique omnibus suis numeris absolutum*

est, si belli homuncul collecti sunt, si lectus locus, si tempus lectum, si apparatus non neglectus. Nec loquaces autem, inquit, *convivas, nec mutos legere oportet; quia eloquentia in foro et apud subsellia, silentium vero non in convivio, sed in cubiculo esse debet.* 4. Sermones igitur id temporis habendos censet, non super rebus anxiis aut tortuosis, sed iucundos atque invitabiles, et cum quadam illecebra et voluptate utiles; ex quibus ingenium nostrum venustius fiat et amoenius. 5. *Quod profecto*, inquit, *eveniet, si de id genus rebus ad communem vitae usum pertinentibus confabulemur, de quibus in foro atque in negotiis agendis loqui non est otium. Dominum autem*, inquit, *convivii esse oportet non tam lautum, quam sine sordibus: et in convivio legi non omnia debent, sed ea potissimum, quae simul sint βιωφελῆ et delectent.* 6. Neque non de secundis quoque mensis, cuiusmodi esse eas oporteat, praecipit. His enim verbis utitur: *Bellaria*, inquit, *ea maxime sunt mellita, quae mellita non sunt: πέμμασιν enim cum πέψει societas infida.* 7. Quod Varro hoc in loco dixit *bellaria*, ne quis forte in ista voce haereat; significat id vocabulum omne mensae secundae genus. Nam quae πέμματα Graeci aut τραγήματα dixerunt, ea veteres nostri *bellaria* appellaverunt. Vina quoque dulciora est invenire in comoediis antiquioribus hoc nomine appellata: dictaque esse ea *Liberi bellaria*.

CAPUT XII.

Tribunos plebis prensionem habere, vocationem non habere.

1. In quadam epistola Attei Capitonis scriptum legimus, Labeonem Antistium legum atque morum populi Romani iurisque civilis doctum apprime fuisse: 2. *Sed agitabat*, inquit, *hominem libertas quaedam nimia atque vecors; usque eo, ut, Divo Augusto iam principe et rempublicam obtinente, ratum tamen pensumque nihil haberet, nisi quod iustum sanctumque esse in Romanis anti-*

quitatibus legisset. 3. Ac deinde narrat, quid idem Labeo viatorem a tribunis plebis vocatus responderit: 4. *Cum a muliere*, inquit, *quadam tribuni plebis adversum eum aditi, Gellianum ad eum misissent, ut veniret, et mulieri responderet: iussit eum, qui missus erat, redire, et tribunis dicere, ius eos non habere, neque se, neque alium quenquam [in causa] vocandi; quoniam moribus maiorum tribuni plebis prensionem haberent, vocationem non haberent; posse igitur eos venire et prendi se iubere: sed vocandi absentem ius non habere.* 5. Cum hoc in ea Capitonis epistola [sub]legissemus, id ipsum postea in M. Varronis Rerum Humanarum uno et vicesimo libro enarratius scriptum invenimus, verbaque ipsa super ea re Varronis adscripsimus: 6. *In magistratu*, inquit, *habent alii vocationem, alii prensionem, alii neutrum; vocationem, ut consules et ceteri, qui habent imperium; prensionem, ut tribuni plebis et alii, qui habent viatorem; neque vocationem neque prensionem, ut quaestores et ceteri, qui neque lictorem habent, neque viatorem. Qui vocationem habent, iidem prendere, tenere, abducere possunt: et haec omnia, sive adsunt quos vocant, sive acciri iusserunt. Tribuni plebis vocationem habent nullam; neque minus multi imperiti, perinde atque haberent, ea sunt usi. Nam quidam non modo privatum, sed etiam consulem, in Rostra vocari iusserunt. Ego triumvirûm vocatus a Porcio tribuno plebis non ivi, auctoribus principibus, et vetus ius tenui. Item tribunus cum essem, vocari neminem iussi, neque vocatum a collega parere invitum.* 7. Huius ego iuris, quod M. Varro tradit, Labeonem arbitror vana tunc fiducia, cum privatus esset, vocatum a tribunis non isse. 8. Quae, malum, autem ratio fuit, vocantibus nolle obsequi, quos confiteare ius habere prendendi? Nam qui iure prendi, is etiam in vincula duci potest. 9. Sed quaerentibus nobis, quam ob causam tribuni, qui haberent summam coërcendi potestatem, ius vocandi non habuerint, illud occurrit, quod tribuni plebis antiquitus creati videntur non

iuri dicundo, nec causis querelisque de absentibus noscendis, sed intercessionibus faciendis, quibus praesentes fuissent; ut iniuria, quae coram fieret, arceretur: ac propterea ius abnoctandi ademtum; quoniam, ut vim fieri vetarent, assiduitate eorum et praesentium oculis opus erat.

CAPUT XIII.

Quod in libris Humanarum M. Varronis scriptum est: aediles et quaestores populi Romani in ius a privato ad praetorem vocari posse.

1. Cum ex angulis secretisque librorum ac magistrorum in medium iam hominum et in lucem fori prodissem, quaesitum esse memini in plerisque Romae stationibus ius publice docentium aut respondentium, an quaestor populi Romani ad praetorem in ius vocari posset. 2. Id autem non ex otiosa quaestione agitabatur: sed usus forte natae rei ita erat, ut vocandus esset in ius quaestor 3. Non pauci igitur existimabant, ius vocationis in eum praetori non esse, quoniam magistratus populi Romani procul dubio esset; et neque vocari, neque, si venire nollet, capi atque prendi, salva ipsius magistratus maiestate, posset. 4. Sed ego, qui tum assiduus in libris M. Varronis fui, cum hoc quaeri dubitarique animadvertissem, protuli unum et vicesimum Rerum Humanarum, in quo ita scriptum fuit: *Qui potestatem neque vocationis populi viritim habent, neque prensionis, eos magistratus a privato in ius quoque vocari est potestas. M. Laevinus, aedilis curulis, a privato ad praetorem in ius est deductus: nunc stipati servis publicis non modo prendi non possunt, sed etiam ultro summovent populum.* 5. Hoc Varro in ea libri parte, de aedilibus; supra autem, in eodem libro, quaestores neque vocationem habere neque prensionem dicit. 6. Utraque igitur libri parte recitata, in Varronis omnes sententiam concesserunt; quaestorque in ius ad praetorem vocatus est.

CAPUT XIV.

Quid sit pomoerium.

1. *Pomoerium* quid esset, augures Populi Romani, qui libros de auspiciis scripserunt, istiusmodi sententia definierunt: *Pomoerium est locus intra agrum effatum per totius urbis circuitum pone muros, regionibus certis determinatus, qui facit finem urbani auspicii.* 2. Antiquissimum autem pomoerium, quod a Romulo institutum est, Palatini montis radicibus terminabatur; sed id pomoerium pro incrementis reipublicae aliquoties prolatum est, et multos editosque colles circumplexum est. 3. Habebat autem ius proferendi pomoerii, qui populum Romanum agro de hostibus capto auxerat. 4. Propterea quaesitum est, ac nunc etiam in quaestione est, quam ob causam ex septem urbis montibus, cum ceteri sex intra pomoerium sint, Aventinus solum, quae pars non longinqua nec infrequens est, extra pomoerium sit: neque id Ser. Tullius rex, neque Sulla, qui proferendi pomoerii titulum quaesivit, neque postea Divus Iulius, cum pomoerium proferret, intra effatos urbis fines incluserint. 5. Huius rei Messala aliquot causas videri scripsit; sed praeter eas omnes ipse unam probat, quod in eo monte Remus urbis condendae gratia auspicaverit, avesque irritas habuerit, superatusque in auspicio a Romulo sit: 6. *Idcirco*, inquit, *omnes, qui pomoerium protulerunt, montem istum excluserunt, quasi avibus obscoenis ominosum.* 7. Sed de Aventino monte praetermittendum non putavi, quod non pridem ego in Elidis, grammatici veteris, commentario offendi: in quo scriptum erat, Aventinum antea, sicuti diximus, extra pomoerium exclusum, post auctore Divo Claudio receptum, et intra pomoerii fines observatum.

CAPUT XV.

Verba ex libro Messalae auguris, quibus docet, qui sint minores magistratus; et consulem praetoremque collegas esse: et quaedam alia de auspiciis: item verba eiusdem Messalae, disserentis, aliud esse ad populum loqui, aliud cum populo agere: et qui magistratus a quibus avocent comitiatum.

1. In edicto consulum, quo edicunt, quis dies comitiis centuriatis futurus sit, scribitur ex vetere forma perpetua: NE QUIS MAGISTRATUS MINOR DE COELO SERVASSE VELIT. 2. Quaeri igitur solet, qui sint magistratus minores. 3. Super hac re meis verbis nihil opus fuit, quoniam liber M. Messalae auguris de auspiciis primus, cum haec scriberemus, forte adfuit. 4. Propterea ex eo libro verba ipsius Messalae subscripsimus: *Patriciorum auspicia in duas sunt potestates divisa. Maxima sunt, consulum, praetorum, censorum: neque tamen eorum omnium inter se eadem, aut eiusdem potestatis: ideo quod collegae non sunt censores consulum aut praetorum; praetores consulum sunt. Ideo neque consules aut praetores censoribus, neque censores consulibus aut praetoribus turbant aut retinent auspicia. At censores inter se, rursus praetores consulesque inter se et vitiant et obtinent. Praetor, etsi collega consulis est, neque praetorem neque consulem iure rogare potest, ut quidem nos a superioribus accepimus, aut ante haec tempora servatum est: et ut in commentario tertio decimo C. Tuditani patet, quia imperium minus praetor, maius habet consul: et a minore imperio maius aut maior collega rogari iure non potest. Nos his temporibus praetores praetore creante veterum auctoritatem sumus secuti; neque his comitiis in auspicio fuimus. Censores aeque non eodem rogantur auspicio, atque consules et praetores. Reliquorum magistratuum minora sunt auspicia: ideo illi minores, hi maiores magistratus appellantur. Minoribus creatis magistratibus tributis comitiis magistratus, sed iustius*

curiata datur lege; maiores centuriatis comitiis fiunt. 5. Ex his omnibus verbis Messalae manifestum fit, et qui sint magistratus minores, et quamobrem minores appellentur. 6. Sed et collegam esse praetorem consuli docet, quod eodem auspicio creantur. 7. Maiora autem dicuntur auspicia habere, quia eorum auspicia magis rata sunt quam aliorum. 8. Idem Messala in eodem libro de minoribus magistratibus ita scribit: *Consul ab omnibus magistratibus et comitiatum et concionem avocare potest. Praetor et comitiatum et concionem usquequaque avocare potest, nisi a consule. Minores magistratus nusquam nec comitiatum nec concionem avocare possunt. Ea re, qui eorum primus vocat ad comitiatum, is recte agit: quia bifariam cum populo agi non potest. Nec avocare alius alii posset, si concionem habere volunt, uti ne cum populo agant: quamvis multi magistratus simul concionem habere possunt.* 9. Ex his verbis Messalae manifestum est, aliud esse *cum populo agere*, aliud *concionem habere*. 10. Nam *cum populo agere* est: rogare quid populum, quod suffragiis suis aut iubeat aut vetet; *concionem* autem *habere* est: verba facere ad populum sine ulla rogatione.

CAPUT XVI.

Humanitatem non id significare, quod vulgus putat; sed eo vocabulo, qui sinceriter locuti sunt, magis proprie esse usos.

1. Qui verba Latina fecerunt, quique iis probe usi sunt, *humanitatem* non id esse voluerunt, quod vulgus existimat, quodque a Graecis φιλανθρωπία dicitur, et significat dexteritatem quandam benevolentiamque erga omnes homines promiscuam: sed *humanitatem* appellaverunt id propemodum, quod Graeci παιδείαν vocant, nos eruditionem institutionemque in bonas artes dicimus: quas qui sinceriter cupiunt appetuntque, ii sunt vel maxime humanissimi. Huius enim scientiae cura et disciplina ex universis animantibus uni homini data est; idcircoque humanitas appellata est. 2. Sic

igitur eo verbo veteres esse usos, et cumprimis M. Varronem Marcumque Tullium, omnes ferme libri declarant. Quamobrem satis habui unum interim exemplum promere. 3. Itaque verba posui Varronis e libro Rerum Humanarum primo, cuius principium hoc est: *Praxiteles, qui propter artificium egregium nemini est paulum modo humaniori ignotus.* 4. *Humaniori*, inquit, non ita, ut vulgo dicitur, facili et tractabili et benevolo, tametsi rudis literarum sit, (hoc enim cum sententia nequaquam convenit;) sed eruditiori doctiorique, qui Praxitelem, quid fuerit, et ex libris, et ex historia cognoverit.

CAPUT XVII.

Quid apud M. Catonem significent verba haec: inter os atque offam.

1. Oratio est M. Catonis Censorii De Aedilibus vitio creatis. Ex ea oratione verba haec sunt: *Nunc ita aiunt, in segetibus et in herbis bona frumenta esse. Nolite ibi nimiam spem habere. Saepe audivi, inter os atque offam multa intervenire posse; verum[vero] inter offam atque herbam, ibi vero longum intervallum est.* 2. Erucius Clarus, qui praefectus urbi et bis consul fuit, vir morum literarumque veterum studiosissimus, ad Sulpicium Apollinarem scripsit, hominem memoriae nostrae doctissimum, quaerere sese et petere, uti sibi rescriberet, quaenam esset eorum verborum sententia. 3. Tum Apollinaris, nobis praesentibus, (nam id temporis ego adolescens Romae sectabar eum discendi gratia,) rescripsit Claro, ut viro erudito, brevissime: vetus esse proverbium *inter os et offam*, idem significans quod Graecus ille *παροιμιώδης* versus:

Πολλὰ μεταξὺ πέλει κύλικος καὶ χείλεος ἄκρου.

CAPUT XVIII.

Platonem tribuere Euripidi Sophoclis versum; et inveniri versus verbis iisdem, aut paucis syllabis immutatis, apud diversos poëtas temporibus variis natos.

1. Versus est notae vetustatis senarius:

Σοφοὶ τύραννοι τῶν σοφῶν ξυνουσίᾳ.

2. Eum versum Plato in Theaeteto Euripidis esse dicit; quod quidem nos admodum miramur; nam scriptum eum legimus in tragoedia Sophoclis, quae inscripta est *Αἴας ὁ Λοκρός*. 3. Prior autem natus fuit Sophocles, quam Euripides. Sed etiam ille versus non minus notus:

Γέρων γέροντα παιδαγωγήσω σ' ἐγώ

et in tragoedia Sophoclis scriptus est, cui titulus est *Φιλοκτήτης*, et in Bacchis Euripidis. 4. Id quoque animadvertimus, apud Aeschylum *ἐν τῷ πυρφόρῳ Προμηθεῖ*, et apud Euripidem in tragoedia, quae inscripta est *Εἰνώ*, eundem esse versum absque paucis syllabis. Aeschylus sic:

Σιγῶν θ' ὅπου δεῖ, καὶ λέγων τὰ καίρια.

Euripides autem sic:

Σιγᾶν θ' ὅπου δεῖ, καὶ λέγειν ἵν' ἀσφαλές.

Fuit autem Aeschylus non brevi antiquior.

CAPUT XIX.

De genere atque nominibus familiae Porciae.

1. Cum in domus Tiberianae bibliotheca sederemus ego et Apollinaris Sulpicius, et quidam alii mihi aut illi familiares, prolatus forte liber est ita inscriptus: M. CATONIS NEPOTIS. 2. Tum quaeri coeptum est, quisnam is fuisset M. Cato Nepos. 3. Atque ibi adolescens quispiam, quod ex eius sermonibus coniectare potui, non abhorrens a literis: Hic, inquit, est M. Cato, non cognomento Nepos, sed M. Catonis censorii ex filio nepos, qui pater fuit M. Catonis praetorii viri, qui bello civili Uticae necem sibi gladio manu sua conscivit; de cuius vita liber est M. Ciceronis, qui inscribitur Laus M. Catonis: quem in eodem libro idem Cicero pronepotem fuisse dicit M. Catonis censorii. 4. Eius igitur, quem Cicero laudavit, pater hic fuit M. Cato, cuius orationes feruntur inscriptae: *M. Catonis Nepotis*. 5. Tum Apollinaris, ut mos eius in reprehendendo fuit, placide admodum leniterque: Laudo, inquit, te, mi fili, quod in tantula aetate, etiamsi hunc M. Catonem, de quo nunc

quaeritur, quis fuerit, ignoras, auditiuncula tamen quadam de Catonis familia aspersus es. 6. Non unus autem, sed complures M. illius [Catonis] Censorii nepotes fuerunt, geniti non eodem patre; 7. duos enim M. ille Cato, qui et orator et censor fuit, filios habuit et matribus diversos, et aetatibus longe dispares. 8. Nam iam adolescente altero, matre eius amissa, ipse quoque iam multum senex, Salonii clientis sui filiam virginem duxit in matrimonium, ex qua natus est ei M. Cato Salonianus: hoc enim illi cognomentum fuit a Salonio, patre matris, datum. 9. Ex maiore autem Catonis filio, qui praetor designatus patre vivo mortuus est, et egregios De iuris disciplina libros reliquit, nascitur hic, de quo quaeritur, M. Cato, M. filius, M. nepos. 10. Is satis vehemens orator fuit; multasque orationes ad exemplum avi scriptas reliquit, et consul cum Q. Marcio Rege fuit: inque eo consulatu in Africam profectus, in ea provincia mortem obiit. 11. Sed is non ita, ut dixisti, M. Catonis, praetorii viri, qui se Uticae occidit, et quem Cicero laudavit, pater fuit: nec, quia hic nepos Catonis censorii, ille autem pronepos fuit, propterea necessum est, patrem hunc ei fuisse; 12. hic enim nepos, cuius haec modo prolata oratio est, filium quidem maiorem Catonem habuit: sed non eum, qui Uticae periit; sed qui, cum aedilis curulis et praetor fuisset, in Galliam Narbonensem profectus, ibi vita functus est. 13. Ex altero autem viro, Censorii filio, longe natu minore, quem Salonianum esse appellatum dixi, duo nati sunt, L. Cato et M. Cato. 14. Is M. Cato tribunus plebis fuit; et praeturam petens mortem obiit: ex eoque natus est M. Cato praetorius, qui se bello civili Uticae interemit, de cuius vita laudibusque cum M. Tullius scriberet, pronepotem eum Catonis censorii dixit fuisse. 15. Videtis igitur hanc partem familiae, quae ex minore Catonis filio progenita est, non solum generis ipsius tramitibus, sed temporum quoque spatio differre; nam quia ille Salonianus in extrema patris aetate, sicuti dixi, natus fuit, prognati quoque ex eo

aliquanto posteriores fuerunt, quam qui a maiore fratre eius geniti erant. 16. Hanc [quoque] temporum differentiam facile animadvertetis ex hac ipsa oratione, cum eam legetis. 17. Haec Sulpicius Apollinaris nobis audientibus dixit; quae postea ita esse, uti dixerat, cognovimus, cum et laudationes funebres, et librum commentarium de familia Porcia legeremus.

CAPUT XX.

Quod a scriptoribus elegantissimis maior ratio habita sit sonitus vocum atque verborum iucundioris, quae a Graecis εὐφωνία dicitur, quam regulae disciplinaeque, quae a Grammaticis reperta est.

1. Interrogatus [est] Probus Valerius, (quod ex familiari eius quondam comperi,) *hasne urbis*, an *has urbes*, et *hanc turrem*, an *hanc turrim* dici oporteret: *Si aut versum*, inquit, *pangis, aut orationem solutam struis, atque ea verba tibi dicenda sunt: non finitiones illas praerancidas neque foecutinas grammaticas spectaveris; sed aurem tuam interroga, quo quid loco conveniat dicere; quod illa suaserit, id profecto erit rectissimum.* 2. Tum is, qui quaesierat: Quonam modo, inquit, vis aurem meam interrogem? 3. Et Probum ait respondisse: Quo suam Virgilius percontatus est, qui diversis in locis *urbes* et *urbis* dixit, arbitrio consilioque usus auris. 4. Nam in primo Georgicôn, quem ego, inquit, librum manu ipsius correctum legi, *urbis* per *i* literam scripsit. Verba e versibus eius haec sunt:

[Tuque adeo, quem mox quae sint habitura deorum
Concilia incertum est,] urbisne invisere, Caesar,
Terrarumque velis curam.

Verte enim, et muta, ut *urbes* dicas, insubidius nescio quid facies et pinguius. 5. Contra in tertio Aeneidis *urbes* dixit per *e* literam:

Centum urbes habitant magnas.

Hic ita muta, ut *urbis* dicas: nimis exilis vox erit et exsanguis. Tanta quippe iuncturae differentia est in con-

sonantia vocum proximarum. 6. Praeterea idem Virgilius *turrim* dixit, non *turrem*, et *securim*, non *securem*.

Turrim in praecipiti stantem,

et:

Incertam excussit cervice securim.

Quae sunt, opinor, iucundioris gracilitatis, quam si suo utrumque loco per *e* literam dicas. 7. At ille, qui interrogaverat, rudis profecto et aure agresti homo: Cur, inquit, aliud alio in loco potius rectiusque esse dicas, non sane intelligo. 8. Tum Probus iam commotior: Noli, inquit, igitur laborare, utrum istorum debeas dicere, *urbis* an *urbes*. Nam cum id genus sis, quod video, ut sine iactura tui pecces, nihil perdes, utrum dixeris. 9. His tum verbis Probus et hac fini hominem dimisit, ut mos eius fuit erga indociles, prope inclementer. 10. Nos autem aliud quoque postea consimiliter a Virgilio dupliei modo scriptum invenimus. Nam et *tres* et *tris* posuit, eodem in loco, ea iudicii subtilitate, ut si aliter dixeris mutaverisque, et aliquid tamen auris habeas, sentias suavitatem sonitus claudere. 11. Versus ex decimo hi sunt:

Tres quoque Threicias Boreae de gente suprema,
Et tris, quos Idas pater, et patria Ismara mittit:

tres illic, *tris* hic. Pensicula utrumque modulareque: reperies suo quodque in loco sonare aptissime. 12. Sed in illo quoque itidem Virgilii versu:

Haec finis Priami fatorum,

si mutes, et *hic finis* dicas, durum atque absonum erit, respuentque aures, quod mutaveris. Sicut illud contra eiusdem Virgilii insuavius facias, si mutes:

Quem das finem, rex magne, laborum?

Nam si ita dicas: *Quam das finem*, iniucundum nescio quo pacto et laxiorem vocis sonum feceris. 13. Ennius item *rectos cupressos* dixit contra receptum vocabuli genus, hoc versu:

Capitibus nutantis pinos rectosque cupressos.

Firmior ei, credo, et viridior sonus esse vocis visus est *rectos* dicere *cupressos*, quam *rectas*. 14. Contra vero

idem Ennius in Annali duodevicesimo *aëre fulva* dixit, non *fulvo*; non ob id solum, quod Homerus ἠέρα βαθεῖαν dicit: sed quod hic sonus, opinor, vocalior est visus et amoenior. 15. Sicuti M. etiam Ciceroni mollius teretiusque visum est, in quinta In Verrem *fretu* scribere, quam *freto*. *Perangusto,* inquit, *fretu divisa*. Erat enim crassius iam vastiusque, *perangusto freto* dicere. 16. Itidem in secunda, simili usus modulamine: *manifesto peccatu*, inquit, non *peccato:* hoc enim scriptum in uno atque in altero antiquissimae fidei libro Tironiano reperi. 17. Verba sunt Ciceronis haec: *Nemo ita vivebat, ut nulla eius vitae pars summae turpitudinis esset expers: nemo ita in manifesto peccatu tenebatur, ut cum impudens fuisset in facto, tum impudentior videretur, si negaret.* 18. Huius autem vocis cum elegantior hoc in loco sonus est, tum ratio certa et probata est. 19. Hic enim *peccatus*, quasi *peccatio*, recte Latineque dicitur: sicut: hic *incestus*, non qui admisit, sed quod admissum est, et hic *tributus,* quod *tributum* nos dicimus, a plerisque veterum dicta sunt. Hic quoque *allegatus*, et hic *arbitratus* pro *allegatione* proque *arbitratione* dicuntur. Qua ratione servata, *arbitratu* et *allegatu meo* dicimus. 20. Sic igitur *in manifesto peccatu* dixit, ut *in manifesto incestu* veteres dixerunt: non quin Latinum esset, *peccato* dicere: sed quia in loco isto positum subtilius ad aurem molliusque est. 21. Lucretius aeque auribus inserviens *funem* feminino genere appellavit, in hisce versibus:

Haud, ut opinor, enim mortalia secla superne
Aurea de coelo demisit funis in arva;

cum dicere usitatius, manente numero, posset:

Aureus e coelo demisit funis in arva.

22. Sacerdotes quoque feminas M. Cicero *antistitas* dicit, non secundum grammaticam legem *antistites*. Nam cum insolentias verborum a veteribus dictorum plerumque respueret, huius tamen verbi in ea parte sonitu delectatus: *Sacerdotes*, inquit, *Cereris, atque illius fani*

antistitae. 23. Usque adeo in quibusdam neque rationem verbi, neque consuetudinem, sed solam aurem secuti sunt, suis verba modulis pensitantem. 24. *Quod qui non sentiunt*, inquit idem ipse M. Cicero, cum de numerosa et apta oratione dissereret, *quas aureis habeant, aut quid in iis hominis simile sit, nescio.* 25. Illud vero cumprimis apud Homerum veteres grammatici annotaverunt, quod, cum dixisset quodam in loco κολοιούς τε ψῆρας τε, alio in loco non ψηρῶν τε, sed ψαρῶν dixit:

Τῶν δ' ὥς τε ψαρῶν νέφος ἔρχεται ἠὲ κολοιῶν,

secutus non communem, sed propriam in quocunque vocis situ iucunditatem; nam si alterum in alterius loco ponas, utrumque feceris sonitu insuave.

CAPUT XXI.

Verba T. Castricii rhetoris ad discipulos adolescentes de vestitu atque calceatu non decoro.

1. T. Castricius, rhetoricae disciplinae doctor, qui habuit Romae locum principem declamandi et docendi, summa vir auctoritate gravitateque, et a divo Hadriano ob mores atque literas spectatus, cum me forte praesente (usus enim sum eo magistro) discipulos quosdam suos senatores vidisset die feriato tunicis et lacernis indutos et gallicis calceatos: *Equidem*, inquit, *maluissem, vos togatos esse: pigitum est, cinctos saltem esse et penulatos. Sed si hic vester huiuscemodi vestitus de multo iam usu ignoscibilis est: soleatos tamen vos, populi Romani senatores, per urbis vias ingredi, nequaquam decorum est; non hercle vobis minus, quam illi tum fuit, cui hoc M. Tullius pro turpi crimine obiectavit.* 2. Haec me audiente Castricius, et quaedam alia ad eam rem conducentia, Romane et severe dixit. 3. Plerique autem ex iis, qui audierant, requirebant, cur soleatos dixisset, qui gallicas, non soleas, haberent. 4. Sed Castricius profecto scite atque incorrupte locutus est. 5. Omnia enim ferme id genus, quibus plantarum calces tantum infimae teguntur, cetera prope nuda et teretibus habenis vincta

sunt, *soleas* dixerunt; nonnunquam voce Graeca *crepidulas*. 6. *Gallicas* autem verbum esse opinor novum, non diu ante aetatem M. Ciceronis usurpari coeptum; itaque ab eo ipso positum est in secunda Antonianarum: *Cum gallicis*, inquit, *et lacerna cucurristi*. 7. Neque in ea significatione id apud quenquam alium scriptum lego, gravioris dumtaxat auctoritatis scriptorem: sed, ut dixi, *crepidas* et *crepidulas*, prima syllaba correpta, id genus calceamentum appellaverunt, quod Graeci κρηπῖδας vocant, eiusque calceamenti sutores crepidarios dixerunt. 8. Sempronius Asellio in libro Rerum gestarum quarto decimo: *Crepidarium*, inquit, *cultellum rogavit a crepidario sutore*.

CAPUT XXII.

Comprecationes, quae ritu Romano fiunt diis, expositae sunt in libris sacerdotum; inter quas Marti Nerienem tribuunt: et quid Neriene seu Nerio nomen importet.

1. Comprecationes deûm immortalium, quae ritu Romano fiunt, expositae sunt in libris sacerdotum populi Romani et in plerisque antiquis orationibus. 2. In iis scriptum est: *Luam Saturni, Salaciam Neptuni, Horam Quirini, Iurites Quirini, Maiam Volcani, Heriem Iunonis, Molas Martis, Nerienemque Martis*. 3. Ex quibus id quod postremum posui, sic plerosque dicere audio, ut primam in eo syllabam producant, quo Graeci modo dicunt Νηρεΐδας: sed qui probe locuti sunt, primam correptam dixerunt, tertiam produxerunt. 4. Est enim rectus casus vocabuli [eius], sicut in libris veterum scriptum est, *Nerio*. Quanquam M. Varro in satyra Menippea, quae inscribitur Σκιαμαχία, non *Nerio*, sed *Nerienes* vocative dicit in his versibus:

Te Anna ac Perenna, Panda, te Lato, Pales,
Nerienes, [et] Minerva, Fortuna, ac Ceres.

5. Ex quo nominandi quoque casum eundem fieri necessum est. Sed *Nerio* a veteribus sic declinatur, quasi Anio; 6. nam perinde ut *Anienem*, sic *Nerienem* dixe-

runt, tertia syllaba producta. 7. Ia autem, sive *Neriones* est, Sabinum verbum est, eoque significatur virtus et fortitudo. 8. Itaque ex Claudiis, quos a Sabinis oriundos accepimus, qui erat egregia atque praestanti fortitudine, Nero appellatus est. 9. Sed id Sabini a Graecis accepisse videntur, qui vincula et firmamenta membrorum *νεῦρα* dicunt; unde nos quoque Latine *nervos* appellamus. 10. *Nerio* igitur Martis vis, et potentia, et maiestas quaedam esse Martis demonstratur. 11. Plautus autem in Truculento coniugem esse Nerienem Martis dicit, atque id sub persona militis in hoc versu:

Mars, peregre adveniens, salutat Nerienem uxorem suam.

12. Super ea re audivi non incelebrem hominem dicere, nimis comice Plautum imperito et incondito militi falsam novamque opinionem tribuisse, ut Nerienem coniugem esse Martis putaret. 13. Sed id perite magis quam comice dictum intelliget, qui leget Cn. Gellii Annalem tertium, in quo scriptum est, Hersiliam, cum apud T. Tatium verba faceret, pacemque oraret, ita precatam esse: *Neria Martis, te obsecro pacem dare, uti liceat nuptiis propriis et prosperis uti, quod de tui coniugis consilio contigit, uti nos itidem integras raperent, unde liberos sibi et suis posteris et patriae pararent.* 14. *De tui*, inquit, *coniugis consilio*, Martem scilicet significans; per quod apparet, non esse id poëtice a Plauto dictum; sed eam quoque traditionem fuisse, ut Nerio a quibusdam uxor esse Martis diceretur. 15. Inibi autem animadvertendum est, quod Gellius *Neria* dicit per *a* literam, non *Nerio*, neque *Nerienes*. 16. Praeter Plautum etiam, praeterque Gellium Licinius Imbrex, vetus comoediarum scriptor, in fabula, quae Neaera inscripta est, ita scripsit:

— — Nolo ego Neaeram te vocent,
Sed Nerienem; cum quidem Marti es in connubium data.

17. Ita autem se numerus huiusce versus habet, ut tertia

in eo nomine syllaba, contra quam supra dictum est, corripienda sit; cuius sonitus quanta apud veteres in differentia sit, notius est, quam ut plura in id verba sumenda sint. 18. Ennius autem in primo Annali in hoc versu:

— — *Nerienem Mavortis et Herclem*,

si, quod minime solet, numerum servavit, primam syllabam intendit, tertiam corripit. 19. Ac ne id quidem praetermittendum puto, cuicuimodi est, quod in commentario quodam Servii Claudii scriptum inveni[mus], *Nerio* dictum quasi *Neïrio*, hoc est, sine ira et cum placiditate: ut eo nomine mitem tranquillumque fieri Martem precemur; *ne* enim particula, ut apud Graecos, ita plerumque in Latina quoque lingua, privativa est.

CAPUT XXIII.

M. Catonis, consularis et censorii, pulcherrima exprobratio contra philosophantes nomine, et non re.

1. M. Cato, consularis et censorius, publicis iam privatisque opulentis rebus, villas suas inexcultas et rudes, ne tectorio quidem praelitas fuisse dicit ad annum usque aetatis suae septuagesimum. Atque ibi postea his verbis utitur: *Neque mihi*, inquit, *aedificatio*, *neque vasum*, *neque vestimentum ullum est in manu pretiosum, neque pretiosus servus*, *neque ancilla*. *Si quid est*, inquit, *quod utar*, *utor*; *si non est*, *egeo*. *Suum cuique per me uti atque frui licet*. Tum deinde addit: *Vitio vertunt, quia multa egeo; at ego illis*, *quia nequeunt egere*. 2. Haec mera veritas Tusculani hominis, egere se multis rebus, et nihil tamen cupere dicentis, plus hercle promovet ad exhortandam parsimoniam, sustinendamque inopiam, quam Graecae istorum praestigiae, philosophari sese dicentium, umbrasque verborum inanes fingentium; qui se nihil habere, et nihil tamen egere, ac nihil cupere dicunt, cum et habendo et egendo et cupiendo ardeant.

CAPUT XXIV.

Quaesitum tractatumque, quid sint manubiae: atque inibi dicta quaedam de ratione utendi verbis pluribus, idem significantibus.

1. In fastigiis fori Traiani simulacra sunt sita, circum undique inaurata, equorum atque signorum militarium; subscriptumque est: EX MANUBIIS. 2. Quaerebat Favorinus, cum in area fori ambularet, et amicum suum consulem opperiretur, causas pro tribunali cognoscentem, nosque tunc eum sectaremur: quaerebat, inquam, quid vobis videretur significare proprie *manubiarum* illa inscriptio. 3. Tum quispiam, qui cum eo erat, homo in studiis doctrinae multi atque celebrati nominis: *Ex manubiis*, inquit, *significat ex praeda; manubiae enim dicuntur praeda, quae manu capta est.* 4. Etiamsi, inquit Favorinus, opera mihi princeps et prope omnis in literis disciplinisque Graecis sumta est: non usque eo tamen infrequens sum vocum Latinarum, quae subcisivo aut tumultuario studio colo, ut hanc ignorem manubiarum interpretationem vulgariam, quod esse dicantur manubiae praeda. Sed quaero, an M. Tullius, verborum homo diligentissimus, in oratione, quam dixit De lege agraria Kalendis Ianuariis contra Rullum, inani et illepida geminatione iunxerit *manubias* et *praedam*, si duo haec verba idem significant, neque ulla re aliqua dissident. 5. Atque, ut erat Favorinus egregia vel divina quadam memoria, verba ipsa M. Tullii statim dixit. 6. Ea nos adscribimus hic: *Praedam, manubias, sectionem, castra denique Cn. Pompeii, sedente imperatore, decemviri vendent* Et infra itidem duo haec simul iunctim posita dixit: *Ex praeda, ex manubiis, ex auro coronario.* 7. Ac deinde ad eum convertit, qui manubias esse praedam dixerat; et: Videturne tibi, inquit, utroque in loco M. Cicero duobus verbis, idem (sicuti tu putas) significantibus, inepte et frigide esse usus, ac tali ioco dignus, quali apud Aristophanem

facetissimum comicorum, Euripides Aeschylum insectatus est? cum ait:

Δὶς ταὐτὸν ἡμῖν εἶπεν ὁ σοφὸς Αἰσχύλος.
Ἥκω γὰρ εἰς γῆν, φησὶ, καὶ κατέρχομαι.
Ἥκω δὲ ταὐτόν ἐστι τῷ κατέρχομαι.
Νὴ τὸν Δί', ὥσπερ εἴ τις εἴποι γείτονι,
Χρῆσον σὺ μάκτραν, εἰ δὲ βούλει κάρδοπον.

8. Nequaquam vero, inquit ille, talia videntur, quale est *μάκτρα καὶ κάρδοπος*, quae vel a poëtis vel oratoribus Graecis nostrisque celebrandae et ornandae rei gratia duobus eadem pluribusve nominibus frequentantur. 9. Quid igitur, inquit Favorinus, valet haec repetitio instauratioque eiusdem rei sub alio nomine, in *manubiis* et *in praeda*? Num ornat, ut alioqui solet, orationem? Num eam modulatiorem aptioremque reddit? Num onerandi vel exprobrandi criminis causa exaggerationem aliquam speciosam facit? Sicuti in libro eiusdem M. Tullii, qui De constituendo accusatore est, una eademque res pluribus verbis vehementer atque atrociter dicitur: *Sicilia tota, si una voce loqueretur, hoc diceret, quod auri, quod argenti, quod ornamentorum in meis urbibus, sedibus, delubris fuit.* Nam cum urbes totas semel dixisset, sedes delubraque addidit, quae sunt ipsa quoque in urbibus. 10. Item in eodem libro simili modo: *Siciliam*, inquit, *provinciam C. Verres per triennium depopulatus esse, Siculorum civitates vastasse, domos exinanisse, fana spoliasse dicitur.* 11. Ecquid videtur? Cum Siciliam provinciam dixerit, atque etiam insuper civitates addiderit, domos etiam et fana, quae infra posuit, comprehendisset, verba haec item multa atque varia: *depopulatus esse, vastasse, exinanisse, spoliasse*, nonne unam et eandem vim in sese habent? Sane. Sed quia cum dignitate orationis et cum gravi verborum copia dicuntur, quanquam eadem fere sint, et ex una sententia cooriantur, plura tamen esse existimantur; quoniam et aures et animum saepius feriunt. 12. Hoc ornatus genus, in crimine uno vocibus

multis atque saevis exstruendo, ille iam tunc M. Cato antiquissimus in orationibus suis celebravit, sicuti in illa, quae inscripta est *De decem hominibus*, cum Thermum accusavit, quod decem liberos homines eodem tempore interfecisset, hisce [verbis] eandem omnibus rem significantibus usus est; quae quoniam sunt eloquentiae Latinae tunc primum exorientis lumina quaedam sublustria, libitum est ea mihi ἀπομνημονεύειν: *Tuum nefarium facinus peiore facinore operire postulas; succidias humanas facis, tantas trucidationes facis, decem funera facis, decem capita libera interficis, decem hominibus vitam eripis, indicta causa, iniudicatis, indemnatis.* 13. Item M. Cato in orationis principio, quam dixit in senatu pro Rhodiensibus, cum vellet res nimis prosperas dicere, tribus vocabulis idem sentientibus dixit. 14. Verba eius haec sunt: *Scio solere plerisque hominibus in rebus secundis atque prolixis atque prosperis animum excellere, atque superbiam atque ferociam augescere.* 15. Itidem Cato, ex Originum septimo, in oratione, quam contra Servium Galbam dixit, compluribus vocabulis super eadem re usus est: *Multa me dehortata sunt huc prodire, anni, aetas, vox, vires, senectus; vero enimvero cum tantam rem publicam agier arbitrarer.* 16. Sed ante omnes apud Homerum eiusdem rei atque sententiae luculenta exaggeratio est:

Ἕκτορα δ' ἐκ βελέων ὕπαγε Ζεὺς, ἔκ τε κονίης,
Ἔκ τ' ἀνδροκτασίης, ἔκ θ' αἵματος, ἔκ τε κυδοιμοῦ.

Item in alio versu:

Ὑσμῖναί τε, μάχαι τε, φόνοι τ', ἀνδροκτασίαι τε.

17. Nam cum omnia ista utrobique multa et continua nomina nihil plus demonstrent, quam proelium, huius tamen rei varia facies delectabiliter ac decore multis variisque verbis depicta est. 18. Neque non illa quoque apud eundem poëtam una in duobus verbis sententia cum egregia ratione repetita est. Idaeus enim, cum inter Aiacem et Hectorem decertantes armis intercederet, his ad eos verbis usus est:

Μηκέτι, παῖδε φίλω, πολεμίζετε, μηδὲ μάχεσθον.

19. In quo versu non oportet alterum videri verbum, idem quod superius significans, supplendi numeri causa extrinsecus additum et consarcinatum. Est enim hoc inane admodum et futile. Sed cum in iuvenibus gloriae studio flagrantibus pervicaciam ferociamque et cupidinem pugnae leniter tamen ac placide obiurgaret, atrocitatem rei et culpam perseverandi, bis idem dicendo, alio atque alio verbo auxit inculcavitque, duplexque eadem compellatio admonitionem facit instantiorem. 20. Ne illa quidem eiusdem significationis repetitio ignava et frigida videri debet:

Μνηστῆρες δ' ἄρα Τηλεμάχῳ θάνατόν τε μόρον τε Ἤρτυνον·

quod bis idem dixerit: *θάνατον καὶ μόρον*; indignitas enim moliendae tam acerbae tamque iniustae necis miranda mortis iteratione defleta est. 21. Ceterum quis tam obtuso ingenio sit, quin intelligat: *πολεμίζετε καὶ μάχεσθον* verba idem duo significantia non frustra posita esse: ut illa quoque:

Βάσκ' ἴθι, οὖλε Ὄνειρε· — — — *καί·*

Βάσκ' ἴθι, Ἶρι ταχεῖα,

neque *ἐκ παραλλήλου*, ut quidam putant, sed hortamentum esse acre iussae imperataeque celeritatis? 22. Verba quoque illa M. Ciceronis in L. Pisonem trigemina, etiamsi durae auris hominibus non placent, non venustatem modo numeris quaesiverunt, sed figuram simulationemque oris pluribus simul vocibus verberaverunt: 23. *Vultus denique*, inquit, *totus*, *qui sermo quidam tacitus mentis est*, *hic in fraudem homines impulit; hic eos*, *quibus erat ignotus*, *decepit*, *fefellit*, *induxit.* 24. Quid igitur? Simile est, inquit, apud eundem *in praeda* et *manubiis?* Nihil profecto istiusmodi. 25. Nam neque ornatius fit additis manubiis, neque exaggeratius modulatiusve: sed aliud omnino *praeda* est, ut in libris rerum verborumque veterum scriptum est, aliud *manubiae.* 26. Nam *praeda* dicitur corpora ipsa rerum, quae

capta sunt: *manubiae* vero appellatae sunt pecunia a quaestore ex venditione praedae redacta. 27. Utrumque ergo dixit M. Tullius, cumulandae invidiae gratia, decemviros ablaturos, persecuturosque et praedam, quae nondum esset venundata, et pecuniam, quae ex venditione praedae percepta esset. 28. Itaque haec inscriptio, quam videtis: EX MANUBIIS, non res corporaque ipsa praedae demonstrat; (nihil enim captum est horum a Traiano ex hostibus;) sed facta esse haec comparataque ex manubiis, id est, ex pecunia praedaticia, declarat. 29. *Manubiae* enim sunt, sicuti iam dixi, non praeda, sed pecunia per quaestorem populi Romani ex praeda vendita contracta. 30. Quod per quaestorem autem dixi, intelligi nunc oportet praefectum aerario significari. Nam cura aerarii a quaestoribus ad praefectos translata est. 31. Est tamen nonnusquam invenire, ita scripsisse quosdam non ignobiles scriptores, ut aut temere aut incuriose *praedam* pro *manubiis*, et *manubias* pro *praeda* posuerint; aut tropica quadam figura mutationem vocabuli fecerint; quod facere concessum est scite id periteque facientibus. 32. Sed enim, qui proprie atque signate locuti sunt, sicuti hoc in loco M. Tullius, *manubias* pecuniam dixerunt.

CAPUT XXV.

Verba P. Nigidii, quibus dicit, in nomine Valeri in casu vocandi primam syllabam acuendam esse: et item alia ex eiusdem verbis ad rectam scripturam pertinentia.

1. P. Nigidii verba sunt ex Commentariorum Grammaticorum vicesimo quarto, hominis in disciplinis doctrinarum omnium praecellentis: *Deinde*, inquit, *voculatio qui poterit servari, si non sciemus in nominibus, ut Valeri, utrum interrogandi an vocandi sint? Nam interrogandi secunda syllaba superiore tono est quam prima, deinde novissima deiicitur: at in casu vocandi summo tono est prima; deinde gradatim descendunt.* 2. Sic quidem P. Nigidius dici praecipit. Sed si quis

nunc Valerium appellans, in casu vocandi, secundum id praeceptum Nigidii acuerit primam, non abierit, quin rideatur. 3. Summum autem tonum προσῳδίαν acutam dicit: et quem accentum nos dicimus, voculationem appellat: et casum interrogandi eum dicit, quem nunc nos genitivum dicimus. 4. Id quoque in eodem libro Nigidiano animadvertimus: *Si huius, inquit, amici vel huius magni scribas, unum i facito extremum; sin vero hi magnei, hi amicei, casu multitudinis recto, tum ante i scribendum erit e, atque id ipsum facies in similibus. Item si huius terrai scribas, i litera sit extrema; si huic terrae, per e scribendum est. Item mei qui scribit in casu interrogandi, velut cum dicimus mei studiosus, e et i scribat; at cum mi, tum per i unum scribendum est, non per e, quia dandi casus est.* 5. Haec nos auctoritate doctissimi hominis adducti, propter eos, qui harum quoque rerum scientiam quaerunt, non praetermittenda existimavimus.

CAPUT XXVI.

De versibus, quos Virgilius sectatus videtur Homeri ac Parthenii.

1. Parthenii poëtae versus est:

Γλαύκῳ, καὶ Νήρει, καὶ Εἰναλίῳ Μελικέρτῃ.

2. Eum versum Virgilius aemulatus est: itaque fecit, duobus vocabulis venuste immutatis, parem:

Glauco, et Panopeae, et Inoo Melicertae.

3. Sed illi Homerico non sane re parem neque similem fecit; esse enim videtur Homeri simplicior et sincerior, Virgilii autem νεωτερικώτερος, et quodam quasi ferrumine immisso fucatior:

Ταῦρον δ' Ἀλφειῷ, ταῦρον δὲ Ποσειδάωνι.

Taurum Neptuno, taurum tibi, pulcher Apollo.

CAPUT XXVII.

De sententia Panaetii philosophi, quam scripsit in libro De Officiis secundo; qua hortatur, ut homines ad cavendas iniurias in omni loco intenti paratique sint.

1. Legebatur Panaetii philosophi liber De Officiis se-

cundus ex tribus illis inclytis libris, quos M. Tullius magno cum studio maximoque opere aemulatus est. 2. Ibi scriptum est, cum multa alia ad bonam frugem ducentia, tum vel maxime, quod esse haerereque in animo debet. 3. Id autem est ad hanc ferme sententiam: *Vita*, inquit, *hominum, qui aetatem in medio rerum agunt, ac sibi suisque esse usui volunt, negotia periculaque ex improviso assidua et prope quotidiana fert. Ad ea cavenda atque declinanda perinde esse oportet animo semper promto atque intento, ut sunt athletarum, qui pancratiastae vocantur.* 4. *Nam sicuti illi, ad certandum vocati, proiectis alte brachiis consistunt, caputque et os suum manibus oppositis quasi vallo praemuniunt; membraque eorum omnia, priusquam pugna mota est, aut ad vitandos ictus cauta sunt, aut ad faciendos parata: ita animus atque mens viri prudentis, adversus vim et petulantias iniuriarum omni in loco atque in tempore prospiciens, debet esse erecta, ardua, septa, solida, expedita, nunquam connivens, nusquam aciem suam flectens, consilia cogitationesque contra fortunae verbera contraque insidias iniquorum, quasi brachia et manus, protendens: ne qua in re adversa et in repentina incursio, imparatis improtectisque nobis, oboriatur*

CAPUT XXVIII.

Quod Quadrigarius cum multis mortalibus dixit, an quid et quantum differret, si dixisset cum multis hominibus.

1. Verba sunt Claudii Quadrigarii ex Annalium eius tertio decimo: *Concione dimissa, Metellus in Capitolium venit cum multis mortalibus, inde cum domum proficiscitur, tota civitas eum reduxit.* 2. Cum is liber eaque verba M. Frontoni, nobis ei ac plerisque aliis assidentibus, legerentur; et cuidam haud sane viro indocto videretur *multis mortalibus* pro *hominibus multis* inepte frigideque in historia, nimisque id poëtice dixisse: tum Fronto illi, cui hoc videbatur: Ain' tu, inquit, aliarum homo rerum iudicii elegantissimi, *mortalibus multis* in-

eptum tibi videri et frigidum? Nil autem arbitrare causae fuisse, quod vir modestus et puri atque prope quotidiani sermonis, *mortalibus* maluit, quam *hominibus* dicere? Eandemque credis futuram fuisse multitudinis demonstrationem, si *cum multis hominibus*, ac non *cum multis mortalibus* diceret? 3. Ego quidem, inquit, sic existimo, (nisi si me scriptoris istius omnisque antiquae orationis amor atque veneratio caeco esse iudicio facit,) longe lateque esse amplius, prolixius, fusius, in significanda totius prope civitatis multitudine, *mortales* quam *homines* dixisse. 4. Namque multorum hominum appellatio intra modicum quoque numerum cohiberi atque includi potest; *multi* autem *mortales*, nescio quo pacto, et quodam sensu inenarrabili, omne fere genus, quod in civitate est, et ordinum, et aetatum, et sexus, comprehendunt. Quod scilicet Quadrigarius, ita ut res erat, ingentem atque promiscam multitudinem volens ostendere, cum multis mortalibus Metellum in Capitolium venisse dixit, ἐμφατικώτερον, quam si *cum multis hominibus* dixisset. 5. Ea nos omnia, quae Fronto dixit, cum ita, ut par erat, non approbantes tantum, sed admirantes quoque audiremus: Videte tamen, inquit, ne existimetis, semper atque in omni loco *mortales multos* pro *multis hominibus* esse dicendum; ne plane fiat Graecum illud de Varronis satyra proverbium τὸ ἐπὶ τῇ φακῇ μύρον. 6. Hoc iudicium Frontonis, etiam in parvis minutisque vocabulis, non praetermittendum putavi, ne nos forte fugeret lateretque subtilior huiuscemodi verborum consideratio.

CAPUT XXIX.

Non hactenus esse faciem, qua vulgo dicitur.

1. Animadvertere est, pleraque verborum Latinorum ex ea significatione, in qua nata sunt, decessisse vel in aliam longe, vel in proximam, eamque decessionem factam esse consuetudine et inscitia temere dicentium, quae cuimodi sint, non didicerint. 2. Sicuti quidam

faciem esse hominis putant os tantum et oculos et genas, quod Graeci πρόσωπον dicunt: quando *facies* sit forma omnis, et modus, et factura quaedam corporis totius, a *faciendo* dicta; ut ab *aspectu species*, et a *fingendo figura*. 3. Itaque Pacuvius in tragoedia, quae Niptra inscribitur, *faciem* dixit *hominis* pro corporis longitudine:

Aetate, inquit, *integra, feroci ingenio, facie procera virum.*

4. Non solum autem in hominum corporibus, sed etiam in rerum cuiusquemodi aliarum, *facies* dicitur. Nam *montis* et *coeli* et *maris facies*, si tempestive dicatur, probe dicitur. 5. Sallustii verba sunt ex Historia secunda: *Sardinia in Africo mari, facie vestigii humani, in Orientem quam in Occidentem latior prominet.* 6. Ecce autem id quoque in mentem venit, quod etiam Plautus in Poenulo *faciem* pro totius corporis colorisque habitu dixit. Verba Plauti haec sunt:

[H.] *Sed earum nutrix qua sit facie, mihi expedi.*
[M.] *Statura* [*haud*] *magna, corpore aquilo 'st;*
[H.] *ipsa eu 'st.*
[M.] *Specie venusta, ore parvo, atque oculis pernigris.*
[H.] *Formam quidem hercle verbis depinxti probe.*

7. Praeterea memini, Quadrigarium in undecimo *faciem* pro statura totiusque corporis figura dixisse.

CAPUT XXX.

Quid sit in satyra M. Varronis: caninum prandium.

1. Laudabat venditabatque se nuper quispiam in libraria sedens, homo inepte gloriosus, tanquam unus esset sub omni coelo satyrarum M. Varronis enarrator, quas partim Cynicas, alii Menippeas appellant: et iaciebat inde quaedam non admodum difficilia, ad quae coniicienda adspirare posse neminem dicebat. 2. Tum forte eum ego librum ex iisdem satyris ferebam, qui Ὑδροκύων inscriptus est. 3. Propius igitur accessi, et:

Nosti, inquam, magister, verbum illud scilicet vetus: Egregiam musicam, quae sit abscondita, eam esse nulli rei? Oro ergo te, legas hos versus pauculos, et proverbii istius, quod in his versibus est, sententiam dicas mihi. 4. Lege, inquit, tu mihi potius, quae non intelligis, ut ea tibi ego enarrem. 5. Quonam, inquam, pacto legere ego possum, quae non assequor? Indistincta namque fient, et confusa, quae legero, et tuam quoque impedient intentionem. 6. Tunc, aliis etiam, qui ibi aderant, compluribus idem comprobantibus, desiderantibusque, accipit a me librum veterem, fidei spectatae, luculente scriptum. 7. Accipit autem inconstantissimo vultu et moestissimo. 8. Sed quid deinde dicam? Non audeo hercle postulare, ut id credatur mihi. 9. Pueri in ludo rudes, si eum librum accepissent, non ii magis in legendo deridiculi fuissent; ita et sententias intercidebat, et verba corrupte pronuntiabat. 10. Reddit igitur mihi librum, multis iam ridentibus; et: Vides, inquit, oculos meos aegros assiduisque lucubrationibus prope iam perditos: vix ipsos literarum apices potui comprehendere: cum valebo ab oculis, revise ad me, et librum istum tibi totum legam. 11. Recte, inquam, sit oculis, magister, tuis. 12. Sed, in quo illis nihil opus est, id, rogo te, dicas mihi: *Caninum prandium* in hoc loco, quem legisti, quid significat? 13. At ille egregius nebulo, quasi difficili quaestione perterritus, exsurgit statim, et abiens: Non, inquit, parvam rem quaeris: talia ego gratis non doceo. 14. Eius autem loci, in quo id proverbium est, verba haec sunt: *Non vides apud Mnestheum scribi, tria genera esse vini, nigrum, album, medium, quod vocant κιῤῥόν; novum, vetus, medium; et efficere nigrum virus, album urinam, medium πέψιν? novum refrigerare, vetus calefacere, medium vero esse prandium caninum?* 15. Quid significet *prandium caninum*, rem leviculam diu et anxie quaesivimus. 16. Prandium autem abstemium, in quo nihil vini potatur, *caninum* dicitur, quoniam canis vino caret. 17. Cum igitur medium vi-

num appellasset, quod neque novum esset, neque vetus, et plerumque homines ita loquantur, ut omne vinum aut novum esse dicant, aut vetus: nullam vim habere significavit neque novi, neque veteris, quod medium esset; idcirco pro vino non habendum, quia neque refrigeraret, neque calefaceret. *Refrigerare* id dicit, quod Graece dicitur *ἀναψύξαι*.

LIBER QUARTUS DECIMUS.

CAPUT I.

Dissertatio Favorini philosophi adversus eos, qui Chaldaei appellantur, et ex coetu motibusque siderum et stellarum fata se hominum dicturos pollicentur.

Adversum istos, qui sese Chaldaeos seu genethliacos appellant, ac de motu deque positu stellarum dicere posse, quae futura sunt, profitentur, audivimus quondam Favorinum philosophum Romae Graece disserentem egregia atque illustri oratione; 2. exercendine aut ostentandi gratia ingenii, an quod ita serio iudicatoque existimaret, non habeo dicere. Capita autem locorum argumentorumque, quibus usus est, quoad eius meminisse potui, egressus ibi ex auditione propere annotavi; eaque fuerunt ad hanc ferme sententiam: Disciplinam istam Chaldaeorum tantae vetustatis non esse, quantae videri volunt; neque eos principes eius auctoresque esse, quos ipsi ferant: sed id praestigiarum atque offuciarum genus commentos esse homines aeruscatores, et cibum quaestumque ex mendaciis captantes. 3. Atque eos, quoniam viderent terrena quaedam inter homines sita coelestium rerum sensu atque ductu moveri; quale est, quod oceanus, quasi lunae comes, cum ea simul se-

nescit adolescitque; hinc videlicet sibi argumentum ad persuadendum paravisse, ut crederemus, omnia rerum humanarum, et parva et maxima, tanquam stellis atque sideribus evincta, duci et regi. 4. Esse autem nimis quam ineptum absurdumque, ut, quoniam aestus oceani cum lunae curriculo congruit, negotium quoque alicuius, quod ei forte de aquae ductu cum rivalibus, aut de communi pariete cum vicino apud iudicem est, ut existimemus, id negotium quasi habena quadam de coelo vinctum gubernari. 5. Quod etsi vi et ratione quapiam divina fieri potest, nequaquam tamen id censebat in tam brevi exiguoque vitae spatio, quantovis hominis ingenio comprehendi posse et percipi; sed coniectari pauca quaedam, ut verbo ipsius utar, παχυμερέστερον, nullo scientiae fundo concepta, sed fusa et vaga et arbitraria; qualis longinqua oculorum acies est, per intervalla media caligantium. 6. Tolli enim, quod maxime inter deos atque homines differt, si homines quoque res omnes post futuras praenoscerent. 7. Ipsam deinde siderum stellarumque observationem, quam esse originem scientiae suae praedicarent, haudquaquam putabat liquide consistere. 8. Nam si principes Chaldaei, qui in patentibus campis colebant, stellarum motus et vias et discessiones et coetus intuentes, quid ex iis efficeretur, observaverunt; procedat, inquit, haec sane disciplina, sed sub ea modo inclinatione coeli, sub qua tunc Chaldaei fuerunt: non enim potest, inquit, ratio Chaldaeorum observationis manere, si quis ea uti velit sub diversis coeli regionibus. Nam quanta, inquit, partium circulorumque coeli ex devergentia et convexionibus mundi varietas sit, quis non videt? 9. Eaedem igitur stellae, per quas omnia divina humanaque fieri contendunt, sicuti non usquequaque pruinas aut calores cient, sed mutant et variant, tempestatesque eodem in tempore alibi placidas, alibi violentas movent: cur non eventa quoque rerum ac negotiorum alia efficiunt in Chaldaeis, alia in Gaetulis, alia apud Danubium, alia apud Nilum? 10. Per au-

tem, inquit, inconsequens, ipsum quidem corpus et habitum tam profundi aëris sub alio atque alio coeli curvamine non eundem manere; in hominum autem negotiis stellas istas opinari idem semper ostendere, si eas ex quacunque terra conspexeris. 11. Praeterea mirabatur, id cuiquam pro percepto liquere, stellas istas, quas a Chaldaeis et Babyloniis sive Aegyptiis observatas ferunt, (quas multi *erraticas*, Nigidius *errones* vocat;) non esse pluris, quam vulgo dicerentur; 12. posse enim fieri existimabat, ut et alii quidam planetae pari potestate essent, sine quibus recta atque perpetua observatio perfici non quiret; neque eos tamen cernere homines possent, propter exsuperantiam vel splendoris vel altitudinis. 13. Nam et quaedam, inquit, sidera e quibusdam terris conspiciuntur, earumque terrarum hominibus nota sunt; sed eadem ipsa ex omni terra alia non videntur, et sunt aliis omnino ignotissima. 14. Atque, uti demus, inquit, et has tantummodo stellas, et ex una parte terrae observari debuisse; quae tandem finis observationis istius fuit, et quae tempora satis esse visa sunt ad percipiendum, quid praemonstraret aut coetus stellarum, aut circuitus, aut transitus? 15. Nam si isto modo coepta fieri observatio est, ut animadverteretur, quo habitu, quaque forma, quaque positura stellarum aliquis nasceretur: tum deinceps ab ineunte vita, fortuna eius, et mores, et ingenium, et circumstantia rerum negotiorumque, et ad postremum finis etiam vitae spectaretur, eaque omnia, ut usu venerant, literis mandarentur, ac postea longis temporibus, cum ipsae illae eodem in loco, eodem habitu forent, eadem ceteris quoque eventura existimarentur, qui eodem illo tempore nati fuissent; 16. si isto, inquit, modo observari coeptum est, exque ea observatione composita quaedam disciplina est, nullo id pacto potest procedere. 17. Dicant enim, quot tandem annis, vel potius quot seculis orbis hic observationis perfici quiverit. 18. Constare quippe inter astrologos dicebat, stellas istas, quas *erraticas* dicerent, quae

esse omnium rerum fatales viderentur, infinito prope et innumerabili numero annorum ad eundem locum, cum eodem habitu simul omnes profectae sunt, regredi; ut neque ullus observationis tenor, neque memoriae ulla effigies literarum tanto aevo potuerint edurare. 19. Atque illud etiam cuimodi esset considerandum putabat; quod aliud stellarum âgmen foret, quo primum tempore conciperetur homo in utero matris, aliud postea cum in decem mensibus proximis in lucem ederetur; quaerebatque, quî conveniret, diversam super eodem fieri demonstrationem: si, ut ipsi putarent, alius atque alius earundem stellarum situs atque ductus alias atque alias fortunas daret. 20. Sed et nuptiarum tempore, ex quibus liberi quaererentur, atque ipso etiam illo maris atque feminae coitu, iam declarari oportere dicebat, certo quodam et necessario stellarum ordine, quales qualique fortuna homines gignerentur: ac multo etiam ante, quam pater ipse atque mater nascerentur, ex eorum genitura debuisse iam tum prospici, quinam olim futuri essent, quos ii creaturi forent, et supra longe atque longe per infinitum: ut, si disciplina ista fundamento aliquo veritatis nixa est, centesimo usque abhinc seculo, vel magis primo coeli atque mundi exordio, atque inde iam deinceps, continua signifcatione, quotiens generis auctores eiusdem homines nascerentur, stellae istae praemonstrare debuerint, qualis qualique fato futurus sit, quisquis hodie natus est. 21. Quo autem, inquit, pacto credi potest, uniuscuiusque stellarum formae et positionis sortem atque fortunam uni omnino homini certam destinatamque esse, eamque formam, post longissima seculorum spatia, restitui, si vitae fortunarumque eiusdem hominis indicia, in tam brevibus intervallis, per singulos maiorum eius gradus, perque infinitum successionum ordinem, tam saepe ac tam multipliciter, eadem ipsa, non eadem stellarum facie denotantur? 22. Quodsi id fieri potest, eaque diversitas atque varietas admittitur per omnes antiquitatis gradus, ad significanda eorum ho-

minum, qui post nascentur, exordia: imparilitas haec turbat observationem, omnisque ratio disciplinae confunditur. 23. Iam vero id minime ferendum esse censebat, quod non modo casus et eventa, quae evenirent extrinsecus, sed consilia quoque hominum ipsa, et arbitria, et varias voluntates appetitionesque et declinationes, et fortuitos repentinosque in levissimis rebus animorum impetus recessusque, moveri agitarique desuper e coelo putarent: tanquam quod forte ire in balneas volueris, ac deinde nolueris, atque id rursum volueris, non ex aliqua dispari variaque animi agitatione, sed ex necessaria quadam errantium siderum reciprocatione contigerit: ut plane homines non, quod dicitur, λογικὰ ζῶα, sed ludicra et ridenda quaedam νευρόσπαστα esse videantur, si nihil sua sponte, nihil arbitratu suo faciunt, sed ducentibus stellis et aurigantibus. 24. Ac si, inquit, potuisse praedici affirmant, Pyrrhusne rex, an Manius Curius proelio victurus esset: cur tandem non de alea quoque, ac de calculis et alveolo audeant dicere, quisnam ibi ludentium vincat? An videlicet magna sciunt, parva nesciunt: et minora maioribus imperceptiora sunt? 25. Sed si magnitudines rerum sibi vindicant, magisque esse perspicuas, et facilius comprehendi posse dicunt: Volo, inquit, mihi respondeant, quid in hac totius mundi contemplatione, praestantis naturae operibus, in tam parvis atque brevibus negotiis fortunisque hominum magnum putent? 26. Atque id velim etiam, inquit, ut respondeant: si tam parvum atque rapidum est momentum temporis, in quo homo nascens fatum accipit, ut in eodem illo puncto, sub eodem circulo coeli, plures simul ad eandem competentiam nasci non queant: et si idcirco gemini quoque non eadem vitae sorte sunt, quoniam non eodem temporis puncto editi sunt; peto, inquit, respondeant, cursum illum temporis transvolantis, qui vix cogitatione animi comprehendi potest, quonam pacto aut consulto assequi queant, aut ipsi perspicere et deprehendere: cum in tam praecipiti dierum noctiumque ver-

tigine, minima momenta ingentes facere dicant mutationes. 27. Ad postremum autem, et quid esset, quod adversum hoc dici posset, requirebat, quod homines utriusque sexus omnium aetatum, diversis stellarum motibus in vitam editi, regionibus, sub quibus geniti sunt, longe distantibus, omnes tamen isti, aut hiantibus terris, aut labentibus tectis, aut oppidorum expugnationibus, aut eadem in navi fluctu obruti, eodem genere mortis, eodemque ictu temporis [universi simul] interirent. Quod scilicet, inquit, nunquam eveniret, si momenta nascendi singulis attributa, suas unumquodque leges haberent. 28. Quodsi quaedam, inquit, in hominum morte atque vita, etiam diversis temporibus editorum, 29. per stellarum pares quosdam postea conventus, paria nonnulla et consimilia posse dicunt obtingere: cur non aliquando possint omnia quoque paria usu venire; ut exsistant per huiuscemodi stellarum concursiones et similitudines Socratae simul et Aristones, et Platones multi, genere, forma, ingenio, moribus, vita omni et morte pari? Quod nequaquam, inquit, prorsus fieri potest. 30. Non igitur hac causa probe uti queunt, adversum hominum impares ortus, interitus pares. 31. Illud autem condonare se iis dicebat, quod non id quoque requireret, si vitae mortisque hominum rerumque humanarum omnium tempus et ratio et causa in coelo et apud stellas foret, quid de muscis aut vermiculis aut echinis multisque aliis minutissimis terra marique animantibus dicerent? An ista quoque iisdem, quibus homines, legibus nascerentur, iisdemque itidem exstinguerentur: ut aut ranunculis quoque et culicibus nascendi fata sint de coelestium siderum motibus attributa; aut, si id non putarent, nulla ratio videretur, cur ea siderum vis in hominibus valeret, deficeret in ceteris. — 32. Haec nos sicca et incondita et propemodum ieiuna oratione attigimus. Sed Favorinus, (ut hominis ingenium fuit, utque Graecae facundiae copia simul et venustas,) latius ea et amoenius et splendidius et profluentius exsequebatur; atque identidem com-

monebat, ut caveremus, ne qua nobis isti sycophantae ad faciendam fidem irreperent, quod viderentur quaedam interdum vera effutire aut spargere. 33. Non enim comprehensa, inquit, neque definita neque percepta dicunt; sed lubrica atque ambagiosa coniectatione nitentes, inter falsa atque vera pedetentim, quasi per tenebras ingredientes, eunt: et aut multa tentando, incidunt repente imprudentes in veritatem; aut ipsorum, qui eos consulunt, multa credulitate ducente, perveniunt callide ad ea, quae vera sunt: et idcirco videntur in praeteritis rebus quam [in] futuris veritatem facilius imitari. Ista tamen omnia, quae aut temere aut astute vera dicunt, prae ceteris, inquit, quae mentiuntur, pars ea non fit millesima. 34. Haec autem, quae dicentem Favorinum audivimus, multa etiam memini poëtarum veterum testimonia confirmare, quibus huiuscemodi ambages fallaciosae confutantur; ex quibus est Pacuvianum illud:

Nam si qui, quae eventura sunt, praevideant; aequiparent Iovi.

Item Attianum illud:

Nihil, inquit, *credo auguribus, qui aures verbis divitant*
Alienas, suas ut auro locupletent domos.

35. Item Favorinus, deterrere volens ac depellere adolescentes a genethliacis istis et quibusdam aliis id genus, qui prodigiosis artibus futura omnia dicturos se pollicentur, nullo pacto adeundos esse consulendosque huiuscemodi argumentis concludebat: 36. Aut adversa, inquit, eventura dicunt, aut prospera. Si dicunt prospera et fallunt, miser fies frustra exspectando. Si adversa dicunt et mentiuntur, miser fies frustra timendo. Sin vera respondent, eaque sunt non prospera, iam inde ex animo miser fies, antequam e fato fias. Si felicia promittunt, eaque eventura sunt, tum plane duo erunt incommoda: et exspectatio te spei suspensum fatigabit, et futurum gaudii fructum spes tibi iam praeflorabit.

Nullo igitur pacto utendum est istiusmodi hominibus, res futuras praesagientibus.

CAPUT II.

Quemadmodum disseruit Favorinus, consultus a me, super officio iudicis.

1. Quo primum tempore a praetoribus lectus in iudices sum, ut iudicia, quae appellantur privata, susciperem, libros utriusque linguae, de officio iudicis scriptos, conquisivi, ut homo adolescens a poëtarum fabulis et a rhetorum epilogis ad iudicandas lites vocatus, rem iudiciariam, quoniam vocis, ut dicitur, vivae nimia penuria erat, ex mutis, quod aiunt, magistris cognoscerem. Atque in rerum quidem diffissionibus comperendinationibusque, et aliis quibusdam legitimis ritibus, ex ipsa lege Iulia et ex Sabini Masurii et ex quorundam aliorum iurisperitorum commentariis commoniti et adminiculati sumus. 2. In his autem, quae exsistere solent, negotiorum ambagibus, et in ancipiti rationum diversarum circumstantia, nihil quidquam nos huiuscemodi libri iuverunt. 3. Nam, etsi consilia iudicibus ex praesentium causarum statu capienda sunt, generalia tamen quaedam praemonita et praecepta sunt, quibus ante causam praemuniri iudex praepararique ad incertos casus futurarum difficultatum debeat; sicut illa mihi tunc accidit inexplicabilis reperiendae sententiae ambiguitas. 4. Petebatur apud me pecunia, quae dicebatur data numerataque; sed qui petebat, neque tabulis neque testibus id factum docebat, et argumentis admodum exilibus nitebatur. 5. Sed eum constabat virum esse ferme bonum, notaeque et expertae fidei, et vitae inculpatissimae: multaque et illustria exempla probitatis sinceritatisque eius exponebantur. 6. Illum autem, unde petebatur, hominem esse non bonae rei, vitaque turpi et sordida, convictumque vulgo in mendaciis, plenumque esse perfidiarum et fraudum ostendebatur. 7. Is tamen cum suis multis patronis clamitabat, probari apud

me debere pecuniam datam consuetis modis, expensi latione, mensae rationibus, chirographi exhibitione, tabularum obsignatione, testium intercessione; 8. ex quibus omnibus si nulla re probaretur, dimitti iam se oportere, et adversarium de calumnia damnari: quod de utriusque autem vita atque factis diceretur, frustra id fieri atque dici; rem enim de petenda pecunia apud iudicem privatum agi, non apud censores de moribus. 9. Tunc ibi amici mei, quos rogaveram in consilium, viri exercitati atque in patrociniis et in operis fori celebres, semperque se circumundique distrahentibus causis festinantes, non sedendum diutius, ac nihil esse dubium dicebant, quin absolvendus foret, quem accepisse pecuniam illam nulla probatione sollemni docebatur. 10. Sed enim ego homines cum considerabam, alterum fidei, alterum probri plenum, spurcissimaeque vitae ac defamatissimae, nequaquam adduci potui ad absolvendum. 11. Iussi igitur diem diffindi, atque inde a subselliis pergo ire ad Favorinum philosophum, quem in eo tempore Romae plurimum sectabar, atque ei de causa ac de omnibus, quae apud me dicta fuerant, uti res erat, narro omnia, ac peto, ut et ipsum illud, in quo haerebam, et cetera etiam, quae observanda mihi forent in officio iudicis, faceret me, ut earum rerum essem prudentior. 12. Tum Favorinus, religione illa cunctationis et sollicitudinis nostrae comprobata: Id quidem, inquit, super quo nunc deliberas, videri potest specie tenui parvaque esse; sed si de omni quoque officio iudicis praeire tibi me vis, nequaquam est vel loci huius, vel temporis; 13. est enim disceptatio ista multiiugae et sinuosae quaestionis, multaque et anxia cura et circumspicientia indigens. 14. Namque, (ut pauca tibi nunc quaestionum capita attingam,) iam omnium primum hoc de iudicis officio quaeritur: Si iudex forte id sciat, super qua re apud eum litigatur, eaque res uni ei, priusquam agi coepta aut in iudicium deducta sit, ex alio quodam negotio casuque aliquo cognita liquido, et comperta sit; neque id tamen in

agenda causa probatur: oporteatne eum secundum ea, quae sciens venit, iudicare, an secundum ea, quae aguntur. 15. Id etiam, inquit, quaeri solet, an deceat atque conveniat iudici, causa iam cognita, si facultas esse videatur componendi negotii, officio paulisper iudicis dilato, communis amicitiae et quasi pacificatoris partes recipere. 16. Atque illud amplius ambigi ac dubitari scio, debeatne iudex inter cognoscendum, ea, quae dicto quaesitoque opus est, dicere et quaerere, etiamsi, cuius ea dici quaerique interest, neque dicat neque postulet; patrocinari enim prorsus hoc esse aiunt, non iudicare. 17. Praeter haec, super ea quoque re dissentitur, an ex usu exque officio sit iudicis, rem causamque, de qua cognoscit, interlocutionibus suis ita exprimere consignareque, ut ante sententiae tempus ex iis, quae apud eum in praesens confuse varieque dicuntur, perinde, ut quoque in loco ac tempore movetur, signa et indicia faciat motus atque sensus sui. 18. Nam qui iudices, inquit, acres atque celeres videntur, non aliter existimant rem, qua de agitur, indagari comprehendique posse, nisi is, qui iudicat, crebris interrogationibus necessariisque interlocutionibus et suos sensus aperiat, et litigantium deprehendat. 19. Contra autem, qui sedatiores et graviores putantur, negant iudicem debere ante sententiam, dum causa utrinque agitatur, quotiens aliqua re poposita motus est, totiens significare, quid sentiat. Eventurum enim aiunt, ut, quia pro varietate propositionum argumentorumque alius atque alius motus animi patiendus est, aliter atque aliter eadem in causa eodemque in tempore sentire et interloqui videatur. 20. Sed de his, inquit, et ceteris huiuscemodi iudicialis officii tractatibus, et nos posthac, cum erit otium, dicere, quid sentiamus, conabimur, et praecepta Aelii Tuberonis super officio iudicis, quae nuperrime legi, recensebimus. 21. Quod autem ad pecuniam pertinet, quam apud iudicem peti dixisti, suadeo hercle tibi, utare M. Catonis, prudentissimi viri, consilio: qui in oratione, quam pro L. Turio

contra Cn. Gellium dixit, ita esse moribus maiorum traditum observatumque ait, ut si, quod inter duos actum est, neque tabulis neque testibus planum fieri possit, tum apud iudicem, qui de ea re cognosceret, uter ex iis vir melior esset, quaereretur: et, si pares essent, seu boni pariter seu mali, tum illi, unde petitur, crederetur, ac secundum eum iudicaretur. 22. In hac autem causa, de qua tu ambigis, optimus est qui petit, unde petitur deterrimus; et res est inter duos acta sine testibus. 23. Eas igitur, et credas ei, qui petit; condemnesque eum, de quo petitur: quoniam, sicuti dicis, duo pares non sunt, et qui petit, melior est. 24. Hoc quidem mihi tum Favorinus, ut virum philosophum decuit, suasit. 25. Sed maius ego altiusque id esse existimavi, quam quod meae aetati et mediocritati conveniret, ut cognovisse et condemnasse de moribus, non de probationibus rei gestae viderer: ut absolverem tamen, inducere in animum non quivi; et propterea iuravi mihi non liquere, atque ita iudicatu illo solutus sum. 26. Verba ex oratione M. Catonis, cuius commeminit Favorinus, haec sunt: *Atque ego a maioribus memoria sic accepi: si quis quid alter ab altero peterent, si ambo pares essent, sive boni sive mali essent, quod duo res gessissent, uti testes non interessent, illi, unde petitur, ei potius credendum esse. Nunc si sponsionem fecissent Gellius cum Turio:* NI VIR MELIOR ESSET GELLIUS, QUAM TURIUS, *nemo, opinor, tam insanus esset, qui iudicaret, meliorem esse Gellium, quam Turium; si non melior Gellius est Turio, potius oportet credi unde petitur.*

CAPUT III.

An aemuli offensique inter sese fuerint Xenophon et Plato

1. Qui de Xenophontis Platonisque vita et moribus pleraque omnia exquisitissime scripsere, non afuisse ab eis motus quosdam tacitos et occultos simultatis aemulationisque mutuae putavere: et eius rei argumenta quaedam coniectatorie ex eorum scriptis protulerunt. 2. Ea

sunt profecto huiuscemodi: quod neque a Platone in tot numero libris mentio usquam facta sit Xenophontis, neque item contra ab eo Platonis, in suis libris; quanquam uterque, ac maxime Plato, complurium Socratis sectatorum in sermonibus, quos scripsit, commeminerit. 3. Id etiam esse non sincerae neque amicae voluntatis indicium crediderunt, quod Xenophon inclyto illi operi Platonis, quod de optimo statu reipublicae civitatisque administrandae scriptum est, lectis ex eo duobus fere libris, qui primi in vulgus exierant, opposuit contra conscripsitque diversum regiae administrationis genus, quod *παιδείας Κύρου* inscriptum est. 4. Eo facto scriptoque eius usque adeo permotum esse Platonem ferunt, ut quodam in libro, mentione Cyri regis habita, retractandi levandique eius operis gratia, virum quidem Cyrum navum et strenuum fuisse dixerit, *παιδείας δ' οὐκ ὀρθῶς ἧφθαι τὸ παράπαν*: haec enim verba sunt de Cyro Platonis. 5. Praeterea putant, id quoque ad ista, quae dixi, accedere, quod Xenophon in libris, quos dictorum atque factorum Socratis commentarios composuit, negat Socratem de coeli atque naturae causis rationibusque unquam disputavisse, ac ne disciplinas quidem ceteras, quae *μαθήματα* Graeci appellant, quae ad bene beateque vivendum non pertinerent, aut attigisse aut comprobasse: idcircoque turpiter eos mentiri dicit, qui dissertationes istiusmodi Socrati attribuerunt. 6. Haec autem, inquiunt, Xenophon cum scripsit, Platonem videlicet notavit; in cuius libris Socrates physica et musica et geometrica disserit. 7. Sed enim de viris optimis et gravissimis si credendum hoc aut suspicandum fuit, causam equidem esse arbitror non obtrectationis, neque invidiae, neque de gloria maiore parienda certationis: haec enim procul a moribus philosophiae absunt, in quibus illi duo omnium iudicio excelluerunt. Quae igitur est opinionis istius ratio? 8. Haec profecto est: aequiparatio ipsa plerumque et parilitas virtutum inter sese consimilium, etiamsi contentionis stu-

dium et voluntas abest: speciem tamen aemulationis creat. 9. Nam cum ingenia quaedam magna duorum pluriumve, in eiusdem rei studio illustrium, aut pari sunt fama, aut proxima, oritur apud diversos fautores eorum industriae laudisque aestimandae contentio. 10. Tum postea ex alieno certamine ad eos quoque ipsos contagium certationis aspirat, cursusque eorum ad eandem virtutis calcem pergentium, quando est compar vel ambiguus, in aemulandi suspiciones non suo, sed faventium studio delabitur. 11. Proinde igitur et Xenophon et Plato, Socraticae amoenitatis duo lumina, certare aemularique inter sese existimati sunt; quia de iis apud alios, uter esset exsuperantior, certabatur; et quia duae eminentiae, cum simul iunctae in arduum nituntur, simulacrum quoddam contentionis aemulae pariunt.

CAPUT IV.

Quod apte Chrysippus et graphice imaginem Iustitiae modulis coloribusque verborum depinxit.

1. Condigne mehercule et condecore Chrysippus in librorum, qui inscribuntur *Περὶ καλοῦ καὶ ἡδονῆς*, primo, os et oculos iustitiae vultumque eius severis atque venerandis verborum coloribus depinxit. 2. Facit quippe imaginem Iustitiae, fierique solitam esse dicit a pictoribus rhetoribusque antiquioribus ad hunc ferme modum: *Forma atque filo virginali, aspectu vehementi et formidabili, luminibus oculorum acribus; neque humilis neque atrocis, sed reverendae cuiusdam tristitiae dignitate.* 3. Ex imaginis autem istius significatione intelligi voluit, iudicem, qui Iustitiae antistes est, oportere esse gravem, sanctum, severum, incorruptum, inadulabilem, contraque improbos nocentesque immisericordem atque inexorabilem, erectumque et arduum ac potentem, vi et maiestate aequitatis veritatisque terrificum. 4. Verba ipsa Chrysippi de Iustitia scripta haec sunt: *Παρθένος δὲ εἶναι λέγεται κατὰ σύμβολον τοῦ ἀδιάφθορος εἶναι, καὶ μηδαμῶς ἐνδιδόναι τοῖς κακούργοις, μηδὲ προσίεσθαι*

μήτε τοὺς ἐπιεικεῖς λόγους, μήτε παραίτησιν καὶ δέησιν, μήτε κολακείαν, μήτε ἄλλο μηδὲν τῶν τοιούτων· οἷς ἀκολούθως καὶ σκυθρωπὴ γράφεται, καὶ συνεστηκὸς ἔχουσα τὸ πρόσωπον καὶ ἔντονον, καὶ δεδορκὸς βλέπουσα, ὥστε τοῖς μὲν ἀδίκοις φόβον ἐμποιεῖν, τοῖς δὲ δικαίοις θάρσος· τοῖς μὲν προσφιλοῦς ὄντος τοῦ τοιούτου προσώπου, τοῖς δὲ ἑτέροις προσάντους. 5. Haec verba Chrysippi eo etiam magis ponenda existimavi, ut promta atque exposita ad considerandum iudicandumque sint: quoniam legentibus nobis ea delicatiores quidam disciplinarum philosophi Saevitiae imaginem istam esse, non Iustitiae, dixerunt.

CAPUT V.

Lis atque contentio grammaticorum, Romae illustrium, enarrata super casu vocativo vocabuli, quod est egregius.

1. Defessus ego quondam ex diutina commentatione, laxandi levandique animi gratia, in Agrippae campo deambulabam: atque ibi duos forte grammaticos conspicatus non parvi in urbe Roma nominis, certationi eorum acerrimae adfui; cum alter in casu vocativo *vir egregi* dicendum contenderet, alter *vir egregie*. 2. Ratio autem eius, qui *egregi* oportere dici censebat, huiuscemodi fuit: Quaecunque, inquit, nomina seu vocabula recto casu numero singulari *us* syllaba finiuntur, in quibus ante ultimam syllabam posita est *i* litera, ea omnia casu vocativo *i* litera terminantur: ut *Coelius Coeli*, *modius modi*, *tertius terti*, *Accius Acci*, *Titius Titi*, et similia omnia: sic igitur *egregius*, quoniam *us* syllaba in casu nominandi finitur, eamque syllabam praecedit *i* litera, habere debebit in casu vocandi *i* literam extremam, et idcirco *egregi*, non *egregie* rectius dicetur. Nam *divus* et *rivus* et *clivus* non *us* syllaba terminantur, sed ea, quae per duo *u* scribenda est; propter cuius syllabae sonum declarandum, reperta erat nova litera F, quae digamma appellabatur. 3. Hoc ubi ille alter audivit: O, inquit, egregie grammatice, vel, si id mavis, egregiissime, dic, oro te, *inscius* et *inpius* et *sobrius* et *ebrius* et *proprius* et *propi-*

tius et *anxius* et *contrarius*, quae *us* syllaba finiuntur, in quibus ante ultimam syllabam *i* litera est, quem casum vocandi habent? Me enim pudor et verecundia tenet, pronuntiare ea secundum tuam definitionem. 4. Sed cum ille paulisper, oppositu horum vocabulorum commotus, reticuisset, et mox tamen se collegisset, eandemque illam, quam definierat, regulam retineret et propugnaret, diceretque, et *proprium* et *propitium* et *anxium* et *contrarium* itidem in casu vocativo dicendum, quia et *adversarius* et *extrarius* ita diceretur: *inscium* quoque et *impium* et *ebrium* et *sobrium* insolentius quidem paulo, sed rectius per *i* literam, non per *e*, in casu eodem pronuntiandum; eaque inter eos contentio cum longius duceretur, non arbitratus ego, operae pretium esse, eadem ista haec diutius audire, clamantes compugnantesque illos reliqui.

CAPUT VI.

Cuimodi sint, quae speciem doctrinarum habeant, sed neque delectent, neque utilia sint: atque inibi de vocabulis singularum urbium regionumque immutatis.

1. Homo nobis familiaris, in literarum cultu non ignobilis, magnamque aetatis partem in libris versatus: Adiutum, inquit, ornatumque volo ire Noctes tuas: et simul dat mihi librum grandi volumine, doctrinis omnigenis, ut ipse dicebat, praescatentem; quem elaboratum sibi esse ait ex multis et variis et remotis lectionibus, ut ex eo sumerem, quantum liberet rerum memoria dignarum. 2. Accipio cupidus et libens, tanquam si copiae cornum nactus essem: et recondo me penitus, ut sine arbitris legam. 3. Atque ibi scripta erant, pro Iuppiter! mera miracula. Quo nomine fuerit, qui primus Grammaticus appellatus est; et quot fuerint Pythagorae nobiles, quot Hippocrates et cuimodi fuisse Homerus dicat in Ulixis domo ὀρσοθύρην; et quam ob causam Telemachus cubans iunctim sibi cubantem Pisistratum non manu attigerit, sed pedis ictu excitarit; et *Εὐρύκλεια*

Telemachum quo genere claustri incluserit; et quapropter idem poëta rosam non norit, oleum ex rosa norit. Atque illud etiam scriptum fuit, quae nomina fuerint sociorum Ulixis, qui a Scylla rapti laceratique sunt; utrum *ἐν τῇ ἔσω θαλάσσῃ* Ulixes erraverit *κατὰ Ἀρίσταρχον*, an *ἐν τῇ ἔξω κατὰ Κράτητα*. 4. Id etiam istic scriptum fuit, qui sint apud Homerum versus *ἰσόψηφοι*: et quorum ibi nominum reperiatur *παραστιχίς*: et quis adeo versus sit, qui per singula vocabula singulis syllabis increscat; ac deinde qua ratione dixerit singulas pecudes in singulos annos terna parere; et ex quinque operimentis, quibus Achillis clypeus munitus est, quod factum ex auro est, summum sit an medium; et praeterea quibus urbibus regionibusque vocabula iam mutata sint, quod Boeotia ante appellata fuerit Aonia, quod Aegyptus Aëria dicta est, quod Creta eodem quoque nomine Aëria dicta est, quod Attica *Ἀκτή*, [et Acta apud poëtam,] quod Corinthus Ephyre, quod Macedonis[ora] *Ἠμαθία*, quod Thessalia *Αἱμονία*, quod Tyros Sarra, quod Thracia ante Sithon dicta sit, quod Seston *Ποσειδώνειον*. 5. Haec atque item alia multa istiusmodi scripta in eo libro fuerant. Quem cum statim properans redderem: *Ὀναιό σου*, inquam, doctissime virorum, *ταύτης τῆς πολυμαθίας*, et librum hunc opulentissimum recipe, nil prorsus ad nostras paupertinas literas congruentem. Nam meae Noctes, quas instructum ornatumque isti, de uno maxime illo versu Homeri quaerunt, quem Socrates prae omnibus semper rebus sibi esse cordi dicebat:

Ὅ, ττι τοι ἐν μεγάροισι κακόν τ' ἀγαθόν τε τέτυκται.

CAPUT VII.

Quod M. Varro Cn. Pompeio, consuli primum designato, commentarium dedit, quem appellavit ipse Isagogicum, de officio senatus habendi.

1. Cn. Pompeius consul primum cum M. Crasso designatus est. 2. Eum magistratum Pompeius cum initurus foret, quoniam, per militiae tempora, senatus ha-

bendi consulendique, rerum etiam expers urbanarum fuit, M. Varronem, familiarem suum, rogavit, uti commentarium faceret εἰσαγωγικόν, (sic enim Varro ipse appellat;) ex quo disceret, quid facere dicereque deberet, cum senatum consuleret. 3. Eum librum commentarium, quem super ea re Pompeio fecerat, perisse Varro ait in literis, quas ad Oppianum dedit, quae sunt in libro Epistolicarum Quaestionum quarto; in quibus literis, quoniam, quae ante scripserat, non comparebant, docet rursum multa ad eam rem conducentia. 4. Primum ibi ponit, qui fuerint, per quos more maiorum senatus haberi soleret; eosque nominat: *Dictatores*, *Consules*, *Praetores*, *Tribunos plebi*, *Interregem*, *Praefectum urbi:* neque alii, praeter hos, ius fuisse dixit facere senatusconsultum; quotiensque usu venisset, ut omnes isti magistratus eodem tempore Romae essent, tum quo supra ordine scripti essent, qui eorum prior aliis esset, ei potissimum senatus consulendi ius fuisse. 5. Addit deinde, extraordinario iure Tribunos quoque militares, qui pro consulibus fuissent, item Decemviros, quibus imperium consulare tum esset, item Triumviros reipublicae constituendae causa creatos, ius consulendi senatum habuisse. 6. Postea scripsit de intercessionibus, dixitque, intercedendi, ne senatusconsultum fieret, ius fuisse iis solis, qui eadem potestate, qua ii, qui senatusconsultum facere vellent, maioreve essent. 7. Tum adscripsit de locis, in quibus senatusconsultum fieri iure posset; docuitque confirmavitque, nisi in loco, per augures constituto, quod *templum* appellaretur, senatusconsultum factum esset, iustum id non fuisse. Propterea et in curia Hostilia, et in Pompeia, et post in Iulia, cum profana ea loca fuissent, templa esse per augures constituta, ut in iis senatusconsulta more maiorum iusta fieri possent. Inter quae id quoque scriptum reliquit: non omnes aedes sacras templa esse, ac ne aedem quidem Vestae templum esse. 8. Post haec deinceps dicit, senatusconsultum ante exortum aut post occasum solem

factum, ratum non fuisse: opus etiam censorium fecisse existimatos, per quos eo tempore senatusconsultum factum esset. 9. Docet deinde inibi multa, quibus diebus haberi senatum ius non sit: immolareque hostiam prius, auspicarique debere, qui senatum habiturus esset: de rebusque divinis prius quam humanis ad senatum referendum esse: tum porro referri oportere aut infinite de republica, aut de singulis rebus finite: senatusque consultum fieri duobus modis; aut per discessionem, si consentiretur: aut, si res dubia esset, per singulorum sententias exquisitas: singulos autem debere consuli gradatim, incipique a consulari gradu; ex quo gradu semper quidem antea primum rogari solitum, qui princeps in senatum lectus esset: tum autem, cum haec scriberet, novum morem institutum refert, per ambitionem gratiamque, ut is primus rogaretur, quem rogare vellet, qui haberet senatum, dum is tamen ex gradu consulari esset. 10. Praeter haec de pignore quoque capiendo disserit, deque mulcta dicenda senatori, qui, cum in senatum venire deberet, non adesset. 11. Haec et alia quaedam id genus in libro, quo supra dixi, M. Varro epistola ad Oppianum scripta exsecutus est. 12. Sed quod ait, senatusconsultum duobus modis fieri solere, aut conquisitis sententiis, aut per discessionem, parum convenire videtur cum eo, quod Atteius Capito in Coniectaneis scriptum reliquit. 13. Nam in libro ducentesimo quinquagesimo nono Tuberonem dicere ait, nullum senatusconsultum fieri posse, non discessione facta: quia in omnibus senatusconsultis, etiam in iis, quae per relationem fierent, discessio esset necessaria; idque ipse Capito verum esse affirmat. Sed de hac omni re alio in loco plenius accuratiusque nos memini scribere.

CAPUT VIII.

Quaesitum esse dissensumque, an praefectus, Latinarum causa creatus, ius senatus convocandi consulendique habeat.

1. Praefectum urbi Latinarum causa relictum senatum habere posse Iunius negat: quoniam ne senator qui-

dem sit, neque ius habeat sententiae dicendae, cum ex ea aetate praefectus fiat, quae non sit senatoria. 2. Marcus autem Varro in quarto Epistolicarum Quaestionum, et Atteius Capito in Coniectaneorum ducentesimo quinquagesimo nono, ius esse praefecto senatus habendi dicunt: deque ea re assensum esse Capitonem Tuberoni contra sententiam Iunii refert: *Namque et tribunis*, inquit, *plebis senatus habendi ius erat*, *quanquam senatores non essent*, *ante Atinium plebiscitum*.

LIBER QUINTUS DECIMUS.

CAPUT I.

Quod in Q. Claudii annalibus scriptum est, lignum alumine oblitum non ardere.

Declamaverat Antonius Iulianus rhetor praeterquam semper alias, tum vero nimium quam delectabiliter et feliciter. Sunt enim ferme scholasticae istae declamationes eiusdem hominis eiusdemque facundiae, non eiusdem tamen quotidie felicitatis. 2. Nos ergo familiares eius circumfusi undique eum prosequebamur domum: cum deinde subeuntes montem Cispium, conspicimus insulam quandam occupatam igni, multis arduisque tabulatis editam, et propinqua iam omnia flagrare vasto incendio. 3. Tum quispiam ibi ex comitibus Iuliani: Magni, inquit, reditus urbanorum praediorum; sed pericula sunt longe maxima. Si quid autem posset remedii fore, ut ne tam assidue domus Romae arderent, venum hercle dedissem res rusticas, et urbicas emissem. 4. Atque illi Iulianus laeta, ut mos eius fuit, inter fabulandum venustate: Si annalem, inquit, undevicesimum Q.

Claudii legisses, optimi et sincerissimi scriptoris, docuisset te profecto Archelaus, regis Mithridatis praefectus, qua medela quaque sollertia ignem defenderes, ut ne ulla tua aedificatio e ligno, correpta atque insinuata flammis, arderet. 5. Percontatus ego sum, quid esset illud mirum Quadrigarii. 6. Repetit: In eo igitur libro scriptum inveni: Cum oppugnaret L. Sulla in terra Attica Piraeum, et contra Archelaus regis Mithridatis praefectus ex eo oppido propugnaret, turrim ligneam defendendi gratia structam, cum ex omni latere circumplexa igni foret, ardere non quisse, quod ab Archelao alumine oblita fuisset. 7. Verba Quadrigarii ex eo libro haec sunt: *Tum Sulla conatus est, et tempore magno eduxit copias, ut Archelai turrim unam, quam ille interposuit, ligneam incenderet. Venit: accessit: ligna subdidit: submovit Graecos: ignem admovit. Satis sunt diu conati: nusquam quiverunt incendere: ita Archelaus omnem materiam obleverat alumine. Quod Sulla atque milites mirabantur; et, postquam non succendit, reduxit copias.*

CAPUT II.

Quod Plato in libris, quos De Legibus composuit, largiores laetioresque in conviviis invitatiunculas vini non inutiles esse existimaverit.

1. Ex insula Creta quispiam aetatem Athenis agens Platonicum esse se philosophum dicebat, et viderier gestiebat. 2. Erat autem nihili homo et nugator, atque in Graecae facundiae gloria iactabundus, et praeterea vini libidine adusque ludibria ebriosus. 3. Is in conviviis iuvenum, quae agitare Athenis hebdomadibus lunae sollemne nobis fuit, simulatque modus epulis factus, et utiles delectabilesque sermones coeperant; tum, silentio ad audiendum petito, loqui coeptabat: atque id genus vili et incondita verborum caterva hortabatur omnes ad bibendum, idque se facere ex decreto Platonico praedicabat; tanquam [Plato] in libris, quos De Legibus composuit, laudes ebrietatis copiosissime scripsisset, uti-

lemque eam esse bonis ac fortibus viris censuisset. Ac simul inter eiusmodi orationem crebris et ingentibus poculis omne ingenium ingurgitabat, fomitem esse quendam dicens et incitabulum ingenii virtutisque, si mens et corpus hominis vino flagraret. 4. Sed enim Plato in primo et secundo De Legibus non, ut ille nebulo opinabatur, ebrietatem istam turpissimam, quae labefacere et minuere hominum mentes solet, laudavit; sed hanc largiorem paulo iucundioremque vini invitationem, quae fieret sub quibusdam quasi arbitris et magistris conviviorum sobriis, non improbavit. 5. Nam et modicis honestisque inter bibendum remissionibus refici integrarique animos ad instauranda sobrietatis officia existimavit, reddique eos sensim laetiores, atque ad intentiones rursus capiendas fieri habiliores: et simul, si qui penitus in iis affectionum cupiditatumque errores inessent, quos aliquis pudor reverens concelaret, ea omnia sine gravi periculo, libertate per vinum data, detegi, et ad corrigendum medendumque fieri opportuniora. 6. Atque hoc etiam Plato ibidem dicit, non defugiendas esse neque respuendas huiuscemodi exercitationes adversum propulsandam vini violentiam; neque ullum unquam continentem prorsus ac temperantem satis fideliter visum esse, cuius vita virtusque non inter ipsa errorum pericula et in mediis voluptatum illecebris explorata sit. 7. Nam cui libentiae gratiaeque omnes conviviorum incognitae sint, quique illarum omnino expers sit, si eum forte ad participandas eiusmodi voluptates aut voluntas tulerit, aut casus induxerit, aut necessitas compulerit, deleniri plerumque et capi, neque mentem animumque eius consistere, sed vi quadam nova ictum labascere. 8. Congrediendum igitur censuit, et, tanquam in acie quadam, cum voluptariis rebus cumque ista vini licentia cominus decernendum: ut adversum eas non fuga simus tuti, nec absentia; sed vigore animi et constanti praesentia, moderatoque usu temperantiam continentiamque tueamur, et calefacto simul refotoque ani-

mo, si quid in eo vel frigidae tristitiae vel torpentis verecundiae fuerit, diluamus.

CAPUT III.

Quid M. Cicero de particula ista senserit scripseritque, quae praeposita est verbis aufugio et aufero: et an in verbo autumo eadem ista haec praepositio esse videri debeat

1. Legimus librum M. Ciceronis, qui inscriptus est Orator. 2. In eo libro Cicero, cum dixisset, verba haec: *aufugio* et *aufero* composita quidem esse ex praepositione *ab* et ex verbis *fugio* et *fero*, sed eam praepositionem, quo fieret vox pronuntiatu audituque lenior, versam mutatamque esse in *au* syllabam, coeptumque esse dici *aufugio* et *aufero*, pro *abfugio* et *abfero:* 3. cum haec, inquam, ita dixisset, tum postea ibidem super eadem particula ita scripsit: *Haec*, inquit, *praepositio, praeter haec duo verba, nullo alio in verbo reperietur.* 4. Invenimus autem in commentario Nigidiano, verbum *autumo* compositum ex *ab* praepositione et verbo *aestumo;* dictumque intercise *autumo*, quasi *abaestumo* quod significaret *totum aestumo*, tanquam *abnumero* 5. Sed, (quod sit cum honore multo dictum P. Nigidii hominis eruditissimi,) audacius hoc argutiusque esse videtur, quam verius. 6. *Autumo* enim non id solum significat, sed et *dico* et *opinor* et *censeo;* cum quibus verbis praepositio ista neque cohaerentia vocis, neque significatione sententiae convenit. 7. Praeterea vir acerrimae in studio literarum licentiae M. Tullius non sola esse haec duo verba dixisset, si reperiri posset ullum tertium. 8. Sed illud magis quaeri inspicique dignum est, versane sit et mutata *ab* praepositio in *au* syllabam propter lenitatem vocis, an potius *au* particula sua sit propria origine, et proinde, ut pleraeque aliae praepositiones a Graecis, ita haec quoque inde accepta sit; sicuti est in illo versu Homeri:

Αὐέρυσαν μὲν πρῶτα καὶ ἔσφαξαν καὶ ἔδειραν.

Καί· Ἄβρομοι, αὔταχοι.

CAPUT IV.

Historia de Ventidio Basso, ignobili homine, quem primum de Parthis triumphasse, memoriae traditum est.

1. In sermonibus nuper fuit seniorum hominum et eruditorum, multos in vetere memoria altissimum dignitatis gradum ascendisse ignobilissimos prius homines et despicatissimos. 2. Nihil adeo tamen de quoquam tantae admirationi fuit, quantae fuerunt, quae de Ventidio Basso scripta sunt. 3. Eum Picentem fuisse, genere et loco humili, et matrem eius a Pompeio Strabone, Pompeii Magni patre, bello sociali, quo Asculanos subegit, captam cum ipso esse; mox triumphante Pompeio Strabone, eum quoque puerum inter ceteros ante currum imperatoris sinu matris vectum esse; post, cum adolevisset, victum sibi aegre quaesisse, eumque sordide invenisse comparandis mulis et vehiculis, quae magistratibus, qui sortiti provincias forent, praebenda publice conduxisset; in isto quaestu notum esse coepisse C. Caesari, et cum eo profectum esse in Gallias: tum quia in ea provincia satis naviter versatus esset, et deinceps civili bello mandata sibi pleraque impigre et strenue fecisset, non modo in amicitiam Caesaris, sed ex ea in amplissimum quoque ordinem pervenisse: mox tribunum quoque plebi, ac deinde praetorem creatum, atque in eo tempore iudicatum esse a senatu hostem cum M. Antonio: post vero coniunctis partibus, non pristinam tantum dignitatem recuperasse, sed pontificatum, ac deinde consulatum quoque adeptum esse: eamque rem tam intoleranter tulisse populum Romanum, qui Ventidium Bassum meminerat curandis mulis victitasse, ut vulgo per vias urbis versiculi proscriberentur:

Concurrite omnes augures, haruspices:
Portentum inusitatum conflatum est recens.
Nam mulos qui fricabat, consul factus est.

4. Eundem Bassum Suetonius Tranquillus praepositum esse a M. Antonio provinciis orientalibus, Parthosque in Syriam introrumpentes tribus ab eo proeliis fusos

scribit, eumque primum omnium de Parthis triumphasse, et morte obita publico funere sepultum esse.

CAPUT V.

Verbum profligo a plerisque dici improprie insciteque.

1. Sicut alia verba pleraque ignoratione et inscitia improbe dicentium, quae non intelligant, deflexa ac depravata sunt a ratione recta et consuetudine; ita huius quoque verbi, quod est *profligo*, significatio versa et corrupta est. 2. Nam cum ab affligendo et ad perniciem interitumque deducendo inclinatum id tractumque sit, semperque eo verbo, qui diligenter locuti sunt, ita usi sint, ut *profligare* dicerent *prodigere* et *deperdere*, *profligatasque* res, quasi *proflictas* et *perditas* appellarint: nunc audio, aedificia et templa et alia fere multa, quae prope absoluta affectaque sunt, *in profligato esse* dici; ipsaque esse iam *profligata*. 3. Quapropter urbanissime respondisse praetorem, non indoctum virum, barbatulo cuidam ex advocatorum turba, Sulpicius Apollinaris in quadam epistola scriptum reliquit. 4. Nam cum ille, inquit, rabula audaculus ita postulasset, verbaque ita fecisset: *Omnia, vir clarissime, negotia, de quibus te cogniturum esse hodie dixisti, diligentia et velocitate tua profligata sunt; unum id solum relictum est, de quo, rogo, audias;* tum praetor satis ridicule: *An illa negotia, de quibus iam cognovisse me dicis, profligata sint, equidem nescio: hoc autem negotium, quod in te incidit, procul dubio, sive id audiam sive non audiam, profligatum est.* 5. Quod significare autem volunt, qui *profligatum* dicunt: ii qui Latine locuti sunt, non *profligatum*, sed *affectum*, dixerunt: sicut M. Cicero in oratione, quam habuit De Provinciis consularibus. 6. Eius verba haec sunt: *Bellum affectum videmus, et, vere ut dicam, paene confectum.* 7. Item infra: *Nam ipse Caesar quid est quod in ea provincia commorari velit, nisi ut ea, quae per eum affecta sunt, perfecta reipublicae tradat?* 8. Idem Cicero in Oeco-

nomico: *Cum vero affecta iam prope aestate uvas a sole mitescere tempus est.*

CAPUT VI.

In libro M. Ciceronis De Gloria secundo manifestum erratum in ea parte, in qua scriptum est super Hectore et Aiace.

1. In libro M. Tullii, qui est secundus De Gloria, manifestus error est non magnae rei, quem errorem esse, possit cognoscere non aliquis eruditorum, sed qui tantum legerit Ὁμήρου τὸ η′. 2. Quamobrem non tam id mirabamur, errasse in eam rem M. Tullium, quam non esse animadversum hoc postea, correctumque vel ab ipso, vel a Tirone, liberto eius, diligentissimo homine, et librorum patroni sui studiosissimo. 3. Ita enim scriptum in eo libro est: *Apud eundem poëtam Aiax cum Hectore congrediens depugnandi causa agit ut sepeliatur, si sit forte victus: declaratque, se velle, ut suum tumulum multis etiam post seculis praetereuntes, sic loquantur :*

Hic situs est vitae iampridem lumina linquens,
Qui quondam Hectoreo perculsus concidit ense.
Fabitur hoc aliquis; mea semper gloria vivet.

4. Huius autem sententiae versus, quos Cicero in linguam Latinam vertit, non Aiax apud Homerum dicit, neque Aiax agit ut sepeliatur; sed Hector dicit, et Hector de sepultura agit, priusquam sciat, an secum depugnandi causa congressurus sit Aiax:

Ἀνδρος μὲν τόδε σῆμα πάλαι κατατεθνειῶτος,
Ὅν ποτ' ἀριστεύοντα κατέκτανε φαίδιμος Ἕκτωρ·
Ὡς ποτέ τις ἐρέει· τὸ δ' ἐμὸν κλέος οὔποτ' ὀλεῖται.

CAPUT VII.

Observatum esse in senibus, quod annum fere aetatis tertium et sexagesimum agant, aut laboribus aut interitu, aut clade aliqua insignitum: atque inibi super eadem observatione exemplum appositum epistolae divi Augusti ad Caium filium.

1. Observatum in multa hominum memoria expertum-

que est in senioribus plerisque omnibus, sexagesimum tertium vitae annum cum periculo et clade aliqua venire aut corporis, morbique gravioris, aut vitae interitus, aut animi aegritudinis. 2. Propterea, qui rerum verborumque istiusmodi studio tenentur, eum aetatis annum appellant κλιμακτηρικόν. 3. Nocte quoque ista proxima superiore, cum librum Epistolarum divi Augusti, quas ad Caium nepotem suum scripsit, legeremus, duceremurque elegantia orationis neque morosa neque anxia, sed facili hercle et simplici, id ipsum in quadam epistola super eodem anno scriptum offendimus, eiusque epistolae exemplum hoc est: *IX Kalend. Octobr. Ave, mi Cai, meus ocellus iucundissimus: quem semper medius fidius desidero, cum a me abes; sed praecipue diebus talibus, qualis est hodiernus, oculi mei requirunt meum Caium: quem, ubicunque hoc die fuisti, spero laetum et bene valentem celebrasse quartum et sexagesimum natalem meum. Nam, ut vides, κλιμακτῆρα communem seniorum omnium tertium et sexagesimum annum evasimus. Deos autem oro, ut, mihi quantumcunque superest temporis, id salvis vobis traducere liceat in statu reipublicae felicissimo, ἀνδραγαθούντων ὑμῶν καὶ διαδεχομένων stationem meam.*

CAPUT VIII.

Locus ex oratione Favorini, veteris oratoris, de coenarum atque luxuriae opprobratione, qua usus est, cum legem Liciniam de sumtu minuendo suasit.

1. Cum legeremus orationem veterem Favorini, non indiserti viri: quam orationem totam, ut meminisse possemus odio esse hercle istiusmodi sumtus atque victus, perdidicimus. 2. Verba, quae apposuimus, Favorini haec sunt: *Praefecti popinae atque luxuriae negant coenam lautam esse, nisi, cum libentissime edis, tum auferatur, et alia esca melior atque amplior succenturietur. Is nunc flos coenae habetur inter istos, quibus sumtus et fastidium pro facetiis procedit: qui negant ullam avem, praeter ficedulam, totam comesse oportere; cete-*

rarum avium atque altilium, nisi tantum apponatur, ut a cluniculis inferiori parte saturi fiant, convivium putant inopia sordere: superiorem partem avium atque altilium qui edunt, eos palatum non habere: si proportione luxuria pergit crescere, quid relinquitur, nisi ut delibari sibi coenas iubeant, ne edendo defatigentur? quando stratus auro, argento, purpura, amplior aliquot hominibus, quam diis immortalibus, adornantur.

CAPUT IX.

Quod Caecilius poëta frontem genere virili non poëtice, sed cum probatione et cum analogia appellavit.

1. Vere ac diserte Caecilius hoc in Subditivo scripsit:
Nam ii sunt inimici pessumi, fronte hilaro, corde tristi,
Quos neque ut apprendas neque ut mittas, scias.

2. Hos ego versus, cum de quodam istiusmodi homine sermones essent, in circulo forte iuvenum eruditorum dixi. 3. Tum de grammaticorum vulgo quispiam nobiscum ibi assistens, non sane ignobilis: Quanta, inquit, licentia audaciaque Caecilius hic fuit, cum *fronte hilaro* non *fronte hilara* dixit, et [tam] immanem soloecismum nihil veritus est? 4. Immo, inquam, potius nos et quam audaces et quam licentes sumus, qui *frontem* improbe indocteque non virili genere dicimus, cum et ratio proportionis, quae *analogia* appellatur, et veterum auctoritates non *hanc*, sed *hunc frontem* debere dici suadeant. 5. Quippe M. Cato in quinto Originum ita scripsit: *Postridie signis collatis, aequo fronte, peditatu, equitibus atque alis cum hostium legionibus pugnavit. Recto* quoque *fronte* idem Cato eodem in libro dicit. 6. At ille semidoctus grammaticus: Missas, inquit, auctoritates facias: quas quidem ut habeas, posse fieri puto; sed rationem dic, quam non habes. 7. Atque ego, his eius verbis, ut tum ferebat aetas, irritatior: Audi, inquam, mi magister, rationem falsam quidem, sed quam redarguere falsam esse tu non queas. 8. Omnia, inquam, vocabula tribus literis finita, quibus *frons* finitur, generis masculini sunt,

si in genitivo quoque casu eadem syllaba finiantur: ut *mons*, *pons*, *frons*. 9. At ille contra renidens: Audi, inquit, discipule, plura alia consimilia, quae non sint generis masculini. 10. Petebant ibi omnes, ut vel unum statim diceret; sed cum homo vultum intorqueret, et non hisceret, coloresque mutaret: tum ego intercessi, et: Vade, inquam, nunc, et habeto ad requirendum triginta dies: postquam inveneris, repetes nos. 11. Atque ita hominem nulli rei, ad indagandum vocabulum, quo rescinderet finitionem fictam, dimisimus.

CAPUT X.

De voluntario et admirando interitu virginum Milesiarum.

1. Plutarchus in librorum, quos Περὶ ψυχῆς inscripsit, primo, cum de morbis dissereret in animos hominum incidentibus, virgines dixit Milesii nominis, ferme quot tum in ea civitate erant, repente, sine ulla evidenti causa, voluntatem cepisse obeundae mortis; ac deinde plurimas vitam suspendio amisisse. 2. Id cum accideret indies crebrius, neque animis earum mori perseverantium medicina adhiberi quiret, decrevisse Milesios, ut virgines, quae corporibus suspensis demortuae forent, ut eae omnes nudae cum eodem laqueo, quf essent praevinctae, efferrentur. Post id decretum virgines voluntariam mortem non petisse, pudore solo deterritas tam inhonesti funeris.

CAPUT XI.

Verba Senatusconsulti de exigendis urbe Roma philosophis item verba edicti censorum, quo improbati et coërciti sunt, qui disciplinam rhetoricam instituere et exercere Romae coeperant.

1. C. Fannio Strabone, M. Valerio Messala Coss. senatusconsultum de philosophis et de rhetoribus Latinis factum est: M. POMPONIUS PRAETOR SENATUM CONSULUIT, QUOD VERBA FACTA SUNT DE PHILOSOPHIS ET DE RHETORIBUS; DE EA RE ITA CENSUERUNT, UTI M.

POMPONIUS PRAETOR ANIMADVERTERET, COERARET QUE, UTI EI E REPUBLICA FIDEQUE SUA VIDERETUR, UTI ROMAE NE ESSENT. 2. Aliquot deinde annis post id senatusconsultum Cn. Domitius Aenobarbus et L. Licinius Crassus Censores de coërcendis rhetoribus Latinis ita edixerunt: RENUNTIATUM EST NOBIS, ESSE HOMINES, QUI NOVUM GENUS DISCIPLINAE INSTITUERUNT, AD QUOS IUVENTUS IN LUDUM CONVENIAT: EOS SIBI NOMEN IMPOSUISSE LATINOS RHETORAS: IBI HOMINES ADULESCENTULOS DIES TOTOS DESIDERE. MAIORES NOSTRI, QUAE LIBEROS SUOS DISCERE, ET QUOS IN LUDOS ITARE VELLENT, INSTITUERUNT. HAEC NOVA, QUAE PRAETER CONSUETUDINEM AC MOREM MAIORUM FIUNT, NEQUE PLACENT NEQUE RECTA VIDENTUR. QUAPROPTER ET IIS, QUI EOS LUDOS HABENT, ET IIS, QUI EO VENIRE CONSUEVERUNT, VISUM EST FACIUNDUM, UT OSTENDEREMUS NOSTRAM SENTENTIAM, NOBIS NON PLACERE. 3. Neque illis solum temporibus nimis rudibus, needum Graeca disciplina expolitis, philosophi ex urbe Roma pulsi sunt: 4. verum etiam Domitiano imperante senatusconsulto eiecti, atque urbe et Italia interdicti sunt. 5. Qua tempestate Epictetus quoque philosophus propter id senatusconsultum [Nicopolim] Roma decessit.

CAPUT XII.

Locus ex oratione Gracchi de parsimonia ac de pudicitia sua memoratissimus.

1. C. Gracchus, cum ex Sardinia rediit, orationem ad populum in concione habuit. 2. Ea verba haec sunt: *Versatus sum*, inquit, *in provincia, quomodo ex usu ve-*

stro existimabam esse, non quomodo ambitioni meae conducere arbitrabar. Nulla apud me fuit popina: neque pueri eximia facie stabant; sed in convivio liberi vestri modestius erant, quam apud principia. 3. Post deinde haec dicit: *Ita versatus sum in provincia, ut nemo posset vere dicere, assem aut eo plus in muneribus me accepisse; aut mea opera quempiam sumtum fecisse. Biennium fui in provincia; si ulla meretrix domum meam introivit, aut cuiusquam servulus propter me sollicitatus est, omnium nationum postremissimum nequissimumque existimatote. Cum a servis eorum tam caste me habuerim, inde poteritis considerare, quomodo me putetis cum liberis vestris vixisse.* 4. Atque ibi ex intervallo: *Itaque*, inquit, *Quirites, cum Romam profectus sum, zonas, quas plenas argenti extuli, eas ex provincia inanes retuli. Alii vini amphoras quas plenas tulerunt, eas argento repletas domum reportaverunt.*

CAPUT XIII.

De verbis inopinatis, quae utroqueversum dicuntur, et a grammaticis communia vocantur.

1. *Utor*, et *vereor*, et *hortor*, et *consolor*, communia verba sunt, ac dici utroqueversus possunt: *vereor te* et *vereor abs te*, id est, tu me vereris; *utor te* et *utor abs te*, id est, tu me uteris; *hortor te* et *hortor abs te*, id est, tu me hortaris; *consolor te* et *consolor abs te*, id est, tu me consolaris; *testor* quoque et *interpretor* significatione reciproca dicuntur. 2. Sunt autem verba haec omnia ex altera parte inusitata; et, an dicta sint in eam quoque partem, quaeri solet. 3. Afranius in Consobrinis:

Hem istoc parentum est vita vilis liberis,
Ubi malunt metui, quam vereri se ab suis.

Hic *vereri* ex ea parte dictum est, quae est non usitatior. 4. Novius in Ligartaca verbum, quod est *utitur*, ex contraria parte dicit:

Quia supellex multa, quae non utitur, emitur tamen: id est, quae usui non est. 5. M. Cato in quinta Origine.

Exercitum, inquit, *suum pransum, paratum, cohortatum eduxit foras atque instruxit.* 6. *Consolor* quoque in partem alteram, praeterquam dici solitum est, scriptum invenimus in epistola Q. Metelli, quam, cum in exsilio esset, ad Cn. et ad L. Domitios dedit: *At eum animum*, inquit, *vestrum erga me video, vehementer consolor: et fides virtusque vestra mihi ante oculos versatur.* 7. *Testata* itidem et *interpretata* eadem ratione dixit M. Tullius in primo libro De Divinatione: ut *testor interpretor*que verba communia videri debeant. 8. Sallustius quoque eodem modo: *Dilargitis proscriptorum bonis* dicit, tanquam verbum *largior* sit ex verbis communibus. 9. *Veritum* autem, sicut *puditum* et *pigitum*, non personaliter per infinitum modum dictum esse, non a vetustioribus tantum videmus, sed a M. quoque Tullio in secundo De Finibus: *Primum*, inquit, *Aristippi Cyrenaicorumque omnium, quos non est veritum in ea voluptate, quae maxima dulcedine sensum moveret, summum bonum ponere.* 10. *Dignor* quoque, et *veneror*, et *confiteor*, et *testor*, habita sunt in verbis communibus. Sicut illa in Virgilio dicta sunt:

Coniugio Anchisa Veneris dignate superbo.

Et:

Cursusque dabit venerata secundos.

11. Confessi autem aeris, de quo facta confessio est, in XII. tabulis scriptum est, his verbis: AERIS CONFESSI REBUS QUE IUDICATIS TRIGINTA DIES IUSTI SUNTO. Item ex iisdem tabulis id quoque est: QUI SE SIERIT TESTARIER, LIBRIPENS VE FUERIT, NI TESTIMONIUM FARIATUR, IMPROBUS INTESTABILIS QUE ESTO.

CAPUT XIV.

Quod Metellus Numidicus figuram orationis novam ex orationibus Graecis mutuatus est.

1. Apud Q. Metellum Numidicum, in libro Accusationis in Valerium Messalam tertio, nove dictum esse an-

notavimus. 2. Verba ex oratione eius haec sunt: *Cum sese sciret in tantum crimen venisse, atque socios ad senatum questum flentes venisse, sese pecunias maximas exactos esse.* 3. *Pecunias*, inquit, *maximas exactos* pro eo quod est: *pecunias a se maximas exactas*. 4. Id nobis videbatur Graeca figura dictum. Graeci enim dicunt: εἰσεπράξατό με ἀργύριον: id significat: *exegit me pecuniam*. Quodsi id dici potest, etiam *exactus esse aliquis pecuniam* dici potest. 5. Caeciliusque eadem figura in Hypobolimaeo Aeschino usus videtur:

Ego illud minus nihilo exigor portorium:

Id est: *Nihilominus exigitur de me portorium.*

CAPUT XV.

Passis velis et passis manibus dixisse veteres, non a verbo suo, quod est patior, sed ab alieno, quod est pando.

1. Ab eo, quod est *pando*, *passum* veteres dixerunt, non *pansum*, et cum praepositione, *expassum*, non *expansum*. 2. Caecilius in Synaristosis:

Heri vero prospexisse eumpse ex tegulis:
Haec nuntiasse, et flammeum expassum domi.

3. *Capillo* quoque esse mulier *passo* dicitur, quasi porrecto et expanso, et *passis manibus* et *velis passis* dicimus, quod significat diductis atque distentis. 4. Itaque Plautus in Milite glorioso, *a* litera in *e* mutata, per compositi vocabuli morem, *dispessis* dicit, pro eo quod est *dispassis*:

Credo ego isthoc exemplo tibi esse eundum actutum extra portam,
Dispessis manibus patibulum cum habebis.

CAPUT XVI.

De novo genere interitus Crotoniensis Milonis.

1. Milo Crotoniensis, athleta illustris, quem in Chronicis scriptum est Olympiade quinquagesima coronatum esse, exitum habuit e vita miserandum et mirandum. 2. Cum iam natu grandis artem athleticam desisset, iterque

faceret forte solus in locis Italiae silvestribus, quercum vidit proxime viam, patulis in parte media rimis hiantem. 3. Tum, experiri credo etiam tunc volens, an ullae sibi reliquae vires adessent, immissis in cavernas arboris digitis, diducere et rescindere quercum conatus est; ac mediam quidem partem discidit divellitque; 4. quercus autem in duas diducta partes, cum ille, quasi perfecto, quod erat connixus, manus laxasset, cessante vi rediit in naturam; manibusque eius retentis inclusisque, stricta denuo et cohaesa, dilacerandum hominem feris praebuit.

CAPUT XVII.

Quam ob causam nobiles pueri Atheniensium tibiis canere desierint, cum patrium istum morem canendi haberent.

1. Alcibiades Atheniensis cum apud avunculum Periclem puer artibus ac disciplinis liberalibus erudiretur, et arcessi Pericles Antigenidam tibicinem iussisset, ut eum canere tibiis, (quod honestissimum tum videbatur,) doceret: traditas sibi tibias, cum ad os adhibuisset, inflassetque, pudefactus oris deformitate abiecit infregitque. 2. Ea res cum percrebuisset, omnium tum Atheniensium consensu, disciplina tibiis canendi desita est. 3. Scriptum hoc est in Commentario Pamphilae nono et vicesimo.

CAPUT XVIII.

Quod pugna belli civilis victoriaque C. Caesaris, quam vicit in Pharsalicis campis, nuntiata praedictaque est per cuiusdam Cornelii sacerdotis vaticinium eodem ipso die in Italia Patavii.

1. Quo C. Caesar et Cn. Pompeius die per civile bellum signis collatis in Thessalia conflixerunt, res accidit Patavii in Transpadana Italia, memoria digna. 2. Cornelius quidam sacerdos, et loco nobilis, et sacerdotii religionibus venerandus, et castitate vitae sanctus, repente mota mente, conspicere se procul dixit, pugnam acerrimam pugnari, ac deinde alios cedere, alios urgere; caedem, fugam, tela volantia, instaurationem pugnae, impressionem, gemitus, vulnera, perinde ut si ipse in

proelio versaretur, coram videre sese vociferatus est; ac postea subito exclamavit, Caesarem vicisse. 3. At Cornelii sacerdotis hariolatio levis tum quidem visa est et vecors: magnae mox admirationi fuit, quod non modo pugnae dies, quae in Thessalia pugnata est, neque proelii exitus, qui erat praedictus, idem fuit: sed omnes quoque pugnandi reciprocae vices, et ipsa exercituum duorum conflictatio vaticinantis motu atque verbis repraesentata est.

CAPUT XIX.

Verba M. Varronis memoria digna, ex satyra, quae inscribitur Περὶ ἐδεσμάτων.

1. Non paucissimi sunt, in quos potest convenire id, quod M. Varro dicit in satyra, quae inscribitur *Περὶ ἐδεσμάτων*. 2. Verba haec sunt: *Si, quantum operae sumsisti, ut tuus pistor bonum faceret panem, eius duodecimam philosophiae dedisses, ipse bonus iampridem esses factus. Nunc illum qui norunt, volunt emere millibus centum; te qui novit, nemo centussis.*

CAPUT XX.

Notata quaedam de Euripidis poëtae genere, vita, moribus, deque eiusdem fine vitae.

1. Euripidis poëtae matrem Theopompus agrestia olera vendentem victum quaesisse dicit. 2. Patri autem eius, nato illo, responsum est a Chaldaeis, eum puerum, cum adolevisset, victorem in certaminibus fore; id ei puero fatum esse. 3. Pater interpretatus, athletam debere esse, roborato exercitatoque filii sui corpore, Olympiam certaturum eum inter athletas pueros deduxit. Ac primo quidem in certamen per ambiguam aetatem receptus non est. Post Eleusinio et Theseo certamine pugnavit, et coronatus est. 4. Mox, a corporis cura ad excolendi animi studium transgressus, auditor fuit physici Anaxagorae, et rhetoris Prodici; in morali autem philosophia Socratis. Tragoediam scribere natus annos duodeviginti adortus est. 5. Philochorus re-

fert, in insula Salamine speluncam esse tetram et horridam, quam nos vidimus, in qua Euripides tragoedias scriptitarit. 6. Mulieres fere omnes in maiorem modum exosus fuisse dicitur: sive quod natura abhorruit a mulierum coetu, sive quod simul duas uxores habuerat, (cum id decreto ab Atheniensibus facto ius esset,) quarum matrimonii pertaedebat. 7. Eius odii in mulieres Aristophanes quoque meminit *ἐν ταῖς προτέραις Θεσμοφοριαζούσαις*, in his versibus:

Νῦν οὖν ἁπάσαισιν παραινῶ καὶ λέγω,
Τοῦτον κολάσαι τὸν ἄνδρα πολλῶν οὕνεκα.
Ἄγρια γὰρ ἡμᾶς, ὦ γυναῖκες, δρᾷ κακά,
Ἅτ' ἐν ἀγρίοισι λαχάνοις αὐτὸς [ἐκ]τραφείς.

8. Alexander autem Aetolus hos de Euripide versus composuit:

Ὁ δ' Ἀναξαγόρου τρόφιμος [ἀρχαίου] στρυφνὸς μὲν ἐμοί γε ἔοικε προσειπεῖν,
Καὶ μισογέλως, καὶ τωθάζειν οὐδὲ παρ' οἶνον μεμαθηκώς·
Ἀλλ' ὅ τι γράψαι, τοῦτ' ἂν μέλιτος καὶ Σειρήνων ἐτετεύχει.

9. Is, cum in Macedonia apud Archelaum regem esset, uteretur que eo rex familiariter, rediens nocte ab eius coena, canibus a quodam aemulo immissis dilaceratus est, et ex his vulneribus mors secuta est. 10. Sepulcrum autem eius et memoriam Macedones eo dignati sunt honore, ut in gloriae quoque loco praedicarent; *οὔ ποτε σὸν μνῆμα, Εὐριπίδη, ὤλετό που*, quod egregius poëta, morte obita, sepultus in eorum terra foret. Quamobrem cum legati ad eos ab Atheniensibus missi petissent, ut ossa Athenas in terram illius patriam permitterent transferri, maximo consensu Macedones in ea re deneganda perstiterunt.

CAPUT XXI.

Quod a poëtis Iovis filii prudentissimi humanissimique, Neptuni autem inhumanissimi et ferocissimi traduntur.

1. Praestantissimos virtute, prudentia, viribus, Iovis

filios poëtae appellaverunt, ut Aeacum et Minoa et Sarpedona; ferocissimos, et immanes, et alienos ab omni humanitate, tanquam e mari genitos, Neptuni filios dixerunt, Cyclopa, et Cercyona, et Scyrona, et Laestrygonas.

CAPUT XXII.

Historia de Sertorio, egregio duce, deque astu eius commenticiisque simulamentis, quibus ad barbaros milites continendos conciliandosque sibi utebatur.

1. Sertorius vir acer egregiusque dux et utendi regendique exercitus peritus fuit. 2. Is in temporibus difficillimis mentiebatur ad milites, si mendacium prodesset, et literas compositas pro veris legebat, et somnium simulabat, et falsas religiones conferebat, si quid istae res eum apud militum animos adiutabant. 3. Illud adeo Sertorii nobile est: 4. Cerva alba eximiae pulchritudinis et vivacissimae celeritatis a Lusitano ei quodam dono data est. 5. Hanc sibi oblatam divinitus, et instinctam Dianae numine colloqui secum, monereque, et docere, quae utilia factu essent, persuadere omnibus instituit: ac, si quid durius videbatur, quod imperandum militibus foret, a cerva sese monitum tum praedicabat. Id cum dixerat, universi, tanquam si deo, libentes parebant 6. Ea cerva quodam die, cum incursio esset hostium nuntiata, festinatione ac tumultu consternata in fugam se proripuit, atque in palude proxima delituit; et postea requisita, perisse credita est. 7. Neque multis diebus post, inventam esse cervam Sertorio nuntiatur. 8. Tum, qui nuntiaverat, iussit tacere: ac, ne cui palam diceret, interminatus est: praecepitque, ut eam postero die repente in eum locum, in quo ipse cum amicis esset, immitteret: admissis deinde amicis postridie, visum sibi esse ait in quiete, cervam, quae perisset, ad se reverti, et, ut prius consueverat, quod opus esset facto, praedicare. 9. Tum servo, quod imperaverat, significat. Cerva emissa in cubiculum Sertorii introrupit; clamor factus, et orta admiratio est: eaque hominum barbarorum

credulitas Sertorio in magnis rebus magno usui fuit. 10. Memoriae proditum est, ex iis nationibus, quae cum Sertorio faciebant, cum multis proeliis superatus esset, neminem unquam ab eo descivisse: quanquam id genus hominum esset mobilissimum.

CAPUT XXIII.

De aetatibus historicorum nobilium, Hellanici, Herodoti, Thucydidis.

1. Hellanicus, Herodotus, Thucydides, historiae scriptores, in iisdem temporibus fere laude ingenti floruerunt, et non nimis longe distantibus fuerunt aetatibus. 2. Nam Hellanicus in initio belli Peloponnesiaci fuisse quinque et sexaginta annos natus videtur, Herodotus tres et quinquaginta, Thucydides quadraginta. Scriptum hoc est in libro undecimo Pamphilae.

CAPUT XXIV.

Quid Vulcatius Sedigitus in libro, quem De Poëtis scripsit, de comicis Latinis iudicarit.

1. Sedigitus in libro, quem scripsit De Poëtis, quid de iis sentiat, qui comoedias fecerunt, et quem praestare ex omnibus ceteris putet, ac deinceps quo quemque in loco et honore ponat, his versibus suis demonstrat

Multos incertos certare hanc rem vidimus,
Palmam poëtae comico cui deferant.
Eum meo iudicio errorem dissolvam tibi:
Ut, contra si quis sentiat, nihil sentiat.
Caecilio palmam statuo dandam comico.
Plautus secundus facile exsuperat ceteros.
Dein Naevius, qui fervet, pretio in tertio est:
Si erit, quod quarto detur, dabitur Licinio.
Post insequi Licinium facio Attilium.
In sexto sequitur hos loco Terentius.
Turpilius septimum, Trabea octavum obtinet.
Nono loco esse facile facio Luscium.
Decimum addo causa antiquitatis Ennium.

CAPUT XXV.

De verbis quibusdam novis, quae in Cn. Matii mimiambis offenderamus.

1. Cn. Matius, vir eruditissimus, in mimiambis suis non absurde neque absone finxit *recentatur,* pro eo, quod Graeci dicunt ἀνανεοῦται, id est, denuo nascitur, atque iterum fit recens. Versus, in quibus hoc verbum est, hi sunt:

Iam iam albicascit Phoebus, et recentatur
Commune lumen hominibus voluptasque.

2. Idem Matius in eisdem mimiambis *edulcare* dicit, quod est dulcius reddere, in his versibus:

Quapropter edulcare convenit vitam;
Curasque acerbas sensibus gubernare.

CAPUT XXVI.

Quibus verbis Aristoteles philosophus definierit syllogismum: eiusque definitionis interpretamentum verbis Latinis factum.

1. Aristoteles, quid syllogismus esset, his verbis definivit: Λόγος, ἐν ᾧ, τεθέντων τινῶν, ἕτερόν τι τῶν κειμένων ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει διὰ τῶν κειμένων. 2. Eius definitionis non videbatur habere incommode interpretatio facta hoc modo: *Syllogismus est oratio, in qua, consensis quibusdam et concessis, aliud quid, quam quae concessa sunt, per ea, quae concessa sunt, necessario conficitur.*

CAPUT XXVII.

Quid sint comitia calata, quid curiata, quid centuriata, quid tributa, quid concilium; atque inibi quaedam eiusmodi.

1. In libro Laelii Felicis ad Q. Mucium primo scriptum est, Labeonem scribere, *calata comitia* esse, quae pro collegio pontificum habentur, aut Regis [sacrorum] aut Flaminum inaugurandorum causa. 2. Eorum autem alia esse *curiata*, alia *centuriata*. *Curiata* per lictorem curiatim calari, id est, convocari: *centuriata* per cornicinem. 3. Iisdem comitiis, quae *calata* appellari diximus, et sacrorum detestatio et testamenta fieri so-

lebant. Tria enim genera testamentorum fuisse accepimus; unum, quod calatis comitiis in concione populi fieret: alterum in procinctu, cum viri ad proelium faciendum in aciem vocabantur: tertium per familiae emancipationem, cui aes et libra adhiberetur. 4. In eodem Laelii Felicis libro haec scripta sunt: *Is qui non universum populum, sed partem aliquam adesse iubet, non comitia, sed concilium edicere debet. Tribuni autem neque advocant patricios, neque ad eos referre de re ulla possunt: ita ne leges quidem proprie, sed plebiscita appellantur, quae tribunis plebis ferentibus accepta sunt: quibus rogationibus ante patricii non tenebantur, donec Q. Hortensius dictator eam legem tulit, ut eo iure, quod plebes statuisset, omnes Quirites tenerentur.* Item in eodem libro hoc scriptum est: *Cum ex generibus omnium suffragium feratur, curiata comitia esse; cum ex censu et aetate, centuriata: cum ex regionibus et locis, tributa; centuriata autem comitia intra pomoerium fieri nefas esse; quia exercitum extra urbem imperari oporteat; intra urbem imperari ius non sit: propterea centuriata in campo Martio haberi, exercitumque imperari praesidii causa solitum: quoniam populus esset in suffragiis ferendis occupatus.*

CAPUT XXVIII.

Quod erravit Cornelius Nepos, cum scripsit, Ciceronem tres et viginti annos natum causam pro Sex. Roscio dixisse.

1. Cornelius Nepos et rerum memoriae non indiligens, et M. Ciceronis, ut qui maxime, amicus familiarisque fuit. 2. Atque is tamen in primo librorum, quos de vita illius composuit, errasse videtur, cum eum scripsit tres et viginti annos natum primam causam iudicii publici egisse, Sextumque Roscium parricidii reum defendisse. 3. Dinumeratis quippe annis a Q. Caepione et Q. Serrano, quibus consulibus ante diem tertium Nonas Ianuarias M. Cicero natus est, ad M. Tullium et Cn. Dolabellam, quibus consulibus causam privatam pro Quin-

tio apud Aquilium Gallum iudicem dixit, sex et viginti anni reperiuntur. Neque dubium est, quin post annum, quam pro Quintio dixerat, Sex. Roscium reum parricidii defenderit, annos iam septem et viginti natus, L. Sulla Felice II. Q. Metello Pio consulibus. 4. In qua re etiam Fenestellam errasse, Pedianus Asconius animadvertit, quod eum scripserit sexto et vicesimo aetatis anno pro Sex. Roscio dixisse. 5. Longior autem Nepotis, quam Fenestellae error est; nisi quis vult in animum inducere, Nepotem studio amoris et amicitiae adductum, amplificandae admirationis gratia, quadriennium suppressisse; ut M. Cicero orationem florentem dixisse pro Roscio admodum adolescens videretur. 6. Illud adeo ab utriusque oratoris studiosis animadversum et scriptum est, quod Demosthenes et Cicero pari aetate illustrissimas orationes in causis dixerint, alter *κατὰ Ἀνδροτίωνος καὶ κατὰ Τιμοκράτους* septem et viginti annos natus, alter anno minor pro P. Quintio, septimoque et vicesimo pro Sex. Roscio. 7. Vixerunt quoque non nimis numerum annorum diversum, alter tres et sexaginta annos, Demosthenes sexaginta.

CAPUT XXIX.

Quali figura orationis et quam nova L. Piso annalium scriptor usus sit.

1. Duae istae in loquendo figurae notae satis usitataeque sunt: *Mihi nomen est Iulio,* et: *mihi nomen est Iulii.* 2. Tertiam figuram novam hercle repperi apud Pisonem in secundo Annalium. Verba Pisonis haec sunt: *L. Tarquinium, collegam suum, quia Tarquinium nomen esset, metuere; eumque orat, uti sua voluntate Romam contendat. Quia Tarquinium,* inquit, *nomen esset;* hoc perinde est, tanquam si ego dicam: *mihi nomen est Iulium.*

CAPUT XXX.

Vehiculum, quod petorritum appellatur, cuiatis linguae vocabulum sit, Graecae an Gallicae.

1. Qui ab alio genere vitae detriti iam et retorridi ad

literarum disciplinas serius adeunt, si forte iidem garruli natura et subargutuli sunt, oppido quam fiunt in literarum ostentatione inepti et frivoli. 2. Quod genus profecto ille homo est, qui de petorritis nuper argutissimas nugas dixit. 3. Nam cum quaereretur, petorritum quali forma vehiculum, cuiatisque linguae vocabulum esset; et faciem vehiculi ementitus est longe alienam falsamque, et vocabulum Graecum esse dixit, atque id significare volucres rotas interpretatus est: commutataque una litera *petorritum* esse dictum volebat, quasi *petorrotum*. 4. Scriptum etiam hoc esse a Valerio Probo contendit. 5. Ego cum Probi multos admodum Commentationum libros inquisierim, neque scriptum in his inveni, nec usquam alioqui Probum scripsisse credo. 6. *Petorritum* enim est non ex Graecia dimidiatum, sed totum transalpibus [factum]: nam est vox Gallica. 7. Id scriptum est in libro M. Varronis quarto decimo Rerum Divinarum; quo in loco Varro, cum de petorrito dixisset, esse id verbum Gallicum, *lanceam* quoque dixit, non Latinum, sed Hispanicum verbum esse.

CAPUT XXXI.

Quae verba legaverint Rhodii ad hostium ducem Demetrium, cum ab eo obsiderentur, super illa inclyta Ialysi imagine.

1. Rhodum insulam celebritatis antiquissimae, oppidumque in ea pulcherrimum ornatissimumque, obsidebat oppugnabatque Demetrius, dux aetatis suae inclytus, cui a peritia disciplinaque faciendi obsidii, machinarumque sollertia, ad capienda oppida repertarum, cognomentum *Πολιορκητής* fuit. 2. Tum ibi in obsidione illa aedes quasdam publice factas, quae extra urbis muros cum parvo praesidio erant, aggredi et vastare atque absumere igni parabat. 3. In his aedibus erat memoratissima illa imago Ialysi, Protogenis manu facta, illustris pictoris; cuius operis pulchritudinem praestantiamque ira percitus Rhodiis invidebat. 4. Mittunt Rhodii legatos ad Demetrium cum his verbis: Quae, malum, inqui-

unt, ratio est, ut tu imaginem istam velis incendio aedium facto disperdere? Nam si nos omnes superaveris, et oppidum hoc totum ceperis, imagine quoque illa integra et incolumi per victoriam potieris. Sin vero nos vincere obsidendo nequiveris, petimus, consideres, ne turpe tibi sit, quia non potueris bello Rhodios vincere, bellum cum Protogene mortuo gessisse. 5. Hoc ubi ex legatis audivit, oppugnatione desita, et imagini et civitati pepercit.

LIBER SEXTUS DECIMUS.

CAPUT I.

Verba Musonii philosophi Graeci, digna atque utilia audiri observarique; eiusdemque utilitatis sententia a M. Catone multis ante annis Numantiae ad equites dicta.

Adolescentuli cum etiam tum in scholis essemus, ἐνθυμημάτιον hoc Graecum, quod apposui, dictum esse a Musonio philosopho audiebamus; et quoniam vere atque luculente dictum, verbisque est brevibus et rotundis vinctum, perquam libenter memineramus: 2. Ἄν τι πράξῃς καλὸν μετὰ πόνου, ὁ μὲν πόνος οἴχεται, τὸ δὲ καλὸν μένει· ἄν τι ποιήσῃς αἰσχρὸν μετὰ ἡδονῆς, τὸ μὲν ἡδὺ οἴχεται, τὸ δὲ αἰσχρὸν μένει. 3. Postea istam ipsam sententiam in Catonis oratione, quam dixit Numantiae apud equites, positam legimus: quae etsi laxioribus paulo longioribusque verbis comprehensa est, prae quam illud Graecum, quod diximus; quoniam tamen prior tempore, antiquiorque est, venerabilior videri debet. 4. Verba ex oratione haec sunt: *Cogitate cum animis vestris: si quid vos per laborem recte feceritis, labor ille a vobis cito recedet, bene factum a vobis, dum vivetis, non abs-*

cedet; sed si qua per voluptatem nequiter feceritis, voluptas cito abibit, nequiter factum illud apud vos semper manebit.

CAPUT II

Cuimodi sit lex apud dialecticos percontandi disserendique, et quae sit eius legis reprehensio.

1. Legem esse aiunt disciplinae dialecticae, si de quapiam re quaeratur disputeturque, atque ibi quid rogere, ut respondeas: tum, ne amplius quid dicas, quam id solum, quod es rogatus, aut aias, aut neges; eamque legem qui non servent, et aut plus, aut aliter, quam sunt rogati, respondeant, existimantur rudes indoctique esse, disputandique morem atque rationem non tenere. 2. Hoc quidem, quod dicunt, in plerisque disputationibus procul dubio fieri oportet. 3. Indefinitus namque inexplicabilisque sermo fiet, nisi interrogationibus responsionibusque simplicibus fuerit determinatus. 4. Sed enim esse quaedam videntur, in quibus si breviter, et ad id, quod rogatus fueris, respondeas, capiare. 5. Nam si quis his verbis interroget: Postulo uti respondeas, *desierisne facere adulterium, an non?* utrumcunque dialectica lege responderis, sive aias, sive neges, haerebis in captione, tanquam si te dicas adulterum, quam si neges. 6. Sed quod minus est in interrogatione, id est addendum. Nam qui facere aliquid non desinit, non id necessario etiam fecit; 7 falsa igitur est species istius captionis: et nequaquam procedere ad id potest, ut colligi concludique possit, eum facere adulterium, qui se negaverit facere desisse. 8. Quid autem legis istius propugnatores in illa captiuncula facient, in qua haerere eos necessum est, si nihil amplius, quam quod interrogati erunt, responderint? 9. Nam, si ita ego istorum aliquem rogem: *Quidquid non perdidisti, habeasne, an non habeas?* postulo ut aias, aut neges: utrumcunque breviter responderit, capietur. 10. Nam si non habere se negaverit, quod non perdidit, colligetur, oculos eum non habere, quos non perdidit. Sin vero habere se di-

xerit, colligetur, habere eum cornua, quae non perdidit. 11. Rectius igitur cautiusque ita respondebitur: quidquid habui, id habeo, si id non perdidi. 12. Sed huiuscemodi responsio non fit ex ea lege, quam diximus. Plus enim, quam quod rogatus est, respondet. 13. Et propterea id quoque ad eam legem addi solet, non esse captiosis interrogationibus respondendum.

CAPUT III.

Quanam ratione effici dixerit Erasistratus medicus, si cibus forte deerit, ut tolerari aliquantisper inedia possit, et tolerari fames: verbaque ipsa Erasistrati super ea re scripta.

1. Cum Favorino Romae dies plerumque totos eramus: tenebatque animos nostros homo ille fandi dulcissimus; atque eum, quoquo iret, quasi ex lingua prorsum eius capti, prosequebamur: ita sermonibus usquequaque amoenissimis demulcebat. 2. Tum ad quendam aegrum cum isset visere, nosque cum eo una introissemus, multaque ad medicos, qui tum forte istic erant, valetudinis eius gratia, oratione Graeca dixisset: Ac ne hoc quidem, inquit, mirum videri debet, quod, cum antehac semper edundi fuerit appetens, nunc, post imperatam inediam tridui, omnis eius appetitio pristina elanguerit. 3. Nam quod Erasistratus scriptum, inquit, reliquit, propemodum verum est: esuritionem faciunt inanes patentesque intestinorum fibrae, et cava intus ventris, et stomachi vacua et hiantia: quae ubi aut cibo complentur, aut inanitate diutina contrahuntur et connivent, tunc loco, in quem cibus capitur, vel stipato vel adducto, voluntas capiendi eius desiderandique restinguitur. 4. Scythas quoque, ait eundem Erasistratum dicere, cum sit usus, ut famem longius tolerent, fasciis ventrem strictissime circumligare. Ea ventris compressione esuritionem posse depelli, creditum est. 5. Haec tum Favorinus, multaque istiusmodi alia, affabilissime dicebat. 6. Nos autem postea, cum librum forte Erasistrati legeremus Διαιρέσεων primum, id ipsum in eo li-

bro, quod Favorinum audiebamus dicere, scriptum offendimus. 7. Verba Erasistrati ad eam rem pertinentia haec sunt: *Ἐλογιζόμεθα οὖν παρὰ τὴν ἰσχυρὰν σύμπτωσιν τῆς κοιλίας εἶναι τὴν σφόδρα ἀσιτίαν· καὶ γὰρ τοῖς ἐπιπλέον ἀσιτοῦσι κατὰ προαίρεσιν ἐν τοῖς πρώτοις χρόνοις ἡ πεῖνα παρακολουθεῖ· ὕστερον δὲ οὐκέτι.* 8. Deinde paulum infra: *Εἰθισμένοι δέ εἰσι καὶ οἱ Σκύθαι, ὅταν διά τινα καιρὸν ἀναγκάζονται ἄσιτοι εἶναι, ζώναις πλατείαις τὴν κοιλίαν διασφίγγειν, ὡς τῆς πείνης αὐτοὺς ἧττον ἐνοχλούσης· σχεδὸν δὲ καὶ ὅταν πλήρης ἡ κοιλία ᾖ, διὰ τὸ κένωμα ἐν αὐτῇ μηδὲν εἶναι, διὰ τοῦτο οὐ πεινῶσιν· ὅταν δὲ σφόδρα συμπεπτωκυῖα ᾖ, κένωμα οὐκ ἔχει.* 9. In eodem libro Erasistratus vim quandam famis non tolerabilem, quam Graeci *βούλιμον καὶ βούπειναν* appellant, in diebus frigidissimis multo facilius accidere ait, quam cum serenum atque placidum est: atque eius rei causas, cur is morbus in eo plerumque tempore oriatur, nondum sibi esse compertas dicit. 10. Verba, quibus id dicit, haec sunt: *Ἄπορον δὲ καὶ δεόμενον ἐπισκέψεως, καὶ ἐπὶ τούτου καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν βουλιμιώντων, διὰ τί ἐν τοῖς ψύχεσι μᾶλλον τὸ σύμπτωμα τοῦτο γίνεται, ἢ ἐν ταῖς εὐδίαις.*

CAPUT IV.

Quo ritu quibusque verbis Fetialis populi Romani bellum indicere solitus sit iis, quibus populus Romanus bellum fieri iusserat. Et item, in quae verba conceptum fuerit iusiurandum de furtis militaribus sanciendis, et uti milites scripti intra praedictum diem in loco certo frequentarent, caussis quibusdam exceptis, propter quas id iusiurandum remitti aequum esset.

1. Cincius in libro tertio De Re Militari, Fetialem populi Romani bellum indicentem hostibus, telumque in agrum eorum iacientem, hisce verbis uti scripsit: QUOD POPULUS HERMUNDULUS, HOMINES QUE POPULI HERMUNDULI, ADVERSUS POPULUM ROMANUM BELLUM FECERE DELIQUERUNT QUE, QUOD QUE POPULUS ROMANUS CUM POPULO HERMUN-

DULO HOMINIBUS QUE HERMUNDULIS BELLUM IUSSIT, OB EAM REM EGO POPULUS QUE ROMANUS POPULO HERMUNDULO HOMINIBUS QUE HERMUNDULIS BELLUM [IN]DICO FACIO QUE. 2. Item in libro eiusdem Cincii De Re Militari quinto ita scriptum est: *Cum delectus antiquitus fieret, et milites scriberentur, [in] iusiurandum eos Tribunus militaris adigebat, in verba haec:* IN MAGISTRATU C. LAELII C. FILII CONSULIS, L. CORNELII P. FILII CONSULIS IN EXERCITU DECEM QUE MILIA PASSUUM PROPE, FURTUM NON FACIES DOLO MALO, SOLUS, NEQUE CUM PLURIBUS, PLURIS NUMMI ARGENTEI, IN DIES SINGULOS. EXTRA QUE HASTAM, HASTILE, LIGNA, POMA, PABULUM, UTREM, FOLLEM, FACULAM, SI QUID IBI INVENERIS SUSTULERIS VE, QUOD TUUM NON ERIT, QUOD PLURIS NUMMI ARGENTEI ERIT, UTI TU AD C. LAELIUM C. FILIUM CONSULEM L. VE CORNELIUM P. FILIUM CONSULEM, SIVE QUEM AD UTRUM EORUM IUS ERIT, PROFERES, AUT PROFITEBERE IN TRIDUO PROXIMO, QUIDQUID INVENERIS, SUSTULERIS VE SINE DOLO MALO, AUT DOMINO SUO, CUIUM ID CENSEBIS ESSE, REDDES, UTI QUOD RECTUM FACTUM ESSE VOLES. 3. Militibus autem scriptis dies praefiniebatur, quo die adessent, et ut citanti consuli responderent; 4. deinde ita concipiebatur iusiurandum, ut adessent, his additis exceptionibus: *nisi harumce quae causa erit, funus familiare, feriaeve denicales, quae non eius rei causa in eum diem collatae sint; quo is eo die minus ibi esset; morbus sonticus, auspiciumve, quod sine piaculo praeterire non liceat; sacrificiumve anniversarium, quod recte fieri non posset, nisi ipsus eo die*

ibi sit; ius hostisve, status condictusve dies cum hoste: ei cui eorum harumce quae causa erit, tum se postridie quam per eas causas licebit, eo die venturum, aditurumque eum, qui eum pagum, vicum, oppidumve delegerit. 5. Item in eodem libro verba haec sunt: *Miles cum die, qui praedictus est, aberat, neque excusatus erat, infrequens dabatur.* 6. Item in libro sexto hoc scriptum est: *Alae dictae exercitus equitum ordines; quod circum legiones dextra sinistraque, tanquam alae in avium corporibus, locabantur. In legione sunt centuriae sexaginta, manipuli triginta, cohortes decem.*

CAPUT V.

Vestibulum quid significet; deque eius vocabuli rationibus.

1. Pleraque sunt vocabula, quibus vulgo utimur, neque tamen liquido scimus, quid ea proprie atque vere significent: sed incompertam et vulgariam traditionem rei non exploratae secuti, videmur magis dicere, quod volumus, quam dicimus; sicuti est *vestibulum*, verbum in sermonibus celebre atque obvium: non omnibus tamen, qui illo facile utuntur, satis spectatum. 2. Animadverti enim quosdam, haudquaquam indoctos viros, opinari, vestibulum esse partem domus primorem, quam vulgus atrium vocat. 3. A quibus Gallus in libro De significatione verborum, quae ad ius civile pertinent, secundo: *Vestibulum esse* dicit, *non in ipsis aedibus, neque partem aedium, sed locum ante ianuam domus vacuum, per quem a via aditus accessusque ad aedes est; cum dextra sinistraque inter ianuam tectaque, quae sunt viae iuncta, spatium relinquitur, atque ipsa ianua procul a via est, area vacanti intersita.* 4. Quae porro huic vocabulo ratio sit, quaeri multum solet; sed quae scripta legi, ea ferme omnia inconcinna atque absurda visa sunt. 5. Quod Sulpicium autem Apollinarem memini dicere, virum eleganti scientia ornatum, huiuscemodi est: *Ve* particula, sicuti quaedam alia, tum intentionem significat, tum minutionem. 6. Nam *vetus* et *vehemens*, alterum ab aetatis magnitudine compositum

elicitumque est, alterum a mentis vi atque impetu dicitur. *Vescum* autem, quod ex *ve* particula et *esca* copulatum est, utriusque diversae significationis vim capit. 7. Aliter enim Lucretius *vescum salem* dicit ex edendi intentione: aliter Lucilius *vescum* appellat cum edendi fastidio. 8. Qui domos igitur amplas antiquitus faciebant, locum ante ianuam [vacuum] relinquebant, qui inter fores domus et viam medius esset. 9. In eo loco, qui dominum eius domus salutatum venerant, priusquam admitterentur, consistebant: et neque in via stabant, neque intra aedes erant. 10. Ab illa ergo grandis loci constitione, et quasi quadam stabulatione, vestibula appellata sunt; spatia, sicuti diximus, grandia, ante fores aedium relicta, in quibus starent, qui venissent, priusquam in domum intromitterentur. 11. Meminisse autem debebimus, id vocabulum non semper a veteribus scriptoribus proprie, sed per quasdam translationes esse dictum; quae tamen ita sunt factae, ut ab ista, de qua diximus, proprietate non longe desciverint. Sicut illud in sexto Virgilii:

Vestibulum ante ipsum, primisque in faucibus Orci,
Luctus et ultrices posuere cubilia Curae.

12. Non enim vestibulum priorem partem domus infernae esse dicit; quod obrepere potest, tanquam si ita dicatur; sed loca duo demonstrat extra Orci fores, vestibulum et fauces: ex quibus et vestibulum appellat ante ipsam [quasi] domum, et ante ipsa Orci penetralia; fauces autem vocat iter angustum, per quod ad vestibulum adiretur.

CAPUT VI.

Hostiae, quae dicuntur bidentes, quid sint, et quam ob causam ita appellatae sunt: superque ea re P. Nigidii et Iulii Higini sententiae.

1. Redeuntes Graecia, Brundusium navem advertimus. Ibi quispiam linguae Latinae literator, Roma a Brundusinis accersitus, experiundum sese vulgo dabat: 2. imus ad eum nos quoque oblectamenti gratia. 3 Erat

enim fessus atque languens animus de aestu maris. 3. Legebat barbare insciteque Virgilii septimum, in quo libro hic versus est:

Centum lanigeras mactabat rite bidentes:

4. et iubebat rogare se, si quis quid omnium rerum vellet dicere. 5. Tum ego indocti hominis confidentiam demiratus: Docesne, inquam, nos, magister, cur *bidentes* dicantur? 6. *Bidentes*, inquit, oves appellatae, idcircoque *lanigeras* dixit, ut oves planius demonstraret. 7. Posthac, inquam, videbimus, an oves solae, ut tu ais, bidentes dicantur, et an Pomponius Atellanarum poëta in Gallis Transalpinis erraverit, cum hoc scripsit:

Mars, tibi voveo facturum, si unquam redierit,
Bidenti verre.

8. Sed nunc ego a te rogavi, ecquam scias esse huiusce vocabuli rationem. 9. Atque ille nihil cunctatus, sed nimium quantum audacter: Oves, inquit, bidentes dictae, quod duos tantum dentes habeant. 10. Ubi terrarum, quaeso te, inquam, duos solos per naturam dentes habere ovem vidisti? Ostentum enim est, et piaculis factis procurandum. 11. Tum ille permotus mihi et irritatus: Quaere, inquit, ea potius, quae ex grammatico quaerenda sunt; nam de ovium dentibus opiliones percontantur. 12. Facetias nebulonis hominis risi et reliqui. Publius autem Nigidius in libro, quem De Extis composuit, bidentes appellari ait non oves solas, sed omnes bimas hostias. Neque tamen dixit apertius, cur *bidentes:* 13. sed, quod ultro existimabamus, id scriptum invenimus in commentariis quibusdam ad ius pontificium pertinentibus, *bidennes* primo dictas, litera immissa, quasi *biennes:* tum longo usu loquendi corruptam esse vocem, et ex *bidennibus bidentes* factum: quoniam id videbatur esse dictu facilius leniusque. 14. Higinus tamen Iulius, qui ius pontificium non videtur ignorasse, in quarto librorum, quos De Virgilio fecit, *bidentes* appellari scripsit hostias, quae per aetatem duos dentes altiores haberent. 15. Verba illius ipsa posui: *Quae bidens est,* inquit, *ho-*

stia, oportet habeat dentes octo, sed ex his duo ceteris altiores, per quos appareat, ex minore aetate in maiorem transcendisse. Haec Higini opinio an vera sit, non argumentis, sed oculis iudicari poterit.

CAPUT VII.

Quod Laberius verba pleraque licentius petulanusque finxit: et quod multis item verbis utitur, de quibus, an sint Latina, quaeri solet.

1. Laberius in Mimis, quos scriptitavit, oppido quam verba finxit praelicenter. 2. Nam et *mendicimonium* dicit, et *moechimonium*; et *adulterionem*, *adulteritatem*que pro *adulterio;* et *depudicavit* pro *stupravit;* et *abluvium* pro *diluvio;* et, quod in mimo ponit, quem Cophinum inscripsit, *manuatus est* pro *furatus est;* 3. et item in Fullone *furem manuarium* appellat:

Manuari, inquit, *pudorem perdidisti;*

4. multaque alia huiuscemodi novat; neque non obsoleta quoque, et maculantia ex sordidiore vulgi usu ponit: quale est in Staminariis:

Tollet bona fide vos Orcus nudas in Catonium.

5. Et *elutriare lintea*, et *lavandria* dicit, quae ad lavandum sint data, et: *Collicior*, inquit, *in fullonicam.* Et: *Quid properas? [ec]quid praecurris Caldonia?* 6. Item in Restione *calabarriunculos* dicit, quos vulgus *calabarriones*. 7. Item in Compitalibus: *Malas malaxavi*. 8. Item in Cacomnemone:

His est, inquit, *ille gurdus, quem ego me abhinc duos menses ex Africa*
Venientem excepse tibi narravi. — —

9. Item in mimo, qui inscribitur Natal, *cippum* dicit et *obbam*, et *camellam*, et *pictacium*, et *capitium*.

Induis, inquit, *capitium tunicae pictacium.*

10. Praeterea in Anna Perenna *gubernium* pro *gubernatore*, et *planum* pro *sycophanta*, et *nanum* pro *pumilione* dicit; quanquam *planum* pro *sycophanta* M. quoque Cicero in oratione scriptum reliquit, quam pro Cluentio dixit. 11. Atque item in mimo, qui Saturnalia inscri-

ptus est, *botulum* pro *farcimine* appellat, et *hominem levennam* pro *levi*. 12. Item in Necromantia *cocionem* pervulgate dicit, quem veteres *arulatorem* dixerunt. Verba Laberii haec sunt:

Duas uxores? hoc hercle plus negotii est, inquit cocio:
Sed aediles viderint. — —

13. Sed enim in mimo, quem inscripsit Alexandream, eodem quidem modo, quo vulgus, sed probe Latineque usus est Graeco vocabulo; *emplastrum* enim dixit οὐδετέρως, non genere feminino, ut isti novicii semidocti. 14. Verba ex eo mimo apposui:

Quid est iusiurandum? aeris alieni emplastrum.

CAPUT VIII.

Quid significet, et quid a nostris appellatum sit, quod ἀξίωμα *dialectici dicunt: et quaedam alia, quae prima in disciplina dialectica traduntur.*

1. Cum in disciplinas dialecticas induci atque imbui vellemus, necessum fuit adire atque cognoscere quas vocant dialectici εἰσαγωγάς. 2. Tum, quia in primo περὶ ἀξιωμάτων discendum, quae M. Varro alias *profata*, alias *proloquia* appellat, commentarium De Proloquiis L. Aelii, docti hominis, qui magister Varronis fuit, studiose quaesivimus: eumque in Pacis bibliotheca repertum legimus. 3. Sed in eo nihil edocenter neque ad instituendum explanate scriptum est: fecisseque videtur eum librum Aelius sui magis admonendi, quam aliorum docendi gratia. 4. Redivimus igitur necessario ad Graecos libros: ex quibus accepimus ἀξίωμα [definitum] esse his verbis: Λεκτὸν αὐτοτελὲς ἀποφαντὸν ὅσον ἐφ᾽ ἑαυτῷ. 5. Hoc ego supersedi vertere, quia novis et inconditis vocibus utendum fuit, quas pati aures per insolentiam vix possent. 6. Sed M. Varro in libro De lingua Latina ad Ciceronem quarto et vicesimo expeditissime ita finit: *Proloquium est sententia, in qua nihil desideratur.* 7. Erit autem planius, quid istud sit, si exemplum

eius dixerimus. Ἀξίωμα igitur, sive id *proloquium* dicere placet, huiuscemodi est: *Hannibal Poenus fuit: Scipio Numantiam delevit: Milo caedis damnatus est: neque bonum est voluptas neque malum:* 8. et omnino quidquid ita dicitur plena atque perfecta verborum sententia, ut id necesse sit aut verum aut falsum esse, id a dialecticis ἀξίωμα appellatum est, a M. Varrone, sicuti dixi, *proloquium;* a M. autem Cicerone *pronuntiatum;* quo ille tamen vocabulo tantisper uti se attestatus est, *quoad melius*, inquit, *invenero*. 9. Sed quod Graeci συνημμένον ἀξίωμα dicunt, id alii nostrorum *adiunctum*, alii *connexum* dixerunt. Id *connexum* tale est: *si Plato ambulat, Plato movetur: si dies est, sol super terras est.* 10. Item quod illi συμπεπλεγμένον, nos vel *coniunctum*, vel *copulatum* dicimus, quod est eiuscemodi: *P. Scipio, Pauli filius, et bis consul fuit, et triumphavit, et censura functus est, et collega in censura L. Mummii fuit.* 11. In omni autem *coniuncto* si unum est mendacium, etiamsi cetera vera sunt, totum esse mendacium dicitur. Nam si ad ea omnia, quae de Scipione illo vera dixi, addidero: *et Hannibalem in Africa superavit*, quod est falsum, universa quoque illa, quae coniuncte dicta sunt, propter hoc unum, quod falsum accesserit, quia simul dicentur, vera non erunt. 12. Est item aliud, quod Graeci διεζευγμένον ἀξίωμα, nos *disiunctum* [*proloquium*] dicimus. Id huiuscemodi est: *Aut malum est voluptas, aut bonum: aut neque bonum, neque malum est.* 13. Omnia autem, quae disiunguntur, pugnantia esse inter sese oportet: eorumque opposita, quae ἀντικείμενα Graeci dicunt, ea quoque ipsa inter sese adversa esse. Ex omnibus, quae disiunguntur, unum esse verum debet, falsa cetera. 14. Quodsi aut nihil omnium verum, aut omnia, plurave, quam unum, vera erunt, aut quae disiuncta sunt, non pugnabunt, aut quae opposita eorum sunt, contraria inter sese non erunt; tunc id disiunctum mendacium est, et appellatur παραδιεζευγμένον. Sicuti hoc est, in quo, quae opposita,

non sunt contraria: *Aut curris, aut ambulas, aut stas.* Nam ipsa quidem inter sese adversa sunt: sed opposita eorum non repugnant; *non ambulare* enim et *non stare*, et *non currere* contraria inter sese non sunt: quoniam contraria ea dicuntur, quae simul vera esse non queunt; possis enim simul eodemque tempore neque ambulare, neque stare, neque currere. 15. Sed hoc iam breve ex dialectica libamentum dedisse nunc satis erit: 16. atque id solum addendum admonendumque est, quod huius disciplinae studium atque cognitio in principiis quidem tetra et aspernabilis insuavisque esse et inutilis videri solet: sed, ubi aliquantum processeris, tum denique et emolumentum eius in animo tuo dilucebit, et sequetur quaedam dicendi voluptas insatiabilis; 17. cui sane si modum non feceris, periculum non mediocre erit, ne, ut plerique alii, tu quoque in illis dialecticae gyris atque Maeandris, tanquam apud Sirenios scopulos, consenescas.

CAPUT IX.

Quid significet verbum in libris veterum creberrime positum: susque deque.

1. *Susque deque fero*, aut *susque deque habeo*, (his enim duobus modis dicitur;) verbum est ex hominum doctorum sermonibus: in poëmatis quoque et in epistolis veterum scriptum [est] plurifariam: 2. sed facilius reperias, qui id verbum ostentent, quam qui intelligant. Ita plerique nostrûm, quae remotiora verba invenimus, dicere ea properamus, non discere. 3. Significat autem *susque deque ferre*, animo aequo esse, et quod accidit non magni pendere, atque interdum negligere et contemnere: et propemodum id valet, quod dicitur Graece ἀδιαφορεῖν. 4. Laberius in Compitalibus:

*Nunc tu * lentus 's: nunc tu susque deque fers.*
Mater familias tua in lecto adverso sedet.
Servos sextantis verbis nefariis utitur.

5. M. Varro in Sisenna, vel de historia: *Quod si non*

horum omnium similia essent principia ac postprincipia, susque deque esset. 6. Lucilius in tertio:

Verum haec ludus ibi susque omnia deque fuerunt:
Susque et deque fuere, inquam, omnia ludus iocusque:
Illud opus durum, ut Setinûm accessimus finem.
Αἰγίλιποι montes, Aetnae omnes, asperi Athones.

CAPUT X.

Quid sint proletarii, quid capitecensi, quid item sit in duodecim tabulis assiduus, et quae eius vocabuli ratio sit.

1. Otium erat quodam die Romae in foro a negotiis, et laeta quaedam celebritas feriarum, legebaturque in consessu forte complurium Ennii liber ex Annalibus III. In eo libro versus hi fuere:

Proletarius publicitus scutisque feroque
Ornatur ferro: muros urbemque forumque
Excubiis curant.

2. Tum ibi quaeri coeptum est, quid esset *proletarius*. 3. Atque ego, aspiciens quempiam in eo circulo, ius civile callentem, familiarem meum, rogabam, ut id verbum nobis enarraret. 4. Et, cum ille se iuris, non rei grammaticae, peritum esse respondisset: Eo maxime, inquam, te dicere hoc oportet, quando, ut praedicas, es iuris peritus. 5. Namque Ennius verbum hoc ex duodecim tabulis vestris accepit, in quibus, si recte commemini, ita scriptum est: ASSIDUO VINDEX ASSIDUUS ESTO; PROLETARIO CIVI, QUIVIS VOLET, VINDEX ESTO. 6. Petimus igitur, ne Annalem nunc Q. Ennii, sed duodecim tabulas legi arbitrere; et quid sit in ea lege *proletarius civis*, interpretere. 7. Ego vero, inquit, dicere atque interpretari hoc deberem, si ius Faunorum et Aboriginum didicissem. 8. Sed enim cum *proletarii*, et *assidui*, et *sanates*, et *vades*, et *subvades*, et *viginti quinque asses*, et *taliones*, *furtorum*que *quaestiones cum lance et licio* evanuerint, omnisque illa duodecim tabularum antiqui-

tas, nisi in legis actionibus centumviralium causarum, lege Aebutia lata, consopita sit: studium scientiamque praestare debeo iuris et legum, vocumque earum, quibus utimur. 9. Tum forte quadam Iulium Paulum, poëtam memoriae nostrae doctissimum, praetereuntem conspeximus. 10. Is a nobis salutatus rogatusque, uti de sententia, deque ratione istius vocabuli nos doceret: Qui in plebe, inquit, Romana tenuissimi pauperrimique erant, neque amplius quam mille quingentûm aeris in censum deferebant, proletarii appellati sunt; qui vero nullo, aut perquam parvo aere censebantur, capitecensi vocabantur; extremus autem census capitecensorum aeris fuit trecenti septuaginta quinque. 11. Sed quoniam res pecuniaque familiaris obsidis vicem pignorisque esse apud rempublicam videbatur, amorisque in patriam fides quaedam in ea, firmamentumque erat; neque proletarii, neque capitecensi milites, nisi in tumultu maximo, scribebantur; quia familia [pecuniaque] his, aut tenuis, aut nulla esset. 12. Proletariorum tamen ordo honestior aliquanto, et re et nomine, quam capitecensorum fuit: 13. nam et asperis reipublicae temporibus, cum iuventutis inopia esset, in militiam tumultuariam legebantur, armaque iis sumtu publico praebebantur: et non capitis censione, sed prosperiore vocabulo a munere officioque prolis edendae appellati sunt: quod, cum re familiari parva minus possent rempublicam iuvare, subolis tamen gignendae copia civitatem frequentarent. 14. Capitecensos autem primus C. Marius, ut quidam ferunt, bello Cimbrico difficillimis reipublicae temporibus, vel potius, ut Sallustius ait, bello Iugurthino, milites scripsisse traditur; cum id factum ante in nulla memoria exstaret. 15. ASSIDUUS in duodecim tabulis aut pro locuplete et facile munus faciente dictus, ab assibus, id est, aere dando, cum id tempora reipublicae postularent; aut a muneris pro familiari copia faciendi assiduitate. 16. Verba autem Sallustii in Historia Iugurthina de C. Mario consule et de capitecensis haec sunt:

Ipse interea milites scribere, non more maiorum, nec ex classibus, sed ut lubido cuiusque erat, capitecensos plerosque. Id factum alii inopia bonorum, alii per ambitionem consulis memorabant, quod ab eo genere celebratus auctusque erat: et homini potentiam quaerenti egentissimus quisque opportunissimus.

CAPUT XI.

Historia, ex Herodoti libris sumta, de Psyllorum interitu, qui in Syrtibus Africanis colebant.

1. Gens in Italia Marsorum orta fertur esse a Circes filio Marso: 2. propterea Marsis hominibus, quorum dumtaxat familiae cum externis cognationibus nondum etiam permixtae corruptaeque sunt, vi quadam genitali datum est, ut et serpentium virulentorum domitores sint, et incantationibus herbarumque succis faciant medelarum miracula. 3. Hac eadem vi praeditos esse quosdam videmus, qui Psylli vocantur: quorum nomine super et genere cum in veteribus literis quaesissem, in quarto denique Herodoti libro fabulam hanc de Psyllis invenimus. 4. Psyllos quondam fuisse in terra Africa conterminos Nasamonibus: Austrumque in finibus eorum quodam in tempore perquam validum ac diutinum flavisse: 5. eo flatu aquam omnem in locis, in quibus colebant, exaruisse: 6. Psyllos re aquaria defectos, eam iniuriam graviter Austro succensuisse, decretumque fecisse, uti armis sumtis ad Austrum, proinde quasi ad hostem, iure belli res repetitum proficiscerentur: 7. atque ita profectis ventum Austrum magno spiritus agmine venisse obviam; eosque universos, cum omnibus copiis armisque, tumulis montibusque harenarum superiectis, operuisse: 8. eo facto Psyllos ad unum omnes interisse: itaque eorum fines a Nasamonibus occupatos.

CAPUT XII.

De iis vocabulis, quae Cloatius Verus aut satis commode, aut nimis absurde et illepide ad origines linguae Graecae redigit.

1. Cloatius Verus in libris, quos inscripsit Verborum

a Graecis tractorum, non pauca hercle dicit curiose et sagaciter conquisita, neque non tamen quaedam futilia et frivola. 2. *Errare*, inquit, *dictum est*, ἀπὸ τοῦ ἔῤῥειν, versumque infert Homeri, in quo id verbum est: Ἔῤῥε, κακὴ γλήνη· et illud:

Ἔῤῥ' ἐκ νήσου θᾶσσον, ἐλέγχιστε ζωόντων.

3. Item *alucinari* factum scripsit ex eo, quod dicitur Graece ἀλύειν, unde *elucum* quoque esse dictum putat, *a* litera in *e* conversa, tarditatem quandam animi et stuporem, qui alucinantibus plerumque usu venit. 4. Item *fascinum* appellat quasi βάσκανον, et *fascinare* esse quasi βασκαίνειν. 5. Commode haec sane omnia, et conducenter. Sed in libro quarto: *Foenerator*, inquit, *appellatus est*, *quasi* φαινεράτωρ, ἀπὸ τοῦ φαίνεσθαι ἐπὶ τὸ χρηστότερον, *quoniam id genus hominum speciem ostentent humanitatis*, *et commodi esse videantur inopibus nummos desiderantibus:* 6. idque dixisse ait Hypsicratem quempiam grammaticum; cuius libri sane nobiles sunt super iis, quae a Graecis accepta sunt. Sive hoc autem ipse Cloatius, sive nescio qui alius nebulo effutivit, nihil potest dici insulsius. 7. *Foenerator enim*, sicuti M. Varro in libro tertio De Sermone Latino scripsit, *a foenore est nominatus ; foenus autem dictum* ait *a foetu*, *et quasi a foetura quadam pecuniae parientis atque increscentis.* 8. Et idcirco et M. Catonem et ceteros aetatis eius *foeneratorem*, sine *a* litera pronuntiasse tradit, sicuti *foetus* ipse et *foecunditas* appellata.

CAPUT XIII.

Quid sit municipium, et quid a colonia differat, et quid sint municipes; quaeque sit eius vocabuli ratio ac proprietas: atque inibi, quod divus Hadrianus in senatu de iure atque vocabulo municipum verba fecit.

1. *Municipes* et *municipia* verba sunt dictu facilia et usu obvia; et neutiquam reperias, qui haec dicat, quin scire se plane putet, quid dicat: sed profecto aliud est, aliud dicitur: 2. quotus enim fere nostrûm est, qui,

cum ex colonia populi Romani sit, non et se municipem esse, et populares suos municipes sibi esse dicat? Quod est a ratione et veritate longe aversum. 3. Sic adeo et municipia quid, et quo iure sint, quantumque a colonia differant, ignoramus: existimamusque, meliore conditione esse colonias, quam municipia. 4. De cuius opinionis tam promiscae erroribus Divus Hadrianus in oratione, quam De Italicensibus, unde ipse ortus fuit, in senatu habuit, peritissime disseruit: mirarique se ostendit, quod et ipsi Italicenses, et quaedam item alia municipia antiqua, in quibus Uticenses nominat, cum suis moribus legibusque uti possent, in ius coloniarum mutari gestiverint. 5. Praenestinos autem refert maximo opere a Tiberio imperatore petisse orasseque, ut ex colonia in municipii statum redigerentur: idque illis Tiberium pro referenda gratia tribuisse, quod in eorum finibus, sub ipso oppido, ex capitali morbo revaluisset. 6. Municipes ergo sunt cives Romani ex municipiis, legibus suis et suo iure utentes, muneris tantum cum populo Romano honorarii participes, a quo munere capessendo appellati videntur, nullis aliis necessitatibus, neque ulla populi Romani lege astricti, cum nunquam populus eorum fundus factus est. 7. Primos autem municipes sine suffragii iure Caerites esse factos accepimus: concessumque illis, ut civitatis Romanae honorem quidem caperent, sed negotiis tamen atque oneribus vacarent, pro sacris bello Gallico receptis custoditisque. Hinc tabulae Caerites appellatae, versa vice, in quas censores referri iubebant, quos notae causa suffragiis privabant. 8. Sed Coloniarum alia necessitudo est; non enim veniunt extrinsecus in civitatem, nec suis radicibus nituntur; sed ex civitate quasi propagatae sunt, et iura institutaque omnia populi Romani, non sui arbitrii habent. 9. Quae tamen conditio, cum sit magis obnoxia et minus libera, potior tamen et praestabilior existimatur, propter amplitudinem maiestatemque populi Romani, cuius istae coloniae quasi effigies parvae simu-

lacraque esse quaedam videntur: et simul quia obscura obliterataque sunt municipiorum iura, quibus uti iam per ignorantiam non queunt.

CAPUT XIV.

Quod M. Cato differre dixit properare et festinare, et quam incommode Verrius Flaccus verbum, quod est festinat, interpretatus sit.

1. *Festinare* et *properare* idem significare, atque in eandem rem dici videntur. 2. Sed M. Cato id differre existimat: eaque hoc modo divisa. Verba sunt ipsius ex oratione, quam De suis virtutibus habuit: *Aliud est properare, aliud festinare. Qui unum quid mature transigit, is properat. qui multa simul incipit, neque perficit, is festinat.* 3. Verrius Flaccus, rationem volens dicere differentiae huius: *Festinat*, inquit, *a fando dicitur: quoniam isti ignaviores, qui nihil perficere possunt, plus verborum quam operae habent:* sed id nimis coactum atque absurdum videtur. 4. Neque tanti momenti esse potest prima in utroque verbo litera, ut propter eam unam tam diversa verba *festinare* et *fari* eadem videri debeant. 5. Commodius autem propiusque visum est, *festinare* esse quasi *fessum esse;* nam qui multis simul rebus properandis defessus est, is iam non properat, sed festinat.

CAPUT XV.

Quid Theophrastus mirum de perdicibus scriptum reliquerit, et quid Theopompus de leporibus.

1. Theophrastus philosophorum peritissimus, omnes in Paphlagonia perdices bina corda habere dicit; Theopompus in Bisaltia lepores bina iecora.

CAPUT XVI.

Agrippas a partus aegri et improsperi vitio appellatos, deque iis deabus, quae vocantur Prosa et Postverta.

1. Quorum in nascendo non caput, sed pedes primi exstiterant, (qui partus difficillimus aegerrimusque ha-

betur;) *Agrippae* appellati, vocabulo ab aegritudine et pedibus conficto. 2. Esse autem pueros in utero Varro dicit capite infimo nixos, sursum pedibus elatis; non ut hominis natura est, sed ut arboris. 3. Nam pedes cruraque arboris appellat ramos; caput stirpem atque caudicem: 4. *Quando igitur*, inquit, *contra naturam forte conversi in pedes; brachiis plerumque diductis retineri solent: aegriusque tunc mulieres enituntur. Huius periculi deprecandi gratia arae statutae sunt Romae duabus Carmentibus: quarum altera Postverta cognominata est, Prosa altera: a recti perversique partus et potestate et nomine.*

CAPUT XVII.

Quae ratio vocabuli sit agri Vaticani.

1. Et agrum Vaticanum, et eiusdem agri deum praesidem, appellatum acceperamus a vaticiniis, quae vi atque instinctu eius dei in eo agro fieri solita essent. 2. Sed praeter hanc causam M. Varro in libris Divinarum aliam esse tradit istius nominis rationem: *Nam sicut Aius*, inquit, *deus appellatus, araque ei statuta est, quae est in infima Nova via, quod eo in loco divinitus vox edita erat: ita Vaticanus deus nominatus, penes quem essent vocis humanae initia; quoniam pueri, simulatque parti sunt, eam primam vocem edunt, quae prima in Vaticano syllaba est: idcircoque vagire dicitur, exprimente verbo sonum vocis recentis.*

CAPUT XVIII.

Lepida quaedam memoratu et cognitu de parte Geometriae, quae ὀπτική appellatur, et item alia, quae κανονική, et tertia itidem, quae dicitur μετρική.

1. Pars quaedam Geometriae Ὀπτική appellatur, quae ad oculos pertinet: pars altera, quae ad aures, Κανονική vocatur, qua musici ut fundamento artis suae utuntur. 2. Utraque harum spatiis et intervallis linearum, et ratione numerorum constat. 3. Ὀπτική facit multa demiranda, id genus, ut in speculo uno imagines

unius rei plures appareant: item, ut speculum in loco certo positum, nihil imaginet; aliorsum translatum, faciat imagines: item, si rectus speculum spectes, imago fiat tua eiusmodi, ut caput deorsum videatur, pedes sursum. Reddit etiam causas ea disciplina, cur istae quoque visiones fallant; ut, quae in aqua conspiciuntur, maiora ad oculos fiant; quae procul ab oculis sunt, minora. 4. *Κανονική* autem longitudines et altitudines vocis emetitur. Longior mensura vocis ῥυθμός dicitur, altior μέλος. 5. Est et alia species [*Κανονικῆς*], quae appellatur μετρική: per quam syllabarum longarum et brevium et mediocrium iunctura, et modus congruens cum principiis Geometriae, aurium mensura examinatur. 6. *Sed haec*, inquit M. Varro, *aut omnino non discimus: aut prius desistimus, quam intelligamus, cur discenda sint. Voluptas autem*, inquit, *vel utilitas talium disciplinarum in postprincipiis exsistit, cum perfectae absolutaeque sunt: in principiis vero ipsis, ineptae et insuaves videntur.*

CAPUT XIX.

Sumta historia ex Herodoti libro primo super fidicine Arione.

1 Celeri admodum et cohibili oratione, vocumque filo tereti et candido fabulam scripsit Herodotus super fidicine illo Arione. 2. Vetus, inquit. et nobilis Ario cantator fidibus fuit. 3. Is loco et oppido Methymnaeus, terra atque insula omni Lesbius fuit. 4. Eum Arionem rex Corinthi Periander amicum amatumque habuit artis gratia. 5. Is inde a rege proficiscitur, terras inclytas Siciliam atque Italiam visere. 6. Ubi eo venit, auresque omnium mentesque in utriusque terrae urbibus demulsit, in quaestibus istic et voluptatibus amoribusque hominum fuit. 7. Is tum postea, grandi pecunia et re bona multa copiosus, Corinthum instituit redire. 8. Navem igitur et nautas, ut notiores amicioresque sibi, Corinthios delegit. 9. Sed eo Corinthios homine accepto, navique in altum provecta, praedae pecuniaeque cupi-

dos, cepisse consilium de necando Arione. 10. Tum illum ibi, pernicie intellecta, pecuniam ceteraque sua, ut haberent, dedisse: vitam modo sibi ut parcerent, oravisse. 11. Nautas precum eius harum commisertum esse illactenus, ut ei necem afferre per vim suis manibus temperarent; sed imperavisse, ut iam statim coram desiliret praeceps in mare. 12. Homo, inquit, ibi territus, spe omni vitae perdita, id unum postea oravit, ut prius, quam mortem oppeteret, induere permitterent sua sibi [omnia] indumenta, et fides capere, et canere carmen casus illius sui consolabile. 13. Feros et immanes nautas prolubium tum audiendi subit. Quod oraverat, impetrat. 14. Atque ibi mox de more cinctus, amictus, ornatus, stansque in summae puppis foro, carmen, quod orthium dicitur, voce sublatissima cantavit. 15. Ad postrema cantus, cum fidibus ornatuque omni, sicut stabat canebatque, iecit sese procul in profundum. Nautae, haudquaquam dubitantes, quin perisset, cursum, quem facere coeperant, tenuerunt. 16. Sed novum et mirum et pium facinus contigit. Delphinum repente inter undas adnavisse, fluitantique sese homini subdidisse, et dorso super fluctus edito vectavisse; incolumique eum corpore et ornatu Taenarum in terram Laconicam devexisse. 17. Tum Arionem prorsus ex eo loco Corinthum petivisse: talemque Periandro regi, qualis delphino vectus fuerat, inopinanti sese obtulisse: eique rem, sicuti acciderat, narravisse. 81. Regem isthaec parum credidisse: Arionem, quasi falleret, custodiri iussisse: 19. navitas inquisitos, oblegato Arione, dissimulanter interrogasse, ecquid audissent in iis locis, unde venissent, super Arione? 20. Eos dixisse, hominem, cum inde irent, in terra Italia fuisse: eumque illic bene agitare, et studiis delectationibusque urbium florere; atque in gratia pecuniaque magna opulentum fortunatumque esse. 21. Tum inter haec eorum verba Arionem cum fidibus et indumentis, cum quibus se in salum eiaculaverat, exstitisse: 22. nautas stupefactos convictosque ire infi-

tias non quisse. 23. Eam fabulam dicere Lesbios et Corinthios: atque esse fabulae argumentum, quod simulacra duo aenea ad Taenarum viserentur, delphinus vehens, et homo insidens.

LIBER SEPTIMUS DECIMUS.

CAPUT I.

Quod Gallus Asinius et Largius Licinius sententiam M. Ciceronis reprehenderunt, ex oratione, quam dixit pro M. Coelio; et quid adversus homines stolidissimos pro eadem sententia vere digneque dici possit.

Ut quidam fuerunt, monstra hominum, qui de diis immortalibus impias falsasque opiniones prodiderunt: ita nonnulli tam prodigiosi tamque vecordes exstiterunt (in quibus sunt Gallus Asinius et Largius Licinius, cuius liber etiam fertur infando titulo: Ciceromastix), ut scribere ausi sint, M. Ciceronem parum integre atque improprie atque inconsiderate locutum. 2. Atque alia quidem, quae reprehenderunt, neque dictu neque auditu digna sunt. 3. Sed enim hi in hoc, in quo sibimetipsis praeter cetera esse visi sunt verborum pensitatores subtilissimi, cedo quale id sit, consideremus. M. Cicero pro M. Coelio ita scribit: 4. *Nam quod obiectum est de pudicitia, quodque omnium accusatorum non criminibus, sed vocibus maledictisque celebratum est, id nunquam tam acerbe feret M. Coelius, ut eum poeniteat, non deformem esse natum.* 5. Non existimant verbo proprio esse usum, quod ait *poeniteat;* atque id prope ineptum etiam esse dicunt. 6. Nam *poenitere,* inquiunt, tum dicere solemus, cum, quae ipsi fecimus, aut

quae de nostra voluntate nostroque consilio facta sunt, ea nobis post incipiunt displicere, sententiamque in iis nostram demutamus; 7. neminem autem recte ita loqui: *poenitere sese, quod natus sit*, aut: *poenitere, quod mortalis sit*, aut: *quod ex offenso forte vulneratoque corpore dolorem sentiat:* quando istiusmodi rerum nec consilium sit nostrum, nec arbitrium; sed ea ingratiis nostris, vi ac necessitate naturae, nobis accidant: 8. sicut hercle, inquiunt, non voluntarium fuit M. Coelio, quali forma nasceretur, cuius eum dixit non poenitere: tanquam in ea causa res esset, ut rationem caperet poenitendi. 9. Est haec quidem, quam dicunt, verbi huiusce sententia; et *poenitere*, nisi in voluntariis rebus, non probe dicitur; tametsi antiquiores verbo ipso alio quoque modo usitati sunt; et *paenitet* ab eo, quod est *paene*, et a *paenuria* dixerunt: sed id aliorsum pertinet, atque alio loco dicetur. 10. Nunc autem sub hac eadem significatione, quae vulgo nota est, non modo ineptum hoc non est, quod M. Cicero dixit; sed festivissimum adeo et facetissimum est. 11. Nam cum adversarii et obtrectatores M. Coelii, quoniam erat pulchro corpore, formam eius et faciem in suspiciones impudicitiae accerserent, illudens Cicero tam absurdam criminationem, quod formam, quam natura fecerat, vitio darent, eodem ipso errore, quem illudebat, sciens usus est: et *Non poenitet*, inquit, *M. Coelium non deformem esse natum:* ut vel hac ipsa re, quod ita dicebat, opprobraret adversariis, ac per facetias ostentaret, facere eos deridiculum, quod perinde Coelio formam crimini darent, quasi arbitrium eius fuisset, quali forma nasceretur.

CAPUT II.

Verba quaedam ex Q. Claudii annalium primo, cursim in legendo notata.

Cum librum veteris scriptoris legebamus, conabamur postea memoriae vegetandae gratia indipisci animo ac recensere, quae in eo libro scripta essent in utrasque

existimationes, laudis aut culpae, adnotamentis digna: eratque hoc sane quam utile exercitium ad conciliandas nobis, ubi venisset usus, verborum sententiarumque elegantium recordationes. 2. Velut haec verba ex Q. Claudii primo annali, quae meminisse potui, notavi; quem librum legimus biduo proximo superiore. 3. *Arma*, inquit, *plerique abiiciunt: atque inermi illatebrant sese*. Ibi *illatebrant* verbum poëticum visum est, sed non absurdum neque asperum. — 4. *Ea*, inquit, *dum fiunt, Latini, subnixo animo. Subnixo*, quasi sublimi et supra nixo, verbum bene significans, et non fortuitum: demonstratque animi fortitudinem fiduciamque; quoniam, quibus innitimur, iis quasi erigimur attollimurque.— 5. *Domus*, inquit, *suas quemque ire iubet, et sua omnia fruisci*. *Fruisci* rarius quidem fuit in aetate M. Tullii, ac deinceps infra rarissimum: dubitatumque est ab imperitis antiquitatis, an Latinum foret. 6. Non modo autem Latinum, sed iucundius, amoeniusque etiam verbum est *fruiscor*, quam *fruor*: et ut *fatiscor* a *fateor*, ita *fruiscor* factum est a *fruor*. 7. Q. Metellus Numidicus, qui caste pureque lingua usus Latina videtur, in epistola, quam exsul ad Domitios misit, ita scripsit: *Illi vero omni iure atque honestate interdicti: ego neque aqua neque igni careo, et summa gloria fruiscor*. 8. Novius in Atellana, quae Parcus inscripta est, hoc verbo ita utitur:

Quoa magno opere quaesiverunt, id fruisci non queunt:
Qui non parsit apud se, fruitust.

— 9. *Et Romani*, inquit, *multis armis et magno commeatu praedaque ingenti copiantur*. *Copiari* verbum castrense est; nec facile id reperias apud civilium causarum oratores: ex eademque figura est, qua *lignantur*, et *pabulantur*, et *aquantur*. — 10. *Sole*, inquit, *occaso*. *Sole occaso*, non insuavi venustate est, si quis aurem habeat non sordidam, nec proculcatam. In duodecim autem tabulis verbum hoc ita scriptum est: ANTE MERIDIEM CAUSAM CONSCITO, QUOM PERO-

RANT AMBO PRAESENTES; POST MERIDIEM PRAESENTI LITEM ADDICITO. SI AMBO PRAESENTES, SOL OCCASUS SUPREMA TEMPESTAS ESTO. — 11. *Nos*, inquit, *in medium relinquemus*. Vulgus *in medio* dicit. Nam vitium isthuc putant: et, si dicas *in medium ponere*, id quoque esse σόλοικον putant; et tamen probabilius significantiusque sic dici videbitur, si quis ea verba non incuriose introspiciat. Graece quoque θεῖναι εἰς μέσον, vitium id non est. — 12. *Postquam nuntiatum est*, inquit, *ut pugnatum esset in Gallos*, *id civitas graviter tulit*. *In Gallos* mundius subtiliusque est, quam *cum Gallis*, aut *contra Gallos* Nam pinguiora haec, obsoletioraque sunt. — 13. *Simul*, inquit, *forma*, *factis*, *eloquentia*, *dignitate*, *acrimonia*, *confidentia pariter praecellebat: ut facile intelligeretur magnum viaticum ex se atque in se ad rempublicam evertendam habere*. *Magnum viaticum*, pro magna facultate et paratu magno, nove positum est: videturque Graecos secutus, qui ἐφόδιον a sumtu viae ad aliarum quoque rerum apparatus traducunt: ac saepe ἐφοδίασον pro eo dicunt, quod est *institue* et *instrue*. — 14. *Nam M.*, inquit, *Manlius*, *quem Capitolium servasse a Gallis supra ostendi*, *cuiusque operam cum M. Furio dictatore apud Gallos cumprime fortem atque exsuperabilem respublica sensit*, *is et genere*, *et vi*, *et virtute bellica nemini concedebat*. *Apprime* crebrius est: *cumprime* rarius, traductumque ex eo est, quod *cumprimis* dicebant pro eo, quod est *in primis*. — 15. *Nihil sibi*, inquit, *divitias opus esse*. Nos *divitiis* dicimus; sed vitium hoc orationis nullum est, ac ne id quidem est, quod figura dici solet; recta enim istaec oratio est: et veteres complusculi ita dixere; nec ratio dici potest, cur rectius sit *divitiis opus esse*, quam *divitias* · nisi si qui grammaticorum nova instituta, ut τεμένων ἱερά, observant. — 16. *Nam haec*, inquit, *maxime versatur deorum iniquitas*, *quod deteriores sunt incolumiores: neque optimum quenquam inter nos sinunt di-*

urnare. Inusitate dixit *diurnare* pro *diu vivere;* sed ex ea figuratione est, qua dicimus *perennare*. — 17. *Cum his*, inquit, *consermonabatur*. *Sermonari* rusticius videtur, sed rectius; *sermocinari* crebrius est, sed corruptius. — 18. *Sese*, inquit, *ne id quoque, quod tum suaderet, facturum esse*. *Ne id quoque*, dixit, pro *ne id quidem;* infrequens nunc in loquendo, sed in libris veterum creberrimum. — 19. *Tanta*, inquit, *sanctitudo fani est, ut nunquam quisquam violare sit ausus*. *Sanctitas* quoque et *sanctimonia* non minus Latine dicuntur; sed nescio quid maioris dignitatis est verbum *sanctitudo*, sicuti M. Cato in L. Veturium *duritudinem*, quam *duritiem* dicere gravius putavit. 20. *Qui illius*, inquit, *impudentiam norat et duritudinem*. — 21. *Cum tantus*, inquit, *arrabo penes Samnites populi Romani esset*. *Arrabonem* dixit sexcentos obsides: et id maluit, quam pignus dicere, quoniam vis huius vocabuli in ea sententia gravior acriorque est; sed nunc *arrabo* in sordidis verbis haberi coeptus: ac multo rectius videtur *arra;* quanquam *arra* quoque veteres saepe dixerint, et compluriens Laberius. — 22. *Miserrimas*, inquit, *vias exegerunt:* et: 23. *Hic mimus in otiis*, inquit, *consumtus est*. Elegantia utrubique ex multitudine numeri quaesita est. — 24. *Cominius*, inquit, *qua adscenderat, descendit, atque verba Gallis dedit*. *Verba Cominium dedisse Gallis* dicit, qui nihil quidquam cuiquam dixerat: neque enim eum Galli, qui Capitolium obsidebant, adscendentem aut descendentem viderant. Sed *verba dedit* haud secus posuit, quam si tu dicas: *latuit atque obrepsit*. — 25. *Convalles*, inquit, *et arboreta magna erant*. *Arboreta* ignobilius verbum est, *arbusta* celebratius. — 26. *Putabant*, inquit, *eos, qui foris atque qui in arce erant, inter se commutationes et consilia facere*. *Commutationes*, id est, collationes communicationesque, inusitate dixit; sed non hercle inscite, nec ineleganter. 27. Haec ego pauca interim super eo libro, quorum memoria post lectionem suppetierat, mihi notavi.

CAPUT III.

Verba M. Varronis ex libro quinto et vicesimo Humanarum, quibus contra opinionem vulgariam interpretatus est Homeri versum.

1. In sermonibus forte, quos de temporibus rerum ad usus hominum repertarum agitabamus, adolescens quispiam non indoctus, *sparti* quoque usum in terra Graecia diu incognitum fuisse dixit: multisque post Ilium captum tempestatibus ex terra Hispania advectum. 2. Riserunt hoc ad illudendum ex iis, qui ibi aderant, unus atque alter, male homines literati; quod genus Graeci ἀγοραίους appellant: atque eum, qui id dixerat, librum legisse Homeri aiebant, cui versus hic forte deesset:

Καὶ δὴ δοῦρα σέσηπε νεῶν, καὶ σπάρτα λέλυνται.

3 Tum ille prorsum irritatus: Non, inquit, in eo libro versus, sed vobis plane magister defuit, si creditis in eo versu σπάρτα id significare, quod nos *spartum* dicimus. 4. Maiorem [enimvero] illi risum subiiciunt: neque id destiterunt, nisi liber ab eo prolatus esset M. Varronis vicesimus quintus Humanarum, in quo de isto Homeri versu a Varrone ita scriptum est: *Ego σπάρτα apud Homerum non plus* s p a r t u m *significare puto, quam σπάρτους qui dicuntur in agro Thebano nati. In Graecia sparti copia modo coepit esse ex Hispania. Neque ea ipsa facultate usi Liburni; sed hi plerasque naves loris suebant: Graeci magis cannabo et stuppa ceterisque sativis rebus, a quibus σπάρτα appellabant.* 5. Quod cum ita Varro dicat, dubito hercle, an posterior syllaba in eo verbo, quod apud Homerum est, acuenda sit; nisi quia voces huiuscemodi, cum ex communi significatione in rei certae proprietatem concedunt, diversitate accentuum separantur.

CAPUT IV.

Quid Menander poëta Philemoni poëtae dixerit, a quo saepe indigne in certaminibus comoediarum superatus est· et quod saepissime Euripides in tragoedia ab ignobilibus poëtis victus est.

1. Menander a Philemone, nequaquam pari scriptore,

in certaminibus comoediarum ambitu gratiaque et factionibus saepenumero vincebatur. 2. Eum cum forte habuisset obviam: Quaeso, inquit, Philemon, bona venia, dic mihi, cum me vincis, non erubescis? 3. Euripidem quoque M. Varro ait, cum quinque et septuaginta tragoedias scripserit, in quinque solis vicisse, cum eum vincerent aliquot poëtae ignavissimi. 4. Menandrum autem alii centum et octo, partim centum et novem comoedias reliquisse ferunt. 5. Sed Apollodori, scriptoris celebratissimi, hos de Menandro versus legimus in libro, qui Chronica inscriptus est:

Κηφισιεὺς ὢν ἐκ Διοπείθους πατρὸς,
Πρὸς τοῖσιν ἑκατὸν πέντε γράψας δράματα
Ἐξέλιπε, πεντήκοντα καὶ δυοῖν ἐτῶν.

6. Ex istis tamen centum et quinque omnibus, solis eum octo vicisse, idem Apollodorus eodem in libro scripsit.

CAPUT V.

Nequaquam esse verum, quod minutis quibusdam rhetoricae artificibus videatur, M. Ciceronem in libro, quem De Amicitia scripsit, vitioso argumento usum, ἀμφισβητούμενον ἀντὶ ὁμολογουμένου posuisse: totumque id consideratius tractatum exploratumque.

1. M. Cicero in dialogo, cui titulus est Laelius, vel De Amicitia, docere volens, amicitiam non spe exspectationeque utilitatis, neque pretii mercedisque causa col dam, sed, quia ipsa per sese plena virtutis honestatisque sit, expetendam diligendamque esse, etiam si nihil opis, nihilque emolumenti ex ea percipi queat: hac sententia, atque his verbis usus est; eaque dicere facit C. Laelium, sapientem virum, qui P. Africani fuerat amicissimus: 2. *Quid enim Africanus indigens mei? Ne ego quidem illius. Sed ego admiratione quadam virtutis eius, ille vicissim opinione fortasse nonnulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit; auxit benevolentiam consuetudo. Sed quanquam utilitates multae et magnae consecutae sunt, non sunt tamen ab earum spe causae diligendi profectae. Ut enim benefici liberales-*

que sumus, non ut exigamus gratiam: (neque enim beneficium foeneramur, sed natura propensi ad liberalitatem sumus:) sic amicitiam non spe mercedis adducti, sed quod omnis eius fructus in ipso amore inest, expetendam putamus. 3. Hoc cum legeretur in coetu forte hominum doctorum, rhetoricus quidam sophista, utriusque linguae callens, haud sane ignobilis, ex istis argutulis et minutis doctoribus, qui *Τεχνικοί* appellantur, atque in disserendo tamen non impiger, usum esse existimabat argumento M. Tullium non probo, neque ἀποδεικτικῷ, sed eiusdem quaestionis, cuius esset ea ipsa res, de qua quaereretur; verbisque id vitium Graecis appellabat, quod accepisset ἀμφισβητούμενον ἀντὶ ὁμολογουμένου. 4. Nam *beneficos*, inquit, et *liberales* sumsit ad confirmandum id, quod de amicitia dicebat: cum ipsum illud et soleat quaeri, et debeat, quisquis liberaliter et benigne facit, qua mente quove consilio benignus liberalisque sit? utrum, quia mutuam gratiam speret, et eum, in quem benignus sit, ad parem curam sui provocet, quod facere plerique omnes videntur; an, quia natura sit benevolus, benignitasque eum per sese ipsa et liberalitas delectet, sine ulla recipiendae gratiae procuratione; quod est omnium ferme rarissimum. 5. Argumenta autem censebat aut probabilia esse debere, aut perspicua et minime controversa; idque ἀπόδειξιν vocari dicebat, cum ea, quae dubia aut obscura sunt, per ea, quae ambigua non sunt, illustrantur. 6. Atque ut ostenderet, beneficos liberalesque ad id, quod de amicitia quaereretur, quasi argumentum exemplumve sumi non oportere: Eodem, inquit, simulacro, et eadem rationis imagine, amicitia invicem pro argumento sumi potest, si quis affirmet, homines beneficos liberalesque esse debere, non spe aliqua compendii, sed amore et studio honestatis. 7. Poterit enim consimiliter ita dicere: Namque, ut amicitiam non spe utilitatis amplectimur; sic benefici liberalesque non gratiae recipiendae studio esse debemus. 8. Poterit sane, inquit, ita dicere: sed neque

amicitia liberalitati, neque liberalitas amicitiae praebere argumentum potest, cum de utroque pariter quaeratur. 9. Haec ille rhetoricus artifex dicere quibusdam videbatur perite et scienter: sed videre licet, eum vocabula rerum vera ignoravisse. 10. Nam beneficum et liberalem Cicero appellat, ita ut philosophi appellandum esse censent, non eum qui, ut ipse ait, beneficia foenneratur, sed qui benigne facit, nulla tacita ratione ad utilitates suas redundante. 11. Non ergo obscuro neque ambiguo argumento usus est, sed certo atque perspicuo: siquidem, qui vere beneficus liberalisque est, qua mente bene aut liberaliter faciat, non quaeritur. 12. Aliis enim longe nominibus appellandus est, si, cum talia facit, sui potius quam alterius iuvandi causa facit. 13. Processisset autem argutatori isti fortassean reprehensio, si Cicero ita dixisset: *Ut enim benefice liberaliterque facimus, non ut exigamus gratiam;* videretur enim benefice facere, etiam in non beneficum cadere posse, si id per aliquam circumstantiam fieret, non per ipsam perpetuae benignitatis constantiam. 14. Sed cum beneficos liberalesque dixerit, neque aliusmodi isti sunt, quam cuius esse eos supra diximus, illotis, quod aiunt, pedibus et verbis reprehendit doctissimi viri orationem.

CAPUT VI.

Falsum esse, quod Verrius Flaccus in librorum secundo, quos De Obscuris M. Catonis composuit, de servo recepticio scriptum reliquit.

1. M. Cato Voconiam legem suadens, verbis hisce usus est: *Principio nobis mulier magnam dotem attulit, tum magnam pecuniam recipit, quam in viri potestatem non committit; eam pecuniam viro mutuam dat; postea, ubi irata facta est, servum recepticium sectari atque flagitare virum iubet.* 2. Quaerebatur, *servus recepticius* quid esset. Libri statim quaesiti allatique sunt Verrii Flacci De Obscuris Catonis. In libro secundo scriptum inventum est, recepticium servum dici nequam

et nulli pretii, qui, cum venum esset datus, redhibitus ob aliquod vitium, receptusque sit. 3. Propterea, inquit, servus eiusmodi sectari maritum et flagitare pecuniam iubebatur, ut eo ipso dolor maior et contumelia gravior viro fieret, quod eum servus nihili petendae pecuniae causa compellaret. 4. Cum pace autem, cumque venia istorum, si qui sunt, qui Verrii Flacci auctoritate capiuntur, dictum hoc sit. 5. *Recepticius* enim *servus* in ea re, quam dicit Cato, aliud omnino est, quam Verrius scripsit. Atque id cuivis facile intellectu est. 6 Res enim procul dubio sic est. Quando mulier dotem marito dabat, tum, quae ex suis bonis retinebat neque ad virum tramittebat, ea *recipere* dicebatur: sicuti nunc quoque in venditionibus recipi dicuntur, quae excipiuntur, neque veneunt. 7. Quo verbo Plautus quoque in Trinummo usus est, in hoc versu:

Posticulum hoc recepit, cum aedes vendidit:

id est, cum aedes vendidit, particulam quandam, quae post eas aedes erat, non vendidit, sed retinuit. 8. Ipse etiam Cato, mulierem demonstrare locupletem volens: *Mulier*, inquit, *et magnam dotem dat*, *et magnam pecuniam recipit:* hoc est, [et magnam dotem dat, et magnam pecuniam] retinet. 9. Ex ea igitur re familiari, quam sibi dote data retinuit, pecuniam viro mutuam dat. 10. Eam pecuniam cum viro forte irata repetere instituit, apponit flagitatorem *servum recepticium*, hoc est, proprium servum suum, quem cum pecunia reliqua receperat, neque dederat doti, sed retinuerat; non enim servo mariti imperare hoc mulierem fas erat, sed proprio suo. 11. Plura dicere, quibus hoc nostrum tuear, supersedeo: ipsa enim sunt per se evidentia, et quod a Verrio dicitur, et quod a nobis. Utrum ergo videbitur cuique verius, eo utatur.

CAPUT VII

Verba haec ex Atinia lege: QUOD SUBREPTUM ERIT, EIUS REI AETERNA AUCTORITAS ESTO, P. Nigidio et Q. Scaevolae visa esse non minus de praeterito furto, quam de futuro cavisse.

1. Legis veteris Atiniae verba sunt: QUOD SUBREPTUM ERIT, EIUS REI AETERNA AUCTORITAS ESTO. 2. Quis aliud putet in hisce verbis, quam de tempore tantum futuro legem loqui? 3. Sed Q. Scaevola patrem suum et Brutum et Manilium, viros apprime doctos, quaesisse ait dubitasseque, utrumne in post-facta modo furta lex valeret, an etiam in ante-facta? quoniam QUOD SUBREPTUM ERIT, utrumque tempus videretur ostendere, tam praeteritum, quam futurum. 4. Itaque P. Nigidius, civitatis Romanae doctissimus, super dubitatione hac eorum scripsit in quarto vicesimo Commentariorum Grammaticorum: atque ipse quoque idem putat, incertam esse temporis demonstrationem; 5. sed anguste perquam et obscure disserit, ut signa rerum ponere videas ad subsidium magis memoriae suae, quam ad legentium disciplinam. 6. Videbatur tamen hoc dicere: verbum *esse* et *erit*, quando per sese ponuntur, habent atque retinent tempus suum; cum vero praeterito iunguntur, vim temporis sui amittunt, et in praeteritum contendunt. 7. Cum enim dico: *in campo est*, *in comitio est*, tempus instans significo: item cum dico: *in campo erit*, tempus futurum demonstro: at cum dico: *factum est*, *scriptum est*, *subreptum est;* quanquam *est* verbum temporis sit praesentis, confunditur tamen cum praeterito, et praesens esse desinit. 8. Sic igitur, inquit, etiam istud, quod in lege est; si dividas separesque duo verba haec: *subreptum* et *erit*, ut sic audias *subreptum*, tanquam: *certamen erit*, aut: *sacrificium erit*, tum videbitur lex in post-futurum loqui; si vero copulate permixteque dictum intelligas, ut *subreptum erit* non duo, sed unum verbum sit, idque unita

patiendi declinatione sit: tum hoc verbo non minus praeteritum tempus ostenditur, quam futurum.

CAPUT VIII.

In sermonibus apud mensam Tauri philosophi quaeri agitarique eiusmodi solita: cur oleum saepe et facile, vina rarius congelascant, acetum haud fere unquam; et quod aquae fluviorum fontiumque durentur, mare gelu non duretur.

1. Pilosophus Taurus accipiebat nos Athenis coena plerumque ad id diei, ubi iam vesperaverat. 2. Id enim est tempus isthic coenandi frequens. Eius coenae fundus et firmamentum omne erat in olla una lentis Aegyptiae, et cucurbitae inibi minutim caesae. 3. Ea quodam die ubi paratis et exspectantibus nobis allata atque imposita mensae est, puerum iubet Taurus oleum in ollam indere. 4. Erat is puer genere Atticus, ad annos maxime natus octo, festivissimis aetatis et gentis argutiis scatens. 5. Guttum Samium oretenus imprudens inanem, tanquam si inesset oleum, affert, convertitque eum; et, ut solitum est, circumegit per omnem partem ollae manum; nullum inde ibat oleum. 6. Aspicit puer guttum atrocibus oculis stomachabundus, et concussum vehementius iterum in ollam vertit; 7. idque cum omnes sensim atque summissim rideremus, tum puer Graece, et id quidem perquam Attice: *Μὴ γελᾶτε*, inquit, *ἔνι τοὔλαιον· ἀλλ᾽ οὐκ ἴστε, οἵα φρίκη περὶ τὸν ὄρθρον γέγονε τήμερον· κεκρυστάλλωται.* 8. Verbero, inquit ridens Taurus, nonne is curriculo, atque oleum petis? Sed cum puer foras emtum isset, nihil ipse ista mora offensior: Olla, inquit, oleo indiget; et, ut video, intolerandum fervit; cohibeamus manus: atque interea, quoniam puer nunc admonuit solere oleum congelascere, consideremus, cur oleum quidem saepe et facile stet, vina rarenter congelascant? 9. Atque aspicit me, et iubet, quid sentiam, dicere. 10. Tum ego respondi, coniectare me, vinum idcirco minus cito coalescere, quod semina quaedam caldoris in sese haberet, essetque natura ignitius;

ob eamque rem dictum esse ab Homero αἴθοπα οἶνον, non, ut alii putarent, propter colorem. 11. Est quidem, inquit Taurus, ita ut dicis; nam ferme convenit, vinum, ubi potum est, calefacere corpora. 12. Sed non secus oleum quoque calorificum est: neque minorem vim in corporibus calefactandis habet. 13. Ad hoc, si istaec, quae calidiora sunt, difficilius gelu coguntur, congruens est, ut, quae frigidiora sunt, facile cogantur. 14. Acetum autem omnium maxime frigorificum est: atque id nunquam tamen concrescit. 15. Num igitur magis caussa oleo coaguli celerioris in laevitate est? Faciliora enim ad coeundum ideo videntur, quae laevatiora laevioraque sunt. 16. Praeterea id quoque ait quaeri dignum, cur fluviorum et fontium aquae gelu durentur, mare omne incongelabile sit? Tametsi Herodotus, inquit, historiae scriptor, contra omnium ferme, qui haec quaesiverunt, opinionem, scribit, mare Bosporicum, quod Cimmerium appellatur, earumque partium mare omne, quod Scythicum dicitur, gelu stringi et consistere. 17. Dum haec Taurus, interea puer venerat et olla deferbuerat: tempusque esse coeperat edendi et tacendi.

CAPUT IX.

De notis literarum, quae in C. Caesaris epistolis reperiuntur, deque aliis clandestinis literis ex vetere historia petitis: et quid σκυτάλη sit Laconica.

1. Libri sunt epistolarum C. Caesaris ad C. Oppium et Balbum Cornelium, qui res eius absentis curabant. 2. In his epistolis quibusdam in locis inveniuntur literae singulariae sine coagmentis syllabarum, quas tu putes positas incondite; nam verba ex his literis confici nulla possunt. 3. Erat autem conventum inter eos clandestinum de commutando situ literarum; ut in scripto quidem alia aliae locum et nomen teneret, sed in legendo locus cuique suus et potestas restitueretur: 4. quaenam vero litera pro qua subderetur, ante iis, sicuti dixi, complacebat, qui hanc scribendi latebram parabant. 5. Est

adeo Probi grammatici commentarius satis curiose factus De occulta literarum significatione epistolarum C. Caesaris scriptarum. 6. Lacedaemonii autem veteres, cum dissimulare et occultare literas publice ad imperatores suos missas volebant, ne, si ab hostibus exceptae forent, consilia sua noscerentur, epistolas id genus factas mittebant. 7. Surculi duo erant teretes, oblonguli, pari crassamento, eiusdemque longitudinis, derasi, atque ornati consimiliter; 8. unus imperatori in bellum proficiscenti dabatur, alterum domi magistratus cum iure atque cum signo habebant. 9. Quando usus venerat literarum secretiorum, circum eum surculum lorum modicae tenuitatis, longum autem, quantum rei satis erat, complicabant, volumine rotundo et simplici; ita uti orae adiunctae undique et cohaerentes lori, quod plicabatur, coirent. 10. Literas deinde in eo loro per transversas iuncturarum oras, versibus a summo ad imum proficiscentibus, inscribebant: 11. id lorum literis ita perscriptis revolutum ex surculo imperatori, commenti illius conscio, mittebant: 12. resolutio autem lori literas truncas atque mutilas reddebat; membraque earum et apices in partes diversissimas spargebat. 13. Propterea si id lorum in manus hostium inciderat, nihil quidquam coniectari ex eo scripto quibat. 14. Sed ubi ille, ad quem erat missum, acceperat, surculo compari, quem habebat, capto, ad finem, perinde ut debere fieri sciebat, circumplicabat: atque ita literae per ambitum eundem surculi coalescentes rursum coibant; integramque et incorruptam epistolam et facilem legi praestabant. 15. Hoc genus epistolae Lacedaemonii σκυτάλην appellabant. 16. Legebamus id quoque in vetere historia rerum Punicarum, virum indidem quempiam illustrem (sive ille Hasdrubal, sive quis alius est, non retineo) epistolam scriptam super rebus arcanis hoc modo abscondisse: 17. pugillaria nova, nondum etiam cera illita, accepisse; literas in lignum incidisse; postea tabulas, uti solitum est, cera collevisse: easque tabulas tanquam non scri-

plas, cui facturum id praedixerat, misisse; eum deinde ceram derasisse, literasque incolumes ligno incisas legisse. 18. Est et alia in monumentis rerum Graecarum profunda quaedam et inopinabilis latebra, barbarico astu excogitata. 19. Histiaeus nomine fuit, loco natus in terra Asia non ignobili. 20. Asiam tunc tenebat imperio rex Darius. 21. Is Histiaeus, cum in Persis apud Darium esset, Aristagorae cuipiam res quasdam occultas nuntiare furtivo scripto volebat. 22. Comminiscitur opertum hoc literarum admirandum. Servo suo, diu oculos aegros habenti, capillum ex capite omni, tanquam medendi gratia, deradit, caputque eius laeve in literarum formas compungit. His literis, quae voluerat, perscripsit. 23. Hominem postea, quoad capillus adolesceret, domo continuit. 24. Ubi id factum est, ire ad Aristagoram iubet; 25. et, cum ad eum, inquit, veneris, mandasse me dicito, ut caput tuum, sicut nuper egomet feci, deradat. 26. Servus, ut imperatum erat, ad Aristagoram venit, mandatumque domini affert. 27. Atque ille, id non esse frustra ratus, quod erat mandatum, fecit. Ita literae perlatae sunt.

CAPUT X.

Quid de versibus Virgilii Favorinus existimarit, quibus in describenda flagrantia montis Aetnae Pindarum poëtam secutus est: collataque ab eo super eadem re utriusque carmina et diiudicata.

1. Favorinum philosophum, cum in hospitis sui Antiatem villam aestu anni concessisset, nosque ad eum videndum Roma venissemus, memini super Pindaro poëta et Virgilio in hunc fere modum disserere: 2. Amici, inquit, familiaresque P. Virgilii in iis, quae de ingenio moribusque eius memoriae tradiderunt, dicere eum solitum ferunt, parere se versus more atque ritu ursino. 3. Namque, ut illa bestia fetum ederet ineffigiatum informemque, lambendoque id postea, quod ita edidisset, conformaret et fingeret; proinde ingenii quoque sui par-

tus recentes rudi esse facie et imperfecta: sed deinceps tractando colendoque reddere iis se oris et vultus lineamenta. 4. Hoc virum iudicii subtilissimi ingenue atque vere dixisse, res, inquit, [ipsa verum] indicium facit. 5. Nam, quae reliquit perfecta expolitaque, quibusque imposuit census atque dilectus sui supremam manum, omni poëticae venustatis laude florent: 6. sed quae procrastinata sunt ab eo, ut post recenserentur, et absolvi, quoniam mors praeverterat, nequiverunt, nequaquam poëtarum elegantissimi nomine atque iudicio digna sunt. 7. Itaque cum, morbo oppressus, adventare mortem videret, petivit oravitque a suis amicissimis impense, ut Aeneida, quam nondum satis elimavisset, abolerent. 8. In iis autem, inquit, quae videntur retractari et corrigi debuisse, is maxime locus est, qui de monte Aetna factus est. Nam cum Pindari veteris poëtae carmen, quod de natura et flagrantia montis eius compositum est, aemulari vellet, eiusmodi sententias et verba molitus est, ut Pindaro quoque ipso, qui nimis opima pinguique esse facundia existimatus est, insolentior hoc quidem in loco tumidiorque sit. 9. Atque uti vosmetipsos, inquit, eius, quod dico, arbitros faciam, carmen Pindari, quod est super monte Aetna, quantulum mihi memoriae est, dicam:

Τᾶς ἐρεύγονται μὲν ἀπλά-
του πυρὸς ἁγνόταται
ἐκ μυχῶν παγαί· ποταμοὶ
δ᾽ ἁμέραισιν μὲν προχέοντι ῥόον καπνοῦ
αἴθων᾽· ἀλλ᾽ ἐν ὄρφναισιν πέτρας
φοίνισσα κυλινδομένα φλὸξ ἐς βαθεῖ-
αν φέρει πόντιου πλάκα σὺν πατάγῳ.
Κεῖνο δ᾽ Ἁφαίστοιο κρουνοὺς ἑρπετὸν
δεινοτάτους ἀναπέμ-
πει· τέρας μὲν θαυμάσιον προσιδέ-
σθαι, θαῦμα δὲ καὶ παριόν-
των ἀκοῦσαι.

10. Audite nunc, inquit, Virgilii versus, quos inchoasse eum verius dixerim, quam fecisse:

Portus ab accessu ventorum immotus, et ingens
Ipse; sed horrificis iuxta tonat Aetna ruinis,
Interdumque atram prorumpit ad aethera nubem,
Turbine fumantem piceo, et candente favilla,
Attollitque globos flammarum, et sidera lambit:
Interdum scopulos, avulsaque viscera montis
Erigit eructans, liquefactaque saxa sub auras
Cum gemitu glomerat, fundoque exaestuat imo.

11. Iam principio, inquit, Pindarus, veritati magis obsecutus, id dixit, quod res erat, quodque istic usu veniebat, quodque oculis videbatur, interdiu fumare Aetnam, noctu flammigare: 12. Virgilius autem, dum in strepitu sonituque verborum conquirendo laborat, utrumque tempus, nulla discretione facta, confudit. 13. Atque ille Graecus quidem fontes imitus ignis eructare, et fluere amnes fumi, et flammarum fulva et tortuosa volumina in plagas maris ferre, quasi quosdam igneos angues, luculente dixit: 14. at hic noster, *atram nubem turbine piceo et favilla fumantem*, ῥόον καπνοῦ αἴθωνα interpretari volens, crasse et immodice congessit; 15. *globos* quoque *flammarum*, quod ille κρουνοὺς dixerat, et duriter et ἀκύρως transtulit. 16. Item quod ait: *sidera lambit*, vacanter hoc etiam, inquit, accumulavit et inaniter. 17. Neque non id quoque inenarrabile esse ait, et propemodum insensibile, quod *nubem atram fumare* dixit *turbine piceo et favilla candente.* 18. Non enim fumare, inquit, solent, neque atra esse, quae sunt candentia: nisi si *candente* dixit pervulgate, et improprie, pro ferventi favilla, non pro ignea et relucenti. Nam *candens* scilicet est a candore dictum, non a calore. 19. Quod *saxa* autem *et scopulos eructari et erigi*, eosdemque ipsos statim *liquefieri, et gemere, atque glomerari sub auras* dixit, hoc, inquit, nec a Pindaro scriptum, nec unquam fando auditum, et omnium, quae monstra dicuntur, monstrosissimum est.

CAPUT XI.

Quod Plutarchus in libris Symposiacis opinionem Platonis de habitu atque natura stomachi fistulaeque eius, quae τραχεῖα dicitur, adversum Erasistratum medicum tutatus est, auctoritate adhibita antiqui medici Hippocratis.

1. Et Plutarchus, et alii quidam docti viri, reprehensum esse ab Erasistrato, nobili medico, Platonem scripsere, quod potum dixit defluere ad pulmonem, eoque satis humectato dimanare per eum, quia sit rimosior, et confluere inde in vesicam, erroris que istius fuisse Alcaeum ducem, qui in poëmatis suis scriberet:

Τέγγε πνεύμονας οἴνῳ· τὸ γὰρ ἄστρον περιτέλλεται.

2. Ipsum autem Erasistratum dicere, duas esse quasi canaliculas quasdam, vel fistulas, easque ab oris faucibus proficisci deorsum, per earumque alteram deduci delabique in stomachum esculenta omnia et potulenta: ex eoque ferri in ventriculum, qui Graece appellatur ἡ κάτω κοιλία, atque ibi subigi digerique: ac deinde aridiora ex iis recrementa in alvum convenire, quod Graece κῶλον dicitur, humidiora per renes in vesicam. 3. Per alteram autem fistulam, quae Graece nominatur τραχεῖα ἀρτηρία, spiritum a summo ore in pulmonem, atque inde rursum in os et in nares commeare; perque eandem viam vocis quoque fieri meatum: 4. ac, ne potus cibusque aridior, quem oporteret in stomachum ire, procideret ex ore, labereturque in eandem fistulam, per quam spiritus reciprocatur, eaque offensione intercluderetur animae via, impositam esse arte quadam et ope naturae inde apud duo ista foramina, quae dicitur ἐπιγλωττίς, quasi claustra quaedam mobilia, conniventia vicissim et resurgentia: 5. eamque ἐπιγλωττίδα inter edendum bibendumque operire atque protegere τὴν τραχεῖαν ἀρτηρίαν, ne quid ex esca potuve incideret in illud quasi aestuantis animae iter; ac propterea nihil humoris influere in pulmonem, ore ipso arteriae communito. Haec Erasistratus medicus adversus Platonem. 6. Sed Plutarchus in libro Symposiacorum, auctorem Platonis sen-

tentiae Hippocratem dicit fuisse: idemque esse opinatos et Philistiona Locrum et Dioxippum Hippocraticum, veteres medicos et nobiles: atque illam, de qua Erasistratus dixerit, ἐπιγλωττίδα non idcirco in eo loco constitutam, ne quid ex potu influeret in arteriam; (nam pulmoni quoque fovendo rigandoque utiles necessariosque humores videri;) sed appositam quasi moderatricem quandam arbitramque prohibendi admiscendive, quod ex salutis usu foret: uti edulia quidem omnia defenderet ab arteria, depelleretque in stomachi viam; potum autem partiretur inter stomachum et pulmonem; et, quod ex eo admitti in pulmonem per arteriam deberet, non rapidum id, neque universum, sed quadam quasi obice sustentatum ac repressum sensim paulatimque transmitteret: atque omnem reliquum in alteram stomachi fistulam derivaret.

CAPUT XII

De materiis infamibus, quas Graeci ἀδόξους appellant, a Favorino exercendi gratia disputatis

1. Infames materias, sive quis mavult dicere inopinabiles, quas Graeci ἀδόξους [καὶ ἀτόπους] ὑποθέσεις appellant, et veteres adorti sunt, non sophistae solum, sed philosophi quoque: et noster Favorinus oppido quam libens in eas materias dicebat, vel ingenio expergificando ratus idoneas, vel exercendis argutiis, vel edomandis usu difficultatibus: 2. sicuti, cum Thersitae laudes quaesivit, et, cum febrim quartis diebus recurrentem laudavit, lepida sane multa, et non facilia inventu, in utramque causam dixit, eaque scripta in libris reliquit. 3. Sed in febris laudibus testem etiam Platonem produxit, quem scripsisse ait: qui quartanam passus convaluerit, viresque integras recuperaverit, fidelius constantiusque postea valiturum. Atque inibi in iisdem laudibus non hercle hac sententiola invenuste lusit. 4. Versus, inquit, est longo hominum aevo probatus:

Ἄλλοτε μητρυιὴ πέλει ἡμέρη, ἄλλοτε μήτηρ.

Eo versu significatur, non omni die bene esse posse, sed

isto bene, atque alio male. 5. Quod cum ita sit, inquit, ut in rebus humanis bene aut male vice alterna sit: haec biduo medio intervallata febris quanto est fortunatior, in qua est *μία μητρυιά, δύο μητέρες?*

CAPUT XIII.

Quin particula quot qualesque varietates significationis habeat, et quam saepe in veterum scriptis obscura sit.

1. *Quin* particula, quam grammatici coniunctionem appellant, variis modis sententiisque connectere orationem videtur. 2. Aliter enim dici putatur, cum quasi increpantes, vel interrogantes, vel exhortantes dicimus: *Quin venis? quin legis? quin fugis?* aliter, cum ita confirmamus: *Non dubium est, quin M. Tullius omnium sit eloquentissimus;* aliter autem, cum sic componimus, quod quasi priori videtur contrarium: *Non idcirco causas Isocrates non defendit, quin id utile esse et honestum existimarit:* 3. a quo illa significatio non abhorret, quae est in tertia Origine M. Catonis: *Haud eos*, inquit, *eo postremum scribo, quin populi et boni et strenui sient.* 4. In secunda quoque Origine M. Cato non longe secus hac particula usus est: *Neque satis*, inquit, *habuit, quod tum in occulto vitiaverat, quin eius famam prostituerit.* 5. Praeterea animadvertimus Quadrigarium in octavo Annalium particula ista usum esse obscurissime. Ipsius verba posuimus: *Romam venit; vix superat, quin triumphus decernatur.* 6. Item in sexto Annali eiusdem verba haec sunt: *Paene factum est, quin castra relinquerent, atque cederent hosti.* 7. Non me autem praeterit, dicere aliquem posse de summo pectore, nihil esse in his verbis negotii; 8. nam *quin* utrobique positum pro *ut;* planissimumque esse, si ita dicas: *Romam venit, vix superat ut triumphus decernatur*; item alio in loco: *Paene factum est, ut castra relinquerent, atque cederent hosti.* 9. Sed utantur sane, qui tam expediti sunt, perfugiis commutationum in verbis, quae non intelliguntur: utantur tamen, ubi id facere poterunt, verecundius.

10. Hanc vero particulam, de qua dicimus, nisi quis didicerit compositam copulatamque esse, neque vim tantum coniungendi habere, sed certa quadam significatione factam, nunquam profecto rationes ac varietates istius comprehensurus est. 11. Quod quia longioris dissertationis est, poterit, cui otium est, reperire hoc in P. Nigidii Commentariis, quos Grammaticos inscripsit.

CAPUT XIV

Sententiae ex Publii Mimis selectae lepidiores.

1. Publius Mimos scriptitavit, dignusque habitus est, qui suppar Laberio iudicaretur. 2. Caium autem Caesarem ita Laberii maledicentia et arrogantia offendebat, ut acceptiores et probatiores sibi esse Publii, quam Laberii mimos praedicaret. 3. Huius Publii sententiae feruntur pleraeque lepidae, et ad communem sermonum usum commodatissimae; 4. ex quibus sunt istae singulis versibus circumscriptae, quas libitum hercle est adscribere

Malum est consilium, quod mutari non potest.
Beneficium dando accepit, qui digno dedit.
Feras, non culpes, quod vitari non potest.
Cui plus licet, quam par est, plus vult, quam licet.
Comes facundus in via pro vehiculo est.
Frugalitas miseria est rumoris boni.
Haeredis fletus sub persona risus est.
Furor fit laesa saepius patientia.
Improbe Neptunum accusat, qui iterum naufragium facit.
Ita amicum habeas, posse ut fieri hunc inimicum putes.
Veterem ferendo iniuriam invitas novam
Nunquam periclum sine periclo vincitur.
Nimium altercando veritas amittitur.
Pars beneficii est, quod petitur, si belle neges.

CAPUT XV.

Quod Carneades Academicus elleboro stomachum purgavit, scripturus adversus Zenonis Stoici decreta: deque natura medeluque ellebori candidi et nigri.

1. Carneades Academicus, scripturus adversum Stoici Zenonis libros, superiora corporis elleboro candido purgavit; ne quid ex corruptis in stomacho humoribus ad domicilia usque animi redundaret, et constantiam vigoremque mentis labefaceret; 2. tanta cura, tantoque apparatu sui vir ingenio praestanti ad refellenda, quae scripserat Zeno, aggressus. 3. Id cum in historia Graeca legissem, quod *elleboro candido* scriptum erat, quid esset, quaesivi. 4. Tum comperi, duas species ellebori esse discerniculo coloris insignes, candidi et nigri: eos autem colores non in semine ellebori, neque in virgultis, sed in radice dignosci; candido stomachum et ventrem superiorem vomitionibus purgari; nigro alvum, quae inferior vocatur, dilui: utriusque esse hanc vim, ut humores noxios, in quibus causae morborum sunt, extrahant. 5. Esse autem periculum, ne inter causas morborum, omni corporum via patefacta, ea quoque ipsa, in quibus causa vivendi est, exinaniantur, amissoque omni naturalis alimoniae fundamento, homo exhaustus intereat. 6. Sed elleborum sumi posse tutissime in insula Anticyra, Plinius Secundus in libris Naturalis Historiae scripsit: propterea Livium Drusum, qui tribunus plebi fuit, cum morbum, qui comitialis dicitur, pateretur, Anticyram navigasse, et in ea insula elleborum bibisse ait; atque ita morbo liberatum. 7. Praeterea scriptum legimus, Gallos in venatibus tingere elleboro sagittas, quod iis ictae exanimatae ferae teneriores ad epulas fiant: sed propter ellebori contagium, vulnera ex sagittis facta circumcidere latius dicuntur.

CAPUT XVI.

Anates Ponticas vim habere venenis detergendis potentem. atque inibi de Mithridatis regis in id genus medicamentis sollertia.

1. Anates Ponticas dicitur edundis vulgo venenis vi-

ctitare. 2. Scriptum etiam a Lenaeo, Cn. Pompeii liberto, Mithridatem illum Ponti regem medicinae rei et remediorum id genus sollertem fuisse: solitumque earum sanguinem miscere medicamentis, quae digerendis venenis valent: eumque sanguinem vel potentissimum esse in ea confectione: 3. ipsum autem regem assiduo talium medelarum usu a clandestinis epularum insidiis cavisse: 4. quin et scientem quoque ultro, et ostentandi gratia venenum rapidum et velox saepenumero hausisse: atque id tamen sine noxa fuisse. 5. Quamobrem postea, cum proelio victus in ultima regni refugisset, et mori decrevisset, et venena violentissima festinandae necis caussa frustra expertus esset, suo se ipse gladio transegit. 6. Huius regis antidotus celebratissima est, quae Mithridatios vocatur.

CAPUT XVII.

Mithridatem, Ponti regem, quinque et viginti linguis locutum, Quintumque Ennium tria corda sese habere dixisse, quod tres linguas percalluisset, Graecam, Oscam, Latinam.

1. Q. Ennius tria corda habere sese dicebat, quod loqui Graece et Osce et Latine sciret. 2. Mithridates autem, Ponti atque Bithyniae rex inclytus, qui a Cn. Pompeio bello superatus est, quinque et viginti gentium, quas sub ditione habuit, linguas percalluit: earumque omnium gentium viris haud unquam per interpretem collocutus est, sed, ut quemque ab eo appellari usus fuit, proinde lingua et oratione ipsius, non minus scite, quam si gentilis eius esset, locutus est.

CAPUT XVIII.

Quod M. Varro C. Sallustium, historiae scriptorem, deprehensum ab Annio Milone in adulterio scribit, et loris caesum, pecuniaque data dimissum.

1. M. Varro, in literis atque vita fide homo multa et gravis, in libro, quem inscripsit: *Pius, aut de Pace,* C. Sallustium scriptorem seriae illius et severae orationis, in cuius historia notiones censorias fieri atque exerceri vi-

demus, in adulterio deprehensum ab Annio Milone, loris bene caesum dicit, et cum dedisset pecuniam, dimissum.

CAPUT XIX.

Quid Epictetus philosophus dicere solitus sit hominibus nequam et impuris, disciplinas philosophiae studiose tractantibus: et quae duo verba observanda praeceperit, omnium rerum longe salubria.

1. Favorinum ego audivi dicere, Epictetum philosophum dixisse, plerosque istos, qui philosophari videntur, philosophos esse huiuscemodi *ἄνευ τοῦ πράττειν, μέχρι τοῦ λέγειν*: id significat, factis procul, verbis tenus. 2. Iam illud est vehementius, quod Arrianus solitum eum dictitare in libris, quos De Dissertationibus eius composuit, scriptum reliquit. 3. Nam cum, inquit, animadverterat hominem, pudore amisso, importuna industria, corruptis moribus, audacem, confidentem lingua, ceteraque omnia praeterquam animum procurantem, istiusmodi, inquit, hominem cum viderat studia quoque et disciplinas philosophiae contrectare, et physica adire, et meditari dialectica, multaque id genus theoremata suspicari sciscitarique, inclamabat deûm atque hominum fidem, ac plerumque inter clamandum his eum verbis increpabat: *Ἄνθρωπε, ποῦ βάλλεις; σκέψαι, εἰ κεκάθαρται τὸ ἀγγεῖον· ἂν γὰρ εἰς τὴν οἴησιν αὐτὰ βάλλῃς, ἀπώλετο· ἢ, ἢν σαπῇ, οὖρον ἢ ὄξος γένοιτο ἄν, ἤ τι τούτων χεῖρον.* 4. Nihil profecto his verbis gravius, nihil verius: quibus declarabat maximus philosophorum, literas atque doctrinas philosophiae, cum in hominem falsum atque degenerem, tanquam in vas spurcum atque pollutum, influxissent, verti, mutari, corrumpi, et, quod ipse *κυνικώτερον* ait, urinam fieri, aut si quid est urina spurcius. 5. Praeterea idem ille Epictetus, quod ex eodem Favorino audivimus, solitus dicere est, duo esse vitia multo omnium gravissima ac taeterrima, intolerantiam et incontinentiam; cum aut iniurias, quae sunt ferendae, non toleramus, neque ferimus; aut a qui-

bus rebus voluptatibusque nos tenere debemus, non tenemus. 6. Itaque, inquit, si quis haec duo verba cordi habeat, eaque sibi imperando atque observando curet, is erit pleraque impeccabilis, vitamque vivet tranquillissimam. Verba duo haec dicebat: *Ἀνέχου καὶ ἀπέχου.*

CAPUT XX.

Verba sumta ex Symposio Platonis, numeris coagmentisque verborum scite modulateque et apte, exercendi gratia, in Latinam orationem versa.

1. Symposium Platonis apud philosophum Taurum legebatur. 2. Verba illa Pausaniae inter convivas amorem vice sua laudantis, ea verba ita prorsum amavimus, ut meminisse etiam studuerimus. 3. Sunt adeo, quae meminimus, verba haec: *Πᾶσα γὰρ πρᾶξις ὧδε ἔχει· αὐτὴ ἐφ᾽ ἑαυτῆς πραττομένη, οὔτε καλὴ, οὔτε αἰσχρά· οἷον νῦν ἡμεῖς ποιοῦμεν, ἢ πίνειν, ἢ ᾄδειν, ἢ διαλέγεσθαι. Οὐκ ἔστι τούτων αὐτὸ καθ᾽ αὐτὸ, καλὸν οὐδέν· ἀλλ᾽ ἐν τῇ πράξει, ὡς ἂν πραχθῇ, τοιοῦτον ἀπέβη. Καλῶς μὲν γὰρ πραττόμενον καὶ ὀρθῶς, καλὸν γίγνεται· μὴ ὀρθῶς δὲ, αἰσχρόν· οὕτω δὴ καὶ τὸ ἐρᾷν καὶ ὁ ἔρως οὐ πᾶς ἐστὶ καλὸς, οὐδὲ ἄξιος ἐγκωμιάζεσθαι, ἀλλ᾽ ὁ καλῶς προτρέπων ἐρᾷν.* 4. Haec verba ubi lecta sunt, atque ibi Taurus mihi: Heus, inquit, tu, *ῥητορίσκε*, (sic enim me in principio recens in diatribam acceptum appellitabat, existimans, eloquentiae unius exercendae gratia Athenas venisse;) videsne, inquit, *ἐνθύμημα* crebrum, et coruscum, et connexum, brevibusque et rotundis numeris, cum quadam aequabili circumactione devinctum? 5. Habesne nobis dicere in libris rhetorum vestrorum tam apte, tamque modulate compositam orationem? Sed hos, inquit, tamen numeros censeo videas *ὁδοῦ πάρεργον.* 6. Ad ipsa enim Platonis penetralia, ipsarumque rerum pondera, et dignitates pergendum est; non ad vocularum eius amoenitatem, nec ad verborum venustates diversitandum. 7. Haec admonitio Tauri de orationis Platonicae modulis, non modo non repressit, sed in-

stinxit etiam nos ad elegantiam Graecae orationis verbis Latinis affectandam: 8. atque uti quaedam animalium parva et vilia ad imitandum sunt, quas res cunque audierint viderintve, petulantia; perinde nos ea, quae in Platonis oratione demirabamur, non aemulari quidem, sed lineas umbrasque facere ausi sumus. Velut ipsum hoc est, quod ex illis iisdem verbis eius effinximus: 9. *Omne*, inquit, *omnino factum sic sese habet, neque turpe est, quantum in eo est, neque honestum: velut quas nunc facimus ipsi res, bibere, cantare, disserere; nihil namque horum ipsum ex sese honestum est; quale cum fieret modo factum est, tale exstitit: si recte honesteque factum est, tum honestum fit: sin parum recte, turpe fit. Sic amare, sic amor non honestus omnis, neque omnis laude dignus, sed qui facit nos, ut honeste amemus.*

CAPUT XXI.

Quibus temporibus post Romam conditam Graeci Romanique illustres viri floruerint ante secundum bellum Carthaginiensium

1. Ut conspectum quendam aetatum antiquissimarum, item virorum illustrium, qui in his aetatibus nati fuissent, haberemus, ne in sermonibus forte inconspectum aliquid super aetate atque vita clarorum hominum temere diceremus; sicuti sophista ille ἀπαίδευτος, qui publice nuper disserens Carneadem philosophum a rege Alexandro, Philippi filio, pecunia donatum, et Panaetium Stoicum cum superiore Africano vixisse dixit; ut ab istiusmodi, inquam, temporum aetatumque erroribus caveremus, excerpebamus ex libris, qui Chronici appellantur, quibus temporibus floruissent Graeci simul atque Romani viri, qui vel ingenio vel imperio nobiles insignesque post conditam Romam fuissent ante secundum bellum Carthaginiensium: easque nunc excerptiones nostras, variis diversisque in locis factas, cursim digessimus. Neque enim id nobis negotium fuit, ut acri atque subtili cura excellentium in utraque gente hominum

συγχρονισμούς componeremus; sed ut Noctes istae quadamtenus his quoque historiae flosculis leviter iniectis aspergerentur. 2. Satis autem visum est, in hoc commentario de temporibus paucorum hominum dicere, ex quorum aetatibus de pluribus quoque, quos non nominaremus, haud difficilis coniectura fieri posset. 3. Incipiemus igitur a Solone claro: quoniam de Homero et Hesiodo inter omnes fere scriptores constitit, aetatem eos egisse vel iisdem fere temporibus, vel Homerum aliquanto antiquiorem; utrumque tamen ante Romam conditam vixisse, Silviis Albae regnantibus, annis post bellum Troianum, ut Cassius in primo Annalium de Homero atque Hesiodo scriptum reliquit, plus centum atque sexaginta annis, ante Romam autem conditam, ut Cornelius Nepos in primo Chronicorum de Homero dixit, annis circiter centum et sexaginta. 4. Solonem ergo accepimus, unum ex illo nobili numero sapientum, leges scripsisse Atheniensium, Tarquinio Prisco Romae regnante, anno regni eius tricesimo tertio. 5. Servio autem Tullio regnante, Pisistratus Athenis tyrannus fuit, Solone ante in exsilium voluntarium profecto: quoniam id ei praedicenti non creditum est. 6. Postea Pythagoras Samius in Italiam venit, Tarquinii filio regnum obtinente, cui cognomentum Superbus fuit. 7. Iisdemque temporibus occisus est Athenis ab Harmodio et Aristogitone Hipparchus, Pisistrati filius, Hippiae tyranni frater. 8. Archilochum autem Nepos Cornelius tradit, Tullo Hostilio Romae regnante, iam tum fuisse poëmatis clarum et nobilem. 9. Ducentesimo deinde et sexagesimo anno post Romam conditam, aut non longe amplius, victos esse ab Atheniensibus Persas, memoriae traditum est, pugna illa inclyta Marathonia, Miltiade duce: qui post eam victoriam damnatus a populo Atheniensi, in vinculis publicis mortem obiit. 10. Tum Aeschylus Athenis tragoediarum poëta celebris fuit. 11. Romae autem ferme istis temporibus tribunos et aediles tum primum per seditionem sibi plebes creavit; ac non

diu post Cn. Marcius Coriolanus, exagitatus vexatusque a tribunis plebi, ad Volscos, qui tum hostes erant, a republica descivit, bellumque populo Romano fecit. 12. Post deinde paucis annis Xerxes rex ab Atheniensibus, et pleraque Graecia, Themistocle duce, navali proelio, quod ad Salamina factum est, victus fugatusque est. 13. Atque inde anno fere quarto, Menenio Agrippa, M. Horatio Pulvillo consulibus, bello Veiente, apud fluvium Cremeram, Fabii sex et trecenti patricii cum familiis suis, universi ab hostibus circumventi, perierunt. 14. Iuxta ea tempora Empedocles Agrigentinus in philosophiae naturalis studio floruit. 15. Romae autem per eas tempestates decemviros legibus scribundis creatos constitit; tabulasque ab iis primo decem conscriptas, mox alias duas additas. 16. Bellum deinde in terra Graecia maximum Peloponnesiacum, quod Thucydides memoriae mandavit, coeptum est, circa annum fere, post conditam Romam, trecentesimum vicesimum tertium. 17. Qua tempestate Olus Postumius Tubertus dictator Romae fuit, qui filium suum, quod contra suum dictum in hostem pugnaverat, securi necavit. Hostes tum populo Romano fuerant Fidenates. 18. Itaque qui inter haec tempora nobiles celebresque erant, Sophocles, ac deinde Euripides, tragici poëtae, et Hippocrates medicus, et Democritus philosophus, quibus Socrates Atheniensis natu quidem posterior fuit, sed quibusdam temporibus iisdem vixerunt. 19. Iam deinde, tribunis militaribus consulari imperio rempublicam Romae regentibus, ad annum fere conditae urbis trecentesimum quadragesimum septimum, triginta illi tyranni praepositi sunt a Lacedaemoniis Atheniensibus; et in Sicilia Dionysius superior tyrannidem tenuit, paucisque annis post Socrates Athenis capitis damnatus est, et in carcere veneno necatus. 20. Ea fere tempestate Romae M. Furius Camillus dictator fuit, et Veios cepit. 21. Ac post non longo tempore bellum Senonicum fuit. 22. Tum Galli Romam, praeter Capitolium, ceperunt 23. Neque multo postea

Eudoxus astrologus in terra Graecia nobilitatus est: Lacedaemoniique ab Atheniensibus apud Corinthum superati, duce Phormione: 24. et M. Manlius Romae, qui Gallos in obsidione Capitolii, obrepentes per ardua, depulerat, convictus est, consilium de regno occupando inisse, damnatusque capitis, e saxo Tarpeio, ut M. Varro ait, praeceps datus est: ut Cornelius autem Nepos scriptum reliquit, verberando necatus est. 25. Eoque ipso anno, qui erat post recuperatam urbem septimus, Aristotelem philosophum natum esse, memoriae mandatum est. 26. Aliquot deinde annis post bellum Senonicum, Thebani Lacedaemonios, duce Epaminonda, apud Leuctra superaverunt: 27. ac brevi post tempore in urbe Roma lege Licinii Stolonis consules creari etiam ex plebe coepti, cum antea ius non esset, nisi ex patriciis gentibus, fieri consules. 28. Circa annum deinde urbis conditae quadringentesimum Philippus, Amyntae filius, Alexandri pater, regnum Macedoniae adeptus est: inque eo tempore Alexander natus est: 29. paucisque inde annis post Plato philosophus ad Dionysium Siciliae tyrannum posteriorem profectus est. 30. Post deinde aliquanto tempore Philippus apud Chaeroneam proelio magno Athenienses vicit. 31. Tum Demosthenes orator ex eo proelio salutem fuga quaesivit; cumque id ei, quod fugerat, probrose obiiceretur, versu illo notissimo elusit:

Ἀνὴρ, inquit, *ὁ φεύγων καὶ πάλιν μαχήσεται.*

32. Postea Philippus ex insidiis occiditur; et Alexander, regnum adeptus, ad subigendos Persas in Asiam atque in Orientem transgressus est. 33. Alter autem Alexander, cui cognomentum Molosso fuit, in Italiam venit, bellum populo Romano facturus; iam enim fama virtusque felicitatis Romanae apud exteras gentes enitescere incoeptabat; sed prius, quam bellum faceret, vita decessit. Eum Molossum, cum in Italiam transiret, dixisse accepimus, se quidem ad Romanos ire, quasi in *ἀνδρωνῖτιν*; Macedonem isse ad Persas, quasi in *γυναικωνῖτιν*. 34. Postea Macedo Alexander pleraque parte

orientali subacta, cum annos regnavisset undecim, obiit mortis diem. 35. Neque ita longe post Aristoteles philosophus, et post aliquanto Demosthenes vita functi sunt: 36. iisdemque ferme tempestatibus populus Romanus gravi ac diutino Samnitium bello conflictatus est: consulesque Tib. Veturius et Sp. Postumius in locis iniquis apud Caudium a Samnitibus circumvallati ac sub iugum missi, turpi foedere facto discesserunt; ob eamque caussam populi iussu Samnitibus per Fetiales dediti, recepti non sunt. 37. Post annum deinde urbis conditae quadringentesimum fere et septuagesimum bellum cum rege Pyrrho sumtum est. 38. Ea tempestate Epicurus Atheniensis, et Zeno Cittiensis philosophi celebres erant: 39. eodemque tempore C. Fabricius Luscinus et Q. Aemilius Papus censores Romae fuerunt; et P. Cornelium Rufinum, qui bis consul, et dictator fuerat, senatu moverunt; causamque isti notae subscripsere, quod eum comperissent argenti facti coenae gratia decem pondo habere. 40. Anno deinde post Romam conditam quadringentesimo ferme et nonagesimo, consulibus Appio Claudio, cui cognomentum Caudex fuit, Appii illius Caeci fratre, et M. Fulvio Flacco, bellum adversum Poenos primum coeptum est. 41. Neque diu post Callimachus poëta, Cyrenensis, Alexandriae apud Ptolemaeum regem celebratus est. 42. Annis deinde postea paulo pluribus quam viginti, cum Poenis pace facta, consulibus Claudio Centone, Appii Caeci filio, et M. Sempronio Tuditano, primus omnium L. Livius poëta fabulas docere Romae coepit, post Sophoclis et Euripidis mortem annis plus fere centum et sexaginta, post Menandri annis circiter quinquaginta duobus. 43. Claudium et Tuditanum consules sequuntur Q. Valerius et C. Manilius; quibus natum esse Q. Ennium poëtam M. Varro in primo De Poëtis libro scripsit: eumque cum septimum et sexagesimum annum ageret, duodecimum Annalem scripsisse, idque ipsum Ennium in eodem libro dicere. 44. Anno deinde post Romam conditam quingentesimo unde-

vicesimo, Sp. Carvilius Ruga primus Romae de amicorum sententia divortium cum uxore fecit, quod sterilis esset, iurassetque apud censores, uxorem se liberûm quaerendorum causa habere. 45. Eodemque anno Cn. Naevius poëta fabulas apud populum dedit; quem M. Varro in libro De Poëtis primo stipendia fecisse ait bello Poenico primo; idque ipsum Naevium dicere in eo carmine, quod de eodem bello scripsit. Porcium autem Licinium Servius poëticam Romae coepisse dicit, in his versibus:

Poenico bello secundo Musa pinnato gradu
Intulit se bellicosam in Romuli gentem feram.

46. Ac deinde ànnis fere post quindecim bellum adversus Poenos sumtum est: 47. atque non nimium longe M. Cato orator in civitate, et Plautus poëta in scena floruerunt. 48. Iisdemque temporibus Diogenes Stoicus, et Carneades Academicus, et Critolaus Peripateticus ab Atheniensibus ad senatum populi Romani, negotii publici gratia, legati sunt. 49. Neque magno intervallo postea Q. Ennius, et iuxta Caecilius, et Terentius, ac subinde Pacuvius, et Pacuvio iam sene Attius, clariorque tunc in poëmatis eorum obtrectandis Lucilius fuit. 50. Sed progressi longius sumus, cum finem proposuerimus annotatiunculis istis bellum Poenorum secundum

---

LIBER OCTAVUS DECIMUS.

CAPUT I.

Disputationes a philosopho Stoico, et contra a Peripatetico, arbitro Favorino, factae: quaesitumque inter eos, quantum in perficienda vita beata virtus valeret; quantumque esset in iis, quae dicuntur extranea.

Familiares Favorini duo erant quidam non incelebres in urbe Roma philosophi. Eorum fuit unus Peripateticae di-

sciplinae sectator, alter Stoicae. 2. His quondam ego acriter atque contente pro suis utrinque decretis propugnantibus, cum essemus una omnes Ostiae cum Favorino, interfui. 3. Ambulabamus autem in litore, cum iam advesperasceret, aestate anni novi. 4. Atque ibi Stoicus censebat, et vitam beatam hominum virtute animi sola, et miseriam summam malitia sola posse effici, etiamsi cetera bona omnia, quae corporalia et externa appellarentur, virtuti deessent, malitiae adessent. 5. Ille contra Peripateticus, miseram quidem vitam vitiis animi et malitia sola fieri, concedebat, sed ad complendos omnes vitae beatae numeros virtutem solam nequaquam satis esse existimabat: quoniam et corporis integritas sanitasque et honestus modus formae, et pecunia familiaris, et bona existimatio, ceteraque omnia corporis et fortunae bona necessaria viderentur perficiendae beatae vitae. 6. Reclamabat hoc in loco Stoicus, et, tanquam duas ille res diversas poneret, mirabatur: quod, cum essent malitia et virtus duo contraria, vita misera et beata quoque aeque contraria, non servaret in utrisque vim et naturam contrarii; 7. et ad miseriam quidem vitae conficiendam satis valere malitiam solam putaret, ad praestandam vero vitam beatam non satis solam esse virtutem diceret. 8. Atque id maxime dissidere, neque convenire dicebat, quod, qui profiteretur, vitam nullo pacto beatam effici posse, si virtus sola abesset; idem contra negaret, beatam fieri vitam, cum sola virtus adesset: et quem daret haberetque absenti virtuti honorem, eundem petenti atque praesenti adimeret. 9. Tum Peripateticus perquam hercle festive: Rogo te, inquit, cum bona venia respondeas, an existimes, esse vini amphoram, cum abest ab ea unus congius? 10. Hoc ubi accepit Stoicus: Minime, inquit, vini amphora dici potest, ex qua abest congius. 11. Hoc ubi accepit Peripateticus: Unus igitur, inquit, congius amphoram facere dici debebit: quoniam, cum deest ille unus, non fit vini amphora; et cum accessit, fit amphora. Quodsi id di-

cere absurdum est, uno congio solo fieri amphoram, itidem absurdum est, una sola virtute vitam fieri beatam dicere: quoniam, cum virtus abest, beata esse vita nunquam potest. 12. Tum Favorinus respiciens Peripateticum: Est quidem, inquit, argutiola haec, qua de congio vini usus es, exposita in libris: sed, ut scis, captio magis lepida, quam probum aut simile argumentum videri debet. 13. Congius enim, cum deest, efficit quidem, ne sit iustae mensurae amphora: sed cum accedit et additur, non ille unus facit amphoram, sed supplet. 14. Virtus autem, ut isti dicunt, non accessio, neque supplementum, sed sola ipsa vitae beatae instar est: et propterea vitam beatam ipsa sola una, cum adest, facit. 15. Haec atque alia quaedam, minuta magis et nodosa, tanquam apud arbitrum Favorinum, in suam uterque sententiam conferebant. 16. Sed cum iam prima fax noctis, et densiores esse tenebrae coepissent, prosecuti Favorinum in domum, in quam devertebat, discessimus.

CAPUT II.

Cuiusmodi quaestionum certationibus Saturnalicia ludicra Athenis agitare soliti simus: atque inibi inspersa quaedam sophismata et aenigmata oblectatoria.

1. Saturnalia Athenis agitabamus hilare prorsum ac modeste, non, ut dicitur, remittentes animum, (nam remittere, inquit Musonius, animum, quasi amittere est,) sed demulcentes eum paulum atque laxantes iucundis honestisque sermonum illectationibus. 2. Conveniebamus autem ad eandem coenam compluscuIi, qui Romani in Graeciam veneramus, quique easdem auditiones, eosdemque doctores colebamus. 3. Tum qui et coenulam ordine suo curabat, praemium solvendae quaestionis ponebat librum veteris scriptoris vel Graecum vel Latinum, et coronam e lauro plexam; totidemque res quaerebat, quot homines istic eramus: cumque eas omnes exposuerat, rem locumque dicendi sors dabat. 4. Quaestio igitur soluta corona et praemio donabatur; non so-

luta autem transmittebatur ad eum, qui sortito successerat, idque in orbem vice pari servabatur. 5. Si nemo dissolvebat quaestionis eius nodum, praemium ipsum et corona deo, cuius id festum erat, dicabatur. 6. Quaerebantur autem res huiuscemodi: aut sententia poëtae veteris lepide obscura non anxie, aut historiae antiquioris requisitio, aut decreti cuiuspiam ex philosophia perperam invulgati purgatio; aut captionis sophisticae solutio, aut opinati rariorisque verbi indagatio, aut tempus item in verbo perspicuo obscurissimum. 7. Itaque nuper quaesita esse memini numero septem, quorum prima fuit enarratio horum versuum, qui sunt in Satyris Q. Ennii uno multifariam verbo concinniter implicati: quorum exemplum hoc est:

Nam qui lepide postulat alterum frustrari,
Quem frustratur, frustra eum dicit esse frustra.
Nam qui sese frustrari quem frustra sentit,
Qui frustratur, is frustra est, si non ille est frustra.

8. Secunda quaestio fuit, quonam modo audiri atque accipi deberet, quod Plato in civitate, quam in libris suis condidit, κοινὰς τὰς γυναῖκας, [id est, communes esse mulieres] censuit; et praemia viris fortibus summisque bellatoribus posuit saviationes puerorum et puellarum? 9. Tertio in loco hoc quaesitum est: in quibus verbis captionum istarum fraus esset, et quo pacto distingui resolvique possent? *Quod non perdidisti, habes: cornua non perdidisti: habes igitur cornua.* Item altera captio: *Quod ego sum, id tu non es: homo ego sum, homo igitur tu non es.* 10. Quaesitum id quoque ibi est, quae esset huius quoque sophismatis resolutio: *Cum mentior, et mentiri me dico, mentior, an verum dico?* 11. Postea quaestio ista haec fuit: *Quam ob causam patricii Megalensibus mutitare soliti sint, plebes Cerealibus?* 12. Secundum ea quaesitum hoc est: verbum *verant,* quod significat *vera dicunt,* quisnam veterum poëtarum dixerit? 13. Sexta quaestio fuit, *asphodelum* cuiusmodi herba sit, quod Hesiodus in isto versu posuerit:

Νήπιοι, οὐδ' ἴσασιν, ὅσῳ πλέον ἥμισυ παντός,
Οὐδ' ὅσον ἐν μαλάχῃ τε καὶ ἀσφοδέλῳ μέγ' ὄνειαρ.

Et quid item Hesiodus se dicere sentiat, cum dimidium plus esse toto dicit? 14. Postrema quaestionum omnium haec fuit: *legerim, venerim*, cuius temporis verba sint, praeteriti, an futuri, an utriusque? 15. Haec ubi ordine, quo dixi, proposita, atque singulis sorte ductis, disputata explanataque sunt, libris coronisque omnes donati sumus; nisi ob unam quaestionem, quae fuit de verbo *verant*. 16. Nemo enim tum commeminerat, dictum esse a Q. Ennio id verbum in tertio decimo Annalium in isto versu:

— — *Satin' vates verant aetate in agunda?*

Corona igitur huius quaestionis deo feriarum istarum Saturno data est.

CAPUT III.

Quid Aeschines rhetor in oratione, qua Timarchum de impudicitia accusavit, Lacedaemonios statuisse dixerit super sententia probatissima, quam improbatissimus homo dixisset.

Aeschines, vel acerrimus prudentissimusque oratorum, qui apud conciones Atheniensium floruerunt, in oratione illa saeva criminosaque et virulenta, qua Timarchum de impudicitia graviter insigniterque accusavit, nobile et illustre consilium Lacedaemoniis dedisse dicit virum indidem civitatis eiusdem principem, virtute atque aetate magna praeditum. 2. Populus, inquit, Lacedaemonius de summa republica sua, quidnam esset utile et honestum, deliberabat: 3. tum exsurgit, sententiae dicendae gratia, homo quispiam turpitudine pristinae vitae defamatissimus, sed lingua tunc atque facundia nimium quanto praestabilis. 4. Consilium, quod dabat, quodque oportere fieri suadebat, acceptum ab universis et complacitum est; futurumque erat ex eius sententia populi decretum. 5. Ibi unus ex illo principum ordine, quos Lacedaemonii, aetatis dignitatisque maiestate, tanquam arbitros et magistros disciplinae pu-

blicae verebantur, commoto iratoque animo exsilit, et Quaenam, inquit, Lacedaemonii, ratio, aut quae tandem spes erit, urbem hanc et hanc rempublicam salvam inexpugnabilemque esse diutius posse, si huiuscemodi anteactae vitae hominibus consiliariis utemur? Quod si proba isthaec et honesta sententia est, quaeso vos, non sinamus eandem dehonestari turpissimi auctoris contagio. 6. Atque ubi hoc dixit, elegit virum fortitudine atque iustitia praeter alios praestantem, sed inopi lingua et infacundum; iussitque eum, consensu petituque omnium, eandem illam sententiam diserti viri cuicuimodi posset verbis dicere: ut, nulla peioris mentione habita, scitum atque decretum populi ex eius unius nomine fieret, quod ipsum denuo dixerat. 7. Atque ita, ut suaserat prudentissimus senex, factum est. 8. Sic bona sententia mansit; turpis auctor mutatus est.

CAPUT IV.

Quod Sulpicius Apollinaris praedicantem quendam, a sese uno Sallustii historias intelligi, illusit, quaestione proposita, quid verba ista apud Sallustium significarent: incertum, stolidior, an vanior.

1. Cum iam adolescentuli Romae praetextam et puerilem togam mutassemus, magistrosque tunc nobismetipsi exploratiores quaereremus: in Sandaliario forte apud librarios fuimus; cum ibi in multorum hominum coetu Apollinaris Sulpicius, vir in memoria nostra praeter alios doctus, iactatorem quempiam et venditatorem Sallustianae lectionis irrisit, illusitque genere illo facetissimae dissimulationis, qua Socrates ad sophistas utebatur. 2. Nam cum ille se unum et unicum lectorem esse enarratoremque Sallustii diceret; neque primam tantum cutem, ac sententiarum speciem, sed sanguinem quoque ipsum, ac medullam verborum eius eruere atque introspicere penitus praedicaret: tum Apollinaris amplecti venerarique se doctrinas illius dicens: Per, inquit, magister optime, exoptatus mihi nunc venis cum

sanguine et medulla Sallustii verborum; 3. hesterno enim die quaerebatur ex me, quidnam verba eius haec in quarto Historiarum libro de Cn. Lentulo scripta significent, de quo incertum fuisse ait, stolidiorne esset, an vanior. 4. Eaque ipsa verba, uti sunt a Sallustio scripta, dixit: *At Cn. Lentulus patriciae gentis, collega eius, cui cognomentum Clodiano fuit, perincertum stolidior an vanior, legem de pecunia, quam Sulla emtoribus bonorum remiserat, exigenda promulgavit.* 5. Quaesitum ergo ex se Apollinaris, neque id se dissolvere potuisse asseverabat, quid esset *vanior*, et quid *stolidior?* quoniam Sallustius sic ea separasse, atque opposuisse inter se videretur, tanquam diversa ac dissimilia, nec eiusdem utraque vitii forent: ac propterea petebat, uti se doceret significationes utriusque vocis et origines. 6. Tum ille rictu oris labearumque ductu contemni a se ostendens et rem, de qua quaereretur, et hominem ipsum, qui quaereret: Priscorum, inquit, et remotorum ego verborum medullas et sanguinem, sicuti dixi, perspicere et elicere soleo; non istorum, quae proculcata vulgo et protrita sunt. Ipso illo quippe Cn. Lentulo stolidior est et vanior, qui ignorat eiusdem stultitiae esse vanitatem et stoliditatem. 7. Sed ubi hoc dixit, media ipsa sermonum reliquit, et abire coepit. 8. Nos deinde eum tenebamus, urgebamusque, et cumprimis Apollinaris, ut de vocabulorum istorum vel differentia, vel, si ei ita videretur, similitudine plenius apertiusque dissereret; et, ut ne sibi invideret, discere volentibus, orabat. 9. Atque ille, se iam plane illudi ratus, negotium sibi esse causatur, et digreditur. 10. Nos autem postea ex Apollinari didicimus, *vanos* proprie dici, non ut vulgus diceret, desipientes, aut hebetes, aut ineptos, sed, ut veterum doctissimi dixissent, mendaces, et infidos, et levia inaniaque pro gravibus et veris astutissime componentes: *stolidos* autem vocari non tam stultos et excordes, quam tetros, et molestos, et illepidos, quos Graeci μοχθηρούς καὶ φορτικούς dicerent. 11 Etyma quoque harum vocum, et

origines scriptas esse dicebat in libris Nigidianis; quos ego requisitos et repertos cum primarum significationum exemplis, ut commentariis harum Noctium inferrem, notavi, et intulisse iam me aliquo in loco commentationibus istis existimo.

CAPUT V.

Quod Q. Ennius in septimo annali quadrupes eques, ac non quadrupes equus, ut legunt multi, scriptum reliquit.

1. Cum Antonio Iuliano rhetore, viro hercle bono et facundiae florentis, complures adolescentuli, familiares eius, Puteolis, aestivarum feriarum ludum et iocum in literis amoenioribus, et in voluptatibus pudicis honestisque agitabamus. 2. Atque ibi tunc Iuliano nuntiatur, ἀναγνώστην quendam, non indoctum hominem, voce admodum scita et canora Ennii Annales legere ad populum in theatro. 3. Eamus, inquit, auditum nescio quem istum Ennianistam; hoc enim se ille nomine appellari volebat. 4. Quem cum iam inter ingentes clamores legentem invenissemus, (legebat autem librum ex Annalibus Ennii septimum;) hos eum primum versus perperam pronuntiantem audivimus:

Denique vi magna quadrupes equus, atque elephanti
Proiiciunt sese.

Neque postea multis versibus additis, celebrantibus eum laudantibusque omnibus, discessit. 5. Tum Iulianus egrediens e theatro: Quid vobis, inquit, de hoc ἀναγνώστῃ et de quadrupede equo videtur? Sic enim profecto legit:

Denique vi magna quadrupes equus, atque elephanti
Proiiciunt sese.

6. Ecquid putatis, si magistrum praelectoremque habuisset alicuius aeris, *quadrupes equus* dicturum fuisse, ac non *quadrupes eques?* quod ab Ennio ita scriptum relictumque esse, nemo unus literarum veterum diligens dubitavit. 7. Cumque aliquot eorum, qui aderant, *qua-*

drupes equus apud suum quisque grammaticum legisse se dicerent, et mirarentur, quidnam esset *quadrupes eques:* Vellem vos, inquit, optimi iuvenes, tam accurate Q. Ennium legisse, quam P. Virgilius legerat, qui hunc eius versum secutus in Georgicis suis, *equitem* pro *equo* posuit his in versibus:

Frena Pelethronii Lapithae gyrosque dedere,
Impositi dorso, atque equitem docuere sub armis
Insultare solo, et gressus glomerare superbos.

In quo loco *equitem,* si quis modo non inscite inepteque argutior sit, nihil potest accipi aliud, nisi *equum;* 8. pleraque enim veterum aetas et hominem, equo insidentem, et equum, qui insideretur, *equitem* dixerunt. 9. Propterea *equitare* etiam, quod verbum e vocabulo *equitis* inclinatum est, et homo equo utens, et equus sub homine gradiens dicebatur. 10. Lucilius adeo, vir adprime linguae Latinae sciens, *equum equitare* dicit his versibus:

Quis hinc currere equum nos atque equitare videmus,
His equitat curritque: oculis equitare videmus;
Ergo oculis equitat.

11. Sed enim contentus, inquit, ego his non fui: et ut non turbidae fidei nec ambiguae, sed ut purae liquentisque esset, *equus*ne, an *eques* Ennius scriptum reliquisset, librum summae atque reverendae vetustatis, quem fere constabat Lampadionis manu emendatum, studio pretioque multo unius versus inspiciendi gratia conduxi: et *eques,* non *equus,* scriptum in eo versu inveni. 12. Haec tum nobis Iulianus, et multa alia erudite simul et affabiliter dixit. Sed eadem ipsa post etiam in pervulgatis commentariis scripta offendimus.

CAPUT VI.

Quod Aelius Melissus in libro, cui titulum fecit De loquendi Proprietate, (quem, cum ederet, Cornum esse Copiae dicebat,) rem scripsit neque dictu neque auditu dignam; cum differre matronam et matremfamilias existimavit, differentia longe vanissima.

1. Aelius Melissus in nostra memoria fuit Romae sum-

mi quidem loci inter grammaticos eius temporis: sed maiore in literis erat iactantia et σοφιστείᾳ, quam opera. 2. Is praeter alia, quae scripsit compluria, librum composuit, ut tum videbatur, cum est editus, doctrinae inclytae. 3. Ei libro titulus est ingentis cuiusdam illecebrae ad legendum: scriptus quippe est De loquendi Proprietate. Quis adeo existimet, loqui se recte atque propriė posse, nisi illas Melissi proprietates perdidicerit! 4. Ex eo libro haec verba sunt: *Matrona est, quae semel peperit: quae saepius, materfamilias: sicuti sus, quae semel peperit, porcetra; quae saepius, scropha.* 5. Utrum autem hoc de matrona ac de matrefamilias Melissus excogitaverit ipse et coniectaverit, an scriptum ab alio quo legerit, hariolis profecto est opus. 6. Nam de porcetra habet sane auctorem Pomponium in Atellana, quae hoc eodem vocabulo inscripta est. 7. Sed matronam non esse appellatam, nisi quae semel peperit, neque matremfamilias, nisi quae saepius, nullis veterum scriptorum auctoritatibus confirmari potest. 8. Enimvero illud impendio probabilius est, quod idonei vocum antiquarum enarratores tradiderunt, matronam dictam esse proprie, quae in matrimonium cum viro convenisset, quoad in eo matrimonio maneret, etiamsi [sibi] liberi nondum nati forent: dictamque esse ita a matris nomine, non adepto iam, sed cum spe et omine mox adipiscendi: unde ipsum quoque matrimonium dicitur; 9. matrem autem familias appellatam esse eam solam, quae in mariti manu mancipioque, aut in eius, in cuius maritus, manu mancipioque esset: quoniam non in matrimonium tantum, sed in familiam quoque mariti, et in sui heredis locum venisset.

CAPUT VII.

Quem in modum Favorinus tractaverit intempestivum quendam de verborum ambiguitatibus quaerentem: atque ibi, quot significationes capiat concio.

1. Domitio, homini docto, celebrique in urbe Roma grammatico, cui cognomentum Insano factum est, quon-

iam erat natura intractabilior et morosior: 2. ei Domitio Favorinus noster, cum forte apud fanum Carmentis obviam venisset, atque ego cum Favorino essem: Quaeso, inquit, te magister, dicas mihi, num erravi, quod, cum vellem δημηγορίας Latine dicere, *conciones* dixi? Dubito quippe et requiro, an veterum eorum, qui electius locuti sunt, pro verbis et oratione dixerit quis concionem. 3. Tum Domitius voce atque vultu atrociore: Nulla, inquit, prorsus bonae salutis spes reliqua est, cum vos quoque, philosophorum illustrissimi, nihil iam aliud, quam verba auctoritatesque verborum cordi habeatis. Mittam autem librum tibi, in quo id reperias, quod quaeris. Ego enim grammaticus, vitae iam atque morum disciplinas quaero: vos philosophi mera estis, ut M. Cato ait, mortuaria glossaria; namque colligitis lexidia, res tetras, et inanes, et frivolas, tanquam mulierum voces praeficarum. Atque utinam, inquit, muti omnes homines essemus! minus improbitas instrumenti haberet. 4. Cumque digressi essemus: Non tempestive, inquit Favorinus, hunc hominem accessimus. Videtur enim mihi ἐπιμαίνεσθαι. Scitote, inquit, tamen intemperiem istam, quae μελαγχολία dicitur, non parvis, nec abiectis ingeniis accidere, ἀλλὰ εἶναι σχεδόν τι τὸ πάθος τοῦτο ἡρωϊκόν, et veritates plerumque fortiter dicere, sed respectum non habere μήτε καιροῦ, μήτε μέτρου. Vel ipsum quale hoc existimatis, quod nunc de philosophis dixit? Nonne, si id Antisthenes aut Diogenes dixisset, dignum memoria visum esset? 5. Misit autem paulo post Favorino librum, quem promiserat: Verrii, opinor, Flacci erat; in quo scripta ad hoc genus quaestionis pertinentia haec fuerunt: *senatum* dici et pro loco et pro hominibus; *civitatem* et pro loco et pro oppido, et pro iure quoque omnium, et pro hominum multitudine: *tribus* quoque et *decurias* dici et pro loco, et pro iure, et pro hominibus; 6. *concionem* autem tria significare, locum, et verba, suggestumque, unde verba fierent: item significare coetum populi assisten-

tis: item orationem ipsam, quae ad populum diceretur. 7. Sicut M. Tullius in oratione, quae inscripta est Contra concionem Q. Metelli: *Escendi*, inquit, *in concionem: concursus est populi factus*. Sicut idem M. Tullius in Oratore ait: *Conciones saepe exclamare vidi, cum apte verba cecidissent. Etenim exspectant aures, ut verbis colligetur sententia.* 8. [Item significare coetum populi assistentis, item orationem ipsam, quae ad populum diceretur,] exempla in eo libro scripta non erant: sed nos postea Favorino desideranti harum omnium significationum monumenta, et apud Ciceronem, sicuti supra scripsi, et apud elegantissimos veterum reperta exhibuimus. 9. Id autem quod potissimum expetebat, *concionem* esse dictam pro verbis et oratione, docuit titulus Tulliani libri, qui a M. Cicerone inscriptus est: Contra concionem Q. Metelli, quo nihil profecto significatur aliud, quam ipsa, quae a Metello dicta est, oratio.

CAPUT VIII.

Ὁμοιοτέλευτα καὶ ὁμοιόπτωτα, atque alia id genus, quae ornamenta orationis putantur, inepta esse et puerilia Lucilii quoque versibus declarari.

1. *Ὁμοιοτέλευτα*, *καὶ ἰσοκατάληκτα*, *καὶ πάρισα*, *καὶ ὁμοιόπτωτα*, ceteraque huiusmodi scitamenta, quae isti *ἀπειρόκαλοι*, qui se Isocraticos videri volunt, in collocandis verbis immodice faciunt et rancide, quam sint insubida et inertia et puerilia, facetissime hercle significat in quinto Satyrarum Lucilius. 2. Nam ubi est cum amico conquestus, quod ad se aegrotum non viseret, haec ibidem addit festiviter:

Quo me habeam pacto, tametsi non quaeris, docebo:
Quando in eo numero mansti, quo in maxima nunc est
Pars hominum, ut periisse velis, quem nolueris, cum
Visere debueris; (hoc NOLUERIS *[et]* DEBUERIS *te*
Si minus delectat, quod ἄτεχνον Isocratium est, ὀ-
χληρῶδεςque simul totum, ac συμμειρακιῶδες:
Non operam perdo.) Si tu hic. . . .

CAPUT IX.

Quid significet apud M. Catonem verbum insecendo; quodque insecendo potius legendum sit, quam, quod plerique existimant, insequendo.

1. In libro vetere, in quo erat oratio M. Catonis De Ptolemaeo contra Thermum, sic scriptum fuit: *Sed si omnia dolo fecit, omnia avaritiae atque pecuniae causa fecit: eiusmodi scelera nefaria, quae neque insecendo, [fando,] neque legendo audivimus: supplicium pro factis dare oportet.* 2. *Insecendo* quid esset, quaeri coeptum. Tum ex his, qui aderant, alter literator fuit, alter literas sciens [, id est, alter docens, doctus alter]. Hi duo inter sese dissentiebant, et grammaticus quidem contendebat; 3. *insequendo* enim scribi inquit, debet, non *insecendo*, quoniam *insequens* significat: dictum est *inseque*, quasi: perge dicere et insequere; itaque ab Ennio scriptum in his versibus:

Inseque, Musa, manu Romanorum induperator
Quod quisque in bello gessit cum rege Philippo.

4. Alter autem ille eruditior, nihil mendosum, sed recte atque integre scriptum esse, perseverabat; et Velio Longo, non homini indocto, fidem esse habendam: qui in commentario, quod fecisset De Usu Antiquae Locutionis, scripserit, non *inseque* legendum apud Ennium, sed *insece:* ideoque a veteribus, quas *narrationes* dicimus, *insectiones* esse appellatas: Varronem quoque versum hunc Plauti de Menaechmis:

Haec nihilo mihi videntur esse sectius, quam somnia,

sic enarrasse: nihilo magis narranda esse, quam si ea essent somnia. 5. Haec illi inter se certabant. Ego arbitror et a M. Catone *insecendo*, et a Q. Ennio *insece* scriptum, sine *u* litera. Offendi enim in bibliotheca Patrensi librum verae vetustatis Livii Andronici, qui inscriptus est Ὀδύσσεια, in quo erat versus primus cum hoc verbo sine *u* litera:

Virum mihi, Camoena, insece versutum,

factus ex illo Homeri versu.

Ἄνδρα μοι ἔννεπε, Μοῦσα, πολύτροπον.

6. Illi igitur aetatis et fidei magnae libro credo. Nam, quod in versu Plautino est, *sectius quam somnia*, nihil in alteram partem plus argumenti habet. 7. Etiamsi veteres autem non *insequε*, sed *insece* dixerunt, credo, quia erat levius leniusque: tamen eiusdem sententiae verbum videtur. 8. Nam et *sequo*, et *sequor*, et item *secta*, et *sectio* consuetudine loquendi differunt. sed qui penitus inspexerit, origo et ratio utriusque una est. 9. Doctores quoque et interpretes vocum Graecarum: *Ἄνδρα μοι ἔννεπε, Μοῦσα· καί· Ἔσπετε νῦν μοι, Μοῦσαι*, dictum putant, quod Latine *inseque* dicitur. Namque in altero *p* esse translatum dicunt. 10. Sed etiam ipsum illud *ἔπη*, quod significat verba aut versus, non aliunde esse dictum tradunt, quam *ἀπὸ τοῦ ἕπεσθαι καὶ εἰπεῖν*. 11. Eadem ergo ratione antiqui nostri narrationes sermonesque *insectiones* appellitaverunt.

CAPUT X.

Errare istos, qui in exploranda febri pulsus venarum pertentari putant, non arteriarum.

1. In Herodis, clarissimi viri, villam, quae est in agro Attico, loco, qui appellatur Cephisiae, aquis et lucis et nemoribus frequentem, aestu anni medio concesseram. 2. Ibi alvo mihi cita, et accedente febri rapida, decubueram. 3. Eo Calvisius Taurus philosophus et alii quidam sectatores eius cum Athenis visendi mei gratia venissent, medicus, qui tum in his locis repertus assidebat mihi, narrare Tauro coeperat, quid incommodi paterer, et quibus modulis quibusque intervallis accederet febris decederetque. 4. Tum in eo sermone, cum iam me sinceriore corpusculo factum diceret: Potes, inquit Tauro, tu quoque id ipsum comprehendere, *ἐὰν ἅψῃ αὐτοῦ τῆς φλεβός*: quod nostris verbis profecto ita dicitur: *si attigeris venam illius*. 5. Hanc loquendi imperitiam, quod venam pro arteria dixisset, cum in eo docti homines, qui cum Tauro erant, tanquam in minime utili me-

dico offendissent, atque id murmure et vultu ostenderent; tum ibi Taurus, ut mos eius fuit, satis leniter: Certi, inquit, sumus, vir bone, non ignorare te, quid vena appelletur, et quid arteria; quod venae quidem suapte vi immobiles sint, et sanguinis tantum demittendi gratia explorentur; arteriae autem motu atque pulsu suo habitum et modum febrium demonstrent: 6. sed, ut video, pervulgate magis, quam inscite, locutus es; non enim te solum, sed alios quoque itidem errantes audivi venam pro arteria dicere. 7. Fac igitur, ut experiamur, elegantiorem esse te in medendo, quam in dicendo; et cum diis bene volentibus opera tua sistas hunc nobis sanum atque validum quam citissime. 8. Hoc ego postea cum in medico reprehensum esse meminissem, existimavi non medico soli, sed omnibus quoque hominibus liberis liberaliterque institutis turpe esse, ne ea quidem cognovisse ad notitiam corporis nostri pertinentia, quae non altius occultiusque remota sunt; et quae natura nobis tuendae valetudinis causa et in promtu esse et in propatulo voluerit: ac propterea, quantum habui temporis subsicivi, medicinae quoque disciplinae libros attigi, quos arbitrabar esse idoneos ad docendum, et ex his, cum alia pleraque ab isto humanitatis usu non aliena, tum de venis quoque et arteriis didicisse videor, ad hunc ferme modum. 9. Vena est conceptaculum sanguinis, quod *ἀγγεῖον* medici vocant, mixti confusique cum spiritu naturali, in quo plus sanguinis est, minus spiritus: arteria est conceptaculum spiritus naturalis, mixti confusique cum sanguine; in quo plus spiritus est, minus sanguinis. 10. *Σφυγμός* autem est intentio motus et remissio in corde et in arteria, naturalis, non arbitrarii; 11. a medicis autem veteribus oratione Graeca ita definitus est: *Σφυγμός ἐστι διαστολὴ καὶ συστολὴ ἀποδιαίρετος ἀρτηρίας καὶ καρδίας.*

CAPUT XI.

Verba ex carminibus Furii Antiatis, inscite a Caesellio Vindice reprehensa, versusque ipsi, in quibus ea verba sunt subscripti.

1. Non hercle idem sentio cum Caesellio Vindice, grammatico, ut mea opinio est, haudquaquam inerudito 2. Verum hoc tamen petulanter insciteque, quod Furium, veterem poëtam, dedecorasse linguam Latinam scripsit huiuscemodi vocum fictionibus, quae mihi quidem neque abhorrere a poëtica facultate visae sunt, neque dictu profatuque ipso tetrae aut insuaves esse: sicuti sunt quaedam [alia] ab illustribus poëtis ficta dure et rancide. 3. Quae reprehendit autem Caesellius Furiana, haec sunt: Quod terram in lutum versam *lutescere* dixerit; et tenebras in noctis modum factas *noctescere*; et pristinas recuperare vires *virescere*; et quod ventus mare caeruleum crispicans nitescere facit, *purpurat* dixerit: et opulentum fieri *opulescere*. 4. Versus autem ipsos ex poëmatis Furianis, in quibus haec verba sunt, subdidi:

Sanguine diluitur tellus: cava terra lutescit. —
Omnia noctescunt tenebris caliginis atrae. —
Increscunt animi; virescit vulnere virtus. —
Sicut ful[i]ca levis volitat super aequora classis —
Spiritus Eurorum virides cum purpurat undas. —
Quo magis in patriis possint opulescere campis.

CAPUT XII.

Morem istum veteribus nostris fuisse, verba patiendi mutare, ac vertere in agendi modum.

1. Id quoque habitum est in oratione facienda elegantiae genus, ut pro verbis, habentibus patiendi figuram, agentia ponerent: ac deinde haec vice inter sese mutua verterent. 2. Iuventius in comoedia:

— — *Pallium*, inquit, *face uti splendeat.*

Nonne hoc impendio venustius gratiusque est, quam si diceret: *ne maculetur?* 3. Plautus etiam non dissimiliter:

Quid est hoc? rugat pallium; amictus non sum commode.

4. Itidem Plautus *pulveret* dicit, quod non pulvere impleat, sed quod ipsum pulveris plenum sit:

—— Exi tu, Dave,
Age, sparge: mundum esse hocce vestibulum volo.
Venus ventura est nostra; nolo hoc pulveret.

5. In Asinaria quoque *contemples* dicit pro *contempleris*:

Meum caput contemples, si quidem e re consultas tua.

6. Cn. Gellius in Annalibus: *Postquam tempestas sedavit, Atherbal taurum immolavit.* 7. M. Cato in Originibus: *Eodem convenae complures ex agro accessitavere; eo res eorum auxit.* 8. Varro in libris, quos ad Marcellum De Lingua Latina fecit: *In priore verbo graves prosodiae, quae fuerunt, manent; reliquae mutant. Mutant* inquit elegantissime pro *mutantur*. 9. Potest etiam id quoque ab eodem Varrone in VII. Divinarum similiter dictum videri: *Inter duas filias regum quid mutet, inter Antigonam et Tulliam est animadvertere.* 10. Verba autem patiendi pro agentibus in omnibus ferme veterum scriptis reperiuntur: ex quibus sunt pauca ista, quae nunc meminimus: *Muneror te* pro *munero*: et *significor* pro *significo*: et *sacrificor* pro *sacrifico*: et *assentior* pro *assentio*: et *foeneror* pro *foenero*: et *pigneror* pro *pignero*: et alia istiusmodi pleraque, quae, proinde ut in legendo fuerint obvia, notabuntur.

CAPUT XIII.

Quali talione Diogenes philosophus usus sit, pertentatus a dialectico quodam sophismatio impudenti.

1. Saturnalibus Athenis alea quadam festiva et honesta lusitabamus huiuscemodi. 2. Ubi conveneramus complusculi eiusdem studii homines, ad levandum tempus captiones, quae *sophismata* appellantur, mente agitabamus: easque, quasi talos aut tesserulas, in medium vice sua quisque iaciebamus. 3. Captionis solutae, aut parum intellectae, praemium poenave erat nummus unus

sestertius. 4. Hoc aere collecto, quasi manuario, coenula curabatur omnibus, qui eum lusum luseramus. 5. Erant autem captiones ad hoc fere exemplum; tametsi Latina oratione non satis scite, ac paene etiam illepide exponuntur: *Quod nix est, hoc grando non est; nix autem alba est; grando igitur alba non est.* Item aliud non dissimile: *Quod homo est, hoc non est equus; homo autem animal est; equus igitur animal non est..* 6. Dicere ergo debebat, qui ad sophisma diluendum ac refellendum ritu aleatorio vocatus erat, in qua parte, quoque in verbo captio foret; quid dari concedique non oporteret: nisi dixerat, nummo singulo mulctabatur. Ea mulcta coenam iuvabat. 7. Libet autem dicere, quam facete Diogenes sophisma id genus, quod supra dixi, a quodam dialectico ex Platonis diatriba per contumeliam propositum, remuneratus sit. 8. Nam cum ita rogasset dialecticus: *Quod ego sum, id tu non es*, et Diogenes annuisset, atque ille addidisset: *Homo autem ego sum:* cum id quoque assensus esset, et contra dialecticus ita conclusisset: *Homo igitur tu non es:* hoc quidem, inquit Diogénes, falsum est, et, si verum id fieri vis, a me incipe.

CAPUT XIV.

Quid sit numerus hemiolios, *quid* epitritos: *et quod vocabula ista non facile nostri ausi sunt vertere in linguam Latinam.*

1. Figurae quaedam numerorum, quas Graeci certis nominibus appellant, vocabula in lingua Latina non habent; 2. sed qui de numeris Latine scripserunt, Graeca ipsa dixerunt: fingere autem nostra, quoniam id absurde futurum erat, noluerunt. 3. Quale enim fieri nomen posset hemiolio numero, aut epitrito? 4. Est autem hemiolios, qui numerum aliquem totum in se habet, dimidiumque eius: ut tres ad duo, quindecim ad decem, triginta ad viginti. 5. Epitritos est, qui habet totum aliquem numerum, et eiusdem partem tertiam: ut quatuor ad tres, duodecim ad novem, quadraginta ad triginta.

6. Haec autem notare meminisseque, non ab re visum est· quoniam, vocabula ista numerorum nisi intelligantur, rationes quaedam subtilissimae, in libris philosophorum scriptae, percipi non queunt.

CAPUT XV.

Quod M. Varro in herois versibus observaverit rem nimis anxiae et curiosae observationis.

1. In longis versibus, qui Hexametri vocantur, item in Senariis, animadverterunt metrici, duos primos pedes, item extremos duos, habere singulos posse integras partes orationis, medios haud unquam posse: sed constare eos semper ex verbis aut divisis, aut mixtis atque confusis. 2. Marcus etiam Varro in libris Disciplinarum scripsit, observasse sese in versu hexametro, quod omnimodo quintus semipes verbum finiret: et quod priores quinque semipedes aeque magnam vim haberent in efficiendo versum, atque alii posteriores septem: idque ipsum ratione quadam geometrica fieri disserit.

LIBER NONUS DECIMUS.

CAPUT I.

Responsio cuiusdam philosophi, interrogati, quam ob causam maris tempestate palluerat.

Navigabamus a Cassiopeia ad Brundusium, mare Ionium violentum et vastum et iactabundum. 2. Nox deinde, quae diem primum secuta est; in ea fere tota ventus a latere saeviens navem undis compleverat. 3. Tum postea complorantibus nostris omnibus, atque in sentina satis agentibus, dies quidem tandem illuxit: sed nihil de periculo atque saevitia remissum, quin turbines etiam crebriores, et coelum atrum, et fumigantes globi, et figu-

rae quaedam nubium metuendae, quas τυφῶνας vocabant, impendere immineréque, ac depressurae navem videbantur. 4. In eadem fuit philosophus, in disciplina Stoica celebratus, quem ego Athenis cognoveram, non parva virum auctoritate, satisque attente discipulos iuvenes continentem. 5. Eum tunc in tantis periculis, inque illo tumultu coeli marisque requirebam oculis; scire cupiens, quonam statu animi, et an interritus intrepidusque esset? 6. Atque ibi hominem conspicimus impavidum et extrilidum, ploratus quidem nullos, sicuti ceteri omnes, nec ullas eiusmodi voces cientem, sed coloris et vultus turbatione non multum a ceteris differentem. 7. At ubi coelum enituit, et deferbuit mare, et ardor ille periculi deflagravit, accedit ad Stoicum Graecus quispiam dives ex Asia, magno, ut videbamus, cultu paratuque rerum et familiae; atque ipse erat multis corporis animique deliciis diffluens. 8. Is quasi illudens: Quid hoc est, inquit, o philosophe, quod, cum in periculis essemus, timuisti tu, et palluisti; ego neque timui, neque pallui? 9. Et philosophus aliquantum cunctatus, an respondere ei conveniret: Si quid ego, inquit, in tanta violentia tempestatum videor paulum pavefactus, non tu istius rei ratione audienda dignus es; 10. sed tibi sane Aristippus ille pro me responderit: qui in simili tempore a simillimo tui homine interrogatus, quare philosophus timeret, cum ille contra nihil metueret? *Non eandem esse causam sibi, atque illi*, respondit; quoniam is quidem esset non magno opere sollicitus pro anima nequissimi nebulonis; ipsum autem pro Aristippi anima timere. 11. His tunc verbis Stoicus divitem illum Asiaticum a sese amolitus est. 12. Sed postea cum Brundusium adventaremus, mollitique essent venti maris: percontatus eum sum, quaenam illa ratio esset pavoris sui, quam dicere ei supersedisset, a quo fuerat non satis digne compellatus? 13. Atque ille mihi placide et comiter: Quoniam, inquit, audiendi cupidus es, audi, quid super isto brevi quidem, sed necessario et naturali pavore ma-

iores nostri, conditores sectae Stoicae, senserint; vel potius, inquit, lege: nam et facilius credideris si legas, et memineris magis. 14. Atque ibi coram ex sarcinula sua librum protulit Epicteti philosophi quintum Διαλέξεων; quas ab Arriano digestas congruere scriptis Ζήνωνος et Chrysippi non dubium est. 15. In eo libro scilicet Graeca oratione scriptum ad hanc sententiam legimus: Visa animi, quas φαντασίας philosophi appellant, quibus mens hominis prima statim specie accidentis ad animum rei pellitur, non voluntatis sunt, neque arbitraria; sed vi quadam sua inferunt sese hominibus noscitanda. 16. Probationes autem, quas συγκαταθέσεις vocant, quibus eadem visa noscuntur ac diiudicantur, voluntariae sunt, fiuntque hominum arbitratu. 17. Propterea cum sonus aliquis formidabilis aut e coelo, aut ex ruina, aut repentinus nescius periculi nuntius, vel quid aliud eiusmodi factum; sapientis quoque animum paulisper moveri, et contrahi, et pallescere necessum est: non opinione alicuius mali praecepta, sed quibusdam motibus rapidis et inconsultis, officium mentis atque rationis praevertentibus. 18. Mox tamen ille sapiens ibidem τὰς τοιαύτας φαντασίας, id est, visa isthaec animi sui terrifica non approbat: hoc est, οὐ συγκατατίθεται, οὐδὲ προσεπιδοξάζει, sed abiicit respuitque; nec ei metuendum esse in his quidquam videtur. 19. Atque hoc inter insipientis sapientisque animum differre dicunt, quod insipiens, qualia sibi esse primo animi sui pulsu visa sunt saeva et aspera, talia vere esse putat; et eadem incepta, tanquam si iure metuenda sint, sua quoque assensione approbat καὶ προσεπιδοξάζει· hoc enim verbo Stoici, cum super ista re disserunt, utuntur. 20. Sapiens autem, cum breviter et strictim colore atque vultu motus est, οὐ συγκατατίθεται, sed statum vigoremque sententiae suae retinet, quam de huiuscemodi visis semper habuit, ut de minime metuendis, sed fronte falsa et formidine inani territantibus. 21. Haec Epictetum philosophum ex decretis Stoicorum sensisse atque dixisse, in eo, quo dixi, li-

bro legimus: annotandaque esse idcirco existimavimus, ut rebus forte id genus, quibus dixi, obortis pavescere sensim, et quasi albescere, non insipientis esse hominis, neque ignavi putemus, et in eo tamen brevi motu naturali magis infirmitati cedamus, quam, quod esse ea, qualia visa sunt, censeamus.

CAPUT II.

Ex quinque corporis sensibus duos esse cum belluis maxime communes [: quodque turpis et improba est voluptas, quae ex auditu, visu odoratuque procedit: quae vero ex gustu tactuque est, rerum omnium foedissima est, quum hae duae bestiarum etiam sint, reliquae hominum tantum].

1. Quinque sunt hominum sensus, quos Graeci αἰσθήσεις appellant, per quos voluptas animo aut corpori quaeri videtur: gustus, tactus, odoratus, visus, auditus. Ex his omnibus quae immodice voluptas capitur, ea turpis atque improba existimatur; 2. sed enim quae nimia ex gustu atque tactu est, ea voluptas, sicuti sapientes viri censuerunt, omnium rerum foedissima est; eosque maxime, qui duabus istis belluinis voluptatibus sese dediderunt, gravissimi vitii vocabulis Graeci appellant, vel ἀκολάστους, vel ἀκρατεῖς: nos eos vel incontinentes dicimus vel intemperantes; ἀκολάστους enim, si interpretari coactius velis, nimis id verbum insolens erit. 3. Istae autem voluptates duae gustus atque tactus, id est, libidines in cibos atque in Venerem prodigae, solae sunt hominibus communes cum belluis, et idcirco in pecudum ferorumque animalium numero habetur, quisquis est his ferinis voluptatibus praevinctus. 4. Ceterae ex tribus aliis sensibus proficiscentes, hominum esse tantum propriae videntur. 5. Verba super hac re Aristotelis philosophi adscripsi; ut vel auctoritas clari atque inclyti viri tam infamibus nos voluptatibus deterreret: *Διὰ τί οἱ κατὰ τὴν τῆς ἁφῆς ἢ γεύσεως ἡδονὴν γινομένην ἂν ὑπερβάλλωσιν, ἀκρατεῖς λέγονται· (Οἵ τε γὰρ περὶ τὰ ἀφροδίσια, ἀκόλαστοι, οἵ τε περὶ τὰς τῆς τροφῆς ἀπολαύσεις. Τῶν δὲ κατὰ τὴν τροφὴν, ἀπ᾽ ἐνίων μὲν ἐν τῇ γλώτ-*

τῃ τὸ ἡδύ· ἀπ' ἐνίων δὲ ἐν τῷ λάρυγγι. Διὸ καὶ Φιλόξενος γεράνου λάρυγγα εὔχετο ἔχειν.) Οἱ δὲ κατὰ τὴν ὄψιν καὶ τὴν ἀκοὴν, οὐκ ἔτι; ἢ διὰ τὸ τὰς ἀπὸ τούτων γινομένας ἡδονὰς κοινὰς εἶναι ἡμῖν καὶ τοῖς ἄλλοις ζώοις· ἅτε οὖν οὖσαι κοιναὶ, ἀτιμότεταί εἰσι· διὸ καὶ μάλιστα, ἢ μόναι ἐπονείδιστοι. Ὥστε τὸν ὑπὸ τούτων ἡττώμενον ψέγομεν, καὶ ἀκρατῆ καὶ ἀκόλαστον λέγομεν, διὰ τὸ ὑπὸ τῶν χειρίστων ἡδονῶν ἡττᾶσθαι. Οὐσῶν δὲ τῶν αἰσθήσεων πέντε, τὰ ἄλλα ζῶα ἀπὸ δύο μόνων τῶν προειρημένων ἥδεται· κατὰ δὲ τὰς ἄλλας ἢ ὅλως οὐχ ἥδεται, ἢ κατὰ συμβεβηκὸς τοῦτο πάσχει· ὁρῶν μὲν γὰρ τὸ ὁρῶν, ἢ ὀσφραινόμενον χαίρει, ὅτι ἀπολαύει, καὶ ὅταν πληρωθῇ, οὐδὲ τὰ τοιαῦτα ἡδέα αὐτῷ, ὥσπερ οὐδὲ ἡμῖν ἡ τοῦ ταρίχους ὀδμὴ, ὅταν ἅδην ἔχωμεν τοῦ φαγεῖν, ὅταν δὲ ἐνδεεῖς ὦμεν ἡδεῖα· ἡ δὲ τοῦ ῥόδου ἀεὶ ἡδεῖα. **6. Quis igitur habens aliquid humani pudoris, voluptatibus istis duabus coëundi atque comedendi, quae sunt homini cum sue atque asino communes, gaudeat? 7. Socrates quidem dicebat, multos homines propterea velle vivere, ut ederent et biberent; sese bibere atque esse, ut viveret. 8. Hippocrates autem, divina vir scientia, de coitu venereo ita existimabat: partem esse quandam morbi teterrimi, quem nostri comitialem dixerunt. Namque ipsius verba haec traduntur:** Τὴν συνουσίαν εἶναι μικρὰν ἐπιληψίαν

CAPUT III.

Quod turpius est, frigide laudari, quam acerbius vituperari.

1. Turpius esse dicebat Favorinus philosophus, exigue atque frigide laudari, quam insectanter et graviter vituperari: 2. Quoniam, inquit, qui maledicit et vituperat, quanto id acerbius facit, tam maxime ille pro iniquo et inimico ducitur, et plerumque propterea fidem non capit; sed qui infoecunde atque ieiune laudat, destitui a causa videtur. et amicus quidem creditur eius, quem laudare vult, sed nihil posse reperire, quod iure laudet

CAPUT IV.

Quamobrem venter repentino timore effluat; quare etiam ignis urinam lacessat.

1. Aristotelis libri sunt, qui Problemata Physica inscribuntur, lepidissimi et elegantiarum omne genus referti. 2. In his quaerit, quam ob causam eveniat, ut, quibus invasit repentinus rei magnae timor, plerumque alvo statim cita fiant. 3. Item quaerit, cur accidat, ut eum, qui propter ignem diutius stetit, libido urinae lacessat. 4. Ac de alvo quidem inter timendum prona atque praecipiti, causam esse dicit, quod timor omnis sit algificus, quem ille appellat ψυχροποιόν· quae vis frigoris sanguinem caldoremque omnem de summa corporis cute cogat penitus et depellat; faciatque simul, uti, qui timent, sanguine ex ore decedente pallescant: 5. Is autem, inquit, sanguis et caldor in intima coactus movet plerumque alvum, et incitat. 6. De urina crebra ex igni proximo facta, verba haec posuit; Τὸ δὲ πῦρ διαχυλᾷ τὸ πεπηγὸς, ὥσπερ ὁ ἥλιος τὴν χιόνα. . . . . .

CAPUT V.

Ex Aristotelis libris sumtum, quod nivis aqua potui pessima sit, et quod ex nive crystallus concreatur.

1. In Tiburte rus concesseramus hominis amici divitis: aetate anni flagrantissima, ego et quidam alii aequales et familiares mei, eloquentiae aut philosophiae sectatores. 2. Erat nobiscum vir bonus, ex Peripatetica disciplina, bene doctus, et Aristotelis unice studiosissimus. 3. Is nos aquam multam ex diluta nive bibentes coërcebat, severiusque increpabat. Adhibebat nobis auctoritates nobilium medicorum, et cumprimis Aristotelis philosophi, rei omnis humanae peritissimi: qui aquam nivalem frugibus sane et arboribus foecundam diceret, sed hominibus potu nimio insalubrem esse; tabemque et morbos sensim atque in diem longum visceribus inseminare. 4. Haec quidem ille ad nos prudenter, et benevole, et assidue dictitabat. Sed cum bibendae nivis pausa fieret nulla, promit e bibliotheca Tiburti, quae

tunc in Herculis templo satis commode instructa libris erat. Aristotelis librum, eumque ad nos affert, et: Huius saltem, inquit, viri sapientissimi verbis credite, ac desinite valetudinem vestram profligare. 5. In eo libro scriptum fuit, deterrimam esse potu aquam e nive, itemque solidius latiusque concretam esse eam, quam κρύσταλλον Graeci appellant; causaque ibi adscripta est huiuscemodi: 6. Quoniam, cum aqua frigore aëris duratur et coit, necessum est fieri evaporationem, et quandam quasi auram tenuissimam exprimi ex ea, et emanare. 7. Id autem, inquit, in ea levissimum est, quod evaporatur; manet autem, quod est gravius, et sordidius, et insalubrius: atque id pulsu aëris verberatum in modum coloremque spumae candidae oritur. 8. Sed aliquantum, quod est salubrius, diffiari, atque evaporari ex nive, indicium illud est, quod minor fit illo, quae ante fuerat, quam concresceret. 9. Verba ipsa Aristotelis ex eo libro pauca sumsi, et adscripsi: Διὰ τί τὰ ἀπὸ χιόνος καὶ κρυστάλλων ὕδατα φαῦλά ἐστιν; Ὅτι παντὸς ὕδατος πηγνυμένου τὸ λεπτότατον διαπνεῖται, καὶ κουφότατον ἐξατμίζει. Σημεῖον δὲ, ὅτι ἔλαττον γίνεται, ἢ πρότερον, ὅταν τακῇ παγέν. Ἀπεληλυθότος οὖν τοῦ ὑγιεινοτάτου, ἀνάγκη, τὸ καταλειπόμενον χεῖρον εἶναι. 10. Hoc ubi legimus, placuit honorem doctissimo viro haberi Aristoteli: atque ita postea ego bellum et odium nivi iudixi; alii inducias cum ea varie factitabant.

CAPUT VI.

Quod pudor sanguinem ad extra diffundit, timor vero contrahit.

1. In Problematis Aristotelis philosophi ita scriptum est: Διὰ τί οἱ μὲν αἰσχυνόμενοι ἐρυθριῶσιν, οἱ δὲ φοβούμενοι ὠχριῶσιν, παραπλησίων τῶν παθῶν ὄντων; Ὅτι τῶν μὲν αἰσχυνομένων διαχεῖται τὸ αἷμα ἐκ τῆς καρδίας εἰς ἅπαντα τὰ μέρη τοῦ σώματος, ὥστε ἐπιπολάζειν· τοῖς δὲ φοβηθεῖσι συντρέχει εἰς τὴν καρδίαν, ὥστ' ἐκλείπειν ἐκ τῶν ἄλλων μερῶν. 2. Hoc ego Athenis cum Tauro nostro legissem, percontatusque essem, quid de ratione ista

reddita sentiret: Dixit quidem, inquit, probe et vere, quid accideret, diffuso sanguine, aut contracto: sed cur ita fieret, non dixit. 3. Adhuc enim quaeri potest, quam ob causam pudor sanguinem diffundat, timor contrahat; cum sit pudor species timoris, atque ita definiatur: [Pudor est] timor iustae reprehensionis. Ita enim philosophi definiunt: *Αἰσχύνη ἐστὶ φόβος δικαίου ψόγου.*

CAPUT VII.

Quid sit obesum; nonnullaque alia prisca vocabula.

1. In agro Vaticano Iulius Paulus poëta, vir bonus et rerum literarumque veterum impense doctus, praediolum tenue possidebat. Eo saepe nos ad sese vocabat, et olusculis pomisque satis comiter copioseque invitabat. 2. Atque ita molli quodam tempestatis autumnae die ego et Iulius Celsinus, cum ad eum coenassemus, et apud mensam eius audissemus legi Laevii Alcestin, redire-musque in urbem, sole iam fere occiduo, figuras habitusque verborum nove aut insigniter dictorum in Laeviano illo carmine ruminabamur: et, ut quaeque vox indidem animadverti digna subvenerat, qua nos quoque possemus uti, memoriae mandabamus. 3. Erant autem verba, quae tunc suppetebant, huiuscemodi:

— — *Corpore*, inquit, *pectoreque*
Undique obeso, ac mente exsensa, tardigemulo senio oppressum.

Obesum hic notavimus proprie magis, quam usitate dictum pro exili atque gracilento; vulgus enim ἀκύρως, ἢ κατὰ ἀντίφρασιν *obesum* pro pingui atque uberi dicit. 4. Item notavimus, quod *obliteram* gentem pro *obliterata* dixit; 5. item, quod hostes, qui foedera frangerent, *foedifragos*, non *foederifragos* dixit; 6. item, quod rubentem auroram *pudoricolorem* appellavit, et *Memnonem nocticolorem*; 7. item, quod forte *dubitanter*, et ab eo, quod est *sileo*, *silenta loca* dixit, et *pulverulenta*, et *pestilenta*, et *carendum tui est* pro *te*, quodque *magno impete* pro *impetu*; 8. item quod *fortescere* posuit pro *fortem fieri*;

9. quodque *dolentiam* pro *dolore*, et *avens* pro *libens*; 10. item *curis intolerantibus* pro *intolerandis*, quodque *manciolis*, inquit, *tenellis* pro *manibus*: et: *quis tam siliceo?* Item *fiere*, inquit, *impendio infit*, id est, *impense fieri incipit*; 11. quodque *accipitret* posuit pro *laceret*. 12. His nos inter viam verborum Laevianorum annotatiunculis oblectabamus; 13. cetera enim, quae videbantur nimium poëtica, et prosae orationis usu alieniora, praetermisimus: veluti fuit, quod de Nestore ait, *trisaeclisenex*, et *dulcioriloquus*: 14. item, quod te tumidis magnisque fluctibus inquit *multigrumis*: 15. et flumina gelu concreta *tegmine* esse *onychino* dixit: 16. et quae multiplicia ludens composuit: quale illud est, quod vituperones suos *subductis supercilii carptores* appellavit.

CAPUT VIII.

Quaestio, an arena, coelum, triticum, pluralia inveniantur: atque inibi de quadrigis, inimicitiis, nonnullis praeterea vocabulis, an singulari numero comperiantur.

1. Adolescentulus Romae priusquam Athenas concederem, quando erat a magistris auditionibusque obeundis otium, ad Frontonem Cornelium visendi gratia pergebam, sermonibusque eius purissimis bonarumque doctrinarum plenis fruebar. Nec unquam factum est, quoties eum vidimus loquentemque audivimus, quin rediremus fere cultiores doctioresque. 2. Veluti fuit illa quodam die sermocinatio illius, levi quidem de re, sed a Latinae tamen linguae studio non abhorrens. 3. Nam cum quispiam familiaris eius, bene eruditus homo, et tum poëta illustris, liberatum se esse aquae intercutis morbo diceret, quod arenis calentibus esset usus; tum illudens Fronto: Morbo quidem, inquit, cares; sed verbi vitio non cares. Caius enim Caesar, ille perpetuus Dictator, Cn. Pompeii socer, a quo familia et appellatio Caesarum deinceps propagata est, vir ingenii praecellentis, sermonis praeter alios suae aetatis castissimi, in libris, quos ad M. Ciceronem De Analogia conscripsit *arenas* vitiose

dici existimat; quod *arena* nunquam multitudinis numero appellanda sit, sicuti neque *coelum*, neque *triticum* 4. contra autem *quadrigas*, etiamsi currus unus equorum quatuor iunctorum agmen unum sit, plurativo semper numero dicendas putat; sicut *arma*, et *moenia*, et *comitia*, et *inimicitias*: ni quid contra ea dicis, poëtarum pulcherrime, quo et te purges, et non esse id vitium demonstres? 5. De coelo, inquit ille, et tritico non infitias eo, quin singulo semper numero dicenda sint, neque de armis, et moenibus, et comitiis, quin figura multitudinis perpetua censeantur; 6. videbimus autem post de inimicitiis, et quadrigis. Ac fortassean de quadrigis veterum auctoritati concessero; *inimicitiam* tamen, sicut *inscientiam* et *impotentiam*, et *iniuriam*, quae ratio est, quamobrem C. Caesar vel dictam esse a veteribus, vel dicendam a nobis non putat? quando Plautus, linguae Latinae decus, *deliciam* quoque ἑνικῶς dixerit pro *deliciis*:

Mea, inquit, *voluptas*, *mea delicia.*

Inimicitiam autem Q. Ennius in illo memoratissimo libro dixit:

Eo, inquit, *ingenio natus sum;*
Amicitiam atque inimicitiam [*in fronte*] *promtam gero.*

Sed enim *arenas* parum Latine dici, quis, oro te, alius aut scripsit, aut dixit? Ac propterea peto, ut, si C. Caesaris liber prae manibus est, promi iubeas: ut, quam confidenter hoc dicat, aestimari a te possit. 7. Tunc, prolato libro De Analogia primo, verba haec ex eo pauca memoriae mandavi. 8. Nam, cum supra dixisset, neque *coelum triticum*ve, neque *arenam* multitudinis significationem pati: *Num tu*, inquit, *harum rerum natura accidere arbitraris, quod unam terram et plures terras, et urbem et urbes, et imperium et imperia dicamus; neque quadrigas in unam nominis figuram redigere, neque arenam in multitudinis appellationem convertere possimus?* 9. His deinde verbis lectis sibi, Fronto ad illum poëtam: Videturne tibi, inquit, C. Caesarem de

statu verbi contra te satis aperte satisque constanter pronuntiasse? 10. Tum permotus auctoritate libri poëta: Si a Caesare, inquit, ius provocandi foret, ego nunc ab hoc Caesaris libro provocassem. Sed quoniam ipse rationem sententiae suae reddere supersedit, nos te nunc rogamus, ut dicas, quam esse causam vitii putes et in *quadriga* dicenda, et in *arenis*. 11. Tum Fronto ita respondit: *Quadrigae* semper, etsi multiiugae non sunt, multitudinis tamen tenentur numero: quoniam quatuor simul equi iuncti *quadrigae*, quasi *quadriiugae* vocantur. Neque debet prorsus appellatio equorum plurium includi in singularis numeri unitatem. 12. Eandem quoque de arena rationem habendam, sed in specie dispari; nam cum *arena* singulari numero dicta, multitudinem tamen et copiam significet minimarum, ex quibus constat, partium, indocte et inscite *arenae* dici videntur: tanquam id vocabulum indigeat numeri amplitudine, cum ei singulariter dici ingenita sit naturalis sui multitudo. Sed haec ego, inquit, dixi, non ut huius sententiae legisque fundus subscriptorque fierem: sed ut ne Caesaris, viri docti, opinionem ἀπαραμύθητον destituerem. 13. Nam cum *coelum* semper ἑνικῶς dicatur, *mare* et *terra* non semper, et *pulvis*, et *ventus*, et *fumus* non semper: cur *inducias*, et *caeremonias* scriptores veteres nonnunquam singulari numero appellaverunt, *ferias*, et *nundinas*, et *inferias*, et *exsequias* nunquam? Cur *mel*, et *vinum*, atque id genus cetera multitudinis numerum capiunt, *lac* non capiat? 14. Quaeri, inquam, ista omnia, et enucleari, et excudi ab hominibus negotiosis in civitate tam occupata non queunt. Quin his quoque ipsis, quae iam dixi, demoratus vos esse video, alicui, opinor, negotio destinatos. 15. Ite ergo nunc, et, quando forte erit otium, quaerite, an *quadrigam* et *arenas* dixerit e cohorte illa dumtaxat antiquiore vel oratorum aliquis, vel poëtarum, id est, classicus, assiduusque aliquis scriptor, non proletarius. 16. Haec quidem Fronto requirere nos iussit vocabula: non ea re opinor, quod scripta

esse in ullis veterum libris existimaret, sed ut nobis studium lectitandi in quaerendis rarioribus verbis exerceret. 17. Quod unum ergo rarissimum videbatur, invenimus *quadrigam* numero singulari dictam in libro Satyrarum M. Varronis, qui inscriptus est Exdemetricus. 18. *Arenas* autem *πληθυντικῶς* dictas minore studio quaerimus, quia praeter C. Caesarem, quod equidem meminerim, nemo id doctorum hominum dedit.

CAPUT IX.

Antonii Iuliani in convivio ad quosdam Graecos lepidissima responsio.

1. Adolescens e terra Asia, de equestri loco, laetae indolis, moribusque et fortuna bene ornatus, et ad rem musicam facili ingenio ac libenti, coenam dabat amicis ac magistris [sub urbe] in rusculo, celebrandae lucis annuae, quam sibi principem vitae habuerat. 2. Venerat tum nobiscum ad eam coenam Antonius Iulianus rhetor, docendis publice iuvenibus magister, Hispano ore, florentisque homo facundiae, et rerum literarumque veterum peritus. 3. Is, ubi eduliis finis, et poculis mox sermonibusque tempus fuit, desideravit exhiberi, quos habere eum adolescentem sciebat, scitissimos utriusque sexus, qui canerent voce, et qui psallerent. 4. Ac, posteaquam introducti pueri puellaeque sunt, iucundum in modum *Ἀνακρεόντεια* pleraque, et Sapphica, et poëtarum quoque recentium *ἐλεγεῖα* quaedam *ἐρωτικά*, dulcia et venusta, cecinerunt. 5. Oblectati autem sumus, praeter multa alia, versiculis lepidissimis Anacreontis senis: quos equidem scripsi, ut interea labor hic vigiliarum et inquies suavitate paulisper vocum atque modulorum acquiesceret:

6. *Τὸν ἄργυρον τορεύσας,*
Ἥφαιστε, μοὶ ποίησον,
Πανοπλίαν μὲν οὐχί·
Τί γὰρ μάχαισι κἀμοί;
Ποτήριον δὲ κοῖλον,

Ὅσον δύνῃ, βάθυνον.
Ποίει δέ μοι κατ' αὐτὸ
Μήτ' ἄστρα μήθ' ἁμάξας,
Μὴ στυγνὸν Ὠρίωνα,
Τί Πλειάδεσσι κἀμοὶ,
Τί δ' ἀστράσιν Βοώτεω;
Ποίησον ἀμπέλους μοὶ,
Καὶ βότρυας κατ' αὐτὸ,
Καὶ χρυσέους πατοῦντας
Ὁμοῦ καλῷ Λυαίῳ
Ἔρωτα καὶ Βάθυλλον.

7. Tum Graeci plusculi, qui in eo convivio erant, homines amoeni, et nostras quoque literas haud incuriose docti, Iulianum rhetorem lacessere insectarique adorti sunt, tanquam prorsus barbarum et agrestem; qui ortus terra Hispania foret, clamatorque tantum, et facundia rabida iurgiosaque esset, eiusque linguae exercitationes doceret, quae nullas voluptates nullamque mulcedinem Veneris atque Musae haberet: saepeque eum percontabantur, quid de Anacreonte, ceterisque id genus poëtis sentiret? et ecquis nostrorum poëtarum tam fluentes carminum delicias fecisset? nisi Catullus, inquiunt, forte pauca, et Calvus itidem pauca. Nam Laevius implicata, et Hortensius invenusta, et Cinna illepida, et Memmius dura, ac deinceps omnes rudia fecerunt, atque absona. 8. Tum ille pro lingua patria, tanquam pro aris et focis, animo irritato indignabundus: Cedere equidem, inquit, vobis debui, ut in tali asotia atque nequitia artium nos vinceretis: et sicut in voluptatibus cultus atque victus, ita in cantilenarum quoque multis anteiretis. 9. Sed ne nos, id est, nomen Latinum, tanquam profecto vastos quosdam et insubidos, ἀναφροδισίας condemnetis, permittite mihi, quaeso, operire pallio caput, quod in quadam parum pudica oratione Socratem fecisse aiunt: et audite, ac discite, nostros quoque antiquiores ante eos, quos nominastis, poëtas, amasios ac Venereos fuisse. 10. Tum resupinus, capite convelato,

voce admodum quam suavi versus cecinit Valerii Aeditui, veteris poëtae, item Porcii Licinii, et Quinti Catuli, quibus mundius, venustius, limatius, pressius, Graecum Latinumve nihil quidquam reperiri puto. 11. Versus Aeditui:

Dicere cum conor curam tibi, Pamphila, cordis,
Quid mî abs te quaeram, verba labris abeunt.
Per pectus miserum manat subido mihi sudor.
Sic tacitus, subidus: duplo ideo pereo.

12. Atque item alios versus eiusdem addidit, non hercle minus dulces, quam priores:

Quid faculam praefers, Phileros, qua nil opu' nobis?
Ibimus: hic lucet pectore flamma satis.
Istam nam potis est vis saeva exstinguere venti,
Aut imber coelo candidu' praecipitans.
At contra, hunc ignem Veneris, si non Venus ipsa,
Nulla est quae possit vis alia opprimere.

13. Item dixit versus Porcii Licinii, hosce:

Custodes ovium teneraeque propaginis agnûm,
Quaeritis ignem? Ite huc. Quaeritis? Ignis homo 'st.
Si digito attigero, incendam silvam simul omnem:
Omne pecus: flamma est, omnia qua video.

14. Q. Catuli versus illi fuerunt:

Aufugit mi animus; credo, ut solet, ad Theotimum
Devenit. Sic est; perfugium illud habet.
Quid si non interdixem, ne illunc fugitivum
Mitteret ad se intro, sed magis eiiceret?
Ibimu' quaesitum. Verum, ne ipsi teneamur,
Formido. Quid ago? Da Venu' consilium.

CAPUT X.

Verba haec: praeter propter, in usu vulgi prodita, etiam Ennii fuisse.

1. Memini me quondam et Celsinum Iulium Numidam ad Frontonem Cornelium, pedes tunc graviter aegrum, ire visere. Atque ibi [, qui] introducti sumus, offendi

mus eum cubantem in scimpodio Graeciensi, circum undique sedentibus multis, doctrina aut genere aut fortuna nobilibus viris. 2. Assistebant fabri aedium complures, balneis novis moliendis adhibiti; ostendebantque depictas in membranulis varias species balnearum. 3. Ex quibus cum elegisset unam formam, speciemque veris: interrogavit, quantus esset pecuniae conspectus ad id totum opus absolvendum? 4. Cumque architectus dixisset, necessaria videri esse sestertia ferme trecenta, unus ex amicis Frontonis: Et praeterpropter, inquit, alia quinquaginta. 5. Tum Fronto dilatis sermonibus, quos habere de balnearum sumtu instituerat, aspiciens ad eum amicum, qui dixerat quinquaginta esse alia opus praeterpropter, quid hoc verbi esset: *praeterpropter*, interrogavit. 6. Atque ille amicus: Non meum, inquit, hoc verbum est, sed multorum hominum, quos loquentes id audias. 7. Quid autem id verbum significet, non ex me, sed ex grammatico quaerendum est; ac simul digito demonstrat grammaticum, haud incelebri nomine Romae docentem, sedentem. Tum grammaticus, usitati pervulgatique verbi obscuritate motus: 8. Quaerimus, inquit, quod honore quaestionis minime dignum est. 9. Nam nescio quid hoc praenimis plebeium est, et in opificum sermonibus, quam in hominum doctorum, notius. 10. At enim Fronto, iam voce atque vultu intentiore: Itane, inquit, magister, dehonestum tibi deculpatumque hoc verbum videtur, quo et M. Cato, et M. Varro, et pleraque aetas superior, ut necessario et Latino usi sunt? 11. Atque ibi Iulius Celsinus admonuit, in tragoedia quoque Q. Ennii, quae Iphigenia inscripta est, id ipsum, de quo quaerebatur, scriptum esse, et a grammaticis contaminari magis solitum, quam enarrari. 12. Quocirca statim proferri Iphigeniam Q. Ennii iubet. In eius tragoediae choro inscriptos esse hos versus legimus:

Otio qui nescit uti, plus negotii
Habet, quam cum est negotium in negotio.
Nam cui, quod agat, institutum est, nullo negotio

Illud agit; studet ibi; mentem atque animum delectat suum.
Otioso in otio animus nescit, quid velit.
Hoc idem est: neque domi nunc nos, nec militiae sumus,
Imus huc: hinc illuc: cum illuc ventum est, ire illinc lubet,
Incerte errat animus; praeterpropter vitam vivitur

13. Hoc ubi lectum est, tum deinde Fronto ad grammaticum iam labantem: Audistine, inquit, magister optime, Ennium tuum dixisse *praeterpropter*, et cum sententia quidem tali, quali severissimae philosophorum esse obiurgationes solent? Petimus igitur, dicas, quoniam de Enniano iam verbo quaeritur, qui sit notus huiusce versus sensus:

Incerte errat animus; praeterpropter vitam vivitur.

14. Et grammaticus sudans multum, ac rubens multum, cum id plerique prolixius riderent, exsurgit, et abiens: Tibi, inquit, Fronto, postea uni dicam, ne inscitiores audiant ac discant. Atque ita omnes, relicta ibi quaestione verbi, consurreximus.

CAPUT XI.

Ponit versus Platonis amatorios, quos admodum iuvenis lusit, dum tragoediis contendit.

1. Celebrantur duo isti Graeci versiculi, multorumque doctorum hominum memoria dignantur, quod sint lepidissimi, et venustissimae brevitatis. 2. Neque adeo pauci sunt veteres scriptores, qui eos Platonis esse philosophi affirmant; quibus ille adolescens luserit, cum tragoediis quoque eodem tempore faciendis praeluderet:

Τὴν ψυχὴν, Ἀγάθωνα φιλῶν, ἐπὶ χείλεσιν ἔσχον.
Ἦλθε γὰρ ἡ τλήμων, ὡς διαβησομένη.

3. [Hoc distichon] amicus meus *οὐκ ἄμουσος* adolescens in plures versiculos licentius liberiusque vertit; qui quoniam mihi quidem visi sunt non esse memoratu indigni, subdidi:

4. *Dum semihiulco savio*
Meum puellum savior,
Dulcemque florem spiritus
Duco ex aperto tramite;
Animula aegra et saucia
Cucurrit ad labias mihi,
Rictumque in oris pervium
Et labra pueri mollia,
Rimata itineri transitus,
Ut transiliret, nititur.
Tum si morae quid plusculae
Fuisset in coetu osculi
Amoris igni percita
Transisset, et me linqueret:
Et mira prorsum res foret,
Ut ad me fierem mortuus
Ad puerum intus viverem.

CAPUT XII.

Dissertatio Herodis Attici super vi et natura doloris, suaeque opinionis affirmatio per exemplum indocti rustici, qui cum rubis fructiferas arbores praecidit.

1. Herodem Atticum, consularem virum, Athenis disserentem audivi Graeca oratione, in qua fere omnis memoriae nostrae universos gravitate atque copia et elegantia vocum longe praestitit. 2. Disseruit autem contra ἀπάθειαν Stoicorum, lacessitus a quodam Stoico, tanquam minus sapienter et parum viriliter dolorem ferret ex morte pueri, quem amaverat. 3. In ea dissertatione, quantulum memini, huiusceemodi sensus est: quod nullus usquam homo, qui secundum naturam sentiret et saperet, affectionibus istis animi, quas πάθη appellabat, aegritudinis cupiditatis, timoris, irae, voluptatis, carere et vacare totis posset, et omnino non dolere; atque, si posset etiam obniti, ut totis careret, non ex re id esse melius; quoniam langueret animus et torperet, affectionum quarundam adminiculis, ut necessario plurimum imperio, privatus. 4. Dicebat enim sensus istos motus-

que animi, qui cum immoderatiores sunt, vitia fiunt, innexos implicatosque esse vigoribus quibusdam mentium et alacritatibus; 5. ac propterea, si omnino omnes eos imperitius convellamus, periculum esse, ne eis adhaerentes bonas quoque et utiles animi indoles amittamus. 6. Moderandos esse igitur, et scite considerateque purgandos censebat, ut ea tantum, quae aliena sunt, contraque naturam videntur, et cum pernicie agnata sunt, detrahantur; ne profecto id accidat, quod cuipiam Thraco insipienti et rudi, in agro, quem emerat, procurando, venisse usu fabula est. 7. Homo Thracus, inquit, ex ultima barbaria, ruris colendi insolens, cum in terras cultiores, humanioris vitae cupidine, commigrasset, fundum mercatus est, olea atque vite consitum. Qui nihil admodum super vite aut arbore colenda sciret, videt forte vicinum rubos late atque alte obortas excidentem, fraxinos ad summum prope verticem deputantem, suboles vitium e radicibus caudicum super terram fusas revellentem, stolones in pomis aut in oleis proceros atque decretos amputantem: acceditque prope, et cur tantam ligni atque frondium caedem faceret, percontatus est. 8. Et vicinus ita respondit: Ut ager, inquit, mundus purusque fiat, eiusque arbor atque vitis foecundior. 9. Discedit ille a vicino gratias agens, et laetus, tanquam adeptus rei rusticae disciplinam. Tum falcem ibi ac securim capit; atque ibi homo miser imperitus vites suas sibi omnes et oleas detruncat; comasque arborum laetissimas, uberrimosque vitium palmites decidit, et frutecta atque virgulta simul omnia, pomis frugibusque gignendis felicia, cum sentibus et rubis, purificandi agri gratia, convellit; mala mercede doctus audaciam, fiduciamque peccandi imitatione falsa eruditus. 10. Sic, inquit, isti apathiae sectatores, qui videri se esse tranquillos, et intrepidos, et immobiles volunt, dum nihil cupiunt, nihil dolent, nihil irascuntur, nihil gaudent, omnibus vehementioris animi officiis amputatis, in corpore ignavae et quasi enervatae vitae consenescunt.

CAPUT XIII.

Quos pumiliones dicimus, Graece νάνους appellari.

1. Stabant forte una in vestibulo Palatii fabulantes Fronto Cornelius, et Festus Postumius, et Apollinaris Sulpicius. Atque ego ibi assistens cum quibusdam aliis, sermones eorum, quos de literarum disciplinis habebant, curiosius captabam. 2. Tum Fronto Apollinari: Fac me, inquit, oro, magister, ut sim certus, an recte supersederim *nanos* dicere, parva nimis statura homines, maluerimque eos *pumiliones* appellare, quoniam hoc scriptum esse in libris veterum memineram: *nanos* autem sordidum esse verbum et barbarum credebam. 3. Est quidem, inquit, hoc, Apollinaris, in consuetudine imperiti vulgi frequens, sed barbarum non est, censeturque linguae Graecae origine; νάνους enim Graeci vocaverunt brevi atque humili corpore homines, paulum supra terram exstantes; idque ita dixerunt, adhibita quadam ratione etymologiae, cum sententia vocabuli competente; et, si memoria, inquit, mihi non labat, scriptum hoc est in comoedia Aristophanis, cui nomen est Ὁλκάς. Fuisset autem verbum hoc a te civitate donatum, aut in Latinam coloniam deductum, si tu eo uti dignatus fores, essetque id impendio probabilius, quam quae a Laberio ignobilia nimis et sordentia in usum linguae Latinae intromissa sunt. 4. Tum Festus Postumius grammatico cuipiam Latino, Frontonis familiari: Docuit, inquit, nos Apollinaris, *nanos* verbum Graecum esse; tu nos doce, in quo de mulis, aut equuleis humilioribus vulgo dicitur, anne Latinum sit, et apud quem scriptum reperiatur. 5. Atque ille grammaticus, homo sane perquam in noscendis veteribus scriptis exercitus: Si piaculum, inquit, non committitur, praesente Apollinare, quid de voce ulla Graeca Latinave sentiam, dicere, audeo tibi, Feste, quaerenti respondere, esse hoc verbum Latinum, scriptumque inveniri in poëmatis Helvii Cinnae, non ignobilis neque indocti poëtae; versusque eius ipsos dixit,

quos, quoniam memoriae mihi forte aderant, adscripsi:

At nunc me Genumana per salicta
Binis rheda rapit citata nanis.

CAPUT XIV.

Contemporaneos fuisse Caesari et Ciceroni M. Varronem et P. Nigidium, aetatis suae doctissimos Romanos: et quod Nigidii commentationes propter earum obscuritatem subtilitatemque in vulgus non exeunt.

1. Aetas M. Ciceronis et C. Caesaris praestanti facundia viros paucos habuit: doctrinarum autem multiformium, variarumque artium, quibus humanitas erudita est, culmina habuit M. Varronem et P. Nigidium. 2. Sed Varronis quidem monumenta rerum ac disciplinarum, quae per literas condidit, in propatulo frequentique usu feruntur: 3. Nigidianae autem commentationes non proinde in vulgus exeunt; et obscuritas subtilitasque earum, tanquam parum utilis, derelicta est. 4. Sicuti sunt, quae paulo ante legimus in Commentariis eius, quos Grammaticos inscripsit; ex quibus quaedam ad demonstrandum scripturae genus exempli gratia sumsi. 5. Nam cum de natura atque ordine literarum dissereret, quas grammatici *vocales* appellant, verba haec scripsit, quae reliquimus inenarrata ad exercendam legentium intentionem; 6. *A et O semper principes sunt: I et V semper subditae. E et subit et praeit; in Euripo praeit; subit in Aemilio. Si quis putat, praeire V in his verbis: Valerius, Vennonius, Volusius: aut I in his: iampridem, iecur, iocum, iucundum, errabit: quod hae literae, cum praeeunt, ne vocales quidem sunt.* 7. Item ex eodem libro verba haec sunt: *Inter literam N et G est alia vis: ut in nomine anguis, et angaria, et ancorae, et increpat, et incurrit, et ingenuus; in omnibus enim his non verum N, sed adulterinum ponitur. Nam N non esse, lingua indicio est; nam si ea litera esset, lingua palatum tangeret.* 8. Alio deinde in loco ita est scriptum:

Graecos non tantae inscitiae arcesso, qui ου ex ο et υ scripserunt, quantae, qui ει ex ε et ι; illud enim inopia fecerunt; hoc nulla re subacti.

LIBER VIGESIMUS.

CAPUT I.

Disceptatio Sex. Caecilii iureconsulti, et Favorini philosophi de legibus duodecim tabularum.

Sextus Caecilius, in disciplina iuris, atque in legibus populi Romani noscendis interpretandisque, scientia, usu, auctoritateque illustri fuit. 2. Ad eum forte in area Palatina, cum salutationem Caesaris opperiremur, philosophus Favorinus accessit, collocutusque est, nobis multisque aliis praesentibus. 3. In illis tunc eorum sermonibus orta mentio est legum Decemviralium, quas Decemviri eius rei gratia a populo creati composuerunt, inque duodecim tabulas conscripserunt. 4. Eas leges cum Sex. Caecilius, inquisitis exploratisque multarum urbium legibus, eleganti atque absoluta brevitate verborum scriptas diceret: Sit, inquit, hoc, Favorinus, in pleraque earum legum parte, ita uti dicis; non enim minus cupide tabulas istas duodecim legi, quam illos decem libros Platonis De Legibus. Sed quaedam istic esse animadvertuntur aut obscurissima, aut dura; aut levia contra nimis et remissa; aut nequaquam ita, ut scriptum est, consistentia. 5. Obscuritates, inquit Sex. Caecilius, non assignemus culpae scribentium, sed inscientiae non assequentium. Quanquam ii quoque ipsi, qui, quae scripta sunt, minus percipiunt, culpa vacant. 6. Nam longa aetas verba atque mores veteres obliteravit, quibus verbis moribusque sententia legum comprehensa est. Trecentesimo namque anno post Romam

conditam Tabulae compositae scriptaeque sunt; a quo tempore ad hunc diem anni esse non longe minus septingenti videntur. 7. Dure autem scriptum esse in istis legibus quid existimari potest? Nisi duram esse legem putas, quae iudicem arbitrumve iure datum, qui ob rem dicendam pecuniam accepisse convictus est, capite punit: aut quae furem manifestum ei, cui furtum factum est, in servitutem tradit; nocturnum autem furem ius occidendi tribuit. 8. Dic enim, quaeso, dic, vir sapientiae studiosissime, an tu aut iudicis illius perfidiam contra omnia iura divina atque humana iusiurandum suum pecunia vendentis, aut furis manifesti intolerandam audaciam, aut nocturni grassatoris insidiosam violentiam, non dignam esse capitis poenae existimes? 9. Noli, inquit Favorinus, ex me quaerere, quid ego existimem. Scis enim, solitum esse me pro disciplina sectae, quam colo, inquirere potius, quam decernere. 10. Sed non levis existimator, neque aspernabilis est populus Romanus, cui delicta quidem isthaec vindicanda, poenae tamen huiuscemodi nimis durae esse visae sunt; passus est enim leges istas de tam immodico supplicio, situ atque senio emori; 11. sicut illud quoque, non humaniter scriptum, improbavit: quod, si homo in ius vocatus, morbo aut aetate aeger, ad ingrediendum invalidus est, arcera non sternitur: sed ipse aufertur, et iumento imponitur, atque ex domo sua ad Praetorem in Comitium nova funeris facie effertur. Quam enim ob causam morbo affectus, et ad respondendum pro sese non idoneus, iumento adhaerens in ius adversario deportatur? 12. Quod vero dixi, videri quaedam esse impendio molliora: nonne tibi quoque videtur nimis esse dilutum, quod ita de iniuria punienda scriptum est: SI INIURIAM ALTERI FAXIT, VIGINTI QUINQUE AERIS POENAE SUNTO. Quis enim erit tam inops, quem ab iniuriae faciendae libidine viginti quinque asses deterreant? 13. Itaque cum eam legem Q. quoque Labeo vester in libris, quos ad duodecim Tabulas conscripsit,

non probaret, inquit: Lucius Veratius fuit egregie homo improbus, atque immani vecordia. Is pro delectamento habebat, os hominis liberi manus suae palma verberare. Eum servus sequebatur, crumenam plenam assium portitans; et quemcunque depalmaverat, numerari statim secundum duodecim Tabulas quinque et viginti asses iubebat. Propterea, inquit Praetores postea hanc abolescere et relinqui censuerunt, iniuriisque aestimandis recuperatores se daturos edixerunt. 14. Nonnulla autem in istis legibus nec consistere quidem, sicuti dixi, visa sunt; velut illa lex talionis: cuius verba, nisi memoria me fallit, haec sunt: SI MEMBRUM RUPIT, NI CUM EO PACIT, TALIO ESTO. 15. Praeter enim ulciscendi acerbitatem ne procedere quoque exsecutio iustae talionis potest. Nam cui membrum ab alio ruptum est, si ipsi itidem rumpere per talionem velit, quaero, an efficere possit rumpendi pariter membri aequilibrium? In qua re primum ea difficultas est inexplicabilis. 16. Quid si quis membrum, inquit, alteri imprudens ruperit? Quod enim per imprudentiam factum est, retaliari per imprudentiam debet. Ictus quippe fortuitus et consultus non cadunt sub eiusdem talionis similitudinem. Quoniam igitur modo imprudentem poterit imitari, qui in exsequenda talione non licentiae ius habet, sed imprudentiae? 17. Sed et si prudens ruperit, nequaquam patietur aut altius se laedi, aut latius. Quod cuiusmodi libra atque mensura caveri possit, non reperio. 18. Quin etiam, si quid plus erit, aliterve commissum, res fiet ridiculae atrocitatis, ut contraria actio mutuae talionis oriatur, et adolescat infinita quaedam reciprocatio talionum. 19. Nam de immanitate illa secandi partiendique humani corporis, si unus ob pecuniam debitam adiudicatus addictusque sit pluribus, non libet meminisse; et piget dicere. Quid enim videri potest efferatius, quid ab hominis ingenio diversius, quam quod membra et artus inopis debitoris brevissimo laniatu distrahantur, sicut nunc bona venum distrahuntur?

20. Tum Sex. Caecilius, amplexus utraque manu Favorinum: Tu es, inquit, unus profecto in nostra memoria non Graiae modo, sed et Romanae rei peritissimus. Quis enim philosophorum disciplinae suae leges tam scite atque docte callet, quam leges tu nostras Decemvirales percalluisti? 21. Sed, quaeso tecum, tamen digrediare paulisper e curriculis istis disputationum vestrarum Academicis, omissoque studio, quidquid libitum est, arguendi tuendique, consideres gravius, cuimodi sint ea, quae reprehendisti. 22. Nec ideo contemnas legum istarum antiquitates, quod plerisque ipsis iam populus Romanus uti desiverit. Non enim profecto ignoras, legum opportunitates et medelas, pro temporum moribus et pro rerum publicarum generibus, ac pro utilitatum praesentium rationibus, proque vitiorum, quibus medendum est, fervoribus mutari atque flecti: neque uno statu consistere, quin, ut facies coeli et maris, ita rerum atque fortunae tempestatibus varientur. 23. Quid salubrius visum est rogatione illa Stolonis iugerum de numero praefinito? quid utilius plebiscito Voconio de coërcendis mulierum hereditatibus? quid tam necessarium existimatum est propulsandae civium luxuriae, quam lex Licinia, et Fannia, aliaeque item leges sumtuariae? Omnia tamen haec obliterata et operta sunt civitatis opulentia, quasi quibusdam fluctibus exaestuantis. 24. Sed cur tibi esse visa est inhumana lex, omnium mea quidem sententia humanissima, quae iumentum dari iubet aegro aut seni in ius vocato? 25. Verba sunt haec de lege: SI IN IUS VOCAT: SI MORBUS AEVITAS VE VITIUM ESCIT, QUI IN IUS VOCABIT, IUMENTUM DATO; SI NOLET, ARCERAM NE STERNITO. 26. An tu forte morbum appellari hic putas aegrotationem gravem cum febri rapida et quercera, iumentumque dici pecus aliquod unicum tergo vehens? ac propterea minus fuisse humanum existimas, aegrotum, domi suae cubantem, iumento impositum in ius rapi? 27. Hoc, mi Favorine

nequaquam ita est. Nam morbus in lege ista non febriculosus, neque nimium gravis, sed vitium aliquod imbecillitatis atque invalentiae demonstratur; non periculum vitae ostenditur. Ceteroqui morbum vehementiorem, vim graviter nocendi habentem, legum istarum scriptores alio in loco non per se morbum, sed morbum sonticum appellant. 28. Iumentum quoque non id solum significat, quod nunc dicitur; sed vectabulum etiam, quod adiunctis pecoribus trahebatur; veteres enim nostri iumentum a iungendo dixerunt. 29. Arcera autem vocabatur plostrum tectum undique et munitum, quasi arca quaedam magna, vestimentis instrata, qua nimis aegri aut senes portari cubantes solebant. 30. Quaenam tibi igitur acerbitas esse visa est, quod in ius vocato paupertino homini, vel inopi, qui aut pedibus forte aegris esset, aut quo alio casu ingredi non quiret, plostrum esse dandum censuerunt? Neque insterni tamen delicate arceram iusserunt, quoniam satis esset invalido cuicuimodi vectabulum. Atque id fecerunt, ne causatio ista aegri corporis perpetuam vacationem daret fidem detrectantibus, iurisque actiones declinantibus. 31. Sed enim ipsum vide, quod iniurias factas quinque et viginti assibus sanxerunt, non omnino omnes, mi Favorine, iniurias aere isto pauco diluerunt: tametsi [et] haec ipsa paucitas assium grave pondus aeris fuit; nam librariis assibus in ea tempestate populus usus est. 32. Sed iniurias atrociores, ut de osse fracto, non liberis modo, verum etiam servis factas impensiore damno vindicaverunt; 33. quibusdam autem iniuriis talionem quoque apposuerunt; quam quidem tu talionem, vir optime, iniquius paulo insectatus es; ac ne consistere quidem dixisti, lepida quadam sollertia verborum; quoniam talioni par non sit talio, neque rumpi membrum facile possit ad alterius rupturae, ut ais tu, aequilibrium. 34. Verum est, mi Favorine, talionem parissimam fieri difficillime; sed Decemviri, minuere atque exstinguere volentes huiuscemodi violentiam pulsandi atque laedendi ta-

lione, eo quoque metu coërcendos esse homines putaverunt: neque eius, qui membrum alteri rupisset, et pacisci tamen de talione redimenda nollet, tantam esse habendam rationem arbitrati sunt, ut, an prudens imprudensve rupisset, spectandum putarent; aut talionem in eo vel ad amussim aequipararent, vel in librili perpenderent: sed potius eundem animum, eundemque impetum in eadem parte corporis rumpendi, non eundem quoque casum exigi voluerunt, quoniam modus voluntatis praestari posset, casus ictus non posset. 35. Quod si ita est, ut dico, et ut ipse aequitatis habitus demonstrat; taliones illae tuae reciprocae argutiores profecto, quam veriores fuerunt. 36. Sed quoniam acerbum quoque esse hoc genus poenae putas: quae, obsecro te, ista acerbitas est, si idem fiat in te, quod tute in alio feceris? praesertim cum habeas facultatem paciscendi; et non necesse sit pati talionem, nisi eam tu elegeris. 37. Quod edictum autem praetorium de aestimandis iniuriis probabilius esse his potest? Nolo hoc ignores, hanc quoque ipsam talionem ad aestimationem iudicis redigi necessario solitam. 38. Nam si reus, qui depacisci noluerat, iudici talionem imperanti non parebat, aestimata lite iudex hominem pecuniae damnabat; atque ita, si reo et pactio gravis, et acerba talio visa fuerat, severitas legis ad pecuniae mulctam redibat. 39. Restat, ut ei, quod de sectione partitioneque corporis immanissimum esse tibi visum est, respondeam. Omnibus quidem virtutum generibus exercendis colendisque populus Romanus e parva origine ad tantae amplitudinis instar emicuit; sed omnium maxime atque praecipue fidem coluit, sanctamque habuit tam privatim, quam publice. 40. Sic consules clarissimos viros hostibus confirmandae fidei publicae causa dedit. Sic clientem in fidem acceptum cariorem haberi, quam propinquos, tuendumque esse contra cognatos censuit. Neque peius ullum facinus existimatum est, quam si cui probaretur, clientem divisui habuisse. 41. Hanc autem fidem maiores nostri non modo in

officiorum vicibus, sed in negotiorum quoque contractibus sanxerunt; maximeque in pecuniae mutuaticiae usu atque commercio; adimi enim putaverunt subsidium hoc inopiae temporariae, quo communis omnium vita indiget, si perfidia debitorum sine gravi poena eluderet. 42. Confessi igitur aeris ac debiti iudicatis triginta dies sunt dati, conquirendae pecuniae causa, quam dissolverent: 43. eosque dies Decemviri *iustos* appellaverunt, velut quoddam iustitium, id est iuris inter eos quasi interstitionem quandam et cessationem: quibus diebus nihil cum his agi iure posset: 44. post deinde, nisi dissolverant, ad Praetorem vocabantur: et ab eo, quibus erant iudicati, addicebantur, nervo quoque aut compedibus vinciebantur. 45. Sic enim sunt, opinor, verba legis: AERIS CONFESSI REBUS QUE IURE IUDICATIS, TRIGINTA DIES IUSTI SUNTO. POST DEINDE MANUS INIECTIO ESTO; IN IUS DUCITO, NI IUDICATUM FACIT: AUT QUI ENDO EM IURE VINDICIT SECUM DUCITO, VINCITO, AUT NERVO AUT COMPEDIBUS QUINDECIM PONDO, NE MINORE: AUT SI VOLET, MAIORE VINCITO. SI VOLET, SUO VIVITO. NI SUO VIVIT, QUI EM VINCTUM HABEBIT, LIBRAS FARRIS ENDO DIES DATO. SI VOLET, PLUS DATO. 46. Erat autem ius interea paciscendi; ac, nisi pacti forent, habebantur in vinculis dies sexaginta. 47. Inter eos dies, trinis nundinis continuis, ad Praetorem in Comitium producebantur, quantaeque pecuniae iudicati essent, praedicabatur. Tertiis autem nundinis capite poenas dabant, aut trans Tiberim peregre venum ibant. 48. Sed eam capitis poenam sanciendae, sicuti dixi, fidei gratia, horrificam atrocitatis ostentu, novisque terroribus metuendam reddiderunt. Nam si plures forent, quibus reus esset iudicatus, secare, si vellent, atque partiri corpus addicti sibi hominis permiserunt. 49. Et quidem verba ipsa legis dicam, ne

existimes invidiam me istam forte formidare: TERTIIS, inquit, NUNDINIS PARTIS SECANTO: SI PLUS MINUS VE SECUERUNT, SE FRAUDE ESTO. 50. Nihil profecto immitius, nihil immanius: nisi, ut re ipsa apparet, eo consilio tanta immanitas poenae denuntiata est, ne ad eam unquam perveniretur. 51. Addici namque nunc et vinciri multos videmus, quia vinculorum poenam deterrimi homines contemnunt. 52. Dissectum esse antiquitus neminem equidem neque legi, neque audivi; quoniam saevitia ista poenae contemni non quita est. 53. An putas, Favorine, si non illa etiam ex duodecim Tabulis de testimoniis falsis poena abolevisset: et si nunc quoque, ut antea, qui falsum testimonium dixisse convictus esset, e saxo Tarpeio deiiceretur, mentituros fuisse pro testimonio tam multos, quam videmus? Acerbitas plerumque ulciscendi maleficii, bene atque caute vivendi disciplina est. 54. Historia de Metto Fuffetio Albano nobis quoque, non admodum numero istiusmodi libros lectitantibus, ignota non est: qui, quoniam pactum atque condictum cum rege populi Romani perfide ruperat, binis quadrigis evinctus in diversa nitentibus laceratus est; novum atque asperum supplicium, quis negat? Sed, quid elegantissimus Poëta dicat, vide:

— *At tu dictis, Albane, maneres.*

55. Haec taliaque alia ubi Sex. Caecilius, omnibus, qui aderant, ipso quoque Favorino approbante atque laudante, disseruit, nuntiatum est, Caesarem iam salutari: et separati sumus.

CAPUT II.

Vocabulum siticinum in M. Catonis oratione quid significet.

1. *Siticines* scriptum est in oratione M. Catonis, quae inscribitur: Ne imperium sit veteri, ubi novus venerit. *Siticines*, inquit, *et liticines*, *et tubicines*. 2. Sed Caesellius Vindex in Commentariis Lectionum Antiquarum scire quidem se ait, liticines lituo can-

tare, et tubicines tuba: quid istuc autem sit, quod siticines cantant, homo ingenuae veritatis scire sese negat. 3. Nos autem in Capitonis Attei Coniectaneis invenimus, siticines appellatos, qui *apud sitos canere* soliti essent, hoc est, vita functos et sepultos: eosque habuisse proprium genus tubae, qua canerent, a ceterorum tubicinum [proprietate] differens.

CAPUT III.

Quam ob causam L. Attius poëta in Pragmaticis, sicinnistas nebuloso nomine esse, dixerit.

1. Quos *sicinistas* vulgus dicit, qui rectius locuti sunt, *sicinnistas*, litera *N* gemina, dixerunt. 2. *Sicinnium* enim genus veteris saltationis fuit. Saltabundi autem canebant, quae nunc stantes canunt. 3. Posuit hoc verbum L. Attius poëta in Pragmaticis, appellarique *sicinnistas* ait *nebuloso nomine:* credo propterea *nebuloso*, quod *sicinnium* cur diceretur, [ei] obscurum esset.

CAPUT IV.

Artificum scenicorum studium amoremque inhonestum probrosumque esse: et super ea re verba Aristotelis philosophi adscripta.

1. Comoedos quispiam, et tragoedos, et tibicines dives adolescens, Tauri philosophi discipulus, liberos homines in deliciis atque in delectamentis habebat. 2. Id genus autem artifices Graece appellantur *Οἱ περὶ τὸν Διόνυσον τεχνῖται*. 3. Eum adolescentem Taurus a sodalitatibus convictuque hominum scenicorum abducere volens, misit ei verba haec ex Aristotelis libro exscripta, qui *Προβλήματα ἐγκύκλια* inscriptus est, iussitque, ut ea quotidie lectitaret: 4. *Διὰ τί οἱ Διονυσιακοὶ τεχνῖται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ πονηροί εἰσιν; Ἢ ὅτι ἥκιστα λόγου καὶ φιλοσοφίας κοινωνοῦσι; διὰ τὸ περὶ τὰς ἀναγκαίας τέχνας αὐτῶν τὸ πολὺ μέρος τοῦ βίου εἶναι· καὶ ὅτι ἐν ἀκρασίαις τὸν πολὺν χρόνον εἰσὶν, ὅτε δὲ ἐν ἀπορίαις· ἀμφότερα δὲ φαυλότητος παρασκευαστικά.*

CAPUT V.

Exempla epistolarum Alexandri regis et Aristotelis philosophi ita uti sunt edita: eaque in linguam Latinam versa.

1. Commentationum suarum artiumque, quas discipulis tradebat, Aristoteles philophus, regis Alexandri magister, duas species habuisse dicitur. Alia erant, quae nominabat ἐξωτερικά, alia, quae appellabat ἀκροατικά. 2. Ἐξωτερικά dicebantur, quae ad rhetoricas meditationes, facultatemque argutiarum, civiliumque rerum notitiam conducebant. 3. Ἀκροατικά autem vocabantur, in quibus philosophia remotior subtiliorque agitabatur; quaeque ad naturae contemplationes disceptationesve dialecticas pertinebant. 4. Huic disciplinae, quam dixi ἀκροατικήν, tempus exercendae dabat in Lycio matutinum: nec ad eam quenquam temere admittebat, nisi quorum ante ingenium, et eruditionis elementa, atque in discendo studium laboremque explorasset. 5. Illas vero ἐξωτερικάς [auditiones, exercitiumque dicendi] eodem in loco vesperi faciebat, easque vulgo iuvenibus sine delectu praebebat; atque eum δειλινὸν περίπατον appellabat, illum alterum supra ἑωθινόν; utroque enim tempore ambulans disserebat. 6. Libros quoque suos, earum rerum omnium commentarios, seorsum divisit, ut alii ἐξωτερικοί dicerentur, partim ἀκροατικοί. 7. Quos cum in vulgus ab eo editos rex Alexander cognovisset, atque ea tempestate armis exercituque omnem prope Asiam teneret, regemque ipsum Darium proeliis et victoriis urgeret, in illis tamen tantis negotiis literas ad Aristotelem misit, non eum recte fecisse, quod disciplinas acroaticas, quibus ab eo ipse eruditus foret, libris foras editis invulgasset: 8. *Nam qua*, inquit, *alia re praestare ceteris poterimus, si ea, quae ex te accepimus, omnium prorsus fient communia? Quippe ego doctrina anteire malim, quam copiis atque opulentiis.* Rescripsit ei Aristoteles ad hanc sententiam: 9. *Acroaticos libros, quos editos quereris, et non perinde ut arcana absconditos, neque editos scito esse, neque non e litos; quoniam iis so-*

lis, qui nos audiunt, cognobiles erunt. 10. Exempla utrarumque literarum, sumta ex Andronici philosophi libro, subdidi. Amavi autem prorsus in utriusque epistola brevitatis elegantissimae filum tenuissimum.

11. *Ἀλέξανδρος Ἀριστοτέλει εὖ πράττειν.*

Οὐκ ὀρθῶς ἐποίησας, ἐκδοὺς τοὺς ἀκροατικοὺς τῶν λόγων· τίνι γὰρ ἔτι διοίσομεν ἡμεῖς τῶν ἄλλων, εἰ, καθ᾽ οὓς ἐπαιδεύθημεν λόγους, οὗτοι πάντων ἔσονται κοινοί; Ἐγὼ δὲ βουλοίμην ἂν ταῖς περὶ τὰ ἄριστα ἐμπειρίαις, ἢ ταῖς δυνάμεσι, διαφέρειν. Ἔῤῥωσο.

12. *Ἀριστοτέλης βασιλεῖ Ἀλεξάνδρῳ εὖ πράττειν.*

Ἔγραψάς μοι περὶ τῶν ἀκροατικῶν λόγων, οἰόμενος δεῖν αὐτοὺς φυλάττειν ἐν ἀποῤῥήτοις. Ἴσθι οὖν αὐτοὺς καὶ ἐκδεδομένους καὶ μὴ ἐκδεδομένους· ξυνετοὶ γάρ εἰσι μόνοις τοῖς ἡμῶν ἀκούσασιν. Ἔῤῥωσο.

13. Hoc ego verbum: *ξυνετοὶ γάρ εἰσιν* quaerens uno itidem verbo dicere, aliud non reperi, quam quod est scriptum a M. Catone in sexta Origine: *Itaque ego,* inquit, *cognobiliorem cognitionem esse arbitror.*

CAPUT VI.

Quaesitum atque tractatum, utrum sit rectius dicere: habeo curam vestri, an vestrum.

1. Percontabar Apollinarem Sulpicium, cum eum Romae adolescentulus sectarer, qua ratione diceretur: *habeo curam vestri,* aut *misereor vestri?* et iste casus *vestri* eo in loco quem videretur habere casum rectum? 2. Is hic mihi ita respondit: Quaeris, inquit, ex me, quod mihi quoque est iamdiu in perpetua quaestione; videtur enim non *vestri* oportere dici, sed *vestrum:* sicut Graeci loquuntur: *ἐπιμελοῦμαι ὑμῶν, καὶ· κήδομαι ὑμῶν,* quo in loco *ὑμῶν* aptius *vestrum* dicitur, quam *vestri,* et habet casum nominandi *vos,* quem tu rectum appellasti. 3. Invenio tamen, inquit, non paucis in locis *nostri* atque *vestri* dictum, non *nostrum* aut *vestrum.* L. Sulla Rerum gestarum libro secundo: *Quo si fieri potest, ut etiam nunc nostri vobis in mentem veniat: nosque magis*

dignos creditis, quibus civibus, quam hostibus, utamini; quique pro vobis potius, quam contra vos pugnemus: neque nostro, neque maiorum nostrorum merito nobis id continget. 4. Terentius in Phormione:

Ita plerique ingenio sumus omnes: nostri nosmet poenitet.

5. Afranius in Togata:

Nescio qui nostri miseritus tandem deus.

6. Et Laberius in Necromantia:

Dum diutius retinetur, nostri oblitus est.

7. Dubium porro, inquit, non est, quin eodem haec omnia casu dicantur: *nostri oblitus est, nostri miseritus est*, quo dicitur: *mei poenitet, mei miseritus est, mei oblitus est.* 8. *Mei* autem casus interrogandi est, quem genitivum grammatici vocant, et ab eo declinatur, quod est *ego;* huius deinde plurativum est *nos*. *Tui* aeque declinatur ab eo, quod est *tu;* huius itidem plurativum est *vos*. 9. Sic namque Plautus declinavit in Pseudolo, in hisce versibus:

Si ex te tacente fieri possem certior
Here, quae miseriae te tam misere macerent,
Duorum labori ego hominum parsissem lubens,
Mei te rogandi, et tis respondendi mihi.

Mei enim Plautus hoc in loco non ab eo dixit, quod est *meus*; sed ab eo, quod est *ego*. 10. Itaque si dicere velis *patrem mei* pro *patrem meum*. quo Graeci modo τὸν πατέρα μοῦ dicunt, inusitate quidem, sed recte profecto, eaque ratione dices, qua Plautus dixit *labori mei* pro *labori meo*. 11. Haec autem ipsa ratio est in numero plurativo; qua Gracchus *misereri vestrum* dixit, et qua M. Cicero *contentio vestrum*, et *contentio nostrum* dixit; quaque item ratione Quadrigarius in Annali undevicesimo verba haec posuit: *C. Mari, ecquando te nostrum et reipublicae miserebitur?* Cur igitur Terentius *poenitet nostri*, non *nostrum*, et Afranius *nostri miseritus est*, non *nostrum?* 12. Nihil hercle, inquit, mihi de ista re in mentem venit, nisi auctoritas quaedam vetustatis

non nimis anxie neque superstitiose loquentis. Nam sicuti multifariam scriptum est *vestrorum* pro *vestrum*; ut in Plauti Mostellaria, in hoc versu:

Verum illud esse maxuma pars vestrorum intellegit,

cum vellet *maxima pars* dicere *vestrum:* ita nonnunquam *vestri* quoque dictum est pro *vestrum*. 13. Sed procul dubio qui rectissime loqui volet, *vestrum* potius dixerit, quam *vestri*. 14. Et idcirco importunissime, inquit, fecerunt, qui in plerisque Sallustii exemplaribus scripturam istam sincerissimam corruperunt. Nam cum ita in Catilina scriptum esset: *Saepe maiores vestrûm miseriti plebis Romanae: vestrum* obleverunt, et *vestri* superscripserunt. Ex quo in plures libros mendae istius indoles manavit. 15. Haec memini mihi Apollinarem dicere, eaque tunc ipsa, ita ut dicta fuerant, notavi.

CAPUT VII.

Quam diversae Graecorum sententiae super numero Niobae filiorum.

1. Mira et prope adeo ridicula diversitas fabulae apud Graecos poëtas deprehenditur super numero Niobae filiorum. 2. Nam Homerus pueros puellasque eius [bis] senos dicit fuisse, Euripides bis septenos, Sappho bis novenos, Bacchylides et Pindarus bis denos; quidam alii scriptores tres fuisse solos dixerunt.

CAPUT VIII.

De his, quae habere συμπάθειαν *videntur cum luna augescente ac senescente.*

1. Annianus poëta in fundo suo, quem in agro Falisco possidebat, agitare erat solitus vindemiam hilare atque amoeniter. 2. Ad eos dies me et quosdam item alios familiares vocavit. 3. Ibi tum coenantibus nobis magnus ostrearum numerus Roma missus est. Quae cum appositae fuissent, et multae quidem, sed inuberes macraeque essent: Luna inquit Annianus, nunc videlicet senescit: ea re ostrea quoque, sicuti alia quaedam, tenuis

exsuctaque est. 4. Cum quaereremus, quae alia item senescente Luna tabescerent? Nonne Lucilium, inquit, nostrum meministis dicere:

Luna alit ostrea, et implet echinos, muribus fibras
Et pecui addit.

5. Eadem autem ipsa, quae crescente Luna gliscunt, deficiente contra Luna defiunt. 6. Aelurorum quoque oculi ad easdem vices lunae aut ampliores fiunt, aut minores. 7. Id etiam, inquit, multo mirandum est magis, quod apud Plutarchum in IIII. in Hesiodum Commentario legi: Caepe tum revirescit et congerminat decedente luna, contra autem inarescit adolescente. Eam causam esse dicunt sacerdotes Aegyptii, cur Pelusiotae caepe non edant: quia solum olerum omnium contra lunae augmenta atque damna, vices minuendi et augendi habeat contrarias.

CAPUT IX.

Qualibus verbis delectari solitus sit Antonius Iulianus, positis in Mimiambis, quos Cn. Matius scripsit.

1. Delectari mulcerique aures suas dicebat Antonius Iulianus figmentis verborum novis Cn. Matii, hominis eruditi; 2. qualia haec quoque essent, quae scripta ab eo in Mimiambis memorabat:

Sinuque amicam reficere frigidam caldo:
Columbulatim labra conserens labris.

3. Item id quoque iucunde lepideque fictum dictitabat:

Iam tonsiles tapetes ebrii fuco,
Quos concha purpura imbuens venenavit.

4. [Item illud:

Dein coquenti vasa cuncta deiectat:
Nequamve scitamenta pipulo poscit.]

CAPUT X.

Quid vocabulum ex iure manum consertum significet

1. EX IURE MANUM CONSERTUM verba sunt ex antiquis actionibus, quae, cum lege agitur et vindiciae contenduntur, dici nunc quoque apud Praeto-

rem solent. 2. Rogavi ego Romae grammaticum, celebri hominem fama, et multo nomine, quid haec verba essent. Tum ille me despiciens: Aut erras, inquit, adolescens, aut ludis; rem enim doceo grammaticam, non ius respondeo: si quid igitur ex Virgilio, Plauto, Ennio quaerere habes, quaeras licet. 3. Ex Ennio ergo, inquam, est, magister, quod quaero; Ennius enim verbis hisce usus est. 4. Cumque ille demiratus aliena haec esse a poëtis, et haud usquam inveniri in carminibus Ennii diceret, tum ego hos versus ex octavo Annali absentes dixi: nam forte eos tanquam insigniter praeter alios factos memineram:

Pellitur e medio sapientia; vi geritur res.
Spernitur orator bonus, horridus miles amatur.
Haud doctis dictis certantes, nec maledictis,
Miscent inter sese inimicitias agitantes.
Non ex iure manum consertum, sed mage ferro
Rem repetunt, regnumque petunt, vadunt solida vi.

5. Cum hos versus Ennianos dixissem: Credo, inquit grammaticus, iam tibi. Sed tu velim credas mihi, Q. Ennium didicisse hoc non ex poëticae literis, sed ex iuris aliquo perito. Eas igitur tu quoque, inquit, et discas, unde Ennius didicit. 6. Usus consilio sum magistri, quod docere me ipse debuerat, a quo discerem, praetermonstrantis. Itaque id, quod ex Iureconsultis ex librisque eorum didici, inserendum his commentariis existimavi: quoniam in medio rerum et hominum vitam qui colunt, ignorare non oportet verba actionum civilium celebriora. 7. *Manum conserere* est, de qua re disceptatur, in re praesenti, *sive ager*, *sive quid aliud est*, cum adversario simul manu prendere, et in ea re omnibus verbis vindicare. 8. Vindicia, id est, correptio manus in re atque in loco praesenti, apud Praetorem ex duodecim Tabulis fiebat, in quibus ita scriptum est: SI QUI IN IURE MANUM CONSERUNT. 9. Sed postquam Praetores propagatis Italiae finibus, datis iurisdictionibus, negotiis occupati, proficisci vindiciarum

dicendarum causa in longinquas res gravabantur: institutum est, contra duodecim Tabulas, tacito [con]sensu, ut litigantes non in iure apud Praetorem manum consererent, sed ex iure manum consertum vocarent; id est, alter alterum de iure ad conserendam manum in rem, de qua ageretur, vocaret: atque profecti simul in agrum, de quo litigabatur, terrae aliquid ex eo, uti unam glebam, in ius in urbem ad Praetorem deferrent: et in ea gleba, tanquam in toto agro, vindicarent: 10. idque Ennius significare volens, ait, non, ut ad Praetorem solitum est, agi legitimis actionibus, neque ex iure manum consertum, sed bello ferroque, et vera vi atque solida: quod videtur dixisse, conferens vim illam civilem et festucariam, quae verbo diceretur, non quae manu fieret, cum vi bellica et cruenta.

CAPUT XI.

Quid sit sculnae, verbum positum apud M. Varronem.

1. P. Lavinii liber est non incuriose factus. 2. Is inscriptus est: De Verbis sordidis. In eo scripsit, *sculnam* vulgo dici, quasi *seculnam: quem qui elegantius,* inquit, *loquuntur sequestrem appellant.* 3. Utrumque vocabulum a sequendo factum est: quod eius, qui electus sit, utraque pars fidem sequatur. 4. *Sculnam* autem scriptum esse in Logistorico M. Varronis, qui inscribitur Cato, idem P. Lavinius in eodem libro admonet. 5. Sed quod apud sequestrem depositum erat, *sequestro positum* per adverbium dicebant. Cato De Ptolemaeo contra Thermum: *Per deos immortalis, nolite vos sequestro ponere.*

E P I L O G U S.

Atqui iucundiora alia reperiri queunt. Ipse autem ad hoc scripsi, ut liberis quoque meis paratae istiusmodi remissiones essent, quando animus eorum, interstitione aliqua negotiorum data, laxari indulgerique potuisset. 2. Usi autem sumus ordine rerum fortuito, quem antea in excerpendo feceramus. Nam proinde, ut librum quemque in manus ceperam, seu Graecum seu Latinum, vel quid memoratu dignum audieram, ita, quae libitum erat, cuius generis cunque erant, indistincte atque promiscue annotabam: eaque mihi ad subsidium memoriae, quasi quoddam literarum penus, recondebam; ut, quando usus venisset aut rei aut verbi, cuius me forte repens oblivio tenuisset, et libri, ex quibus ea sumseram, non adessent, facile inde nobis inventu atque depromtu foret. 3. Facta igitur est in his quoque commentariis eadem rerum disparilitas, quae fuit in illis annotationibus pristinis: quas breviter et indigeste et incondite annotationibus, [tractationibus,] lectionibusque variis feceramus. 4. Sed quoniam longinquis per hiemem noctibus in agro, sicuti dixi, terrae Atticae commentationes hasce ludere ac facere exorsi sumus: idcirco eas inscripsimus, *Noctium Atticarum*, nihil imitati festivitates inscriptionum, quas plerique alii utriusque linguae scriptores in id genus libris fecerunt. 5. Nam quia variam et miscellam et quasi confusaneam doctrinam conquisiverant, eo titulos quoque ad eam sententiam exquisitissimos indiderunt. 6. Namque alii *Musarum* inscripserunt; alii *Silvarum*; ille *Πέπλον*, hic *Ἀμαλθείας Κέρας*; alius *Κήρια*, partim *Λειμῶνας*, quidam *Lectionis suae*; alius *Antiquarum lectionum*; atque alius *Ἀνθηρῶν*; et item alius *Εὑρημάτων*. 7. Sunt etiam, qui *Λύχνους* inscripserunt: sunt item, qui *Στρωματεῖς*: sunt adeo, qui *Πανδέκτας*, et *Ἑλικῶνα*, et *Προβλήματα*, et *Ἐγχειρίδια*, et *Παραξιφίδας*. 8. Est qui *Memoriales* titulum fecerit: est

qui *Πραγματικά*, et *Πάρεργα*, et *Διδασκαλικά*. Est item qui *Historiae naturalis:* est *Παντοδαπῆς ἱστορίας*: est praeterea qui *Pratum;* est itidem qui *Πάγκαρπον*; est qui *Τόπων* scripsit. 9. Sunt item multi qui *Coniectanea;* neque item non sunt, qui indices libris suis fecerunt aut *Epistolarum moralium* aut *Epistolicarum quaestionum* aut *Confusarum;* et quaedam alia inscripta nimis lepida, multasque prorsus concinnitates redolentia. 10. Nos vero, ut captus noster est, incuriose et immeditate ac prope etiam subrustice ex ipso loco ac tempore hibernarum vigiliarum *Atticas Noctes* inscripsimus; tanquam tum ceteris omnibus in ipsius quoque inscriptionis laude cedentes, quantum cessimus in cura et elegantia scriptionis. 11. Sed ne consilium quidem in excerpendis notandisque rebus idem mihi, quod plerisque illis, fuit. Namque illi omnes, et eorum maxime Graeci, multa et varia lectitantes, in quas res cunque inciderent, alba, ut dicitur, linea sine cura discriminis, solam copiam sectati converrebant: quibus in legendis ante animus senio ac taedio languebit, quam unum alterumve repererit, quod sit aut voluptati legere, aut cultui legisse, aut usui meminisse. 12. Ego vero, cum illud Heracliti Ephesii, viri summe nobilis, verbum cordi haberem, quod profecto ita est: *Πολυμαθίη νόον οὐ διδάσκει*, ipse quidem volvendis transeundisque multis admodum voluminibus, per omnia semper negotiorum intervalla, in quibus furari otium potui, exercitus defessusque sum: sed modica ex iis, eaque sola accepi, quae aut ingenia promta expeditaque ad honestae eruditionis cupidinem utiliumque artium contemplationem celeri facilique compendio ducerent, aut homines aliis iam vitae negotiis occupatos a turpi certe agrestique rerum atque verborum imperitia vindicarent. 13. Quae erunt autem in his commentariis pauca quaedam scrupulosa et anxia, vel ex grammatica, vel ex dialectica, vel etiam ex geometria, quaeque erunt item paucula remotiora super augurio iure et pontificio, non oportet ea defugere, qua-

si aut cognitu non utilia, aut perceptu difficilia; non enim fecimus altos nimis et obscuros in his rebus quaestionum sinus: sed primitias quasdam et quasi libamenta ingenuarum artium dedimus: quae virum civiliter eruditum neque audisse unquam neque attigisse, si non inutile, at quidem certe indecorum est. 14. Ab his igitur, si cui forte nonnunquam tempus voluptasque erit lucubratiunculas istas cognoscere, petitum impetratumque volumus, ut in legendo, quae pridem scierint, non aspernentur quasi nota invulgataque: 15. (nam et quid tam remotum in literis est, quin id tamen complusculi sciant? et satis hoc blandum est, non esse haec neque in scholis decantata, neque in commentariis protrita:) 16. quae porro nova sibi ignotaque offenderint, aequum esse puto, ut sine vano obtrectatu considerent, an minutae istae admonitiones pauxillulae nequaquam tamen sint vel ad alendum studium ineptae, vel ad oblectandum fovendumque animum frigidae: sed eius seminis generisque sint, ex quo facile adolescant aut ingenia hominum vegetiora, aut memoria adminiculatior, aut oratio sollertior, aut sermo incorruptior, aut delectantior in otio, atque in ludo liberalior. 17. Quae autem parum plana videbuntur, aut minus plena instructaque, petimus, inquam, ut ea non docendi magis, quam admonendi gratia scripta existiment: et quasi demonstratione vestigiorum contenti persequantur ea post, si libebit, vel libris repertis vel magistris. 18. Quae vero putaverint reprehendenda, his, si audebunt, succenseant, unde ea nos accepimus; sed enim, quae aliter apud alium scripta legerint, ne iam statim temere obstrepant: sed et rationes rerum et auctoritates hominum pensitent, quos illi, quosque nos secuti sumus. 19. Erit autem id longe optimum, ut, qui in lectitando, scribendo, commentando, nunquam voluptates, nunquam labores ceperunt, nullas hoc genus vigilias vigilarunt, neque ullis inter eiusdem Musae aemulos certationibus disceptationibusque percontando, scribendo, elimati sunt, sed intemperiarum negotiorum-

que pleni sunt: abeant a Noctibus his procul, atque alia sibi oblectamenta quaerant. Vetus adagium est:

Nihil cum fidibus graculo, nihil cum amaracino sui.

20. Atque etiam, quo sit quorundam male doctorum hominum scaevitas et invidentia irritatior, mutuabor ex Aristophanis choro anapaesta pauca, et quam ille, homo festivissimus, fabulae suae spectandae legem dedit, eandem ego commentariis his legendis dabo: ut ea ne attingat neve adeat profestum et profanum vulgus, a ludo Musico diversum. 21. Versus legis datae hi sunt:

Εὐφημεῖν χρὴ κἀξίστασθαι τοῖς ἡμετέροισι χοροῖσιν,
Ὅστις ἄπειρος τοιῶνδε λόγων, ἢ γνώμῃ μὴ καθαρεύει,
Ἢ γενναίων ὄργια Μουσῶν μήτ' εἶδεν, μήτ' ἐχόρευσε.
Τούτοις αὐδῶ, κ' αὖθις ἀπαυδῶ, κ' αὖθις τὸ τρίτον μάλ' ἀπαυδῶ,
Ἐξίστασθαι — τοῖσι χοροῖς· ὑμεῖς δ' ἀνεγείρετε μολπὴν
Καὶ παννυχίδας τὰς ἡμετέρας, αἳ τῇδε πρέπουσιν ἑορτῇ.

22. Volumina commentariorum ad hunc diem viginti iam facta sunt. 23. Quantum autem vitae mihi deinceps deûm voluntate erit, quantumque a tuenda re familiari procurandoque cultu liberorum meorum dabitur otium: ea omnia succisiva et subsecundaria tempora ad colligendas huiuscemodi memoriarum disceptatiunculas conferam. 24. Progredietur ergo numerus librorum, diis bene iuvantibus, cum ipsius vitae, quantuli quique fuerint, progressibus, neque longiora mihi dari spatia vivendi volo, quam dum ero ad hanc quoque facultatem scribendi commentandique idoneus. 25. Capita rerum, quae cuique commentario insunt, exposuimus hic universa, ut iam statim declaretur, quid quove in libro quaeri invenirique possit.

(Ea Capitum Summaria, quia iam ante singula Capita posita leguntur, hic repetere supersedemus.)

I. INDEX SCRIPTORUM.

[*Numeri Romani respondent Libris; Arabici, qui illis proximi sunt vel etiam ante Commata, Capitibus; reliqui Paragraphis.*]

A.

B.

C.

D.

V.

X.

Z.

II. INDEX MONUMENTORUM LITERARIORUM VETUSTIORUM.

[*Significatio numerorum eadem est quae in Indice Scriptorum.*]

III. INDEX
RERUM ET VERBORUM.

[*De significatione numerorum videatur ad caput Indicis Scriptorum.*]

A.

E.

F.

H.

I.

L.

M.

O.

P.

Q.

R.

S.

T.

U.

X.

Z.